

Н. Є. Філіпенко

**КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ
УКРАЇНИ**

Монографія

Харків 2020

УДК
Ф 53

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
(протокол № 5 від 22.12.2020 р.)

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор *О. О. Житний*
доктор юридичних наук, професор *Ю. В. Орлов*
доктор юридичних наук, старший дослідник *Є. О. Гладкова*

Ф 53

Філіпенко Н. Є.

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ
України : монографія. Харків : ХХХ, 2020. 392 с.
ISBN

Монографію присвячено розгляду комплексу теоретичних і практичних питань організації та здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Із застосуванням різних методів наукового пізнання здійснено феноменологічний, праксеологічний, історичний, функціональний і структурний аналіз системи експертних установ та їх практик у сфері протидії злочинності. Розглянуто актуальні проблеми механізму організації їх діяльності, на підставі чого сформульовано рекомендації прикладного характеру.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів, студентів і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

УДК

© Н. Є. Філіпенко, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

1.1. Сучасний стан наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ.....	8
1.2. Методологія дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ	20
1.3. Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ	30
1.4. Зарубіжний досвід превентивної діяльності судово-експертних установ	56

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО- ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

2.1. Судово-експертні установи України як суб'єкт протидії злочинності	82
2.2. Нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	101
2.3. Принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	118
2.4. Організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	133

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО- ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

3.1. Об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	164
---	-----

3.2. Напрями і форми кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	184
3.3. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України в межах кримінальних проваджень	217
3.4. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України щодо правового виховання населення	238

РОЗДІЛ 4

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

4.1. Науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.....	249
4.2. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	271
4.3. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності	296
4.4. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України	320
ВИСНОВКИ	337
ЛІТЕРАТУРА	360

ВСТУП

Процеси докорінної зміни національної державності, що відбуваються останнім десятиріччям, істотним чином торкнулися сфери правоохоронної діяльності. Стан і рівень злочинності в Україні й тенденції її розвитку змушують вчених і практиків щоразу вдаватися до пошуку шляхів активізації боротьби з нею. Еволюція злочинності відбувається такими стрімкими темпами і набула таких форм, що привернула увагу правоохоронців не лише в нашій країні, але і за кордоном. Як відзначають кримінологи, головною особливістю сучасної злочинності є не її кількісні коливання і темпи зростання або зниження (хоча і це дуже важливо), а суттєві якісні зміни.

Соціально-політичні та економічні перетворення, а також кримінальна ситуація у нашій країні, що різко ускладнилася, швидко призвели до істотної трансформації системи кримінальної юстиції, зміни пріоритетів у питаннях забезпечення кримінологічної безпеки. Особливо це стосується реагування на ускладнення кримінологічної обстановки, а також дій у надзвичайних ситуаціях, у тому числі пов'язаних із зовнішньою агресією з боку Російської Федерації щодо України. Це знайшло відображення в офіційній позиції держави, вираженій у низці виданих останнім часом правових актів. У них, зокрема, наголошується, що пріоритет у досягненні цілей протидії злочинності й усуненні зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці України належить її правоохоронним органам, які повинні мати відповідні сили та засоби, здатні виконувати спеціальні завдання.

Такі кардинальні зміни у функціонуванні системи кримінальної юстиції, в характері та змісті завдань і функцій її суб'єктів, вимагають не менш істотних перетворень і в їхній системній організаційній структурі, а також в організації кримінологічної діяльності у сфері протидії злочинності. Інакше кажучи, до системи протидії злочинності висуваються нові вимоги, що й обумовлює необхідність її постійного вдосконалення.

Обґрунтування відповідних пропозицій щодо вирішення вищезазначених та інших проблем є одним із найважливіших завдань теорії кримінології. Значущість цієї проблеми для розвитку систем соціального управління, до яких належать і судово-експертні установи, обумовлює необхідність наукових досліджень, метою яких є зміни, що позначаються терміном «удосконалення». Разом із тим, незважаючи на серйозні намагання науковців винайти й обґрунтувати конкретні заходи, практичні працівники нерідко висувають претензії до науки за

її відірваність від життя. І ці докори деякою мірою справедливі, адже сполучну ланку між виробленими пропозиціями та їх практичною реалізацією, тобто механізм кримінологічної діяльності, належним чином не налагоджено.

Актуальність порушеної проблематики обумовлюється також нагальною необхідністю відтворення системи запобігання злочинам як неодмінної умови зниження гостроти кримінальної ситуації, що склалася у країні. Посідаючи особливе місце у системі забезпечення правосуддя, судово-експертні установи мають відігравати більшу роль у докорінному покращенні використання антикриміногенного потенціалу держави і суспільства. Однак, значення кримінологічної діяльності (як на організаційному, так і на виконавському рівнях) недооцінюється як в науково-доктринальному плані, так й серед практичних працівників. Немає зрозумілості у вихідних, концептуальних питаннях, що стосуються цілей та завдань, місця і ролі вказаних органів у системі суб'єктів протидії злочинності; потребують розроблення також і прикладні аспекти зазначеної проблеми. Крім того, теоретичні основи кримінологічної діяльності судово-експертних установ у контексті соціально-економічних та політичних умов, що істотно змінилися, оновленого законодавства й нової криміногенної ситуації, залишаються не розглянутими. Без цього неможливо забезпечити якісно новий, продиктований об'єктивними параметрами соціальної та кримінальної ситуації, рівень протидії злочинності.

Це дослідження спрямовано на усунення наявної концептуальної невизначеності у формі диспропорції як у теорії, так і у практиці протидії злочинності, чим також визначається його актуальність.

У широкому сенсі питанням удосконалення систем кримінологічної діяльності присвячено праці багатьох учених у різних сферах гуманітарного знання – філософському, юридичному, управлінському, соціологічному, психологічному, економічному та ін. У зв'язку з цим, варто згадати про таких учених, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. С. Батиргарєєва, П. С. Берзін, Р. С. Белкін, В. М. Бесчастний, Є. М. Блажівський, В. І. Борисов, А. А. Вознюк, А. Ф. Волобуєв, Є. О. Гладкова, В. О. Глушков, О. М. Гумін, С. М. Гусаров, В. К. Гришук, Л. М. Давиденко, Ю. Б. Данильченко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, О. О. Житний, В. А. Журавель, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, І. І. Карпець, М. В. Карчевський, Н. І. Клименко, О. М. Ключев,

В. П. Колмаков, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, І. М. Копотун, В. М. Кудрявцев, В. В. Кузнєцов, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, Г. А. Матусовський, В. В. Лунєєв, М. Г. Максименцев, К. Б. Марисюк, О. А. Мартиненко, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, Н. А. Орловська, В. І. Павликівський, М. І. Панов, А. В. Савченко, В. В. Сазонов, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. П. Снігерьев, В. В. Сокурєнко, Г. О. Спіцина, О. О. Степанченко, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, О. О. Титарєнко, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, О. П. Угровецький, С. О. Філіппов, І. Я. Фрідман, П. Л. Фріс, С. О. Харитонов, В. Б. Харченко, О. М. Храмов, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблістий, М. Г. Щєрбаковський, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Яценко та ін. Однак більшість науковців розробляла один або декілька фрагментів порушеної проблематики, не вирішуючи проблему в комплексному, інтегрованому вигляді.

Натомість, удосконалення елементів системи кримінологічної діяльності та компонентів її механізму, розглядалося вченими головним чином із погляду процедурної, процесуальної або наукової організації праці (в тому числі управлінської), теорії організації і теорії правоохоронної діяльності. Проте особливістю саме кримінологічного підходу до аналізу цього різновиду соціальних систем є прагнення до вдосконалення, що ми розглядаємо як іманентно властиву внутрішню ознаку організованих систем.

Кожна із зазначених передумов є достатньою для проведення теоретико-прикладного дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Вони є тісно пов'язаними між собою і не тимчасовими, а постійно діючими зв'язками, що і зумовлює безперервність процесу функціонування системи та її постійне вдосконалення.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ

1.1. Сучасний стан наукової розробки проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ

Підвищення ефективності протидії злочинності в сучасних умовах вимагає значного поліпшення організації цієї діяльності на всіх рівнях та ланках системи правоохоронних і правозастосовних органів, у тому числі й системи судово-експертних установ. Саме в діяльності останніх закладено значний кримінологічний потенціал, який проявляється через здійснення криміналістичної та експертної профілактики злочинів та пов'язується із застосуванням спеціальних знань.

Досвід, накопичений вітчизняними судово-експертними установами в сфері профілактики злочинності, вимагає створення дієвої системи кримінологічної діяльності цих суб'єктів та усунення низки існуючих.

У системі протидії злочинності задіяна значна кількість правоохоронних органів, проте залишається недостатньо поширеною практика використання в їх профілактичній діяльності результатів експертних досліджень судово-експертних установ в межах кримінальних проваджень.

Проблеми вивчення профілактичних можливостей судово-експертних установ в різних аспектах піддавалися науковому аналізу як в кримінології, так і теорії криміналістики та інших споріднених галузях правничих наук. Цьому були присвячені роботи як радянських, так і сучасних науковців. Серед них Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін, Ю. І. Битко, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Д. П. Гуріна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, В. Ю. Квашиєв, О. М. Ключєв, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. М. Литвинов, В. Г. Лукашевич, В. П. Лошманов, В. В. Лук'яненко,

Г. А. Мату-совський, Г. М. Мінковський, О. Г. Михайлянц, П. П. Михайленко, О. М. Моїсєєв, І. В. Пиріг, О. П. Снігерьев, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько та інші¹.

Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок робіт названих учених у пізнання й вивчення сутності та змісту профілактики злочинів, їх наукові праці не вичерпали вказаної проблеми. Здебільшого це пов'язано з низкою причин, а саме зі змінами у стані та структурі сучасної злочинності, змінами нормативно-правової бази, що регламентує судово-експертну діяльність, розширенням підходів до використання кримінологічного потенціалу судово-експертних установ у протидії злочинності та поширенням позитивного зарубіжного досвіду у забезпеченні цієї діяльності.

Вияткове місце в системі суб'єктів профілактичної діяльності посідають судово-експертні установи України, які відіграють роль гаранта законних прав і свобод осіб і неухильного дотримання верховенства права.

Характеризуючи роль судово-експертних установ у процесі кримінологічної діяльності, слід зазначити, що цей процес вимагає подальшого регулювання з метою підвищення ефективності.

Нагадаємо, що перелік суб'єктів судово-експертної діяльності визначається статтею 7 Закону України «Про судову експертизу». Зокрема, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та у випадках і на умовах, визначених цим законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Сьогодні система державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, є розгалуженою та містить у собі:

¹ Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*. 1961, № 12. С. 106–109.; Алиев И. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.; Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку : Азернешр, 1991. 312 с.; Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.; Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 169–177; Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України².

У подальшому для визначення пріоритетів дослідження обраної теми є важливим визначення змісту саме кримінологічної діяльності відповідного суб'єкта. Щодо останнього є слушною думка В. Я. Горбачевського, який пропонує уявити кримінологічну діяльність як рід занять, пов'язаних з вивченням злочинності, її детермінант, засобів попереджувального впливу на них і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у сфері запобігання злочинам. Водночас звертається увага на те, що ця діяльність має перехідні межі з попереджувальною (запобіжною) діяльністю, «надаючи» останній передплановий матеріал (кримінологічний прогноз) і науково обґрунтовані рекомендації³.

Перифразуючи Л. М. Давиденка, який також досліджував питання кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства⁴, з урахуванням вимог чинного Кримінального

² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (в редакції від 03.07.2020). База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020); Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження. Міністерство юстиції України: офіц сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_46804 (дата звернення: 01.10.2020); Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 20 с.

³ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків : Золота миля. 2017. С. 338–339.

⁴ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків : Золота миля. 2017. С. 339; Давиденко В. Л., Давиденко Л. М. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства :

процесуального кодексу України (далі – КПК України) така діяльність охоплює діяльність спеціальних уповноважених суб'єктів (слідчих, органу дізнання, прокурора, суду, адвоката-захисника) під час здійснення кримінального провадження та судового розгляду справи в суді, яку спрямовано на своєчасне виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, і вжиття обґрунтованих процесуальних та непроцесуальних заходів, спрямованих на усунення цих причин та умов і мінімізацію їх криміногенного впливу. Така діяльність є пов'язаною з установленням події злочину й інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, виконується за правилами збору й оцінювання доказів у кримінальному процесі та регулюється нормами чинного КПК України.

Водночас зміст кримінологічної діяльності та її обсяг залежатимуть від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності.

Ураховуючи зміст п. 25 ст. 3 КПК України, яким визначено коло учасників кримінального провадження, до яких віднесено і експертів судово-експертних установ і які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні (належать до суб'єктів кримінально-процесуального доказування)⁵, та усталену позицію вчених-кримінологів щодо розуміння кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства, серед яких допоміжну роль також відіграють судово-експертні установи, є можливість конкретизувати зміст такої діяльності досліджуваного суб'єкта.

Так, *кримінологічну діяльність судово-експертних установ* можна уявити як діяльність, яка є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні нових експертних методів і прийомів для виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розроблення обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і надання прогнозних оцінок поширення окремих видів злочинності.

монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. С. 7–13.

⁵ Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 164. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6473/1/Vapnyarchuk_160.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

Проведений нами аналіз наявних вітчизняних наукових досліджень показав недостатність наукової розробленості питань кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Здебільшого превалюють дослідження щодо експертної профілактики цього суб'єкта з наукової спеціальності 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Водночас кримінологічних досліджень із цього питання ще бракує.

Далі розглянемо окремі дослідження вітчизняних та зарубіжних учених з цього питання та звернемо увагу на обсяги цих досліджень.

Так, Д. П. Гуріна в межах дослідження «Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку» (2009)⁶ звернула увагу на розробку структури методики експертної профілактики, сформулювала рекомендації щодо вдосконалення та перспективи розвитку експертної профілактики, розширила знання про принципи експертної профілактики, сутність експертної профілактики, види і форми її реалізації, а також визначення місця експертної профілактики у системі криміналістичної профілактики.

Д. П. Гуріна в своїх дослідженнях зазначає, що профілактична робота судово-експертних закладів має низку завдань, серед яких:

а) надання допомоги слідчому, судді на основі спеціальних знань експерта у справі розкриття злочину, ретельного всебічного розслідування та забезпечення об'єктивного справедливого покарання;

б) виявлення конкретних причин та умов, що сприяють злочину, дослідження та аналіз цих умов і розроблення конкретних заходів, спрямованих на їх усунення;

в) вирішення експертом на основі спеціальних знань питання профілактики в процесі дослідження матеріалів, наданих органами, що призначили експертизу⁷.

Проте з позиції кримінології вказані вченою завдання профілактичної роботи судово-експертних установ є неповними

⁶ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

⁷ Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 234. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/45.pdf> (дата звернення: 01.10.2020).

(вузькими) й не відображають усіх профілактичних можливостей (спроможностей) цього суб'єкта протидії злочинності.

Група вітчизняних учених-криміналістів за участі автора цієї роботи, також приділяє увагу дослідженню експертної превенції, його поняття, змісту та завданням⁸. Так, автори на підставі проведеного дослідження запропонували визначення експертної профілактики, за яким під нею слід розуміти діяльність судового експерта, що ґрунтується на законах та підзаконних нормативно-правових актах, спрямовану на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розроблення заходів щодо їх усунення із використанням спеціальних знань⁹.

Проте одразу зауважимо, що ми вважаємо, що експертна профілактика, виходячи зі змісту цього поняття, є складовою кримінологічної діяльності судово-експертних установ і відображає лише частину такої діяльності. Кримінологічні можливості, або точніше кримінологічний потенціал цього суб'єкта протидії злочинності є значно ширшим і не може обмежуватись виключно експертною або криміналістичною профілактикою.

Більш ґрунтовною є колективна монографія П. В. Мельника, Н. О. Данковича, І. Я. Фрідмана, П. В. Цимбала і Т. Я. Цимбала «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)» (2011 р.)¹⁰. Учені приділили увагу дослідженню питань правового регулювання профілактичної діяльності експертів і судово-експертних установ, системи й об'єктів експертної профілактики, процесуальних і непроцесуальних форм профілактичної діяльності співробітників судово-експертних закладів, організації профілактичної роботи в судово-експертних установах, взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами з розроблення і реалізації

⁸ Філіпенко Н. Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 250–255.

⁹ Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 151–162.

¹⁰ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман, та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. 170 с.

профілактичних рекомендацій та ефективність їх використання у профілактичній діяльності фахівців із криміналістичного дослідження документів.

Заслужує уваги підхід згаданих учених до організації профілактичної роботи експертних установ. Так, на їхню думку, така організація передбачає:

- планування всіх напрямів профілактичної діяльності, що здійснюються в судово-експертній установі;

- попереднє вивчення матеріалів, що надійшли в судово-експертну установу з метою визначення можливостей встановлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;

- виявлення обставин (умов), що мають значення для попередження правопорушень у процесі експертизи, участі співробітників експертної установи в огляді місця події та інших слідчих і судових діях;

- створення умов, що забезпечують проведення за необхідності спеціальних досліджень та експериментів, вивчення нормативних актів і літератури, консультації з фахівцями або вирішення питання щодо комплексних досліджень;

- фіксацію у структурних підрозділах криміногенних фактів, які з тих або інших причин не знайшли відображення у висновку або іншому документі;

- контроль за перебігом здійснення всіх форм профілактичної роботи з боку керівника структурного підрозділу або співробітника, що відповідає за цю частину роботи;

- облік усіх форм проведеної в експертній установі профілактичної роботи;

- контроль за перебігом реалізації внесених пропозицій;

- забезпечення взаємодії експертних установ із судово-слідчими органами щодо реалізації профілактичних пропозицій;

- систематичне проведення наукових досліджень та узагальнень експертної практики з питань експертної профілактики;

- надання практичної допомоги співробітникам слідчо-судових органів, а також інших установ (органи нотаріату, соціального забезпечення тощо) щодо використання спеціальних знань для виявлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;

- координацію профілактичної роботи із слідчо-судовими органами й іншими установами, в першу чергу експертними;

– відображення питань експертної профілактики під час проведення правової пропаганди (читання лекцій, виступи в пресі, по радіо тощо)¹¹.

Питанням профілактики злочинів за результатами криміналістичних досліджень приділяв увагу І. Я. Фридман¹². Він розробив класифікацію профілактичної діяльності з використанням даних криміналістичної профілактики. Зокрема, ця діяльність може класифікуватися з таких підстав:

– *за метою*, тобто діяльність може бути спрямована на припинення конкретного злочину; виявлення та усунення умов, що сприяють цього злочину; запобігання вчиненню аналогічних злочинів; розроблення (на основі експериментів, узагальнень слідчої та експертної практики) різних прийомів, засобів і методик попередження злочинів, адміністративних правопорушень або нещасних випадків; прогнозування способів учинення та приховування злочинів;

– *за суб'єктами*, в ролі яких можуть виступати особа, яка здійснює дізнання, слідчий, суддя, прокурор, експерт або фахівець певного профілю;

– *за об'єктами*, якими можуть бути різні фактичні обставини, що мають значення для попередження правопорушень чи іншої форми профілактики;

– *за характером* використовуваних прийомів, засобів і методик, що належать до криміналістичної техніки, тактики й окремої методики;

– *за зв'язком із судочинством*: процесуальна або непроцесуальна діяльність;

– *за формами відображення результатів* профілактичної діяльності (подання, окрема ухвала, висновок експерта, протокол допиту, лист експертної установи) тощо.

Для подальшого дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ є корисним виокремити із викладеного такі види профілактичної діяльності цих суб'єктів, як процесуальна та непроцесуальна діяльність. Це в подальшому допоможе нам у визначенні меж кримінологічної діяльності цих суб'єктів.

¹¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти), с. 95–96.

¹² Фридман І. Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов : монография. Киев, 1968. 87 с.

О. А. Лопата в дисертаційному дослідженні «Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України» (2017 р.) ґрунтовно висвітлила питання стосовно форм міжнародного співробітництва Експертної служби МВС України, формування й забезпечення міжнародних стандартів судово-експертної діяльності, проведення судової експертизи в порядку міжнародної правової допомоги, забезпечення функціонування та використання цих криміналістичних обліків та інформаційно-пошукових систем, обміну інформацією між Експертною службою МВС України та Укрбюро Інтерполу під час вирішення завдань розслідування злочинів¹³. Проте окремо питання криміналістичної або експертної профілактики не було нею досліджено.

Н. М. Косміна зазначає, що експертно-профілактична робота складається з двох взаємопов'язаних елементів: установлення обставин, які могли сприяти вчиненню правопорушень, і розроблення рекомендацій щодо усунення цих обставин¹⁴. Безпосередньо цією діяльністю займається відповідний експерт, який працює в судово-експертній установі. У подальшому, реалізуючи спеціальні знання за допомогою правильного і своєчасного здійснення судової експертизи і надання відповідного висновку, експерт здійснює судово-експертну діяльність і техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів досудового розслідування щодо запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень

У цілому в криміналістичній техніці та судовій експертизі існує кілька напрямків розроблення заходів запобігання злочинам. При цьому, як зазначає М. П. Яблоков, одні технічні прийоми і засоби використовуються з метою припинення приготувань до злочинної діяльності (наприклад, різні сигналізаційні і блокуючі пристрої, прийоми і способи розпізнавання підробки документів, фальсифікації продуктів і ін.), інші спрямовано на ускладнення можливого вчинення злочинів (прийоми і засоби захисту документів і цінних паперів від підробки; засоби, що перешкоджають відкриванню замків та інших замикаючих пристроїв, що роблять неможливим непомітне порушення пломб тощо); треті – для швидкого виявлення винних та об'єктів

¹³ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. 2017. С. 17.

¹⁴ Косміна Н. М. Экспертная деятельность в профилактике преступлений. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 1 (21). С. 65.

злочинного посягання (різні хімічні речовини, якими обробляють можливі об'єкти злочинних посягань, які часто називають «хімічними пастками»)¹⁵.

Як можемо побачити, серед основних завдань судової експертизи вчені-криміналісти виділяють експертно-профілактичні завдання, тобто наукові розробки організаційно-технічних дій і заходів, що мають профілактичне значення. Такі розробки ґрунтуються на аналізі конкретних обставин, що сприяють вчиненню протиправних дій. Серед таких обставин можуть бути: причини й умови, що сприяли вчиненню різних дій; причинно-наслідкові зв'язки, умови походження та існування об'єктів експертизи.

У більшості випадків профілактичні заходи ґрунтуються на співвідношенні фактів та встановленні їх призначення з урахуванням інших обставин у справі. До предмета судової експертизи кожного роду та виду відносять дослідження обставин, на основі яких можуть і мають розроблятися наукові й організаційно-технічні заходи профілактичного характеру¹⁶.

Аналіз результатів вищезазначених наукових досліджень дає можливість стверджувати, що серед різноманітних підсистем кримінологічної профілактики та різноманіття суб'єктів, що реалізують окремі напрямки превентивної діяльності, перебуває і профілактична діяльність судово-експертних установ та окремих експертів, які виявляють обставини, що сприяли вчиненню злочинів. Виявлення таких обставин може здійснюватися і як головне експертне завдання, для вирішення якого і була призначена експертиза, і як супутній «продукт» експертної діяльності, що

¹⁵ Яблоков Н. П. Криминалистика и предупреждение преступлений: матер. всерос. науч.-практ. конф. по проблеме профилактики правонарушений. М., 1997. С. 110, 111.

¹⁶ Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы. Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: сб. науч. трудов. М., 1980. Вып. 42. С. 5–26.; Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1974. 40 с.; Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2006. 236 с.; Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект). *Криміналістичний вісник*. Київ, 2006. № 2 (6). С. 65–70.

«виникає» під час вирішення інших експертних завдань, які не ставили за мету виявлення криміногенних факторів¹⁷.

У судово-експертних установах у процесі узагальнення експертної практики постійно відбувається накопичення кримінологічно-значущою інформації про криміногенні фактори та обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і механізми вчинення окремих злочинів, що також відображається у відповідних оглядах, звітах та аналітичних довідках, які можуть бути використані правоохоронними органами у протидії злочинності.

Серед завдань профілактичного характеру, які можуть бути вирішені судово-експертними установами, важливе місце посідають такі:

- розроблення нових методів і прийомів виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню;
- визначення найбільш ефективних профілактичних засобів для недопущення поширення окремих видів злочинів;
- формування кримінологічного портрета злочинця на підставі дослідження індивідуального механізму вчинення злочину;
- розробки, спрямовані на прогнозування поширення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, з урахуванням можливостей окремих видів експертних досліджень, а також засобів та методів їх виправлення¹⁸.

Останнє можна віднести до експертних або криміналістичних прогнозів, які можуть використовуватись і для розроблення кримінологічних прогнозів, зокрема прогнозів індивідуальної злочинної поведінки.

Основою для експертного прогнозування виступають наукові та практичні дані про нові способи вчинення злочинів та нові об'єкти злочинних посягань, статистичні дані про злочинність і результати експериментів, що надають можливість виявити

¹⁷ Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 155.

¹⁸ Фридман И. Я. О круге профилактических задач, решаемых в судебноэкспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1991. Вып. 43. С. 50–54.

закономірні зв'язки між установленними обставинами та можливим правопорушенням¹⁹.

Підсумовуючи викладене, уявляється можливим сформулювати низку висновків для організації подальших наукових досліджень²⁰. Так, у межах побудови ефективної і сучасної системи протидії злочинності, як із наукової, так і з практичної точки зору, є перспективним дослідження кримінологічної діяльності (кримінологічного потенціалу) судово-експертних установ України та вивчення пов'язаних із цим проблем.

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ у перспективі створює умови, що ускладнюють вчинення кримінальних правопорушень, сприяє своєчасному припиненню злочинних посягань, а також забезпечує формування доказової інформації.

Серед пріоритетів у дослідженні кримінологічної діяльності судово-експертних установ залишаються такі питання:

- удосконалення нормативного регулювання кримінологічної діяльності цими суб'єктами експертної діяльності;
- покращення методичної роботи з питань профілактики правопорушень, зокрема формування профілактичних рекомендацій і висновків за результатами проведення окремих експертних досліджень (наприклад, судово-трасологічних, техніко-криміналістичних досліджень документів, судово-економічних досліджень тощо);
- організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ;
- покращення взаємодії експертних закладів та правоохоронних органів щодо реалізації профілактичних рекомендацій;
- здійснення контролю за перебігом реалізації профілактичних рекомендацій.

¹⁹ Клименко Н. І., Гурина Д. П. Експертне прогнозування. *Криміналістичний вісник*. Київ, 2007. № 3. С. 55–59.

²⁰ Філіпенко Н. Є. Концептуальні засади експертної превенції. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спецвипуск. С. 161–171.

1.2. Методологія дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ

Одним із головних завдань під час проведення наукового дослідження є чітке визначення його інструментарію, а точніше – визначення методології наукового пошуку.

Для дослідження питання кримінологічної діяльності судово-експертних установ і вироблення наукових пропозицій щодо розширення профілактичних можливостей цього суб'єкта необхідно використовувати відповідні методологічні підходи до вивчення процесів і явищ дійсності.

У багатьох наукових виданнях поняття методології, методики та методів дослідження не розмежовуються. Між тим, у цих термінах є доволі суттєві відмінності.

В юридичній літературі методологія визначається як система загальних підходів, принципів, методів, способів і засобів пізнання, реалізованих на основі знань про закономірності їх застосування за допомогою сукупності юридичних понять і категорій, а також вчення про теоретичні основи їх пізнавального використання²¹.

Окремі вчені застерігають від спрощеного розуміння методології, тобто від її зведення до простої сукупності методів дослідження, оскільки вона вивчає перш за все можливості та межі застосування цих методів у процесі досягнення наукової істини²².

Методологія завжди є теоретичною, її необхідно розглядати як застосування обумовленої діалектичним методом знання сукупності певних теоретичних принципів, логічних прийомів та конкретних методів дослідження.

На думку Р. С. Веприцького, розрізняють чотири рівні методології:

І рівень – це рівень загальнонаукової методології, на якому присутня загальна діалектична логіка, притаманна всім сферам наукового пізнання, побудована на загальнонаукових принципах і філософському підході до пізнання, саме тому він і вважається найвищим;

²¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. С. 14.

²² Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования : учеб. пособие. 2-е изд., испр. Киев : МАУП, 2004. С. 16.

II – це той, на якому для певної сфери наукового знання, як-то суспільствознавство, психологія чи правознавство, до якого належить і кримінологія, використовується загальна методологія;

III рівень можна визначити як спеціальний, оскільки він є методологією окремої науки, якою є і кримінологія;

IV – це методика пізнання множини своєрідних явищ, відображення феноменології, притаманної тільки певній конкретній реальності, що дозволяє пізнавати і впливати на неї найбільш ефективно, специфічно та професійно²³.

На думку О. А. Мартиненка, методологія кримінологічної науки як одна з галузевих методологій передбачає не лише систему наукових ідей, але й використання сукупності способів дослідження, тобто методів, серед яких зазвичай виділяють загальнонаукові, формально-логічні та спеціальні²⁴.

Що стосується методики, то тут також існують різні думки. Так, за А. Ф. Зелінським, методика тієї або іншої науки – це засвоєний нею арсенал способів збору, обробки, аналізу і синтезу інформації²⁵. У свою чергу, І. М. Даньшин визначає методику кримінологічних досліджень як сукупність методів, що використовуються у кримінологічних дослідженнях, спеціальних технічних прийомах для результативного використання того або іншого методу, а також аналіз зібраного за їхньою допомогою емпіричного матеріалу²⁶.

У кримінологічній літературі визнається, що методологія – це загальний для науки шлях пошуку наукового знання, а ці шлях і пошук у багатьох напрямках і розуміннях є багатоваріантними²⁷,

²³ Веприцький Р. С. Методологія дослідження феноменології злочинності. *Вісник Кримін. асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 69.

²⁴ Мартиненко О. А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. С. 25.

²⁵ Зелінский А. Ф. Криминология : курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. С. 9.

²⁶ Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку. Харьков : Право, 1998. С. 137.

²⁷ Криминологія : підручник / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 10–12; Криминологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман та ін.; за ред. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. С. 20–31.

тоді як методика – це сукупність способів, що використовуються у конкретній галузі знань для збирання, обробки та аналізу інформації. Співвідношення між методикою та методологією – як між частиною і цілим, де методологія перебуває на вищому рівні ієрархії системи пізнання.

А. П. Закалюк виділяє декілька рівнів методології: вищий, де виявляються загальна наукова методологія і загальна діалектична логіка, тобто загальна для науки в цілому; другий – загальна методологія для сфери наукового знання, наприклад, якщо йдеться про кримінологію – спільна для сфери наук про суспільство або суспільних наук, до яких належить кримінологія; третій – методологія окремої науки (у цьому прикладі – конкретно кримінології)²⁸.

Центральне місце у науковій методології, у тому числі методології кримінологічної науки, посідають методи наукового пізнання²⁹.

О. В. Крушельницька поділяє методи наукового пізнання на філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціальні. При цьому філософські методи – це використання у науковому дослідженні категорій, положень, принципів і законів певної філософської системи³⁰.

Зазначимо, що аналіз кримінологічної літератури показує, що одні вчені вибудовують методологію кримінологічних досліджень на трьох рівнях: філософському, загальнонауковому та спеціально-науковому (спеціально-галузевому)³¹, а інші на чотирьох, якими є:

1) рівень загальнонаукової методології, якій є найвищим і в якому проявляється загальна діалектична логіка, притаманна всім сферам наукового пізнання, побудована на загальнонаукових принципах та філософському підході до пізнання;

²⁸ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 90.

²⁹ Там само, с. 97.

³⁰ Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень : наук. посібник. Київ : Кондор, 2003. С. 75.

³¹ Кримінологія : навч.-метод. посібник / за заг. ред. О. М. Джузи. Київ : Атіка, 2003. С. 115–116; Кримінологія. Загальна частина. Альбом схема / авт.-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик та ін. Чернівці : ПВК Десна, 2015. С. 365.

2) рівень, що полягає у використанні загальної методології для певної сфери наукового знання;

3) спеціальний рівень методології, який можна визначити як методологію окремої науки;

4) конкретний рівень – це методика пізнання множини своєрідних явищ, притаманної лише певній конкретній реальності, що дозволяє пізнавати і впливати на неї найбільш ефективно³².

Не вдаючись до наукової дискусії, зазначимо, що всі ці підходи мають право на існування і не виключають один одного, а скоріше доповнюють.

Методологія кримінологічного дослідження дозволяє чітко визначити його межі та можливості використання відповідних результатів для подальшого розвитку теоретичних положень і вдосконалення практики протидії злочинності.

Кожен сегмент предмету кримінології потребує власних, специфічних підходів, принципів і прийомів.

До філософських методів відносять, у першу чергу, *метод діалектичного пізнання*. Завдяки його використанню можна простежити генезу того чи іншого явища й дослідити причинно-наслідкові зв'язки подій. Для кримінологічного дослідження це один із найважливіших методів, завдяки використанню якого дослідник може з'ясувати закономірності подій і явищ та, крім цього, прогнозувати їх подальший розвиток. Вважається, що саме філософія діалектичного детермінізму відіграє роль гносеологічного базису в кримінології³³.

Діалектичний детермінізм обґрунтовує сутнісний зв'язок явищ та подій, пояснює їх походження і переродження, перехід з одного стану в інший і появу нових якостей. Він містить відповідь на питання, чи обумовлені явища світу у своєму існуванні і розвитку, чи має ця обумовленість регулярний або випадковий, неупорядкований характер³⁴.

³² Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 130.

³³ Курс лекцій по кримінології / И. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман и др.; под. ред. И. Н. Даньшина, В. В. Голины. Харьков : Одиссей, 2007. С. 45.

³⁴ Кедров Б. Н. Научная концепция детерминизма. Современный детерминизм. Законы природы. Москва : Мысль, 1973. С. 8.

У цілому діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Діалектичний метод дуже широко використовується для аналізу загальних понять мислення, що відтворюють універсальні властивості речей або категорій, залишаючись при цьому у сфері самих понять. Такими загальними категоріями, що можуть досліджуватися попарно, є «кількість/якість», «явище/сутність», «одиничне/загальне», «частина/ціле» тощо. Тож, цей метод є затребуваним на завершальному етапі пізнання. Це пов'язано з тим, що зміст понять у результаті дослідження вже сформувався, і треба лише показати їх взаємозалежність, взаємний перехід, рух. Основними законами діалектики є такі: єдність і боротьба протилежностей, перехід кількісних змін у якісні, заперечення заперечень тощо³⁵.

Філософські методи пізнання доповнюються в кримінологічному дослідженні загальнонауковими методами теоретичного пізнання: порівнянням та аналогією, аналізом і синтезом, індукцією та дедукцією, деталізацією і конструюванням та іншими. Ці методи є широковідомими, а їх використання в нашому дослідженні не має власної специфіки порівняно з іншими кримінологічними дослідженнями.

Методологія дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ, як і інші кримінологічні теорії, поряд із загальним інструментарієм пізнання, сформованим її гносеологічною орієнтацією, має у своєму арсеналі групу загальних методів пізнання та ефективно їх застосовує. До таких методів слід відносити аналіз і синтез, індукцію й дедукцію, аналогію та моделювання, абстрагування й конкретизацію, системний аналіз тощо.

Зазначені методи дослідження поділяють на три великі групи: методи емпіричного дослідження (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент, моніторинг), методи теоретичного дослідження (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, уявний експеримент, формалізація, аксіоматичний метод або дедуктивно-аксіоматичний), загальні методи, використовувані як на емпіричному, так і на теоретичному рівні дослідження (абстрагування й конкретизація, аналіз, синтез,

³⁵ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Константа, 2018. С. 87.

індукція, дедукція, абдукція, моделювання, аналогія, історичний і логічний методи)³⁶.

У чистому вигляді застосування або загальних, або конкретно-наукових методів уявити складно, адже вони перебувають, як правило, в складному поєднанні, що зумовлюється предметом дослідження, природою досліджуваного об'єкта, сферою існування тощо.

Розглядаючи процес аналізу кримінологічної діяльності окремого суб'єкта профілактичної діяльності як різновид процесу пізнання соціально-правових явищ, методологічно цей процес поділяють на три основні етапи: збирання інформації, обробка з подальшим аналізом результатів обробки і їх оцінювання. Збір інформації тут вважається вкрай відповідальним етапом, оскільки він ґрунтується на програмі дослідження, і його реалізація забезпечує досягнення мети дослідження, правильність аналізу, об'єктивність результатів та обґрунтованість висновків і рекомендацій.

Системний підхід – це напрям методології наукового пізнання і соціальної практики, у підґрунті якого лежить дослідження об'єктів як систем³⁷. Необхідність застосування системного підходу пояснюється складністю проблем протидії злочинності як об'єкта аналізу, пов'язується з багатогранністю практичних завдань та об'єктивно формує нагальну потребу застосування такого підходу. У нашому дослідженні системний підхід є необхідним для дослідження системи протидії злочинності та її впливу на організацію кримінологічної діяльності конкретного суб'єкта – судово-експертних установ. Також використання цього метода є необхідним для визначення місця і ролі судово-експертних установ серед інших суб'єктів профілактики злочинності.

Є доцільним застосування *синергетичного підходу*. Більш узагальнено синергетику можна розглядати як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, завданням якого є вивчення явищ і процесів на основі принципів самоорганізації систем, що

³⁶ Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Харків : НТУ «ХП», 2009. С. 15.

³⁷ Методологія системних досліджень в державному управлінні : навч. посібник / В. Д. Бакуменко, С. О. Кравченко. Київ : ВПЦ АМУ, 2011. С. 6.

складаються з автономних підсистем³⁸. Предметом вивчення синергетики можуть бути лише системи, тобто сукупність елементів, що мають внутрішні (внутрішньосистемні) зв'язки. До таких систем належать злочинність, її детермінація та система протидії їй³⁹. Ураховуючи специфіку діяльності судово-експертних установ щодо забезпечення кримінального провадження та судового розгляду справ про кримінальні правопорушення, цим суб'єктом також досліджуються обставини вчинення злочину (з урахуванням механізму його вчинення), що в подальшому за результатами проведення експертиз надає можливість сформулювати та запропонувати відповідні заходи щодо усунення таких обставин.

Також у нашому дослідженні буде використано *комплексний підхід*, ураховуючи ту обставину, що профілактична діяльність судово-експертних установ виступає предметом дослідження не лише кримінологічної науки, а і криміналістики (в межах криміналістичної профілактики) та експертології (експертна профілактика). У зв'язку з цим можна погодитись із тим, що внутрішньодисциплінарного та міжгалузевого синтезу наукового знання можна досягти лише на основі комплексного підходу, який ґрунтується на поєднанні розрізнених систем знань різних наук. Використання цього підходу допоможе більш ширше поглибити знання про специфіку профілактичної діяльності судово-експертних установ.

Для формування науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення кримінологічної діяльності вітчизняних судово-експертних установ перспективно дослідити досвід такої діяльності в окремих розвинутих зарубіжних країнах, а також вивчення результатів міжнародної співпраці цих установ у профілактики злочинності. У цьому аспекті доцільно використовувати *порівняльний метод*. У цілому порівняльний аналіз протидії злочинності в Україні та інших державах світу сприяє глибшому

³⁸ Др'юмін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. С. 15.

³⁹ Лукашевич С. Ю., Груба Д. І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства: електрон. наук. фах. вид.* Харків, 2013. Вип. 1. С. 1–17. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirk/1.2013/Gruba.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

пізнанню її ефективності й тенденцій розвитку, а також забезпечує обґрунтовано критичну оцінку досвіду своєї країни та інших країн. Останнє дозволяє застосувати досвід іноземних країн у вітчизняному законодавстві, теорії та практиці й розширити співпрацю з ними. Крім того, цей метод у поєднанні з правовим доцільно використовувати для дослідження питань координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ та їх взаємодії з іншими суб'єктами системи протидії злочинності, а також для встановлення характерних рис відповідних елементів різнорівневих систем.

Логіко-нормативний метод може бути використаний для аналізу відповідних норм законів і підзаконних актів, що регламентують функції, завдання і повноваження судово-експертних установ у сфері протидії злочинності. Цей метод також використовується для формування системи теоретико-прикладних рекомендацій та пропозицій, спрямованих на оптимізацію практики профілактичної діяльності судово-експертних установ та розроблення проекту змін до нормативно-правових документів, які визначають діяльність цього суб'єкта.

Дослідження проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ містить у собі також дослідження окремих питань щодо прогнозування розвитку певних соціальних явищ і сценарії розвитку таких явищ у майбутньому. Останні питання неможливо досліджувати без використання *спеціальних методів кримінологічних досліджень*.

Здебільшого в кримінологічній науці до таких методів відносять *конкретно-соціологічні методи* (соціологічне спостереження, анкетування, опитування експертів), психологічні методи, математичні методи отримання та узагальнення інформації, кібернетичні методи тощо⁴⁰.

Так, наприклад, традиційними *соціологічними методами* отримання кримінологічної інформації є опитування, спостереження, експеримент, вивчення й аналіз документів і метод

⁴⁰ Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 138; Кримінологія. Загальна частина. Альбом-схема / авт.-упоряд.: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, С. Г. Кулик та ін. Чернігів : ПВК Десна, 2015. С. 383; Кримінологія (Загальна частина): навч. посібник / Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 136.

експертних оцінок. Вважаємо доцільним використати *методи опитування* (анкетування), *експертних оцінок*, а також *вивчення й аналіз документів* (у традиційний і формалізований способи).

Окремо зупинимось на *методі експертних оцінок*. Цей метод є одним із способів отримання кримінологічної інформації шляхом дослідження думок осіб, які мають відповідні знання та досвід (експертів) із питань профілактичної діяльності судово-експертних установ, заходів профілактики щодо окремих видів злочинів тощо⁴¹. Цей метод часто застосовується в прогнозуванні злочинності й окремих видів злочинів для встановлення рівня латентності й вирішення інших кримінологічних проблем. Крім іншого, цей метод покладено в підґрунтя *сценарного підходу* здійснення прогнозування окремих явищ майбутнього⁴².

Статистичні методи дослідження використано для аналізу кількісно-якісних показників, що характеризують кримінологічну діяльність судово-експертних установ. До цих показників слід віднести такі: кількість проведених експертних досліджень у межах кримінальних проваджень, кількість розроблених профілактичних рекомендацій за кожним видом експертного дослідження, кількість профілактичних заходів, які були реалізовані правоохоронними органами, показники ефективності впливу профілактичних рекомендації за результатами експертних досліджень на рівень конкретного злочину.

У свою чергу, *конкретно-соціологічні та статистичні методи* використовуються в кримінологічних дослідженнях для прогнозування окремих процесів. Так, інформація, яка була отримана за результатами діяльності судово-експертних установ у межах кримінального провадження, може бути використана для здійснення короткострокових прогнозів – як криміналістичних, так і кримінологічних. Фактично криміналістичне прогнозування можливих кримінальних правопорушень є складовою для продовження кримінологічних прогнозів та має власну специфіку в діяльності експертних підрозділів. Підставою для прогнозування є дані експертної практики, відомості про нові засоби й результати експериментів, що надають можливості виявити закономірні зв'язки між установленими обставинами та можливим злочинним

⁴¹ Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 143.

⁴² Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Промарт, 2019. С. 53–54.

посяганням⁴³. Ці дані дозволяють припустити, що якщо обставини залишаться без змін, то в майбутньому можуть вчинитись злочини з використанням аналогічного або іншого способу скоєння.

У подальшому для підвищення якості таких короткострокових прогнозів доцільно оптимізувати обліки кримінологічної, криміналістичної та судово-експертної інформації. Це дозволить згодом розширити профілактичні можливості правоохоронних органів, а також вплине на ефективність реалізації стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів⁴⁴ (наприклад, виготовлення технічних засобів захисту власності, конфіденційної інформації тощо).

У цьому аспекті є перспективним дослідження питання щодо запровадження Державної автоматизованої системи кримінологічної інформації (ДАСКІ) та налагодження взаємодії з обміну кримінологічно-значущою інформацією (про особу злочинця, обставини вчинення злочину, засоби попередження вчинення окремих видів злочинів) з інформаційних баз даних (ІБД) судово-експертних установ, які мають відомчу приналежність (ІБД судово-експертних установ МВС України, ІБД судово-експертних установ Міністерства юстиції України, ІБД судово-експертних установ МО України, ІБД судово-експертних установ СБУ, а в перспективі і ІБД недержавних судово-експертних установ)⁴⁵.

⁴³ Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233–236. URL: <http://www.apdr.in.ua/v44/45.pdf> (дата звернення: 01.10.2020); Теслюк І. О. Сутність криміналістичного прогнозування. *Право і суспільство*. 2014. № 6–1. С. 222–226.

⁴⁴ Колодяжний М. Г. Кримінологічне забезпечення правоохоронної діяльності в Україні. Сучасні кримінологічні дослідження: методи, напрями, перспективи: зб. тез між народ. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14 листоп. 2019 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С. 115–119.

⁴⁵ Філіпенко Н. Є. Інформаційні системи в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 271–281; Філіпенко Н. Є., Свідерський О. О. Складові частини інформаційної системи судово-експертної діяльності. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розглянутий нами конкретний комплекс загальнонаукових і спеціальних методів та підходів виступає належним підґрунтям для проведення цього кримінологічного дослідження. Саме сукупність цих методів і підходів становить методологічну основу пошуку шляхів вирішення поставлених дослідницьких завдань.

Концептуально-методологічна модель дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ в сучасних умовах має будуватися на основі використання сучасних методів наукового дослідження за допомогою комплексного використання сукупності підходів кримінологічних досліджень – загальних і спеціальних методів наукового пізнання.

Також слід констатувати, що під час практичної реалізації методології дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ методикою кримінологічного вивчення необхідно всебічно охоплювати значний обсяг інформації, яка випливає з результатів конкретного виду експертизи в межах кримінального провадження, як-то: спосіб вчинення злочину, специфіка механізму індивідуальної злочинної поведінки, обставини, які обумовили (полегшили) вчинення конкретного злочину, інформація про знаряддя вчинення злочину. Ця інформація в поєднанні з уже наявною кримінологічною інформацією про злочинність та її окремі види допомагає розробляти науково обґрунтовані заходи, спрямовані на вдосконалення профілактичного впливу з боку правоохоронних органів на окремі злочини.

1.3. Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ

Однією з важливих складових системи протидії злочинності є суб'єкти такої діяльності. У сучасних умовах трансформації злочинності підвищення ризиків негативного впливу кримінологічних загроз залишається актуальним питання підвищення ефективності та кримінологічної спроможності (підвищення кримінологічного потенціалу) всіх суб'єктів, задіяних у протидії злочинності. Не є винятком із цього і суб'єкти

кримінального судочинства, зокрема судово-експертні установи. Сьогодні залишається недостатньо поширеною практика використання в профілактичній діяльності спеціальних суб'єктів можливостей, а також результатів експертних досліджень судово-експертних установ, які здійснюються в межах кримінальних проваджень.

Що стосується спеціальних суб'єктів протидії злочинності, то окремої уваги останнім часом набуває дослідження специфіки кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства.

Дослідженню проблематики профілактичної діяльності суб'єктів кримінального судочинства, в тому числі і судово-експертних установ, присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних кримінологів, криміналістів і процесуалістів, а саме С. А. Альперта, Д. М. Бакаєва, О. М. Бандурки, Р. С. Белкіна, О. Д. Бойкова, А. Ф. Волобуєва, Л. Р. Гріцаєнка, В. В. Голіни, Ю. М. Грошевого, Л. М. Давиденка, О. М. Джужи, В. В. Долежана, А. І. Долговой, А. П. Закалюка, В. С. Зеленецького, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, П. М. Каркача, І. І. Карпеця, Н. І. Клименко, О. М. Ключова, О. Г. Колба, В. О. Коновалової, В. М. Косюти, В. М. Куца, І. М. Коз'якова, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. Т. Малярєнка, І. Є. Марочкіна, Г. А. Матусовського, Г. М. Міньковського, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, М. І. Мичка, О. М. Моїсеєва, О. Є. Омельченко, В. П. Півненка, М. В. Руденка, В. М. Савицького, Є. Л. Стрельцова, В. В. Сухоноса, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. Ю. Шепітька, М. К. Якімчука, В. Б. Ястребова та ін.

Водночас питання кримінологічної діяльності судово-експертних установ залишається недостатньо дослідженим. Для визначення та дослідження профілактичних можливостей (профілактичного потенціалу), безпосередньо пов'язаного з кримінологічною діяльністю, вартим є визначення поняття та змісту в контексті повноважень (компетенції та можливостей) судово-експертних установ в сучасних умовах⁴⁶.

У підрозділі 1.1 ми вже частково звернули увагу на можливе визначення поняття кримінологічної діяльності судово-експертних установ, проте, слід нагадати, що важливим завданням кримінального судочинства є протидія злочинності, у тому числі виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню

⁴⁶ Філіпенко Н.Є. Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ. *Наше право*. 2017. № 4. С. 196–204.

злочинів. Здебільшого суб'єкти кримінального судочинства здійснюють запобіжну діяльність під час проведення дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ⁴⁷.

Як зазначають В. Л. Давиденко, Л. М. Давиденко, О. М. Литвинов та О. О. Титаренко, кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства, будучи самостійною підсистемою іншої системи більш високого рівня, яка називається кримінальним судочинством, є тісно пов'язаною з кримінологічною профілактикою злочинів, що проводиться поза межами кримінального судочинства. У науковій літературі під кримінологічною профілактикою розуміється сукупність заходів із виявлення та усунення (блокування, нейтралізації) причин, умов та інших детермінант злочинності. Іноді у визначення кримінологічної профілактики додатково вводиться вказівка на діяльність (заходи) коригувального впливу на осіб, які можуть вчинити злочин⁴⁸.

Перифразуючи думку В. Л. Давиденко з урахуванням положень нового КПК України (2012 р.) та кримінологічних можливостей судово-експертних установ, зазначимо, що змістовний бік кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства і змістовний бік кримінологічної профілактики в цілому збігаються: в обох випадках ідеться про усунення факторів, що детермінують злочинність⁴⁹. Відмінність полягає лише в тому, що в першому випадку ця діяльність відбувається в межах кримінального судочинства (точніше під час здійснення кримінального провадження) і здійснюється тільки учасниками

⁴⁷ Давиденко В. Л., Титаренко О. О., Давиденко М. Л. та ін. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. С. 8.

⁴⁸ Там само, с. 9–10; Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монографія. Москва : Норма, 2001. С. 25; Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие. Киев : УПК ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

⁴⁹ Давиденко В. Л., Титаренко О. О., Давиденко М. Л., Литвинов О. М. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. С. 10–11.

кримінального провадження, у другому випадку вона не має жорстко визначених меж, а суб'єктами кримінологічної профілактики є численні державні органи, громадські організації, посадові особи і громадяни⁵⁰.

Характерною відмінністю кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства є те, що ця діяльність обмежується чіткими процесуальними строками кримінального провадження. У свою чергу, кримінологічна профілактика як соціально-правова діяльність чіткими строками не обмежується, і здійснюється відповідними суб'єктами постійно.

Є слушною думка В. Л. Давиденко, що з погляду системного підходу кримінологічну діяльність суб'єктів кримінального судочинства правомірно розглядати як підсистему кримінального судочинства. Водночас, на нашу думку, така кримінологічна діяльність є складовою системи протидії злочинності. Що стосується останньої, то найбільш повне визначення протидії злочинності в кримінологічній літературі дано О. М. Литвиновим, який визначає її як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльності відповідних суб'єктів, що взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня⁵¹.

Водночас зміст кримінологічної діяльності та її обсяг залежать від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності.

⁵⁰ Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Т. М. Миньковский. Москва : Юрид. лит., 1977. 255 с.; Давиденко В. Л. Выявления та усунення суб'єктами кримінального судочинства причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. С. 133–150.

⁵¹ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов. Харків : Золота миля. 2017. С. 562.

Далі розглянемо компетенцію (повноваження) судово-експертних установ крізь призму профілактичних можливостей у протидії злочинності.

Одразу зазначимо, що такі *профілактичні можливості цих суб'єктів проявляються залежно від проведення відповідного виду експертизи в межах кримінального провадження.*

Перелік суб'єктів судово-експертної діяльності визначається статтею 7 Закону України «Про судову експертизу»⁵². Зокрема, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи у випадках і на умовах, визначених цим законом, і судові експерти, які не є працівниками зазначених установ.

Частина друга вказаної статті визначає вичерпний перелік державних спеціалізованих установ, що перебувають у підпорядкуванні відповідних центральних органів виконавчої влади. До державних спеціалізованих установ належать такі:

- 1) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- 2) науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- 3) експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Державні спеціалізовані установи діють відповідно до статутів та/або положень про них, і одним із основних їхніх завдань є проведення судових експертиз для правоохоронних органів і судів.

У сфері управління Міністерства юстиції України (далі – МЮУ) судово-експертну діяльність здійснюють науково-дослідні установи судових експертиз, до складу яких входять *дванадцять відділень*, а саме:

- Київський НДІСЕ (відділення у містах Вінниця, Тернопіль, Черкаси, Чернігів, Житомир, Хмельницький);
- Харківський НДІСЕ (відділення у містах Полтава, Суми);
- Одеський НДІСЕ (відділення у містах Кіровоград, Миколаїв, Херсон);

⁵² Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (в редакції від 03.07.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

- Донецький НДІСЕ (відділення у місті Луганськ);
- Львівський НДІСЕ (відділення у місті Луцьк);
- Дніпропетровський НДІСЕ;
- Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності.

Наразі експертними установами МІОУ проводяться такі види експертиз: криміналістична, зокрема почеркознавча, лінгвістична експертиза мовлення, технічна експертиза документів, експертиза зброї та слідів та обставин її використання, трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи), фототехнічна, портретна, експертиза голограм, відео- і звукозапису, вибухотехнічна, матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів, полімерних матеріалів, волокнистих матеріалів, нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, скла, кераміки, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, спиртовмісних сумішей, ґрунтів, металів і сплавів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі, речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин, харчових продуктів, сильнодіючих та отруйних речовин), біологічна, екологічна, інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна), дорожньо-технічна, будівельно-технічна, оціночно-будівельна, земельно-технічна, оціночно-земельна, експертиза з питань землеустрою, пожежно-технічна, безпеки життєдіяльності, гірничотехнічна, інженерно-екологічна, електротехнічна, комп'ютерно-технічна, телекомунікаційна, економічна, військова, товарознавча (машин, обладнання, сировини та товарів народного споживання, автотоварознавча, транспортно-товарознавча, військового майна, техніки та озброєння), мистецтвознавча, психологічна та інші, що налічують понад 80 експертних спеціальностей⁵³.

Водночас проаналізовані нами повноваження науково-дослідних інститутів судових експертиз МІОУ дають змогу пересвідчитись у тому, що нормативно питання профілактики злочинів (експертної профілактики) жодним чином в них не закріплено. Як приклад, можна навести Статут Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл.

⁵³ Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_46804 (дата звернення: 01.10.2020).

проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України від 17.02.2020⁵⁴.

Так, за пунктом 3.1 Статуту до головних завдань діяльності Інституту віднесено такі:

1) проведення судових експертиз (у тому числі пов'язаних з оцінюванням майна та майнових прав, дослідженням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів), призначених у кримінальних провадженнях і в цивільних, господарських та адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та під час виконавчого провадження;

2) проведення експертних досліджень на замовлення фізичних чи юридичних осіб із застосуванням засобів і методів судової експертизи, результати яких оформлюються як висновки експертних досліджень (у тому числі з проведення оцінювання майна та майнових прав);

3) науково-дослідна робота в галузі судової експертизи та криміналістики й упровадження її результатів в експертну, слідчу та судову практику;

4) забезпечення функціонування Міністерства юстиції України й інших державних органів;

5) підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації в галузі судової експертизи, криміналістики та права;

6) підготовка фахівців у галузі судової експертизи та підвищення кваліфікації експертних кадрів;

7) науково-методична та інформаційна діяльність у галузі судової експертизи, криміналістики й права;

8) міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи та криміналістики згідно з чинним законодавством України;

9) метрологічне забезпечення науково-дослідної та експертної діяльності.

Наступний суб'єкт – це державні спеціалізовані установи Міністерства охорони здоров'я України, які забезпечують правоохоронні органи і суди судово-медичними та судово-психіатричними експертизами. До вказаних установ належать бюро судово-медичних експертиз та судово-психіатричні установи.

⁵⁴ Статут Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України від 17.02.2020. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> (дата звернення: 01.10.2020).

Систему бюро судово-медичної експертизи становлять Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, яке здійснює загальне науково-методичне керівництво, а також Республіканське бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я АР Крим і бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. До складу Республіканського та обласних бюро судово-медичної експертизи входять також міські (міст обласного підпорядкування) та районні (міжрайонні) відділення.

Діяльність бюро судово-медичних експертиз регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6⁵⁵.

Судово-психіатричні експертизи проводяться Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, у центрах судово-психіатричних експертиз і відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень та психоневрологічних диспансерів. Перелік установ судово-психіатричних експертиз та порядок проведення таких експертиз визначено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2007 № 397⁵⁶.

Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України утворено Постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 988 (в редакції від 22.06.2012), вона діє відповідно до Положення про неї, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343⁵⁷.

⁵⁵ Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом МОЗ України від 17.01.95 № 6. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

⁵⁶ Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ МОЗ України від 08.05.2018 № 865. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

⁵⁷ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 (в редакції від

Експертна служба складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України й експертно-криміналістичних підрозділів в областях.

Експертною службою МВС України проводяться такі види експертиз: почеркознавчі, авторознавчі, мистецтвознавчі, фоноскопічні, експертиза транспортних засобів, документів, грошей та цінних паперів, технічного укріплення стрільбищ та тирів; фототехнічні та портретні експертизи, експертизи матеріалів та засобів звуковідеозапису, матеріалів, речовин та виробів, медико-біологічні експертизи, трасологічні, балістичні та холодної зброї, товарознавчі та бухгалтерські, автотехнічні, автоварознавчі, пожежотехнічні, вибухотехнічні експертизи, експертизи на відповідність об'єктів будівництва та будівельних матеріалів вимогам норм, стандартів тощо, харчових продуктів та об'єктів рослинного походження, комп'ютерних засобів та інформаційних мереж.

На сьогодні до основних завдань Експертної служби МВС віднесено такі: 1) здійснення судово-експертної діяльності; 2) забезпечення залучення працівників Експертної служби МВС до досудового розслідування та судового розгляду; 3) у межах компетенції проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»; 4) проведення сертифікаційних та інших випробувань, а також оцінювання відповідності продукції, процесів і послуг, виконання інших робіт у межах своєї компетенції; 5) проведення відповідно до законодавства оцінювання майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; 6) забезпечення функціонування обліку знярядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; 7) забезпечення функціонування

29.01.2019). *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 01.10.2020); Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/експертна-служба-мвс-цілі-та-завдання> (дата звернення: 01.10.2020); Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 988 (в редакції від 22.06.2012). *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-п#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації; 8) здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів і пристроїв, що використовуються в терористичних цілях; 9) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків⁵⁸.

Цей суб'єкт відповідно до покладених на нього завдань: 1) здійснює організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності, у тому числі розробляє методики проведення судових експертиз, стандарти, технічні регламенти, державні класифікатори, методичні рекомендації, довідкові посібники та програмні продукти; 2) проводить судову експертизу в кримінальному й виконавчому провадженні, в адміністративних, цивільних та господарських справах, справах про адміністративні правопорушення, а також забезпечує в установленому порядку участь спеціалістів Експертної служби МВС в слідчих (розшукових) діях; 3) проводить експертні дослідження на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»; 4) проводить оцінювання майна, майнових прав та здійснює професійну оціночну діяльність у межах повноважень, визначених законодавством України; 5) виконує інші роботи та надає платні послуги відповідно до законодавства України; 6) веде базу даних реєстру атестованих судових експертів Експертної служби МВС, передає в установленому порядку інформацію до державного Реєстру атестованих судових експертів; 7) організовує роботу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС з проведення атестації, присвоєння особам та позбавлення осіб кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судового експерта, а також

⁵⁸ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 (в редакції від 29.01.2019). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 01.10.2020); Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekcs.mvs.gov.ua/експертна-служба-мвс-цілі-та-завдання> (дата звернення: 01.10.2020).

роботу з надання та позбавлення права участі як спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій, надання, позбавлення та підтвердження права самостійного проведення спеціальних вибухотехнічних робіт та видає відповідні свідоцтва; 8) здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення, обробку персональних даних, складає статистичну звітність, забезпечує режим доступу до інформації; 9) забезпечує функціонування обліку знярядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів; 10) здійснює наукову та науково-технічну діяльність у галузі судової експертизи; 11) проводить сертифікаційні та інші види випробувань, а також оцінювання відповідності продукції, процесів та послуг; 12) розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази; 13) здійснює виявлення, експертний огляд, розрядження, транспортування та знешкодження вибухонебезпечних предметів і пристроїв, що використовуються в терористичних цілях; 14) організовує розгляд звернень громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян» з питань, що належать до її компетенції; 15) взаємодіє з вітчизняними та іноземними підприємствами, установами й організаціями з метою обміну досвідом роботи з питань, що належать до її компетенції; 16) організовує і бере участь у проведенні семінарів, «круглих столів», форумів та інших заходів; 17) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством України.

З викладеного можна побачити, що нормативно чітко не передбачено, що одним із завдань цього суб'єкта є здійснення профілактики злочинів, хоча ця діяльність де-факто здійснюється.

Функції експертної установи Служби безпеки України покладено на Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (далі – Інститут). Указані функції покладено на зазначену установу на підставі Указу Президента України від 02.04.2009 № 213, яким внесено відповідні зміни до організаційної структури Служби безпеки України⁵⁹.

Інститут є державною спеціалізованою експертною науково-дослідною установою, яка здійснює наукову, науково-

⁵⁹ Питання Служби безпеки України : Указ Президента України від 02.04.2009 № 213. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1860/2005#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

технічну, науково-організаційну та судово-експертну діяльність, виконує функції експертної служби СБУ, забезпечує виготовлення спеціальних технічних засобів (СТЗ) і спецтехніки та бере участь у їх впровадженні в практичну діяльність. На сьогодні інститут виконує завдання за такими основними напрямками:

- створення СТЗ і спецтехніки для потреб органів і підрозділів СБУ й інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності;

- проведення судових експертиз за зверненням сторони провадження або на підставі процесуального документа слідчого судді чи суду та експертні дослідження за зверненням правоохоронних органів, на замовлення адвокатів, захисників та осіб, які самостійно захищають свої інтереси, та їх представників, а також інших юридичних і фізичних осіб;

- здійснення попередньої ідентифікації товарів у галузі державного експортного контролю;

- виконання СБ України функцій технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів зняття інформації з каналів зв'язку й інших засобів негласного отримання інформації.

Центр судових і спеціальних експертиз (ЦССЕ ІСТЕ СБУ) виконує 23 види експертиз за 43 спеціальностями, у тому числі почеркознавчу експертизу, технічну експертизу документів, балістичну, трасологічну, вибухотехнічну, відео- і звукозапису, комп'ютерно-технічну, телекомунікаційну, наркотичних засобів та психотропних речовин, біологічну, економічну експертизу тощо.

Випробувальний центр (ВЦ ІСТЕ СБУ) проводить оцінювання відповідності технічних засобів вимогам нормативних документів у сфері телекомунікацій та продукції приладобудування на стійкість до дії підвищеної і зниженої температури, підвищеної відносної вологості, на міцність продукції під час транспортування та на безпеку використання продукції⁶⁰.

У сфері управління Державної прикордонної служби України судово-експертна діяльність здійснюється Головним експертно-криміналістичним центром та його підрозділами, призначеними для проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів, які згідно із законодавством

⁶⁰ Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ: офіц. сайт. URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut> (дата звернення: 01.10.2020).

використовуються під час перетинання державного кордону України, з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону.

Щодо діяльності експертних служб Міністерства оборони слід зазначити, що зараз здійснюється їх реформування⁶¹.

Водночас аналіз результатів вітчизняних наукових досліджень надає можливість стверджувати, що серед різноманітних підсистем кримінологічної профілактики та різноманіття суб'єктів, які реалізують окремі напрямки превентивної діяльності, є і профілактична діяльність судово-експертних установ та окремих експертів, які виявляють обставини, що сприяли вчиненню злочинів⁶².

У судово-експертних установах постійно в процесі узагальнення експертної практики відбувається накопичення кримінологічно значущої інформації про криміногенні фактори та обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і механізми вчинення окремих злочинів, що також відображається у відповідних методиках проведення судових експертиз⁶³, оглядах, звітах та аналітичних довідках, які можуть бути використані правоохоронними органами у протидії злочинності.

Також зазначимо, що останнім часом поступово з'являється новий потужний суб'єкт – недержавні спеціалізовані установи, які можуть проводити судові експертизи за допомогою приватних судових експертів.

Так, за даними державного Реєстру атестованих судових експертів, кількість судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та свідoctва про присвоєння

⁶¹ Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_46804 (дата звернення: 01.10.2020).

⁶² Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 155.

⁶³ Реєстр методик судових експертиз. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

кваліфікації яких станом на 17.04.2020 року є дійсними, становить 546 фахівців⁶⁴.

Зазначених експертів атестовано за такими видами експертиз:

- інженерно-транспортна експертиза – 38 фахівців;
- будівельно-технічна, земельно-технічна, оціночно-будівельна та оціночно-земельна експертизи – 180 фахівців;
- дорожньо-технічна – 1 фахівець;
- безпеки життєдіяльності та пожежно-технічна експертизи – 7 фахівців;
- залізнично-транспортна експертиза – 3 фахівця;
- електротехнічна експертиза – 3 фахівця;
- інженерно-екологічна – 1 фахівець;
- економічна експертиза – 139 фахівців;
- товарознавча експертиза – 26 фахівців;
- транспортно-товарознавча експертиза – 119 фахівців;
- експертиза у сфері інтелектуальної власності – 29 фахівців.

Прикладом також може бути Український незалежний інститут судових експертиз⁶⁵. Сьогодні цей суб'єкт проводить такі види судових експертиз: фізико-хімічну, почеркознавчу, інженерно-технічну, психологічну, товарознавчу, економічну й пожежно-технічну експертизи, а також технічну експертизу документів.

ТОВ «Судова незалежна експертиза України» (ТОВ «СНЕУ»)⁶⁶ – недержавна спеціалізована експертна організація, яка була заснована в 2009 році у м. Києві. Наразі вона проводить дослідження по всій території України.

⁶⁴ Інформація щодо судових експертів, які не є працівниками держаних спеціалізованих установ за 2019 рік (станом на 17.04.2020). Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2018-rik-stanom-na-01042019> (дата звернення: 01.10.2020).

⁶⁵ Український незалежний інститут судових експертиз: офіц. веб-сторінка. URL: <https://www.unise.com.ua/golovna/sudovi-ekspertizi> (дата звернення: 01.10.2020).

⁶⁶ Судова незалежна експертиза України : портал. URL: <https://ekspertiza.com.ua/uk/tse-korisno-znati/528-pogodzhennya-pocherkoznavchogo-doslidzhennya> (дата звернення: 01.10.2020).

Проте слід нагадати, що відповідно до частини 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (зі змінами) виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз⁶⁷. Тому приватні судові експерти не здійснюють вищезазначені експертизи у зв'язку із законодавчим закріпленням державної монополії на цей вид діяльності.

Підсумовуючи результати здійсненого нами аналізу компетенції суб'єктів судово-експертної діяльності в Україні, можемо визначити, що діяльність цих суб'єктів може бути спрямована на вирішення таких кримінологічних завдань:

- 1) виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину;
- 2) розроблення заходів для усунення цих причин та умов (обставин) правоохоронними органами (у першу чергу, підрозділам Національної поліції);
- 3) розроблення новітніх технічних засобів профілактики злочинів.

Що стосується технічних засобів профілактики, то вони розробляються на підставі вивчення і узагальнення слідчої, оперативно-розшукової та експертної практики, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. Важливим є вивчення типових способів учинення певних видів злочинів з метою розроблення науково-технічних засобів протидії злочинності.

Відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає в тому, що вони застосовуються до виникнення злочинного діяння. Використання таких засобів і методів має превентивний характер. Вони перешкоджають вчиненню злочину або допомагають його виявленню. Зокрема, це стосується:

- 1) удосконалення захисту документів від підробок (розроблення бланків різних типів документів, запропонування певних реквізитів документів, нанесення спеціальних захисних сіток, застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів, використання спеціальних захисних чорнил чи відбитків печаток тощо);

⁶⁷ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (в редакції від 03.07.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

2) розроблення профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації, електронних контролерів, приладів спостереження в нічну пору, відеоспостереження важливих об'єктів, протиугінних автомобільних пристроїв різних конструкцій, хімічних засобів захисту тощо)⁶⁸;

3) накопичення кримінологічної інформації про індивідуальний механізм вчинення злочину й особу злочинця (наприклад, під час формування відповідних криміналістичних обліків Експертною службою МВС України)⁶⁹;

4) використання результатів криміналістичного (експертного) прогнозування для підвищення якості здійснення кримінологічних прогнозів як трансформації окремих видів злочинів, так і злочинності в цілому (в тому числі і в окремії сфері суспільного життя).

Слід зазначити, що необхідність криміналістичного (експертного) прогнозування в судово-слідчій діяльності визначається низкою факторів: потребою передбачення розвитку процесу розслідування на підставі наявної на цей момент слідчої ситуації; дефіцитом вихідної інформації про обставини вчинення злочину; протидією розслідуванню з боку осіб, зацікавлених у результаті кримінального провадження, складністю події злочину, наявністю великої кількості елементів, що вимагають пізнання (суб'єкти, об'єкти, знаряддя злочину, зв'язки між елементами – прості та складні, тобто багатоступінчасті), тривалістю процесу розслідування, динамічністю слідчих ситуацій, наявністю значної кількості невизначеностей, які потребують передбачення, необхідністю коригування слідчих версій і недопустимістю слідчих помилок⁷⁰.

⁶⁸ Моїсєєв О. М. Технологія експертної профілактики. *Правничий часопис Донецького ун-ту*. Донецьк, 2008. № 2 (20). С. 46–52; Ефименко А. В. Экспертная профилактика как одна из форм судебно-экспертной деятельности. *Судебная экспертиза*. 2004. № 1. С. 82–84.

⁶⁹ Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

⁷⁰ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.;

Отже, кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства з урахуванням вимог чинного КПК України, охоплює і діяльність спеціальних уповноважених суб'єктів (слідчих, органу дізнання, прокурора, суду, адвоката-захисника) під час здійснення кримінального провадження та судового розгляду справи в суді, яку спрямовано на своєчасне виявлення причин та умов (обставин), які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і непроцесуальних заходів, спрямованих на усунення цих причин та умов і мінімізацію їх криміногенного впливу.

Водночас, як ми вже зазначали раніше⁷¹, кримінологічна діяльність відповідного суб'єкта є невід'ємно пов'язаною з кримінологічною профілактикою. Проте через специфіку досліджуваного суб'єкта (судово-експертні установи) поряд із терміном «кримінологічна профілактика» в працях учених-криміналістів (фахівців з наукової спеціальності 12.00.09) зустрічається й інша термінологія, а саме: «криміналістична профілактика», «експертна профілактика» або «експертно-криміналістична профілактика».

Аналізуючи названу проблематику (протидія злочинності), Ю. Ф. Иванов та О. М. Джужа вказують, що профілактикою злочинності є багаторівнева система державних і громадських цілеспрямованих заходів щодо виявлення, усунення і нейтралізації причин та умов злочинності⁷². Схожої думки дотримуються і О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко⁷³.

В. П. Колмаков розуміє під експертно-криміналістичною профілактикою сукупність обставин, що сприяють вчиненню злочинів, які були виявлені та досліджені у конкретній справі

Фридман И. Я. Исходная информация для профилактической работы судебных экспертов. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ : Вища школа, 1985. № 31. С. 32–37.

⁷¹ Філіпенко Н.Є. Судово-експертні установи України як суб'єкти профілактичної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 224–233.

⁷² Иванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія. Харків : Паливода А. В., 2006. С. 67.

⁷³ Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие. Харьков : Основа, 2003. С. 45.

експертом із застосуванням прийомів та методів науки криміналістики⁷⁴.

Що ж стосується розуміння експертної профілактики, то це діяльність судового експерта, що ґрунтується на законах та підзаконних нормативно-правових актах, спрямована на виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину, і розроблення заходів щодо їх усунення із використанням спеціальних знань. Іншою важливою ознакою експертної профілактики є визначення її сутності як певної «системи заходів», «діяльності» або ж, за визначенням І. М. Даньшина, В. В. Голіни, М. Ю. Валуйської та інших, поєднання «різноманітних видів діяльності і заходів у державі»⁷⁵.

Як зазначає Г. А. Хань, експертна профілактика створює умови, що ускладнюють вчинення злочинів, сприяє своєчасному припиненню злочинних зазіхань, тобто є стримуючим чинником, а також забезпечує сприятливі умови для виникнення доказової інформації⁷⁶.

Підсумовуючи думки вчених, можемо стверджувати, що сутність експертної профілактики полягає у впливі відповідних суб'єктів на злочинність за допомогою використання спеціальних фахових знань. Тобто до предмета судової експертизи кожного роду та виду слід відносити дослідження обставин, на основі яких можуть і повинні бути розроблені наукові й організаційно-технічні заходи профілактичного характеру.

Не заглиблюючись у деталі термінологічної боротьби щодо співвідношення кримінологічної профілактики⁷⁷, криміналістичної профілактики*, експертної профілактики, вважаємо, що перше

⁷⁴ Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*. 1961. № 12. С. 106–109.

⁷⁵ Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 151–162.

⁷⁶ Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект). *Криміналістичний вісник*. Київ: КНУВС, 2006. № 2 (6). С. 182–169.

⁷⁷ Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків: Золота миля, 2017. С. 345–346.

* Криміналістична профілактика полягає у вивченні закономірностей конкретних злочинних діянь різного виду, механізм їх слідового відображення в різних джерелах профілактично

поняття охоплює останні два види профілактики⁷⁸, які науковці-криміналісти виділяють здебільшого на підставі суб'єктного підходу до реалізації цієї діяльності (профілактичної) (див. рис. 1).

значимого характеру, виявленні та дослідженні особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, що формуються під час досудового розслідування, що дозволяє виявити напрямки профілактичної діяльності й об'єкти цього впливу для вжиття профілактичних заходів.

⁷⁸ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы: монография. Москва: Норма; Инфра-М, 2016. С. 150; Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2005. 191 с.; Винберг А. И. Пути развития теории криминалистики. *Советское государство и право*. 1971. № 10. С. 116–119; Матусовский Г. А. Проблемы развития криминалистической профилактики: матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми криміналістики» (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.). Харків: Гриф, 2003. С. 38–41; Биргеу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова): монография / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Бандурки. Харьков: Нац. ун-т внутр. дел, 2004. 254 с.; Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. Серія: економіка, право. 2013. № 4(63). С. 155–160.

Рис. 1. Співвідношення кримінологічної профілактики з криміналістичною та експертною профілактиками

У зв'язку з тим, що кримінологічна профілактика як складова кримінологічної діяльності є багатоелементною та багаторівневою і передбачає не лише усунення причин та умов злочинності, а і детермінант окремого злочину, не можна погодитись з позицією науковців, які для розмежування предмета кримінологічної і криміналістичної профілактики вказують, що кримінологія вивчає лише загальні закономірності, які визначають стан, форми, причини й динаміку злочинності, умови, які їй сприяють, особливості особистості злочинця і загальнопрофілактичні заходи⁷⁹.

Погоджуючись з думкою Д. П. Гуріної, зазначимо, що коло профілактичних завдань, які можуть вирішуватися експертами судово-експертних установ, безпосередньо пов'язується з формою здійснюваної ними діяльності (процесуальної та непроцесуальної)⁸⁰. Так, у *процесуальній формі* завдання формулюється слідчим або судом у межах конкретної справи, й експерт уже не може виходити за ці межі. Значно ширшим стає коло профілактичних завдань, які вирішуються у межах *непроцесуальної* діяльності експерта. Завдання експерта полягає, по-перше, у виявленні максимальної кількості обставин, які сприяли (чи можуть сприяти) вчиненню злочину, по-друге, у розробленні рекомендацій щодо усунення вказаних обставин.

Водночас аналіз чинного законодавства в частині визначення та закріплення повноважень судово-експертних установ та експертів зокрема показує, що відповідного обов'язку дослідження причин та умов вчинення конкретних злочинів на ці суб'єкти не покладено. Чинним законодавством (ч. 5 ст. 69 КПК

⁷⁹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы : монография. Москва : Норма; Инфра-М, 2016. С. 150.

⁸⁰ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. С. 12.

України, ст. 12 Закону України «Про судову експертизу»⁸¹ визначено такий обов'язок, як особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його.

Позиція окремих учених-криміналістів, зокрема Д. П. Гуріної щодо розкриття процесуальної форми профілактичної діяльності експерта заслуговує уваги. Так, до такої форми авторкою пропонується віднести:

1) проведення експертизи із встановлення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру);

2) встановлення обставин, що мають значення для профілактики правопорушень за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу);

3) встановлення обставин профілактичного характеру під час участі експерта (як спеціаліста) у слідчих діях⁸².

Проте така позиція, на наш погляд, була актуальна на момент дії КПК України 1960 року, коли профілактична діяльність окремих суб'єктів кримінального судочинства була нормативно закріплена (ст. 23 КПК України 1960 р.). У межах же нового КПК України (2012 р.) ця кримінологічна діяльність експерта не

⁸¹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (в редакції від 03.07.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020); Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (в редакції від 11.09.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.10.2020); Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 (в редакції від 13.03.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=запобіган#w1> 3 (дата звернення: 01.10.2020).

⁸² Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. С. 14.

унормована і чітко не віднесена до його повноважень. Це питання потребує свого окремого дослідження та вирішення.

Зокрема, це може бути внесення змін та доповнень до чинного законодавства, зокрема до статті 13 «Права судового експерта» Закону України «Про судову експертизу» (також до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень) щодо ініціативного дослідження причин та умов, що сприяли (обумовили) вчинення конкретного злочину⁸³. Цьому питанню ми плануємо присвятити окрему частину нашого дослідження.

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ, як і будь-яка інша діяльність, має свої етапи або стадії, які обумовлюються специфікою діяльністю суб'єктів та завданнями, які визначаються профілактичною спрямованістю такої діяльності.

Отже, ця діяльність може охоплювати такі етапи (стадії):

- попереднє вивчення матеріалів (об'єктів), направлених на експертизу в межах кримінального провадження;

- безпосереднє дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення;

- виявлення (встановлення) під час експертного дослідження обставин, що мають значення для профілактики кримінальних правопорушень та запобігання їм;

- формування інформаційно-аналітичних баз даних криміналістичної та судово-експертної інформації, яка має кримінологічне значення та може бути використана для профілактики правопорушень у майбутньому;

- формування рекомендацій профілактичного спрямування (конкретні заходи, спрямовані на усунення умов та причин вчинення окремого виду злочину) для правоохоронних органів та інших суб'єктів, задіяних у процесі протидії злочинності;

- обмін кримінологічно-значущою інформацією (механізм вчинення злочину, психологічний портрет імовірного злочинця, обставини, які обумовили чи сприяли вчиненню конкретного злочину), отриманою за результатами експертних і криміналістичних досліджень зі спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності;

⁸³ Шумаев Д. Содержание экспертных профилактических исследований. *Закон и Жизнь*. 2013. № 10/3. С. 245–248.

– у межах міжнародного співробітництва здійснення обміну напрацюваннями (експертною і криміналістичною інформацією) щодо профілактики окремих злочинів, у тому числі і таких, які мають транснаціональний або транскордонний характер;

– організація та здійснення контролю за реалізацією профілактичних рекомендацій спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності;

– удосконалення здійснення кримінологічного прогнозування трансформації злочинності та окремих злочинів.

Водночас є обґрунтованим здійснення кримінологічної діяльності судово-експертних установ на засадах законності, плановості, координації, розробленості науково-практичних рекомендацій профілактичного характеру, доцільності реалізації профілактичних заходів за результатами експертних досліджень, актуальності профілактичних рекомендацій, організації та здійснення контролю за впровадженням профілактичних рекомендацій, розвитку взаємодії з іншими суб'єктами кримінального судочинства та правоохоронними органами.

Підсумовуючи все вищевикладене, можемо визначити **кримінологічну діяльність судово-експертних установ як поетапну діяльність спеціалізованого суб'єкта (державного та/або приватного) кримінального судочинства, яка ґрунтується на визначених засадах, є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні експертних методів і прийомів для виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і здійсненні прогнозного оцінювання щодо поширення окремих видів злочинів.**

Як ми вже могли побачити, для налагодження кримінологічної діяльності судово-експертних установ потрібно як внести зміни та доповнення в чинне законодавство, що регулює судово-експертну діяльність, так і сформулювати нові нормативно-правові документи. Зокрема, це стосується вказаних нижче питань.

1. Розширення повноважень координуючого суб'єкта щодо кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Таким суб'єктом є Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (Координаційна рада). Цей суб'єкт виробляє єдині підходи до організації судово-експертної діяльності та вирішує найважливіші питання розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер; він є постійно діючим

консультативно-дорадчим органом. Це впливає з положень чинного законодавства, зокрема ст. 8 Закону України «Про судову експертизу»⁸⁴ та Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778 (в редакції від 06.05.2020)⁸⁵.

Водночас дослідження повноважень цього суб'єкта також показує відсутність чітко визначеного напрямку, пов'язаного із забезпеченням протидії злочинності. Так, зокрема, до повноважень Координаційної ради належить розроблення рекомендацій з питань методичного забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності, а також органів, що провадять оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування і суду в організації судово-експертних досліджень; розвитку мережі суб'єктів судово-експертної діяльності, створення нових методів дослідження та впровадження нових видів судової експертизи; внесення пропозицій щодо вдосконалення процесуального законодавства з проведення судової експертизи; узгодження проєктів нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення суб'єктами судово-експертної діяльності судової експертизи і виконання ними наукових розробок; визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження; удосконалення організаційних засад проведення різних видів міжвідомчої комплексної та комісійної судової експертизи; провадження редакційно-видавничої діяльності та забезпечення обміну науково-технічною інформацією і статистичними даними за профілем діяльності; розроблення загальних вимог до атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій; удосконалення форм навчально-

⁸⁴ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ (в редакції від 03.07.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

⁸⁵ Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778 (в редакції від 06.05.2020). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-п#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу; розгляду пропозицій зацікавлених центральних органів виконавчої влади або інших державних органів щодо формування Державного реєстру атестованих судових експертів; вироблення єдиного підходу до підготовки кадрів для суб'єктів судово-експертної діяльності та підвищення їх кваліфікації; проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів і нарад; налагодження і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи; здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи.

У перспективі цей перелік доцільно доповнити і питанням розроблення рекомендації для правоохоронних органів з профілактики та запобігання окремим видам злочинності.

2. Перспективним є розроблення та ухвалення Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні». Вибіркове дослідження окремих праць учених-криміналістів та моніторинг законопроектної роботи Верховної Ради України щодо розроблення цього законопроекту показав, що принаймні два таких документи з 2013 по 2017 роки розроблялись⁸⁶. Розглянемо окремі їх аспекти, враховуючи спрямованість цього дослідження.

Так, у законопроекті «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 06.08.2013 в частині визначення змісту судово-експертної діяльності її профілактична складова взагалі не зазначається⁸⁷. Водночас у законопроекті «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264 можна побачити вже інший підхід до визначення змісту такої діяльності, там окремо виділяється і профілактична складова. Так, ст. 3 законопроекту № 6264 визначається, що судово-експертна діяльність охоплює таке:

1) виконання судовими експертами на основі використання спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла судових експертиз у кримінальних, цивільних, господарських,

⁸⁶ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2015. С. 54.

⁸⁷ Про судово-експертну діяльність в Україні : проект від 06.08.2013 (неофіційний текст) / Ліга: Закон : правовий портал. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587> (дата звернення: 01.10.2020).

адміністративних справах, справах про адміністративні правопорушення та у виконавчому провадженні;

2) організацію проведення судових експертиз;

3) проведення наукових досліджень та узагальнень у галузі судової експертизи (планування, проведення та апробація наукових робіт і впровадження їх результатів в експертну практику);

4) науково-методичне й інформаційне забезпечення;

5) профілактику правопорушень засобами судової експертизи;

6) добір, професійну підготовку та процедури надання, підвищення та позбавлення кваліфікації судових експертів⁸⁸.

Подальше вивчення положень цього законопроекту показало, що зміст профілактичної складової судово-експертної діяльності у тексті так і не розкривається його авторами.

Водночас у статті 14 законопроекту № 6264 вже окремо виділяються недержавні експертні установи як повноправний суб'єкт незалежної судово-експертної діяльності. Так, до недержавних експертних установ законопроектом пропонується віднести підприємства з приватною формою власності, в яких працюють атестовані експерти – фізичні особи та фахівці. Такий підхід, на нашу думку, відповідає вимогам часу.

Отже, підсумовуючи все викладене вище, зазначимо, що сформульоване нами поняття кримінологічної діяльності судово-експертних установ відображає специфіку діяльності цього суб'єкта з урахуванням його профілактичних можливостей і процесуальних меж.

Окреслений зміст кримінологічної діяльності цього суб'єкта також залежить від виду експертиз, які проводяться в кримінальному провадженні, та охоплює профілактичні можливості судово-експертних установ не лише в межах процесуальної діяльності, але і поза її межами. Це в перспективі збільшує кримінологічний потенціал цього суб'єкта та відкриває нові можливості для підвищення ефективності профілактики злочинів правоохоронними органами, в-першу чергу, національної поліції.

⁸⁸ Про судово-експертну діяльність в Україні : проект Закону України від 30.03.2017 № 6264 (29.08.2019 – проект відкликано). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469 (дата звернення: 01.10.2020).

Також у перспективі слід чітко закріпити в нормативно-правових документах (це може бути як доопрацьований законопроект «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264, так і зміни до Закону України «Про судову експертизу») обов'язковість використання результатів експертних досліджень (експертиз) для профілактики злочинів, серед іншого для здійснення криміналістичного або експертного прогнозування (про що іноді йдеться в наукових дослідженнях вітчизняних учених зі спеціальності 12.00.09), а також кримінологічних прогнозів.

1.4. Зарубіжний досвід превентивної діяльності судово-експертних установ

Останніми роками цікавість до вивчення зарубіжного досвіду протидії злочинності серед вітчизняних учених постійно зростає, що свідчить про намагання дослідити кращі превентивні практики окремих країн та запровадити їх в Україні. Проте сьогодні бракує досліджень щодо безпосереднього вивчення питань превентивної діяльності судово-експертних установ в зарубіжних країнах, що підвищує актуальність обраного напрямку та відкриває перспективи у визначенні ефективних практик з удосконалення цієї діяльності розглядуваним суб'єктом.

Окремі аспекти зарубіжної практики протидії злочинності спеціальними суб'єктами досліджували у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Г. А. Аванесов, О. І. Алексєєв, В. А. Ананіч, Ю. М. Антонян, М. М. Бабаєв, О. М. Бандурка, Ю. Д. Блувштейн, В. І. Борисов, О. М. Ведернікова, М. Г. Вербенський, О. І. Виноградова, Т. С. Гавриш, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, Н. О. Данкович, О. М. Джу́жа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, Н. І. Кліменко, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, І. В. Лешукова, О. М. Литвинов, О. А. Лопата, В. В. Лунєєв, А. Г. Маланюк, П. В. Мельник, М. І. Пашковський, А. С. Сизоненко, Н. М. Ткаченко, І. Я. Фрідман, Ш. М. Хазієв, Ю. М. Черноус, О. Ю. Шостко та інші⁸⁹.

⁸⁹ Зарубіжний досвід програмування протидії злочинності: можливості для України : монографія / О. О. Титаренко. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 192 с.; Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник,

Питання про необхідність профілактичної роботи експертів та експертних установ висвітлювали в своїх праці криміналісти Польщі, Болгарії і Німеччини, зокрема В. Мошинській, Р. Зельвянський, А. Солаш, К. Роте, Я. Дімов, З. Берначек, К. Шпіндлер та інші. Учені в своїх працях указують, що експерти повинні відзначити виявлені в процесі експертизи обставини, які полегшили вчинення правопорушень, і можуть розробляти рекомендації профілактичного характеру щодо попередження певних злочинів (наводяться приклади таких рекомендацій)⁹⁰.

Кожна окрема країна має свої особливості в організації та функціонуванні судово-експертної діяльності, на що впливають правова система такої країни й історія її розвитку. Дослідження вітчизняних учених показують, що в європейських країнах поширені дві основні організаційні форми здійснення судово-експертної діяльності – через спеціальні (експертні) установи та через конкретних фахівців – судових експертів (наприклад, існує практика інституту присяжних експертів, тобто для проведення експертиз залучаються фахівці, які склали присягу, або експерти, які отримали ліцензію на право проведення судової експертизи)⁹¹.

Дослідники переважно звертають увагу на основні організаційно-процесуальні питання судової експертизи під час створення спеціальних (експертних) установ у зарубіжних країнах, а саме вивчають питання відомчої належності судово-експертних

Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. 170 с.; Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Харків, 2012. 20 с.; Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М., Лизогуб Б. В. Проблеми протидії злочинності : підручник / за ред. О. Г. Кальмана. Харків : Нова-софт, 2010. 352 с.; Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 308 с.

⁹⁰ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 61.

⁹¹ Романенко Л. М. Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн. *Правознавець*. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2241/P> (дата звернення: 01.10.2020).

установ, посилення контролю в сфері судово-експертної діяльності, характеру централізації (об'єднання всіх судово-експертних установ в єдиний інститут судових експертиз під єдиним керівництвом в одному з відомств) і децентралізації (розосередження установ за відповідними відомствами)⁹².

У багатьох європейських країнах експертні установи діють спільно з поліцейськими організаціями під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ. Наприклад, у Великій Британії в структурі МВС діє експертно-криміналістична служба (The Forensic Service – FSS). FSS – важливий орган в роботі британської поліції з розслідування, розкриття та попередження злочинів. Співробітники FSS беруть участь у слідчих діях та оперативно-розшукових заходах, виконують експертизи і дослідження для регіональних поліцейських підрозділів Англії, а також Королівської прокуратури, митної та акцизної служб та інших правоохоронних органів. Служба надає послуги приватним компаніям як усередині країни, так і за кордоном. Для виконання специфічних видів експертиз (наприклад, криміналістичного дослідження документів) передбачено залучення фахівців приватних криміналістичних лабораторій. Великобританія є країною, яка пішла шляхом скасування «монополії» на здійснення криміналістичних експертиз державними судово-експертними організаціями⁹³.

Навпаки, у деяких країнах експертна криміналістична служби є частиною Міністерства юстиції (у Португалії та Нідерландах).

У Франції експертно-криміналістична служба належить до складу збройних поліцейських формувань (Національної жандармерії та Національної поліції) та підпорядковується Міністерству оборони. До складу Національної жандармерії входить унікальний експертно-криміналістичний інститут, що тісно співпрацює із поліцейськими, слідчими, прокурорами та суддями.

⁹² Цоколова О. И., Никитина И. Э. Организация судебной экспертизы в Европейских странах: исторический аспект и современные тенденции. *Научный портал МВД России*. 2011. № 2. С. 119–123; Скрипник Марина. Мировой опыт в судебно-экспертной деятельности. *Экспертно-исследовательская служба Украины*. (05.02.2019). URL: <https://ua-expert.com/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/> (дата звернення: 01.10.2020).

⁹³ Там само (дата звернення: 01.10.2020).

В Іспанії та Польщі судово-експертні лабораторії підпорядковано Міністерству юстиції у доповнення до судово-експертних лабораторій, що підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. В Іспанії мають судово-експертні лабораторії два окремих відомства – Міністерство внутрішніх справ та Міністерство юстиції⁹⁴.

У Польщі працюють Центральна криміналістична лабораторія та 17 регіональних лабораторій, що підпорядковуються Коменданту поліції. Експерти криміналістичних лабораторій беруть участь у проведенні оглядів місць подій, застосовують новітні методи дослідження за різними напрямками діяльності, здійснюють збирання, накопичення та використання баз даних ДНК і дактилоскопічного обліку, обмінюються цими базами даних між країнами-учасницями Європейського союзу щодо розшуку осіб за вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень.

З метою системного контролю мігрантів у Європі Центральна лабораторія поліції Польщі й інших країн Євросоюзу використовують систему «Eurodac», що дозволяє здійснювати не лише моніторинг мігрантів, а й перевірку на причетність їх до вчинення правопорушень на території цих країн завдяки поміщенню до її бази відбитків пальців рук, що є обов'язковою вимогою під час перетину кордону з метою в'їзду або виїзду. Зазначена система використовується і для обміну даними між країнами Євросоюзу.

Водночас у межах Програми «Horizon 2020» на території Євросоюзу вирішується питання щодо інтеграції баз даних ДНК-профілів і дактилоскопічного обліку з можливістю розміщення додаткової інформації (фотографій, зображень, наявності зброї тощо).

ДНК-профілі реєструються в Національній базі даних ДНК відповідно до рішення правоохоронних органів (поліції, прокуратури, Агентства внутрішньої безпеки, прикордонної служби, військової поліції, Центрального антикорупційного бюро, митної служби) або суду, що здійснює розслідування конкретної кримінальної справи.

З 2013 року Польща бере участь у міжнародному обміні даними ДНК відповідно до рішень Prüm. Із цією метою було

⁹⁴ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. С. 136.

створено Національний контактний центр (NCP) для автоматизованого обміну даними, забезпечено оперативний захищений доступ до Національної бази даних ДНК для інших учасників обміну, внесено зміни до законодавства відповідно до положень рішень Рgum, вдосконалено рівень захисту даних, що відповідає Європейським директивам, та проведено низку інших важливих заходів⁹⁵.

Досвід, який стосується використання у вирішенні завдань судово-експертної діяльності нових досягнень науки і техніки, високого рівня матеріально-технічного забезпечення, обміну криміналістично значущою інформацією, зокрема дактилоскопічною, і даними ДНК-профілів, є важливим для вирішення завдань судово-експертної діяльності, зокрема Експертної служби МВС України⁹⁶.

Становить науковий інтерес і досвід країн арабського світу з розвитку превентивної діяльності криміналістичних та судово-експертних підрозділів.

Так, наприклад, найбільш технічно оснащеною і забезпеченою висококваліфікованими кадрами є криміналістична лабораторія поліції міста Дубай (ОАЕ)⁹⁷. У її складі сім відділів: судово-медичний, хімічний, біології та генної ідентифікації, пожеж і вибухів, технічного дослідження документів, балістики і слідів зброя і механізмів, комп'ютерно-технічної експертизи. Поліція Дубая прагне бути визнаною найбільш прогресивною серед усіх арабських поліцейських організацій. Вона першою використала автоматизовані методи дактилоскопічної і генно-молекулярної ідентифікації та можливості GPS для пошуку викрадених автомобілів. Крім того, вона була першою поліцейською

⁹⁵ Семінар у Варшаві зібрав фахівців з різних країн для обговорення проблем функціонування баз даних. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України: офіц. сайт. URL: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=4115> (дата звернення: 12.09.2020).

⁹⁶ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. С.137.

⁹⁷ Хазиев Ш. Н. Судебная экспертиза и судебно-экспертные учреждения в странах арабского мира. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2014. № 1(33). С. 110.

організацією, в складі якої був створений департамент з прав людини.

У Дубаї успішно працюють великі фірми, що спеціалізуються на виробництві судово-експертного дослідного устаткування. Так, компанія SAT – Scientific Analytical Tools виробляє найширший спектр обладнання для судово-експертних лабораторій, включно з меблями, мікроскопами, спеціальними камерами й технічними засобами для всіх родів і видів судової експертизи. Крім того, компанія успішно розробляє і впроваджує різні автоматизовані ідентифікаційні системи – дактилоскопічні, балістичні, молекулярно-генетичні й інші, а також поліцейську криміналістичну техніку для оглядів місць пригод і забезпечення громадської безпеки.

Слід зазначити, що останнім часом низка арабських країн (ОАЕ, Оман, Кувейт) вживають заходів щодо створення національних баз даних ДНК своїх громадян. Так, в ОАЕ вже розпочато створення першої в світі загальнонаціональної бази даних ДНК не лише засуджених і злочинців, а й усього населення, в тому числі неповнолітніх та емігрантів. Планується вносити в базу щорічно близько 1 мільйона зразків (це понад 2700 в день). Крім того, почнеться процес збору даних про стоматологічні особливості громадян, райдужні оболонки очей і фотопортрети. Це, на думку поліцейського керівництва ОАЕ, дозволить заощадити час і зусилля в разі розкриття злочинів і надасть істотну допомогу під час ідентифікації особи жертв катастроф і дорожньо-транспортних пригод⁹⁸.

В Україні також сформовано розгалужену систему судово-експертних установ, які мають відомчу приналежність. Проте завдання з попередження та/або профілактики злочинів є для них дорядним.

Останнім часом роль міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи неухильно зростає. Головною метою діяльності державних установ судових експертиз є захист інтересів держави, прав і свобод громадян та прав юридичних осіб шляхом проведення об'єктивних, науково обґрунтованих судових експертиз та експертних досліджень. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ має важливе значення для реалізації принципу верховенства права, вдосконалення судово-експертної діяльності та підвищення якості судової експертизи як однієї з основних форм

⁹⁸ Там само, с. 112–115.

використання спеціальних знань у сучасному судочинстві, а також формування профілактичних рекомендацій для правоохоронних органів. Активна діяльність у сфері міжнародної інтеграції нашої країни до світового правового простору ставить перед державними судово-експертними установами широке коло завдань із налагодження міжнародного співробітництва і розширення взаємодії із закордонними профільними судово-експертними установами.

Одним з основних напрямів роботи всіх органів державної влади в Україні щодо її інтеграції в європейське та світове співтовариство є підготовка пропозицій з питань міжнародно-правових відносин та приєднання України до міжнародних договорів і конвенцій, підписання угод про правове співробітництво з відповідними органами іноземних держав та міжнародних організацій, взаємодія з ними в межах своїх повноважень тощо. Саме тому актуальною тенденцією сучасності є розширення участі судово-експертних установ у такому міжнародному співробітництві, підвищення їх ролі в розвитку теорії та практики криміналістики і судової експертизи⁹⁹.

Як слушно зазначає Н. І. Клименко, національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тобто в межах окремої держави¹⁰⁰. Вона не виконуватиме активно свої функції забезпечення правоохоронної діяльності без інтеграції з міжнародною спільнотою. Тому є необхідними міжнародне співробітництво експертних установ з метою обміну досвідом з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення регіонального

⁹⁹ Дмитрієва К. С. Актуальні напрями розвитку міжнародного судово-експертного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 288–291. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/73.pdf (дата звернення: 02.10.2020).

¹⁰⁰ Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134; Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу / ред. кол.: О. Л. Кобилянський, П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода. Київ : ННІ ПФЕКП НАВС, 2015. С. 165–168.

розподілу завдань між судово-експертними установами і створення профільних експертних напрямів.

Водночас результати проведеного Ш. М. Хазієвим аналізу стану і динаміки міжнародного судово-експертного співробітництва дозволили йому виділити в цій сфері такі чотири групи основних тенденцій:

1) основні тенденції в галузі організації міжнародного судово-експертного співробітництва (посилення регіонального співробітництва в галузі судової експертизи, створення міжнародних судово-експертних команд, удосконалення засобів і методів комунікації між судово-експертними установами, створення об'єднаних баз і банків даних);

2) основні тенденції розвитку міжнародного співробітництва в галузі наукового забезпечення судово-експертної діяльності (активізація обміну науковими досягненнями в галузі судової експертизи, об'єднання зусиль міжнародного судово-експертного співтовариства в розробленні актуальних питань судово-експертної діяльності, підвищення цікавості до загальної теорії судової експертизи, розроблення питань дотримання прав людини під час здійснення судової експертизи);

3) основні тенденції міжнародної співпраці в галузі методичного забезпечення судово-експертної діяльності;

4) основні тенденції міжнародної співпраці в галузі технічного забезпечення судово-експертної діяльності¹⁰¹.

Проте напрям, пов'язаний з посилення превентивної діяльності судово-експертних установ, не згадується або не виділяється як пріоритетний, що є, на наш погляд, неповним відображенням кримінологічного потенціалу цих суб'єктів.

Слід зазначити, що останніми роками активізувалося створення міжнародних судово-експертних мереж. На сьогодні функціонує п'ять таких мереж, які об'єднують наукові резерви судово-експертних установ різних держав:

1) Європейська мережа судово-експертних установ, що існує з 1995 р., це найбільш розвинена і міцна мережа;

¹⁰¹ Хазієв Ш. Н. Теоретические основы и организация международного сотрудничества в области судебно-экспертной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / ФБУ «Российский федеральный центр судебной экспертизы при министерстве юстиции российской федерации». Москва, 2016. С. 73.

- 2) Південноафриканська регіональна мережа судово-експертної науки з 2008 р., що охоплює весь африканський регіон;
- 3) Азіатська мережа судово-експертних наук, яка існує з 2008 р;
- 4) Міжнародна судово-екологічна експертна мережа (теж існує з 2008 р.) для сприяння судовим експертам у галузі екології і спеціалістам розслідування екологічних правопорушень;
- 5) Трасологічна судово-експертна природоохоронна мережа, що існує з 2006 р; є неурядовою організацією для надання допомоги у проведенні судових експертиз у справах про злочини проти дикої природи і для збереження біологічного розмаїття флори і фауни¹⁰².

Так, наприклад, у межах Європейської мережі судово-експертних установ (ENFSI) однією з найважливіших умов ефективної діяльності судово-експертних установ є валідація (оцінювання придатності) судово-експертних методик. Валідація методик є важливим елементом системи забезпечення та контролю якості результатів експертних досліджень, а її практика є широко розповсюдженою в судово-експертних установах у всьому світі.

Будучи інноваційними механізмами підвищення якості судово-експертної діяльності протягом останніх років, валідація і сертифікація методичних матеріалів з проведення судової експертизи обов'язково включаються в плани взаємодії судово-експертних установ. Крім цього, стандартизація (уніфікація) експертних методик, єдині термінологічні стандарти, уніфіковані вимоги до судових експертів і програм професійної експертної освіти дозволять вирішити ще одну проблему – проведення судових експертиз на базі єдиного науково-методичного підходу¹⁰³.

¹⁰² Киндер Ян де. *Європейская сеть судебно-экспертных учреждений (ENFSI). Теория и практика судебной экспертизы*. 2011. № 4 (24). С. 200–204; Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134.

¹⁰³ Надіжко М. М. Деякі питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України (на прикладі комп'ютерно-технічних досліджень). Нац. акад. СБУ: офіц. сайт. URL: http://www.academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581425700.htm (дата звернення: 01.10.2020).

ENFSI існує з 1995 року¹⁰⁴. У її складі налічується 54 експертні установи, 41 з яких розташовано в державах-членах Євросоюзу. Це найбільша у світі об'єднана організація судово-експертних установ, що отримала міжнародне визнання. Серед держав, інститути яких входять до європейської мережі, є Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Угорщина, Греція, Грузія, Данія, Іспанія, Ірландія, Італія, Литва, Латвія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Україна, Швеція, Швейцарія тощо. Найбільш відомими інститутами ENFSI, що проводять експертні дослідження, є Нідерландський, Польський, Угорський і Празький судово-експертні інститути¹⁰⁵.

Мету ENFSI проголошено в її Конституції – бути на передових позиціях у світі, щоб гарантувати якість розвитку і провадження судової експертизи у всій Європі. Основним напрямом діяльності ENFSI є намагання досягти високого авторитету організації в галузі судово-експертної діяльності в Європі та світі шляхом розвитку якості надання послуг з проведення судової експертизи на всіх етапах судочинства, від місця події до суду, що забезпечується такими принципами:

- членство в ENFSI об'єднує виробничі, наукові та методичні можливості судово-експертних установ;
- розширення членства в ENFSI закріплює довіру до цієї організації з боку правоохоронних структур і суддів;
- організовано встановлюються та всіляко підтримуються ділові відносини з іншими організаціями, діяльність яких пов'язано з криміналістикою та судовою експертизою;
- усіяко заохочується діяльність усіх установ-членів ENFSI, які активно впроваджують в експертну практику сучасні методики досліджень і міжнародні стандарти та забезпечують високу компетентність експертів в окремих видах експертизи.

Членами ENFSI на сьогодні від України є три установи: Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

¹⁰⁴ European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) = Європейська мережа судово-експертних установ: офіц. сайт. URL: <https://enfsi.eu> (дата звернення: 12.10.2020).

¹⁰⁵ Линник О. В., Омельчук Л. В. Актуальність вступу України до міжнародних судово-експертних мереж. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3 (6–7). С. 236–241.

МВС України (з 2002 року)*, Київський науково-дослідний інститут судових експертиз МЮУ та Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (з 2018 року)¹⁰⁶.

31-е щорічне зібрання ENFSI, яке було організоване Поліцейською службою судових експертиз Італії, відбулося 29–31 травня 2018 року в Римі (Італія); на ньому були присутні представники 55 судових експертних інститутів з 31 європейської країни. Там зверталась увага на обмін досвідом та новими розробками за такими напрямками: аналіз ДНК, аналіз наркотиків, перевірка документів, ідентифікація інструментів, балістика і криміналістична візуалізація (розпізнавання облич, фотограмметрія, поліцейське портретування).

У межах міжнародного співробітництва це має вагомe значення для протидії злочинності, зокрема для протидії нелегальній міграції, торгівлі людьми, незаконному обігу зброї та наркотиків, контрабанді, поширенню транснаціональної та транскордонної злочинності, розшуку злочинців, які перебувають у міжнародного розшуку, пошуку безвісно зниклих осіб тощо¹⁰⁷.

Слід зазначити, що Євросоюз визнає провідну роль у наданні допомоги судочинству з боку ENFSI, зокрема у грудні 2011 року на засіданні Ради Європи з правосуддя й внутрішніх справ було ухвалено Рішення щодо *Стратегії розвитку Європейської судової експертизи на період до 2020 року*, яка передбачає

* Експертна служба МВС складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України – ДНДЕКЦ і територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ).

¹⁰⁶ ENFSI провела 10-ту конференцію робочої групи експертів із документів (19.11.2018) /// Київ. наук.-дослід. ін-т судових експертиз: офіц. сайт. URL: <https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-evropejska-mereza-sudovo-ekspertnih-ustanov-enfsi-provela-10-tu-konferenciu-robocoi-grupi-ekspertiv-iz-dokumentiv> (дата звернення: 02.10.2020); Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekcs.mvs.gov.ua/ekspertna-služba-mvs-cіli-ta-zavdannja/> (дата звернення: 01.10.2020).

¹⁰⁷ Annual report 2019. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). 2020. P. 50. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2020/08/ENFSI_Annual_Report_2019_WEB.pdf (дата звернення: 01.10.2020), P. 3

створення єдиного простору Європейської судової експертизи й розвитку судово-експертної інфраструктури в Європі¹⁰⁸.

У чому ж полягає бачення Стратегії розвитку Європейської судової експертизи – 2020? Так, з метою покращення співпраці поліції із судово-експертними установами всього Європейського Союзу та створення європейського простору судової експертизи до 2020 року країни-учасниці та Національна комісія із судових експертиз (NCFS)¹⁰⁹, прагнучи забезпечити ефективне відправлення правосуддя та безпеку громадян, вирішили досягти успіху у відповідних сферах, серед яких, ураховуючи спрямованість цього дослідження, слід виділити такі:

- акредитація судово-експертних інститутів та лабораторій;
- затвердження та використання кращих практик і їх використання в роботі судово-експертних установ;
- визначення оптимальних шляхів створення, оновлення та використання баз даних судової експертизи;
- використання досягнень судової експертизи у протидії тероризму, організованій злочинності й іншим видам злочинів¹¹⁰;

¹⁰⁸ 3135th Council meeting Justice and Home Affairs Brussels, 13–14 December 2011. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_11_491 (дата звернення: 02.10.2020); Корнеєв С. М. Сучасні проблеми розвитку судової експертизи в аспекті євроінтеграції України. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ: Навчально-науковий ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внут. справ, 2015. 444 с. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/sudovo-ekspertna-diyalnist-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> (дата звернення: 01.10.2020).

¹⁰⁹ 3135th Council meeting Justice and Home Affairs Brussels, 13–14 December 2011. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_11_491 (дата звернення: 02.10.2020); National commission on forensic science (Національна комісія з судових експертиз) : сайт. URL: <https://www.justice.gov/archives/ncfs> (дата звернення: 01.10.2020).

¹¹⁰ Філіпенко Н. Є., Спіцина Г. О. Терористична діяльність: кримінально-правова політика протидії. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя

– дослідження та реалізація проєктів для подальшого розвитку інфраструктури судової експертизи тощо¹¹¹.

Як можемо побачити, в цьому документі лише опосередковано простежується тенденція посилення превентивних можливостей судово-експертних установ Євросоюзу.

Водночас в іншому міжнародному документі робиться акцент на посилення міжнародного співробітництва між судово-експертними установами зарубіжних країн задля здійснення кримінального правосуддя. Так, у 2010 році на 19-й сесії Комісії з попередження злочинності і кримінального правосуддя Економічної і Соціальної Ради ООН обговорювалася і була ухвалена Резолюція 19/5 «Міжнародне співробітництво в судово-експертній сфері». У цьому документі зазначається, що зросли роль судової експертизи у здійсненні кримінального правосуддя і необхідність подальшого розвитку міжнародних зв'язків судово-експертних установ у межах наявних регіональних мереж судово-експертних установ для забезпечення весвітнього обміну судово-експертними знаннями, інформацією і даними¹¹².

ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 188–191.

¹¹¹ Нефедов С. Н. Формирование новой парадигмы судебной экспертизы в США и Европе. Науч.-практ. центр Гос. комитета судебных экспертиз Республики Беларусь: офиц. сайт. URL: http://sudexpertiza.by/assets/docs/vos_zap/nefedov.pdf (дата звернення: 01.10.2020); Research and Development Strategy. European Network of Forensic Science Institutes. EAFS Standing Committee. May, 2010. P. 27. URL: http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/enfsi_rd_strategy_2010.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

¹¹² Международное сотрудничество в судебно-экспертной сфере : Резолюция 19/5 Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию Экономического и Социального Совета ООН : междунар. документ № E/CN.15/2010/20. URL: http://repository.un.org/bitstream/-handle/11176/284133/E_2010_30%3BE_CN.15_2010_20-RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата обращения: 10.10.2020); Международное сотрудничество в судебно-экспертной сфере : доклад Директора-исполнителя Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию. Вена, 2012. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNODC/GEN/V12/507/72/PDF> (дата обращения: 12.10.2020).

Подальше вивчення спеціальної літератури надало можливість з'ясувати, що сьогодні в світі, крім ENFSI, існує низка інших міжнародних організацій, які займаються питанням розвитку й удосконалення судово-експертної діяльності, міжнародного співробітництва у цій сфері. Розглянемо окремі з них, як це пропонує Ш. Н. Хазієв¹¹³.

1. Міжнародна асоціація з ідентифікації (MAI) (International Association for Identification) – одне з найбільших та авторитетних професійних судово-експертних об'єднань. Наразі MAI, що стала однією з найбільш престижних професійних асоціацій у світі, налічує понад 5 тис. членів з 69 країн. Очолює її рада директорів з 15 членів, головою якої є президент. У складі MAI діє 29 постійних комітетів, зокрема з питань науки та практики, дослідження місця події, дактилоскопічної ідентифікації, трасології, криміналістичної габітології, поліграфа, стандартів судово-експертної ідентифікації, міжнародних зв'язків тощо. Крім них, створено авторитетні комісії із сертифікації експертів за сімома спеціальностями. Асоціація має 45 відділень у різних штатах США та інших країнах.

2. Міжнародна асоціація судових експертів-токсикологів (International Association of Forensic Toxicologists). Асоціація, створена 1963 року в Лондоні, об'єднує більше 1400 членів з усіх регіонів світу, які займаються питаннями судово-експертної токсикології або суміжних галузей. Членами асоціації є співробітники поліції, медичні експерти та експерти лабораторій, фахівці з фармакології і токсикології.

3. Міжнародна асоціація дослідників підпалів (International Association of Arson Investigators). Асоціація має відділення в 45 штатах США і 30 країнах. Наразі вона налічує близько 9 000 членів. У складі асоціації є комітет судово-експертної науки, який займається розробленням методів і засобів збирання, дослідження та оцінювання доказів, які виявляються в процесі розслідування пожеж і реконструкції місця пожежі.

4. Міжнародна асоціація дослідників місця злочину (International Crime Scene Investigators Association) була створена

¹¹³ Хазієв Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 1). *Теория и практика судебной экспертизы*: науч.-практ. журн. 2009. № 1 (13). С. 156–162; Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. С. 89–107.

для сприяння особам та організаціям, що спеціалізуються в криміналістичному дослідженні місця події. Дослідження місця події є комплексним і вимагає знань та навичок практично в усіх судово-експертних дисциплінах.

5. Міжнародна асоціація судово-експертного піклування (International Association of Forensic Nursing). Єдина міжнародна професійна організація, зареєстрована і сформована виключно з метою розвитку і поширення інформації про науку судово-медичного та судово-експертного забезпечення (національного та міжнародного). Сферами діяльності фахівців асоціації є оцінювання та дослідження травм, оцінювання якості лікування та догляду у випадках сумнівної смерті, психологічна реабілітація жертв насильницьких злочинів, експертиза догляду за старими, дітьми, хворими тощо. Асоціація була створена в 1992 році й налічує понад 2700 членів¹¹⁴.

6. Міжнародна асоціація судово-експертної фонетики й акустики (International Association for Forensic Phonetics and Acoustics) була заснована 1991 року у Великобританії. Її метою є сприяння дослідженням у галузі судової фонетики, забезпечення обміну знаннями та досвідом. Спільно з Міжнародною асоціацією судово-експертної лінгвістики видає журнал «The International Journal of Speech, Language and the Law».

8. Міжнародна асоціація судово-експертної науки (International Association of Forensic Science), створена 1957 року, об'єднала вчених і практиків із різних галузей судової експертизи в різних галузях судової експертизи – судової медицини, токсикології, дактилоскопії, судової біології, дослідження наркотиків, балістики, трасології, реконструкції місць катастроф та аварій, судової психіатрії тощо. Своїми головними завданнями Асоціація визначила розвиток судово-експертної науки, обмін науковою і технічною інформацією між судовими експертами та вченими й організацію навчальних семінарів.

7. Міжнародна асоціація техніків і дослідників вибухових пристроїв (International Association of Bomb Technicians and Investigators) є незалежно некомерційною професійною

¹¹⁴ Хазиев Ш. Н. Теоретические основы и организация международного сотрудничества в области судебно-экспертной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / ФБУ «Российский федеральный центр судебной экспертизы при Министерстве юстиции Российской Федерации». М., 2016. С. 156–162.

асоціацією, сформованою для протидії кримінальному використанню вибухових пристроїв і вибухових речовин. Асоціація сприяє обміну досвідом між представниками правоохоронних органів, збройних сил, протипожежних підрозділів та інших служб, що залучаються у разі виникнення надзвичайних ситуацій і терористичних актів, а також судових експертів. Асоціація, створена в 1974 році, налічує більш ніж 4000 членів з більш ніж 60 країн світу. Вона має в своєму складі сім регіональних структур, зокрема шість із них розміщено в США. Головними завданнями Асоціації є такі: сприяння обміну інформацією в галузі розслідування вибухів і технічного дослідження вибухових пристроїв, розвиток досліджень у галузі протидії кримінальним вибухам, фінансова підтримка найбільш перспективних досліджень, збирання та обробка статистичних даних у галузі протидії кримінальним вибухам, розвиток професійного рівня техніків і слідчих, що спеціалізуються на питаннях протидії вибухам, забезпечення проведення відповідних судових експертиз і надання допомоги під час навчання фахівців. Асоціація видає журнал «The Detonator».

8. Міжнародна асоціація метрології в галузі судової експертизи і безпеки (International Association of Forensic and Security Metrology) є некомерційною професійною організацією користувачів, постачальників і виробників техніки і технологій для установ юстиції була створена в липні 2006 року в США. Асоціація об'єднує фахівців, що виготовляють, поставляють і використовують високоточне обладнання, зокрема лазерні сканери, вимірювальні прилади, реверсні інженерні системи, 3D-принтери і комп'ютерні системи. Метою Асоціації є розвиток і просування високоточної техніки для документації і дослідження з метою вирішення завдань судової експертизи та інших сфер.

9. Асоціація експертів з вогнепальної зброї та слідів інструментів (Association of Firearm and Tool Mark Examiners) була створена в 1969 році як некомерційна організація, зараз вона об'єднує судових експертів США та інших країн у галузі дослідження слідів інструментів і вогнепальної зброї. Наразі в Асоціації понад 850 членів з більш ніж 40 країн світу.

10. Асоціація реконструкції місця злочину (Association for Crime Scene Reconstruction) почала функціонувати як об'єднання групи професіоналів у штатах Оклахома і Техас (США). Ці фахівці усвідомили необхідність комплексного дослідження місця злочину як єдиного цілого об'єкта, що дозволяє відтворити багато елементів

злочинної події, виявити і зберегти речові докази. Членами асоціації є представники правоохоронних органів, відповідальні за розслідування злочинів, судові експерти й викладачі. Наразі асоціація налічує понад 550 членів. Завданнями діяльності Асоціації, серед іншого, визначено такі: заохочення обміну інформацією та процедурами (методиками), корисними для реконструкції місць вчинення злочинів; стимулювання досліджень наявних і розроблення нових поліпшених методів дослідження місць вчинення злочинів з метою реконструкції; просування освітніх програм, призначених для підвищення кваліфікації практикуючих експертів у галузі реконструкції місць злочинів; забезпечення членам асоціації можливості консультування з колегами у конкретних справах; видання інформаційного бюлетеня; розвиток співробітництва і зв'язків між агентствами та представниками різних криміналістичних установ; надання можливості членам асоціації отримувати доступ до експертів різних експертних спеціальностей у межах асоціації та поширення інформації про себе.

11. Асоціація менеджерів якості судової експертизи (Association of Forensic Quality Assurance Managers) була створена за ініціативою Південнокаліфорнійської групи менеджерів з контролю якості криміналістичних лабораторій. Перша конференція асоціації відбулася в Техасі в жовтні 2002 року. Діяльність Асоціації спрямовано на просування і підтримку перевірки якості діяльності судово-експертного співтовариства, забезпечення гарантій щодо високого рівня надання судово-експертних послуг установам кримінальної юстиції і захист судово-експертних стандартів перевірки якості. В асоціації є вісім постійно діючих комітетів: стратегічного планування, номінаційний, статутний, з питань членства, маркетингу і комунікацій, ресурсів і навчання, програм та аудиту.

12. Міжнародне товариство судової генетики (International Society for Forensic Genetics) було створене в 1989 році у Німеччині з метою просування досягнень генетики в судову експертизу і правосуддя. Товариство узяло на себе роль провідної організації в галузі судово-експертної генетики і здійснює координацію наукових досліджень генетичних маркерів для цілей правосуддя. Передбачалося, що з відкриттям європейських кордонів у межах ЄС може відбутися зростання рівня міжнародної злочинності, й судовим експертам-генетикам знадобляться типові методики досліджень та оформлення отриманих результатів. Наразі в складі товариства

перебувають основні лабораторії судової генетики провідних судово-експертних і криміналістичних установ таких європейських країн, як Австрія (Інститут судової медицини), Бельгія (Національний інститут криміналістики), Данія (Відділ судової генетики в Інституті судової медицини), Великобританія (Судово-експертна наукова служба, Інститут клітинних і молекулярних наук), Фінляндія (Криміналістична лабораторія Національного Бюро розслідувань), Франція (Інститут судової медицини, Ліонська Лабораторія наукової поліції), Німеччина (Інститут судової медицини, Федеральне криміналістичне управління), Греція (Управління судово-експертної науки грецької поліції), Ірландія (Судово-експертна наукова лабораторія поліцейської гвардії), Італія (Інститут судової медицини Католицького університету), Нідерланди (Інститут судової експертизи), Норвегія (Інститут судової експертизи), Португалія (Інститут судової медицини), Шотландія (кафедра хімії Університету), Іспанія (Інститут судової медицини), Швеція (Національна лабораторія експертизи) і Швейцарія (Інститут судової медицини). Ця група здійснює дуже важливий проєкт – створення бази даних ДНК різних популяцій.

13. Міжнародне товариство судових експертів у сфері комп'ютерної техніки (International Society of Computer Forensic Examiners) є приватною організацією. Основними правилами для її членів є такі: всі бажаючі повинні бути включені до реєстру сертифікованих судових експертів; членом товариства може стати будь-яка людина, що пройшла спеціально розроблену програму сертифікації, незалежно від раси, статі, переконань і національності. Якщо Рада товариства або будь-який член дізнається про неетичну або непрофесійну поведінку кого-небудь із членів, проводиться внутрішнє розслідування комітетом з етики та професійної відповідальності. До серйозних проступків належать лжесвідчення, фальсифікація дипломів, вчинення умисного злочину, фальсифікація чи спотворення результатів експертного дослідження, фальсифікація звітів про навчання, порушення Кодексу норм поведінки членів товариства і професійної відповідальності, відмова співпрацювати у розслідуванні, заподіяння шкоди репутації організації та шахрайство. Вчинення одного або кількох з перелічених проступків може обумовити переатестацію, виключення з товариства, призупинення членства чи анулювання свідоцтва. У складі товариства є комітет з етичних стандартів у складі чотирьох найавторитетніших судових експертів, рада із сертифікації в складі семи чоловік і комітет з розвитку.

14. Дактилоскопічне товариство (Fingerprint Society) було створене у 1974 році з ініціативи кількох експертів-

дактилоскопістів у Великобританії. Товариство видає щоквартальний журнал «Fingerprint World» і публікує електронний інформаційний бюлетень (E-Newsletter). Раз на рік проводиться конференція Товариства, на якій з доповідями з різних аспектів дактилоскопії виступають його члени, запрошені вчені та практики. Протягом свого існування Товариство організувало дослідження декількох важливих питань дактилоскопії – папілярних візерунків близнюків, папілярних візерунків приматів, відбитків пальців на археологічних знахідках і медичних аспектів дактилоскопії.

15. Міжнародне судово-експертне наукове товариство (Forensic Science Society) об'єднує професіоналів з більш ніж 60 країн світу. Товариство було засноване в жовтні 1959 року в Ноттінгемі, зараз налічує більше 2500 членів і є одним із найстаріших у світі та найавторитетніших судово-експертних об'єднань. Товариство має свій Статут і Кодекс поведінки членів та дисциплінарні правила, видає щоквартальний журнал «Наука і Правосуддя» (Science & Justice) і бюлетень «Інтерфейс» (Interfaces). Більшість членів Товариства – британські вчені, а також поліцейські експерти і фахівці з дослідження місця злочину. Товариство влаштовує наукові конференції як у Великобританії, так і в інших країнах, бере участь у сертифікації експертів та акредитації судово-експертних лабораторій, а також організовує підготовку дипломованих фахівців з дослідження місця злочину, судово-технічного дослідження документів, балістичної, пожежно-технічної і комп'ютерно-технічної експертизи¹¹⁵.

16. Міжнародний судово-експертний стратегічний альянс (International Forensic Strategic Alliance) об'єднує Американське товариство директорів криміналістичних лабораторій (The American Society of Crime Laboratory Directors), Європейську мережу судово-експертних установ (The European Network of Forensic Science Institutes – ENFSI), організацію старших менеджерів судово-експертних лабораторій Австралії і Нової Зеландії (The Senior Managers of Australian and New Zealand Forensic Laboratories – SMANZFL) і Латиноамериканську академію криміналістики і судової експертизи (The Academia Iberoamericana de Criminalística y Estudios Forenses – AICEF). Метою альянсу є створення можливості стратегічної співпраці в межах глобального

¹¹⁵ Хазиев Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 2). *Теория и практика судебной экспертизы: науч.-практ. журн.* 2009. № 4 (16). С. 162–171.

судово-експертного співтовариства, а також надання судово-експертної допомоги іншим міжнародним організаціям. У 2007 році під час зустрічі на міжнародному симпозиумі Інтерполу з питань судово-експертної науки в Ліоні голови об'єднаних організацій підписали меморандум про співпрацю. Цей документ закріпив глобальне міжнародне співробітництво в галузі боротьби зі злочинністю шляхом об'єднання ресурсів у сфері судової експертизи країн-учасників, інформаційного обміну, обміну новими методиками, технологіями й технічними засобами. Організації домовилися також об'єднати свої ресурси для надання допомоги країнам, що розвиваються, в питаннях створення і розвитку їх судово-експертних установ, виходячи із переконання, що вказане буде одним із ключових чинників забезпечення прав людини. Альянс не є юридичною особою, хоча представляє кооперацію чотирьох регіональних мереж судово-експертних організацій.

17. Міжнародний судово-експертний саміт (The International Forensic Summit) – форум найбільш представницьких регіональних і міжнародних організацій і фахівців у галузі судової експертизи, створений для забезпечення можливості спілкування практиків і вчених різних країн. Партнерами організації є Інтерпол, Національний інститут юстиції США, Національний центр судово-експертних технологій США, Національний інститут судово-експертної науки США. Ядром структури є комітет управління, відповідальний за стратегію і координацію діяльності організацій, які беруть участь у проєкті. Основними напрямками діяльності саміту є судово-експертна практика, діяльність професійних організацій, навчання судових експертів та судова медицина. Під час систематичних зустрічей члени саміту виявляють найбільш актуальні проблеми судової експертизи і зусиллями всього судово-експертного співтовариства шукають шляхи їх вирішення. Крім того, саміт здійснює підтримку судово-експертних установ у нових державах.

Таким чином, слід констатувати постійний інтерес міжнародної спільноти до сфери судово-експертної діяльності та використання її можливостей у протидії злочинності й забезпечення відправлення правосуддя. З метою обміну інформацією, вдосконалення експертних методик, формування єдиних стандартів судово-експертної діяльності, вирішення практичних завдань правозастосування, навчання та підвищення кваліфікації співробітників і вирішення інших важливих завдань

сьогодні успішно функціонує більш ніж тридцять міжнародних організацій.

Поряд із цим вивчення превентивної діяльності судово-експертних установ як в Україні, так і в зарубіжних країнах виявляє наявність певної проблеми, пов'язаної з правовою регламентацією профілактичної діяльності експерта. Так, П. В. Мельник, Н. О. Данкович та І. Я. Фрідман, досліджуючи питання зарубіжного досвіду діяльності експертних установ у профілактиці злочинів, зазначають, що обов'язок встановлювати причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, а також надання рекомендації, спрямованих на те, щоб перешкодити або зробити неможливим їх вчинення, безумовно, повинен покладатися не лише на працівників органів розслідування та суду, але й на експертів, тому що для встановлення таких причин та умов нерідко потрібні спеціальні знання¹¹⁶. Проте реалізація цієї ідеї, з якою ми погоджуємось, вимагає внесення відповідних змін до чинного законодавства, яке регулює судово-експертну діяльність. У вітчизняній науці вчені пропонують різні шляхи вирішення цієї проблеми.

Так, Ф. Е. Давудов та А. Р. Шляхов зазначають, що відсутність процесуальних норм, що регламентують права, обов'язки та порядок здійснення профілактичної роботи експертів і судово-експертних установ, певною мірою ускладнює цю діяльність. Хоча ці питання знайшли відображення в «Положенні про організацію судової експертизи», все ж ухвалення деяких правових актів могло б сприяти підвищенню ефективності та виробленню єдиного підходу до практики судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Зокрема, вчені пропонують внести відповідні доповнення до Кримінально-процесуального кодексу та Цивільно-процесуального кодексу¹¹⁷.

Ю. К. Орлов підкреслює, що накопичений експертними установами досвід профілактичної роботи дає достатні підстави для її детальної правової регламентації, зокрема шляхом видання

¹¹⁶ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. 170 с.

¹¹⁷ Давудов Ф. Э. Актуальные проблемы теории и практики экспертно-профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы системы Министерства юстиции. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1973. Вып. 16. С. 8.

єдиного нормативного акта (інструкції або положення), а також для постановки питання про законодавчу регламентацію участі експертів у процесуальній діяльності для попередження злочинів та інших правопорушень¹¹⁸.

Зазначимо, що вказані вченими шляхи вирішення цієї проблеми є обґрунтованими та цілком можуть бути підтримані¹¹⁹.

Наступне, на що необхідно звернути увагу, це та обставина, що як в Україні, так і в зарубіжних країнах є актуальним запровадження в превентивній діяльності судово-експертних установ новітніх інформаційних технологій (обумовлено процесами діджиталізації).

Використання в судово-експертній діяльності новітніх інформаційних технологій (далі – ІТ) і засобів електронно-обчислювальної техніки, досягнень різних наук – математики, семіотики, теорії моделювання, теорії алгоритмів, використання в експертних дослідженнях інтегрованих автоматизованих банків даних (далі – АБД), інтелектуальних інтерактивних (діалогових) інформаційних систем і становлення автоматизованих інформативних систем (далі – АІС) нового покоління дозволяють своєчасно отримувати та обробляти актуальну інформацію, фіксувати протиправну діяльність окремих осіб та організованих злочинних груп, попереджувати протиправну діяльність злочинних «авторитетів» і «лідерів» злочинного світу, організувати роботу з активного розшуку злочинців та інших осіб, виявляти й усувати причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, тим самим ефективно реалізовувати вимоги чинного законодавства щодо захисту прав та інтересів людей, суспільства і держави в цілому від злочинних посягань¹²⁰.

¹¹⁸ Орлов Ю. К. Вопросы правовой регламентации экспертно-профилактической деятельности. Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений: материалы Всесоюзного науч.-практ. семинара (г. Киев, 27–28 апреля 1976 г.). Москва, 1976. С. 26.

¹¹⁹ Філіпенко Н. Є. Окремі аспекти зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ. *ПравоUA*. 2018. № 2. С. 213–221.

¹²⁰ Філіпенко Н. Є. Інформаційні системи в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 271–281.

Ефективною протидією злочинності може бути лише за умови подальшого розвитку спеціальних наукових знань, розроблення дієвих методик і науково-технічних засобів отримання, оброблення та аналізу доказової інформації.

Сучасний етап розвитку судової експертизи характеризується високим динамізмом, активним впливом на її розвиток науково-технічного прогресу, цілеспрямованим та активним пошуком ефективних шляхів удосконалення експертної практики на фундаментальній теоретичній основі. До головних особливостей судових досліджень на сучасному етапі можна віднести її високу наукоємність, використання досягнень кібернетики, які, інтегруючись у криміналістику та судову експертизу, виступають каталізатором подальшого розвитку її традиційних засобів і методів на основі досягнень природничих, технічних і гуманітарних наук.

Інформаційні технології у судово-експертній діяльності визначаються як організована сукупність інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем для вирішення спеціальних завдань. Так, Ю. О. Мазниченко відносить до них АБД, АПС та АРМ експерта, програмно-апаратні комплекси (ПАК), програмно-технічні комплекси (ПТК), експертні системи (у літературі їх часто називають системи автоматизованого ухвалення рішення – САУР), системи підтримки ухвалення рішення (СПУР) або системи підтримки судової експертизи (СПСЕ)¹²¹.

Наприклад, сьогодні в Україні вже були створені і функціонують різноманітні бази даних щодо конкретних об'єктів судової експертизи.

Прикладами успішного використання ПС у судово-експертних установах України є такі:

- 1) автоматизована інформаційно-пошукова балістична система «ТАІС» та лазерна автоматизована балістична система «Рикошет» – в балістичній експертизі;
- 2) АПС «Взуття» – в трасологічній експертизі для визначення характеристик підшов взуття за їх слідами;
- 3) АПС «Марка», що використовується під час проведення експертиз лакофарбових матеріалів і покриттів; її банк даних

¹²¹ Мазниченко Ю. О. Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2010. С. 15.

містить відомості про ознаки декількох сотень еталонних зразків фарби, що є необхідним для вирішення класифікаційних та ідентифікаційних завдань; зокрема, за допомогою АПС «Марка» здійснюється встановлення родової (марки) і групової (в межах марки) належності емалі. Як ознаки використовуються відомості про кількісні характеристики елементного складу мінеральної частини всіх марок автоемалей, які використовуються автозаводами України, Росії і країн Європи. Пошук здійснюється шляхом порівняння основних ознак невідомої автоемалі з ознаками відомих автоемалей (еталонів), що містяться в банку даних системи¹²²;

4) АПС «Проволока» – в експертизі металів і сплавів та інші.

Ураховуючи сказане щодо міжнародного співробітництва та розвитку судово-експертної діяльності, доцільно конкретизувати окремі напрями використання результатів (можливостей) судово-експертних установ у протидії злочинності.

Зазвичай учені розглядають напрями міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю з точки зору характеру злочинного діяння. Так, О. М. Джужа та Ю. Ф. Іванов до головних напрямів міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю відносять такі:

а) ухвалення і реалізація договорів про боротьбу зі злочинами, що становлять міжнародну небезпеку;

б) надання правової допомоги у кримінальних справах, включно з екстрадицією;

в) розроблення міжнародних норм і стандартів, що забезпечують захист прав людини у сфері охорони правопорядку;

г) регламентування питань національної і міжнародної юрисдикції;

г) взаємодія у попередженні, виявленні, припиненні та розкритті злочинів міжнародного характеру¹²³.

У контексті тлумачення напрямів як шляхів розвитку заслуговують на увагу погляди О. Г. Волеводза, що стосуються

¹²² Практикум з криміналістики : навч. посібник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2013. С. 104.

¹²³ Джужа О. М., Іванов Ю. Ф. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Науковий віник Нац. акад. внутр. справ України : наук.-теорет. журн.* Київ, 2003. № 5. С. 61.

міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. До цих напрямів він відносить такі: встановлення кримінальної караності певних суспільно-небезпечних діянь (криміналізації) та уніфікації на цій основі кримінального законодавства; припинення злочинів, у тому числі тих, що готуються, застосовуючи в необхідних випадках оперативно-розшукові дії; надання допомоги у розслідуванні кримінальних справ і здійсненні кримінального переслідування; організації діяльності міжнародних судових органів, пов'язаних із розслідуванням міжнародних злочинів, здійсненням кримінального переслідування і покаранням осіб, винних у їх вчиненні; забезпечення виконання кримінальних покарань і постпенітенціарного впливу; надання професійної технічної допомоги і попередження злочинів¹²⁴.

Однак, як зазначає О. А. Лопата, виділення напрямів міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності має свою специфіку, пов'язану власне із предметом діяльності державних судово-експертних установ та вирішенням відомчих завдань¹²⁵.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що міжнародне співробітництво України в сфері судово-експертної діяльності повинно розвиватися в загальних напрямках, до яких належать активізація контактів і заохочення зміцнення співробітництва між судовими експертами та судово-експертними установами різних країн, створення загального інформаційного простору в сфері міжнародного судово-експертного співробітництва, підтримка створення міжнародних і регіональних судово-експертних мереж, розвиток наукового співробітництва, участь у роботі міжнародних академій судово-експертних наук та участь у розробленні та впровадженні міжнародних стандартів у галузі судової експертизи.

Спеціалізованими стратегічними напрямками міжнародного співробітництва в галузі наукових досліджень і методичного забезпечення провадження судових експертиз залишається створення з використанням вітчизняного,

¹²⁴ Волеводз А. Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика) / науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. Москва : Юрлитинформ, 2000. С. 35–41.

¹²⁵ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. С. 76.

міжнародного та іноземного досвіду наукових, методичних та організаційних засад судово-експертного забезпечення попередження (яка є складовою кримінологічної діяльності цих установ) і розслідування тероризму, злочинів у сфері інформаційних технологій, зокрема з незаконним використанням чужих персональних даних; транснаціональних і міжнародних фінансових злочинів; незаконного обігу наркотичних засобів і фармацевтичної продукції (особливо в період поширення пандемії, викликаної коронавірусною інфекцією COVID-19); екологічних злочинів і злочинів проти дикої флори й фауни; злочинів, які посягають на культурні цінності; розвиток міжнародного співробітництва в галузі розроблення і виробництва судово-експертного дослідного устаткування і матеріалів; міжнародний обмін досягненнями в галузі загальної теорії судової експертизи тощо.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

2.1. Судово-експертні установи України як суб'єкт протидії злочинності

Злочинність є найбільш негативним суспільним явищем, зумовленим особливостями історичного, соціального, політичного, економічного й культурного розвитку самого суспільства. Стрімко розвиваючись і трансформуючись, злочинність не лише завдає непоправну шкоду особистим відносинам, а і перешкоджає нормальному функціонуванню державних і громадських інституцій. У таких умовах набуває особливої актуальності державне реагування відповідних суб'єктів, які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність.

З об'єктно-функціонального боку, протидія злочинності охоплює три сфери суспільних відносин:

1) *загальна організація* – це сукупність організаційних, управлінських, профілактичних, контрольних та інших дій різноманітних інституцій, які взаємодіють для досягнення спільних результатів у протидії злочинності;

2) *правоохоронна діяльність* – система заходів з реалізації правоохоронних та/або правозастосовчих функцій державними органами, громадськими організаціями чи громадянами;

3) *попередження злочинності* – реалізація спеціальними суб'єктами передбачених законом засобів впливу з метою недопущення розвитку кримінального протиправного наміру на попередніх стадіях вчинення кримінального правопорушення,

виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень¹²⁶.

Прямо або опосередковано протидія злочинності здійснюється всіма ланками державної та суспільної системи. Тому в протидії злочинності беруть участь представницькі органи, органи виконавчої влади й суди, весь комплекс підприємств, установ та організацій, що функціонують у різних сферах соціальної життєдіяльності, громадські об'єднання та окремі громадяни. Отже, в узагальненому вигляді система протидії злочинності охоплює органи й організації, які визначають провідні напрями, завдання, форми та методи протидії злочинності в країні; здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності; виявляють криміногенні фактори й сигналізують про них; безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі кримінальні правопорушення, а також заходи з усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних факторів, у тому числі з корекції особистісних деформацій та усунення обставин, що їх сформували. Таким чином, залежно від цілей і завдань, а також функціональних обов'язків суб'єктів протидії злочинності їх можна поділити на дві групи – суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні, та спеціалізовані суб'єкти. До останніх належать державні органи, спеціально утворені для протидії злочинності, а також органи, які діють поза межами кримінального судочинства¹²⁷.

Характеристика поняття спеціалізованого суб'єкта попередження злочинності зумовлює вирішення таких концептуально-методологічних завдань, як установлення загальних

¹²⁶ Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 158.

¹²⁷ Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 42; Філіпенко Н. Є. Щодо поняття основного спеціалізованого суб'єкта запобігання злочинів. Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС / МВС України; ХНУВС; Кримінологічна асоціація України. Т. 1. Харків : Золота миля, 2012. С. 186–189; Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 165.

ознак суб'єкта протидії злочинності, визначення сутності та специфіки спеціалізованого суб'єкта.

Зазначимо, що за Ю. Ф. Івановим та О. М. Джужею, на суб'єктів запобігання злочинності «законом покладено завдання та функції із виявлення, усунення, послаблення, нейтралізації причин та умов ... певних видів злочинності і конкретних злочинів»¹²⁸. Із приводу цього розуміння суб'єктів можна виокремити таку їх ознаку, як законодавче визначення відповідних попереджувальних повноважень.

Водночас вважаємо, що із цим можна погодитись лише частково, позаяк законодавче регулювання не спроможне охопити всі нюанси запобіжного впливу на криміногенні чинники злочинності. Доповнюючись та конкретизуючись завдяки підзаконним і відомчим нормативно-правовим актам, зокрема щодо громадян як суб'єктів протидії злочинності, воно взагалі може бути мінімальним. У цьому разі також слід урахувати системні положення частини 2 ст. 19 Конституції України¹²⁹, за якою органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені виключно лише Конституцією та законами України. Таким чином, законодавче визначення не лише завдань і функцій, але й загалом повноважень відповідних органів влади щодо запобігання кримінальним правопорушенням виступає необхідною ознакою їх статусу як суб'єкта протидії злочинності.

Крім цього, окремі вітчизняні науковці зазначають, що суб'єктами діяльності з попередження злочинності є юридичні й фізичні особи, які здійснюють таку діяльність. До них належать органи виконавчої влади, адміністрація державних, колективних і приватних підприємств, установ та організацій, громадські організації та утворення, приватні особи, приватні охоронні й розшукові установи. Таких суб'єктів можна поділити на три групи: 1) суб'єкти загальносоціальної профілактики; 2) суб'єкти

¹²⁸ Кримінологія : навч. посібник / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. С. 175.

¹²⁹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

спеціально-кримінологічної профілактики; 3) суб'єкти, які здійснюють індивідуальну профілактику¹³⁰.

В. Д. Малков указує, що суб'єктами попередження злочинності є такі державні та громадські інститути, що цілеспрямовано здійснюють на різних рівнях та у різних масштабах керівництво та безпосередню реалізацію попереджувальних заходів у зв'язку із чим наділяються відповідними правами та обов'язками і несуть відповідальність за досягнення покладених завдань¹³¹. Дещо конкретизуючи викладене, маємо вказати, що не практичне здійснення попереджувальної діяльності є підставою надання таким суб'єктам прав та обов'язків, а навпаки, наявність відповідних повноважень повинна обумовлювати будь-яку діяльність у цій сфері. Так чи інакше, з викладеного можна вивести ще одну ознаку суб'єкта протидії злочинності, а саме практичне здійснення певної попереджувальної діяльності.

Така ознака суб'єкта протидії злочинності, як його відповідальність за реалізацію покладених на нього завдань, доповнює та забезпечує названу раніше ознаку та логічно впливає зі змісту ст. 3 Конституції України, що встановлює загальний принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність.

Цілеспрямованість розглядається нами як невід'ємна характеристика попереджувальної діяльності, що здійснюється суб'єктами у сфері протидії злочинності. Зокрема, як відзначає Є. В. Авсеєнко, структура впливу на злочинність містить у собі, крім суб'єкта, ще й такі елементи, як об'єкт, спосіб і ціль такого впливу¹³². Таким чином, стосовно суб'єктів необхідно говорити ще й про мету їх діяльності, яка узагальнено полягає у запобіганні кримінальним правопорушенням. При цьому вказане корелюється з даним Н. В. Щєдриним визначенням суб'єктів профілактики правопорушень як відповідних інститутів, які впливають на певний об'єкт з метою попередження злочинів¹³³.

¹³⁰ Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. С. 138.

¹³¹ Криминология : учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 133.

¹³² Авсеєнко Е. В. Криминология : учебник. Москва ; Архангельськ : Междунар. «Ин-т управления», 2001. С. 137.

¹³³ Щєдрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учеб. пособие. Красноярск : КГУ, 1999. С. 30.

Отже, синтезуючи розглянуті вище позиції, суб'єктом протидії злочинності можна визнати лише ту інституцію, що не лише законодавчо наділена певними (незалежно від обсягу) повноваженнями у цій сфері, але й практичну діяльність якої безпосередньо спрямовано на їх реалізацію з метою запобігання кримінальним правопорушенням.

Зазначимо, що спеціалізованість як ознака суб'єкта протидії злочинності має визначатись відповідно до наявних у кримінології класифікацій. При цьому А. Ф. Зелінський поділяє суб'єктів саме на спеціалізовані та неспеціалізовані залежно від місця, яке попередження посідає серед їх функціональних обов'язків¹³⁴. Такий само підхід підтримують В. М. Кудрявцев і В. С. Емінов, які розрізняють суб'єктів, спеціально створених з метою попередження злочинності, та суб'єктів, які поряд з іншими повноваженнями певною мірою здійснюють кримінологічну профілактику¹³⁵.

Отже, спеціалізованість суб'єкта протидії кримінальним правопорушенням полягає передусім у реалізації попереджувального впливу як основного напрямку діяльності згідно з його компетенцією та організацією. Зокрема, стосовно органів влади ознака спеціалізованості може визначатись з урахуванням їх правового статусу, організації та здійснюваних повноважень. Тобто за умови, що протидії злочинності являє собою один з основних напрямків діяльності, певний орган можна віднести до таких спеціалізованих суб'єктів.

І нарешті, для визначення критерію основного суб'єкта протидії кримінальним правопорушенням необхідно виходити з такого. По-перше, діяльність із протидії злочинності має високий ступень диференціації за своїми завданнями й масштабами, напрямками й об'єктами впливу. По-друге, за справедливим зауваженням Ю. М. Антоняна і Г. М. Міньковського¹³⁶, принцип цілісності й системності протидії злочинності обумовлює взаємоузгодженість компетенції суб'єктів та їх взаємодію під час здійснення відповідної практичної діяльності.

¹³⁴ Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посібник. Харків : Рубікон, 2000. С. 135–137.

¹³⁵ Кримінологія : учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. Москва : Юристъ, 1997. С. 67.

¹³⁶ Антонян Ю. М., Міньковский Т. М. Профилактика правонарушений : монография. Москва : Юрид. лит., 1978. С. 23–27.

Таким чином, суб'єкт протидії характеризується зайняттям однієї з провідних позицій порівняно з іншими у системі протидії злочинності, а також визначальною роллю здійснюваних ним попереджувальних заходів у комплексному цілеспрямованому впливі на криміногенні фактори злочинності.

У зв'язку з цим зазначимо, що особливе місце в єдиній системі суб'єктів цілеспрямованого впливу на криміногенні фактори злочинності, посідають судово-експертні установи України. Ще раз нагадаємо, що до них належать:

1) науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України (установи судових експертиз, судово-медичні бюро і судово-психіатричних відділення, які є майже в кожному обласному центрі);

2) експертні служби Міністерства внутрішніх справ (криміналістичний центр), Міністерства оборони, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби¹³⁷.

Тільки у структурі Міністерства юстиції України налічується близько 30 судово-експертних установ. Зокрема, Полтавську, Сумську і Харківську області представлено Полтавським та Сумським відділеннями Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса та самим головним Інститутом, якому Президентом України 28 серпня 2020 року Указом № 366/2020 «Про надання Харківському науково-дослідному інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса статусу національного наукового центру» присвоєно відповідний статус¹³⁸.

¹³⁷ Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю.; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ: Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 202–203; Про судову експертизу: Закон України від 25.02.2004 № 4038-ХІІ. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

¹³⁸ Науково-дослідні установи судових експертиз. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/section_8 (дата звернення: 07.08.2020).

Загалом судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз та експертиз, під час проведення яких використовуються положення, методи й засоби криміналістики, судової медицини та психіатрії, а також пов'язані з дослідженням об'єктів, щодо обігу й використання яких державою встановлено обмеження, здійснюється виключно державними спеціалізованими судово-експертними установами¹³⁹. Так, експертні дослідження в межах завдань, отриманих від органів досудового слідства і суду, а також оперативних підрозділів, здійснюються силами центру судових і спеціальних експертиз (ЦССЕ) з дислокацією в місті Києві та шістнадцяти відокремлених експертних підрозділів (ВЕР) у регіонах відповідно до зон обслуговування. Зазначені дослідження проводяться за п'ятнадцятьма видами судових експертиз в межах 34 експертних спеціальностей. Відповідно до Статуту Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, який виконує функції відомчої експертної служби СБУ і до складу якого входять ЦССЕ і ВЕР, експерти центру та відокремлених підрозділів здійснюють судово-експертне забезпечення діяльності органів і підрозділів СБУ, інших правоохоронних органів та суду, а також здійснюють криміналістичне забезпечення оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, заходів із боротьби з тероризмом і провадження у кримінальних справах у системі СБУ¹⁴⁰.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про судову експертизу», крім державних спеціалізованих установ, їх

¹³⁹ Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 42–43; Про судову експертизу : Закон України від 25.02.2004 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

¹⁴⁰ Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ: окремі проблемні питання. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонок П. Є., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : навч.-наук. ін-т підгот. фах. для експерт.-криміналіст. підрозд. Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 255–259.

територіальних філій та експертних установ комунальної форми власності, судово-експертну діяльність здійснюють і судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, а також інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим законом. Останні, як правило, залучаються для проведення судових експертиз у разі відсутності методик експертного дослідження та відомостей про судових експертів у державному Реєстрі атестованих судових експертів для вирішення питань, що потребують спеціальних знань. За таких обставин на таких інших експертів і фахівців (спеціалістів) з відповідних галузей знань під час проведення судових експертиз поширюються права й обов'язки судових експертів¹⁴¹.

Справедливим є твердження, згідно з яким загалом судовий експерт чи експерт (фахівець, спеціаліст) – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навичками. Цей суб'єкт процесуальних відносин, що не має і не повинен мати зацікавленості, залучається до участі у справі, щоб сприяти суду в об'єктивному дослідженні обставин справи і тим самим забезпечувати здійснення судом своєї головної мети – захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав або інтересів осіб¹⁴².

Як слушно зазначає О. О. Кочура, посилаючись на інших науковців, використання спеціальних знань у кримінальному провадженні здійснюється шляхом обов'язкової участі спеціалістів, тобто не зацікавлених у результатах досудового розслідування осіб, які володіють спеціальними знаннями та навичками і запрошуються для участі у процесуальних діях слідчим,

¹⁴¹ Основи судової експертизи : навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 42–43; Про судову експертизу : Закон України від 25.02.2004 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

¹⁴² Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 884. С. 219–221; Лемик Л. Я. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія Право. 2014. № 1 (9). С. 2–4.

прокурором чи судом для вирішення спеціальних питань, що виникають під час розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, що ми підтримуємо. Тобто, спеціальні знання використовуються у різних формах: під час експертизи, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях. Таким чином, залучення спеціаліста до проведення процесуальних дій та застосування його спеціальних знань є одним із засобів забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у кримінальному провадженні та захисту осіб, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, а також з метою охорони прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження. За дослідженням, спеціаліст є незалежним, компетентним, незацікавленим фахівцем, який володіє спеціальними знаннями і навичками, залученим до участі в слідчих (спеціальних) та інших процесуальних діях для вирішення спеціальних питань, що виникають під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень¹⁴³.

На думку А. В. Дудича, можна виділити такі три загальні *категорії* експертів:

1) атестовані експерти – співробітники державних спеціалізованих судово-експертних установ, їх територіальних філій або експертних установ комунальної форми власності, які проводять експертизи у відповідності до своїх посадових обов'язків;

2) атестовані експерти, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності; цими особами є фахівці (спеціалісти), які проводять ті ж само судові експертизи, що і співробітники державних спеціалізованих судово-експертних установ та відомчих експертних служб, за винятком криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз;

3) інші фахівці (спеціалісти) у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних

¹⁴³ Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 285.

спеціалізованих установах; як правило, такі фахівці залучаються до проведення експертизи одноразово, до них належать фахівці (спеціалісти), не передбачені штатами експертних установ у зв'язку із рідкістю призначення відповідних експертиз (фахівці, які проводять мистецтвознавчі, екологічні, ветеринарні, авіатехнічні та інші експертизи)¹⁴⁴.

Що стосується поділу на види суб'єктів судово-експертної діяльності власне в кримінальному провадженні, то у спеціальній літературі пропонується здійснювати його за декількома критеріями: статусом, завданнями щодо їх участі в кримінальному провадженні, процесуальними функціями, за експертними спеціальностями (для судових експертів) і за відомчою належністю (для судових експертів державних спеціалізованих установ, їх територіальних філій та експертних установ комунальної форми власності).

Так, за *статусом* суб'єкти судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні поділяються таким чином:

а) судові експерти, які є працівниками державних спеціалізованих установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності, що здійснюють судово-експертну діяльність;

б) судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності, що здійснюють судово-експертну діяльність;

в) інші фахівці, які не є професійними судовими експертами.

Залежно від *завдань* суб'єктів судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні розрізняють:

а) осіб, яких залучають як спеціалістів для надання технічної допомоги слідчому під час проведення слідчих дій (огляду місця події, слідчого експерименту тощо);

б) осіб, які надають консультації з підготовки матеріалів, необхідних для проведення судових експертиз, видів судових експертиз, які можуть бути призначені в межах предмета доказування тощо;

в) осіб, які безпосередньо проводять судові експертизи, – судових експертів;

¹⁴⁴ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 26–27.

г) керівників державних спеціалізованих установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності, які організують проведення судової експертизи в цих установах і контролюють строки та якість проведених досліджень.

Судових експертів залежно від *галузі знань та експертної спеціальності* поділяють на судово-медичних експертів, судових експертів із дослідження почерку й підписів, судових експертів із лінгвістичного дослідження писемного мовлення, судових експертів із лінгвістичного дослідження усного мовлення, судових експертів із дослідження реквізитів документів тощо.

За *відомчою належністю* судові експерти можуть здійснювати судово-експертну діяльність у державних спеціалізованих установах: науково-дослідних установах судових експертів Міністерства юстиції України, науково-дослідних установах судових експертів, судово-медичних та судово-психіатричних установах Міністерства охорони здоров'я України, експертних службах Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Судово-експертну діяльність здійснюють також у випадках і на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу», судові експерти, які не є працівниками зазначених установ¹⁴⁵.

З огляду на зазначені вище види суб'єктів судово-експертної діяльності можна дійти висновку, що така діяльність може здійснюватися не лише на державному рівні, але і на підприємницьких засадах на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), а також фахівцями (науковцями) з відповідних галузей знань на підставі разових договорів. Міністерство юстиції України веде Реєстр атестованих експертів державних і підприємницьких структур та громадян. Органи досудового розслідування та суди

¹⁴⁵ Ткаченко Н. М. До питання про класифікацію та правовий статус суб'єктів судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні. Ароцкерівські читання: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (м. Полтава, 25 трав. 2017 р.) / МЮОУ, ХНДІСЕ. Харків : Право, 2017. С. 25; Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 9.

зобов'язані доручати проведення судових експертиз здебільшого спеціалістам, внесеним саме до цього Реєстру¹⁴⁶.

Питання залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи у КПК України нині має декларативний характер і лише починає реалізовуватися у діяльності судово-експертних установ МВС України. Судово-медичні та судово-психіатричні експертизи в межах кримінального провадження на договірних умовах зараз не проводять через певні колізії у нормативно-правовому регулюванні проведення таких експертиз на відомчому рівні й у нормах чинного КПК України.

Для залучення експерта на договірних умовах сторона захисту має звернутися з клопотанням до керівника експертної установи із зазначенням:

- стислою викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті або частини статті (з копією витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань);
- стислою викладення обставин, якими обґрунтовано доводи клопотання про залучення експерта;
- експерта або експертної установи, яким слід доручити проведення експертизи;
- виду експертного дослідження, яке слід провести, та переліку запитань, які ставляться експерту.

До клопотання обов'язково слід додати:

- копії матеріалів, якими обґрунтовано доводи клопотання;
- копії документів, які підтверджують повноваження захисника (копію свідоцтва про право на заняття адвокатською

¹⁴⁶ Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 202–203; Поліщук С. В. Сутність та зміст судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 269–271.

діяльністю, копію ордеру, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги);

– вихідні дані для проведення експертного дослідження (об'єкт експертизи або доступ до об'єкта); висновок експерта, залученого слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, дозволяє їй отримати повноцінний доказ, який не потребує жодної додаткової легалізації¹⁴⁷.

Зазначимо, що у законодавстві окремих зарубіжних країн залучення на договірних умовах для проведення експертизи експертів, які не є співробітниками державних судово-експертних установ, також зустрічається. Нагадаємо, що країною, яка остаточно відійшла від абсолютної «монополії» на проведення криміналістичних експертиз державними судово-експертними установами, є Великобританія. О. А. Лопата, досліджуючи проблематику міжнародного співробітництва Експертної служби МВС України, зазначає, що Експертно-криміналістична служба Великобританії (The Forensic Science Service – FSS) раніше була державною установою МВС Великобританії, яка надавала послуги судово-криміналістичної експертизи для поліції й державних органів Англії та Уельсу, а також для інших країн. Уряд Великобританії остаточно оголосив закриття FSS 31 березня 2012 року. Водночас закриття FSS надало можливість підтримати регулювання ринку судово-експертних послуг для забезпечення конкуренції між його відповідними учасниками. У зв'язку з цим через деякий час у Великобританії остаточно був створений ринок незалежних установ та організацій, що надають експертні послуги¹⁴⁸.

Доречно також звернути увагу на те, що під час здійснення судово-експертної діяльності відповідні підрозділи судово-експертних установ, а також окремі фахівці (науковці) з відповідних галузей знань наділяються, зокрема, і певними повноваженнями у сфері протидії злочинності, які зводяться до

¹⁴⁷ Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 35.

¹⁴⁸ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 132–133.

того, що вказані суб'єкти можуть впливати на прояви протиправних посягань на стадіях формування умислу, готування або замаху. Інакше кажучи, вказані суб'єкти під час здійснення судово-експертної діяльності можуть виконувати діяльність, пов'язану з попередженням злочинності як однієї з можливих сфер протидії злочинності у цілому.

Д. П. Гуріна на прикладі здійснення окремих видів судових експертиз зазначає, що під час проведення економічних експертиз, крім вирішення питань, безпосередньо поставлених перед експертом, доволі часто можуть бути встановлені обставини, які мають значення для профілактики правопорушень. Зокрема, за допомогою експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності встановлюють недоліки у здійсненні бухгалтерського обліку чи недостатній контроль з боку осіб, на яких цей обов'язок покладено законодавцем, що призвело (чи могло призвести) до скоєння правопорушень. Під час проведення дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності експерт як фахівець у своїй галузі краще, ніж будь-хто інший, може зрозуміти шляхи та способи усунення виявлених недоліків бухгалтерського обліку і контролю, тому він може підготувати рекомендації щодо заходів із профілактики економічних правопорушень.

Отже, можливості експертів щодо профілактики економічних правопорушень є досить великими¹⁴⁹. На думку О. Моїсеєва, під час судово-експертної діяльності встановлюються факти та обставини профілактичного характеру, з приводу яких замовник проведення експертного дослідження не завжди може через відсутність спеціальних знань сформулювати відповідні запитання¹⁵⁰.

Слід ураховувати те величезне значення, яке має протидія злочинності. Саме вона дозволяє не допускати масової кримінальної поведінки з усіма її негативними наслідками, зокрема дозволяє попереджати відчуження суб'єктів злочинів та інших правопорушень від ціннісно-нормативної системи суспільства і

¹⁴⁹ Гуріна Д. П. Експертна профілактика під час проведення економічних досліджень. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 березня 2016 р.). Ч. 2. С. 95–98.

¹⁵⁰ Моїсеєв О. Технологія експертної профілактики. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2 (20). С. 46–52.

держави, розрив соціально корисних зав'язків злочинців під час їх ізоляції від суспільства або переважного замикання на кримінальному та деморалізованому середовищі під час ведення антигромадського способу життя, при пошуках джерел доходу тощо. Якщо людина є соціалізованою в межах кримінального суспільства, відповідно до наявних у ньому відносин і правил поведінки, їй вкрай важко утвердитися та успішно вирішувати свої проблеми в офіційному суспільстві й державі з їх нормативно-правовою системою¹⁵¹.

У кримінологічній літературі зазначається, що проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій експерт (спеціаліст, фахівець) виконує експертизи, хоча і не є процесуальним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця), але вважається його професійним обов'язком. Ознайомлення окремих авторів зі змістом експертних методик показує, що в багатьох із них не передбачено дослідницькі процедури, спрямовані на встановлення обставин профілактичного характеру експертним дослідженням наданих об'єктів. Такий стан виключає з уваги експертів необхідність їхньої участі в установленні обставин, що сприяли (чи могли сприяти) вчиненню кримінального правопорушення. Це знижує ефективність експертизи у профілактичній діяльності правоохоронних та інших державних органів. Включення експертних профілактичних досліджень до структури експертних технологій робить постановку профілактичних завдань обов'язковою під час проведення експертиз у судово-експертних установах¹⁵².

Коментуючи таку доктринальну позицію, хотілося б зазначити, що дійсно проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій експерт (спеціаліст, фахівець) виконує експертизи, не є процесуальним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця), воно є його процесуальним правом. Водночас важко заперечувати той факт, що вказане процесуальне право під час проведення експертних досліджень одночасно є і професійним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця). Можливо, саме з огляду на те, що проведення експертних профілактичних

¹⁵¹ Артемьев Н. С. Криминология: курс лекций / Ряз. гос. ун-т им. С. А. Есенина. Рязань, 2007. С. 190.

¹⁵² Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 227–228.

досліджень є процесуальним правом, доводиться констатувати, що експертній профілактиці вчені та практики приділяють недостатню увагу. Однак справедливим є твердження, згідно з яким профілактична діяльність є однією з найбільш суспільно значущих і важливих, оскільки вона здатна в разі належної реалізації ефективно запобігати кримінальним правопорушенням ще до їх здійснення. Можна сказати, що під час вирішення наявних проблем правового регулювання експертно-профілактична робота може значно підвищити ефективність роботи правоохоронної системи в цілому¹⁵³.

Визначаючи перелік судово-експертних установ як суб'єктів протидії злочинності в аспекті її запобігання, слід мати на увазі, що коло суб'єктів, які під час проведення експертизи встановлюють обставини профілактичного характеру, і коло суб'єктів судово-експертної діяльності не збігаються. Цитований нами раніше О. Моїсєєв зазначає, що факти й обставини профілактичного характеру встановлюються у процесі судово-експертної діяльності. На нашу думку, таке твердження потребує уточнення. Справа в тому, що судово-експертна діяльність являє собою системну діяльність, пов'язану з організацією і проведенням судових експертиз, їх науково-методичним, інформаційним та кадровим забезпеченням¹⁵⁴. Однак установлення обставин профілактичного характеру може здійснюватися виключно під час здійснення не судово-експертної діяльності загалом, а лише діяльності у формі проведення відповідних судових експертиз як однієї з можливих форм судово-експертної діяльності. Таким чином, можна констатувати, що судово-експертні установи в Україні як суб'єкти профілактичної діяльності можуть бути репрезентовані таким переліком судово-експертних установ:

1) *державні установи:*

а) науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я

¹⁵³ Антонов О. Ю., Устелемова Е. В. Теория экспертной профилактики: возникновение, современное состояние и перспективы развития. *Вестник Удмурдского университета*. Серия: Экономика и Право. 2016. Т. 26. Вып. 3. С. 66–67.

¹⁵⁴ Filipenko N. Ye. Identification of crime determinants while performing forensic expert activities. Proceedings of VI International scientific conference «Scientific achievements during the rapid technological development». Berlin, tradition GmbH, 2019. P. 161–167.

України (установи судових експертиз, судово-медичні бюро і судово-психіатричних відділення, які є майже в кожному обласному центрі – Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» та його відділення у містах Полтава, Суми; Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України), у штаті яких перебувають атестовані судові експерти;

б) експертні служби Міністерства внутрішніх справ (Експертна служба МВС: ДНДЕКЦ МВС, НДЕКЦ), Міністерства оборони (Центр судових експертиз Міністерства оборони України та судово-медичні лабораторії за напрямками оперативного командування Збройних Сил України), Служби безпеки України (Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ) та Державної прикордонної служби (Головний експертно-криміналістичний центр), у штаті яких також перебувають атестовані судові експерти;

2) недержавні установи:

а) недержавні установи, представлені атестованими експертами, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності;

б) недержавні об'єднання, що можуть бути представлені іншими фахівцями (спеціалістами) у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах; до них належать фахівці (спеціалісти), не передбачені штатами державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності у зв'язку з рідкістю призначення відповідних експертиз (за даними державного Реєстру атестованих судових експертів, кількість судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та свідоцтва про присвоєння кваліфікації яких станом на 17.04.2020 року є дійсними, становить 546 фахівців¹⁵⁵).

¹⁵⁵ Інформація щодо судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2019 рік (станом на 17.04.2020). Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2018-rik-stanom-na-01042019> (дата звернення: 20.10.2020).

Слід зазначити, що судово-експертна діяльність профілактичного характеру недержавних установ України, очевидно, перебуває на початковій стадії становлення. Про це яскраво свідчать окремі положення Закону України «Про судову експертизу», у яких це хоча чітко і не вказано, але все ж таки зі змісту яких випливає, що проведення експертизи може здійснюватись не лише державними спеціалізованими установами, але й конкретними судовими експертами, які мають право за власним бажанням утворювати спеціалізовані юридичні об'єднання, основним видом діяльності яких є проведення судових експертиз (наприклад, Незалежний інститут судових експертиз – «НІСЕ», утворений 08.06.2007). Крім того, про це вже більш чітко свідчать і окремі положення проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність». Кримінологічна діяльність указаних суб'єктів полягає у виявленні як причин та умов вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, так і детермінант окремих проявів злочинності у цілому, а також у пропонуванні низки заходів або рекомендацій спеціально-кримінологічного характеру, спрямованих на їх усунення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, доведення відповідних заходів (рекомендацій) до відомих слідчих, прокурорів, суддів, а також інших адресатів з метою недопущення фактичного прояву у майбутньому певних видів кримінальних практик.

Щодо завдань, які стоять перед вищезазначеними спеціалізованими суб'єктами протидії злочинності, хотілося б зазначити таке. Д. П. Гуріна вказує, що коло профілактичних завдань, які можуть вирішуватися експертами, є безпосередньо пов'язаним з формою здійснюваної діяльності. У процесуальній формі завдання формулюється слідчим або судом у межах конкретної справи. Значно ширшим є коло профілактичних завдань, які вирішуються у межах непроцесуальної діяльності експерта. З огляду на це завдання експерта полягає, по-перше, у виявленні максимальної кількості обставин, які сприяли (чи можуть сприяти) вчиненню правопорушень; по-друге, у розробленні рекомендацій щодо усунення вказаних обставин¹⁵⁶.

¹⁵⁶ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 5.

На нашу думку, головними завданнями експертної профілактики вказаних спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності є такі:

- розроблення та вдосконалення методів і прийомів виявлення причин кримінальних правопорушень та умов, що їм сприяють;

- виявлення та дослідження особливостей типових результатів експертного дослідження, надання на їх основі пропозицій і рекомендацій з попередження кримінальних правопорушень;

- визначення комплексу профілактичних заходів із захисту різних об'єктів від кримінального протиправного посягання, найбільш дієвих у кожній з виділених ситуацій;

- розроблення заходів попередження певного виду кримінальних правопорушень¹⁵⁷.

Профілактичні рекомендації цих спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності можуть бути загальними та детальними. У загальних рекомендаціях указуються лише основні напрями, в межах яких слід у подальшому вести науково-технічні дослідження для розроблення заходів щодо попередження кримінальних правопорушень. Детальні рекомендації містять у собі конкретні заходи технічного або організаційно-правового характеру, спрямовані на усунення обставин, що сприяли скоєнню кримінального правопорушення.

Нарешті, діяльність таких спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності полягає у здійсненні впливу на чинники, які детермінують вчинення кримінальних правопорушень, у зв'язку з їх виявленням під час проведення судової експертизи або участі експерта у слідчо-судових діях шляхом розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій спеціально-кримінологічного (превентивного) характеру, спрямованих на недопущення у майбутньому потенційно можливих проявів різних кримінальних практик.

¹⁵⁷ Філіпенко Н. Є. Виявлення детермінант злочинності у процесі експертного дослідження. Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 27–28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б. Р. Стецюка. Київ : Нац. центр «Мала академія наук України», 2020. С. 422–425.

2.2. Нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України, як ми вже зазначали, являє собою один з основних і пріоритетних напрямків протидії злочинності в Україні й може значно підвищити ефективність роботи правоохоронної системи в цілому.

Нормативно-правове підґрунтя такої діяльності на загальному і спеціальному рівнях становлять: а) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

б) Конституція України; в) закони України; г) підзаконні відомчі нормативно-правові акти.

Так, нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України певним чином впливають із відповідних положень, які регламентують засади міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності. Такий висновок можна зробити в результаті аналізу окремих положень Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 року), ратифікованої Законом України від 16.01.1998 року із низкою заяв і застережень, положень Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року, підписаної від імені України в м. Мінську 22 січня 1993 року, ратифікованої Законом України від 10.11.1994 року, іншими договорами (конвенціями, угодами) Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи, двосторонніми договорами, ратифікованими Україною, та іншими актами законодавства України¹⁵⁸.

Зокрема, згідно з ч. 1 Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах її договірні сторони зобов'язуються надавати одна одній відповідно до положень цієї Конвенції якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких на момент прохання про надання допомоги підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої сторони.

Очевидно, що у цьому випадку допомога у кримінальному переслідуванні може полягати й у здійсненні відповідних судово-

¹⁵⁸ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 43.

експертних досліджень, що стануть підґрунтям для виявлення певних питань, пов'язаних із судовою превенцією. Для підтвердження вказаної тези можна згадати положення статті 10 цієї Конвенції, згідно з якими, якщо запитувана сторона вважає, що особиста присутність експерта в її судових органах конче необхідна, вона зазначає це у проханні про вручення судової повістки і пропонує цьому експерту з'явитися до суду. Запитувана сторона інформує запитуючу сторону про відповідь експерта¹⁵⁹.

Положення ст. 1 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року декларують, що громадяни кожної з договірних сторін, а також особи, що проживають на їх території, користуються на територіях всіх інших договірних сторін щодо своїх особистих і майнових прав таким само правовим захистом, як і власні громадяни цієї договірної сторони. Громадяни кожної з договірних сторін, а також інші особи, що проживають на її території, мають право вільно і безперешкодно звертатися до суду, прокуратури й інших установ інших договірних сторін, до компетенції яких належать цивільні, сімейні і кримінальні справи, можуть виступати у них, подавати клопотання, висувати позови і здійснювати інші процесуальні дії на тих само умовах, що і громадяни цієї договірної сторони.

Відповідно до ст. 6 «Обсяг правової допомоги» цього міжнародно-правового документу договірні сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитуваної договірної сторони, зокрема складання і пересилання документів, проведення обшуків, вилучення, пересилання і видачі речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, обвинувачених, свідків, експертів, порушення кримінального переслідування, розшуку і видачі осіб, що вчинили злочини, визнання і виконання судових рішень за цивільними справами, вироків у частині цивільного позову, виконавчих приписів, а також шляхом вручення документів¹⁶⁰.

¹⁵⁹ Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : міжнар. документ від 20.04.1959 № 995_036. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 17.11.2020).

¹⁶⁰ Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : міжнар. документ:

Окремі зарубіжні дослідники, аналізуючи Принципи ефективного попередження і розслідування позасудових, довільних і сумарних страт, ухвалені 24.05.1989 р. у формі Резолюції 1989/65 на 15-му пленарному засіданні Економічної і соціальної ради ООН, зазначають, що відповідно до цього міжнародно-правового документу уряди на законодавчому рівні встановлюють заборону на всі позасудові, довільні та сумарні страти і забезпечують, щоб будь-які такі кари визнавалися злочинами відповідно до національного кримінального законодавства і щоб за їх вчинення передбачалися належні заходи покарання, що враховують серйозність таких злочинів.

Крім того, має проводитися ретельне, оперативне і неупереджене розслідування всіх підозрілих випадків таких страт. У зв'язку з цим уряди забезпечують наявність установ і процедур для проведення таких розслідувань, мета яких полягає у встановленні причини, характеру та часу настання смерті, відповідальної особи та будь-якої системи, детермінант або практики, яка (які) могла (могли б) стати причиною смерті. Розслідування, зокрема, передбачає проведення розтину трупа належним чином, збір та аналіз усіх речових і документальних доказів і показань свідків. У процесі розслідування встановлюється характер смерті: природна, що настала в результаті нещасного випадку, самогубство чи вбивство. Тіло померлого не віддається для захоронення до проведення належного розтину лікарем, який, за можливості, повинен бути судово-медичним експертом-танатологом. Особи, які проводять розтин, мають право доступу до всіх даних розслідування, до місця виявлення трупа і до місця, де ймовірно настала смерть. Якщо тіло було поховане, а згодом виникає необхідність у проведенні розслідування, труп негайно і з дотриманням необхідних вимог витягується з могили для проведення розтину. Якщо вдається виявити лише рештки скелета, то вони акуратно витягуються і ретельно вивчаються відповідно до методів системного антропологічного аналізу. До висновку про розтин додаються детальні кольорові фотографії покійного з метою документального підкріплення висновків розслідування. У

ратифік. 10.11.1994 № 997_009. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 17.11.2020).

висновку також повинні бути вказані всі пошкодження, отримані померлим, серед іншого будь-які ознаки тортур¹⁶¹.

До вищезазначеного доречно додати і те, що пункт 17 цього міжнародно-правового документа задекларував обов'язок оформлення письмового звіту експерта щодо проведеного розслідування. Так, згідно з ним протягом розумного строку має бути складений письмовий звіт про методи і результати таких розслідувань. Звіт негайно оприлюднюється: він повинен містити інформацію про межі слідства, процедуру й методи, які застосовувались для оцінювання доказів, а також висновки і рекомендації на підставі отриманих результатів і чинного законодавства, що використовувалося під час розслідування. У звіті повинна також міститися детальна інформація про конкретні події, які, як було виявлено, сталися, виявлені причини наслідку, що настав, а також докази, на підставі яких отримано ці результати, і прізвища свідків, які дали свідчення, за винятком тих із них, особистість яких не підлягає гласності з метою їх захисту. Уряд протягом розумного строку або дає офіційну відповідь на цей звіт про розслідування, або повідомляє, які заходи будуть ужиті у зв'язку з ним¹⁶².

У кримінальному процесуальному законодавстві України, до якого ми ще будемо неодноразово звертатися, нормативно-правові засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України в аспекті міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності, у тому числі на підставі вищезазначених міжнародних документів, деталізовано у статтях 541–572 КПК.

Доречно також звернути увагу і на те, що у розвиток реалізації положень вищезазначених міжнародно-правових

¹⁶¹ Хазиев Ш. Н. Теоретические основы и организация международного сотрудничества в области судебно-экспертной деятельности: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Федеральное бюджетное учреждение «РФ центр судебной экспертизы при Министерстве юстиции РФ». Москва, 2016. С. 86–87.

¹⁶² Принципы эффективного предупреждения и расследования незаконных, произвольных и суммарных казней: Резолюция 1989/65 Экономического и Социального Совета ООН от 24.05.1989 : международный документ № 995_213. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_213#Text (дата звернення: 17.11.2020).

документів, а так само й низки інших міжнародно-правових актів МВС України уклало низку угод (договорів) про співробітництво в галузі судової експертизи з міністерствами внутрішніх справ іноземних держав, зокрема країнами – членами Ради Європи. Аналогічну практику застосовують і інші відомства із системою судово-експертних установ, наприклад Мін'юст України. Так, останнім часом Мін'юст України уклав низку угод про співробітництво в галузі судових експертиз з міністерствами юстиції республік Білорусь, Узбекистану, Грузії, Азербайджану¹⁶³.

Відповідно до пункту 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України засади судово-експертної діяльності визначаються виключно законами України. Загальні ж засади запобігання спеціалізованими суб'єктами різним проявам кримінальних практик висвітлюються у низці інших статей Основного закону. Зокрема, згідно зі статтею 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Водночас із цього загального правила є винятки і стосуються вони випадків, спеціально передбачених законом, які реалізуються з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи (під час якого може бути проведена відповідна судова експертиза), якщо в інші способи одержати інформацію неможливо. Відповідно до статті 32 Конституції України не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, знову ж таки, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Нарешті, статтею 34 Конституції України декларується, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Однак здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки з метою, зокрема, запобігання кримінальним правопорушенням, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно тощо.

Нормативно-правовим актом України, що регулює безпосередньо діяльність судово-експертних установ України, у тому числі і з приводу вивчення детермінант злочинності та засобів попереджувального впливу на них, є Закон України «Про судову

¹⁶³ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. С. 44.

експертизу». Тут необхідно звернути увагу на те, що окремі вітчизняні науковці зазначають, що в Законі України «Про судову експертизу» засади кримінологічної діяльності судово-експертних установ України (засади експертної профілактики) не передбачено¹⁶⁴. Однак ми з такою думкою згодні, але частково, хоча в цьому випадку і складно заперечувати той факт, що в сучасний період вона є недостатньо розробленою. Зокрема, у статті 3 цього законодавчого акту закріплено положення, згідно з яким судово-експертна діяльність охоплює не лише власне виконання судовими експертами на основі використання спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла судових експертиз у кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах і справах про адміністративні правопорушення та у виконавчому провадженні, але і профілактику правопорушень засобами судової експертизи. Згідно з пунктом 2 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» судовий експерт незалежно від виду судочинства й від того, чи є він представником відповідної судово-експертної установи, має право вказувати у висновку експерта на виявлені під час проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання¹⁶⁵. У проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» навіть використовується таке формулювання, як «експертна ініціатива», зміст якої полягає у тому, що суб'єкт проведення судової експертизи у разі виявлення під час проведення експертизи відомостей, які можуть мати значення для справи (провадження) або становити інтерес для замовника експертизи поза межами судочинства, з приводу яких йому не були поставлені питання, має право викласти такі відомості у відповідному висновку¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 5.

¹⁶⁵ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ: (із змінами станом на 30.03.2017). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

¹⁶⁶ Про судово-експертну діяльність : проект Закону України. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-vinosit->

З метою забезпечення єдиного підходу до проведення судових експертиз і підвищення їх якості Міністерством юстиції України були затверджені Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Відповідно до пункту 1.1. розділу I Інструкції судовими експертами державних спеціалізованих науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України й атестованим судовим експертам, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, їх обов'язки, права та відповідальність, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів здійснюються у порядку, визначеному КПК, ЦПК, ГПК України, КУпАП, КАСУ, МК України, законами України «Про судову експертизу», «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності та цією Інструкцією¹⁶⁷.

Системний аналіз окремих положень КПК, ЦПК, ГПК України, КУпАП і КАСУ дозволяє стверджувати, що, наприклад, у КПК України обов'язки, права та відповідальність судових експертів експертних установ, а також атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, організація проведення експертиз та оформлення їх результатів передбачаються у пункті 25 ч. 1 ст. 3, п. 11 ч. 2 ст. 65, ст. 69–71, п. 5 ч. 2 ст. 74, п. 2 ч. 1 ст. 75, п. 2 ч. 1 ст. 77, ч. 1 ст. 78, ст. 79, ч. 1 ст. 80, ч. 1 і 2 ст. 83, ч. 2 ст. 84, ч. 2 і 3 ст. 93, ч. 1, 3 і 7 ст. 95, п. 4 ч. 6 ст. 100, ст. 101–102, ч. 5 і 7 ст. 115, п. 3 ч. 1 ст. 118, ст. 122, ч. 2 ст. 124, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 168, п. 3 ч. 1 ст. 177, ч. 2 ст. 197, п. 3 ч. 3 ст. 219, ст. 238, 239, 241–245, ч. 3 ст. 266, п. 8 ч. 2 ст. 291, ч. 6 ст. 295, ч. 5 ст. 295-1, ст. 298-4, 300, п. 8 ч. 1 ст. 309, п. 6 ч. 2 ст. 322, ст. 327, ч. 1

na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist (дата звернення: 20.10.2020).

¹⁶⁷ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

ст. 329, ст. 332, 344, ч. 14 ст. 352, ст. 356, ч. 3 ст. 357, ч. 2 і 3 ст. 358, ч. 1 ст. 361, ч. 4 ст. 368, п. 3 ч. 1 ст. 386, п. 1 ч. 2 ст. 459, ч. 1 ст. 474, ст. 486, ч. 2 ст. 496, ч. 1 ст. 506, ст. 509, ч. 4 і 5 ст. 517, ст. 518, ч. 3 ст. 552 і ч. 5 ст. 572 цього нормативно-правового акта¹⁶⁸.

У ЦПК України загальні і спеціальні положення щодо організації експертної діяльності закріплено у статтях 72–74, п. 2 ч. 2 ст. 76, ст. 85, 86, 99, 102–115, ч. 2, 5 ст. 116, ч. 11 ст. 118, ч. 9 ст. 128, п. 5 ч. 1 ст. 129 п. 2 ч. 3 ст. 133, ч. 2 і 3 ст. 135, ст. 139, ч. 11 ст. 141, ч. 3 ст. 177, п. 1 ч. 1 ст. 191 п. 8 ч. 2 ст. 197, п. 1 ч. 5 ст. 198, ч. 7 ст. 212, ч. 3 ст. 214, ст. 215, ст. 220, ст. 224, 225, 226, 229, 235, 237, 239, ч. 3 ст. 240, п. 5, 9 ч. 2 ст. 250, п. 5 ч. 1 ст. 252, п. 9 ч. 1 ст. 253, ч. 4 ст. 262, п. 5 ч. 3 ст. 274, ст. 298, ч. 1 ст. 299, ч. 4 і 8 ст. 300, п. 12 ч. 1 ст. 353, п. 6 ч. 1 ст. 365, п. 2 ч. 2 ст. 423 і ч. 1 ст. 500¹⁶⁹.

Згідно з приписами ГПК України організацію експертної діяльності врегульовано частиною 6 ст. 6, ч. 10 ст. 8, п. 2 ч. 1 ст. 35, ст. 37, ч. 1 і 2 ст. 38, ч. 10 ст. 39, п. 2 ч. 1 ст. 42, ч. 1 ст. 59, ст. 62, 69, 70, 71, п. 2 ч. 2 ст. 73, ч. 3 і 8 ст. 82, ч. 2 ст. 83, ч. 2 ст. 95, ст. 98 – 109, ч. 2 і 5 ст. 110, ч. 10 ст. 112, ч. 5 і 6 ст. 120, п. 2 ч. 3 ст. 123, ч. 2 і 3 ст. 125, ст. 127, ч. 12 ст. 129, ч. 3 ст. 164, п. 1 ч. 1 ст. 178, п. 8 ч. 2 ст. 182, п. 1 ч. 5 ст. 183, ч. 7 ст. 197, ст. 203, 210, 214–216, п. 9 ч. 2 ст. 225, п. 2 ч. 1 ст. 228, п. 6 ч. 1 ст. 229, ч. 4 ст. 246, п. 5 ч. 3 ст. 247, п. 11 ч. 1 ст. 255, п. 6 ч. 1 ст. 267, п. 2 ч. 2 ст. 320 і ч. 1 ст. 369¹⁷⁰.

У КАСУ – це частина 10 ст. 10, ч. 6 ст. 18, п. 9 ч. 1 ст. 19, п. 1 ч. 1 ст. 36, ст. 38, ч. 1 ст. 39, ч. 9 і 10 ст. 40, п. 2 ч. 3 ст. 44, ч. 1 ст. 58, ст. 61, п. 5 ч. 2 ст. 64, ч. 3 ст. 64, ст. 68–70, п. 2 ч. 2 ст. 72, ч. 3 і 8 ст. 81, ч. 2 ст. 82, ч. 1 ст. 87, ч. 2 ст. 98, ст. 101–113, ч. 4 ст. 114, 115, ч. 9 ст. 117, ч. 2 і 3 ст. 124, ч. 2 ст. 131, п. 3 ч. 3 ст. 132, ст. 136,

¹⁶⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

¹⁶⁹ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

¹⁷⁰ Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

137, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 143, ч. 5 ст. 161, п. 1 ч. 1 ст. 175, п. 8 ч. 2 ст. 180, ч. 3 ст. 180, п. 1 ч. 6 ст. 181, ч. 7 ст. 195, ч. 2 ст. 202, ч. 9 ст. 205, ст. 206, 207, 211, 217, ч. 1 і 3 ст. 219, ст. 221, ч. 3 ст. 223, ч. 2 ст. 224, ч. 3 ст. 233, п. 6 і 9 ч. 1 ст. 234, п. 4 ч. 2 ст. 236, п. 10 ч. 5 ст. 243, п. 4 ч. 3 ст. 257, п. 9 ч. 1 ст. 294, п. 6 ч. 1 ст. 306, п. 2 ч. 2 ст. 361¹⁷¹, а згідно КУпАП – ст. 185-3, 185-4, 251, 273, 275¹⁷² тощо.

Системний аналіз вищезазначених норм чинного кодифікованого законодавства України дозволяє стверджувати, що ці норми не містять чітких приписів щодо профілактичної діяльності судово-експертних установ України. Водночас положення, які будь-яким чином можна було б розглядати в контексті нормативно-правового підґрунтя кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, в них все ж таки присутні.

Так, пункт 4 ч. 3 ст. 69 КПК України надає право судовому експерту викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. Схожі положення відображено також ще і в пункті 3-1 ч. 4 ст. 71 КПК України, що надає право особі, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, які потребують відповідних спеціальних знань і навичок, також викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких їй не були поставлені запитання. Нарешті, частина 3 ст. 102 КПК України декларує положення, згідно з яким у ситуаціях, якщо під час проведення експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити їх у своєму висновку.

Відповідно до пункту 3 ч. 6 ст. 72 ЦПК України експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені під час її

¹⁷¹ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

¹⁷² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української СРС від 07.12.1984 № 8073-X. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання У частині 8 ст. 102 ЦПК України задекларовано, що якщо експерт під час підготовки висновку встановить обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, він має право включити до висновку свої міркування про ці обставини. Аналогічні приписи відображено також і в пункті 3 ч. 6 ст. 69 ГПК України та ч. 8 ст. 101 КАСУ.

До вказаного слід додати і те, що відповідно до пункту 4.14. розділу IV вищезазначеної Інструкції, висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів, якими є найменування документа, дати та номери складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань), і трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки). У вступній частині висновку експерта, зокрема, може зазначатись перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи або залучення експерта), які поставлено на вирішення експертизи, а також питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи (якщо таке розглядалось)¹⁷³.

Доречно також звернути увагу і на те, що одним із важливих підзаконних відомчих нормативно-правових актів, що регламентує діяльність судово-медичної служби України, є Положення про бюро судово-медичної експертизи управлїнь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим) (далі – Положення про бюро судово-медичної експертизи), а також Інструкція про проведення судово-медичної експертизи.

Відповідно до пункту 1 Положення про бюро судово-медичної експертизи основною діяльністю цього бюро є проведення судово-медичних експертиз, що призначаються особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором, суддею чи

¹⁷³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

судом з метою дослідження на підставі спеціальних знань матеріальних об'єктів, що містять інформацію про обставини справи (наприклад, проведення судово-медичних експертиз трупів у випадках насильницької смерті або в разі підозри на застосування насильства, а також за інших обставин, що обумовлюють необхідність проведення також експертизи)¹⁷⁴.

Згідно з пунктом 2.9 Інструкції про проведення судово-медичної експертизи фахівці державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України, а також спеціалісти, які не співробітниками державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України, але які можуть проводити судово-медичні експертизи та залучатися у встановленому законом порядку до участі в початкових та інших слідчих діях на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, що видається МОЗ України, у разі виявлення під час проведення експертизи даних, що мають значення для справи, але щодо яких питань поставлено не було, мають право повідомити про них особу, яка призначила експертизу, або вказати на них у своїх підсумках¹⁷⁵.

Такі приписи передбачено і у підпункті 5 п. 1 розділу II «Права та обов'язки судового експерта», п. 14 розділу III «Особливі умови і правила здійснення судово-експертної діяльності» Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах¹⁷⁶.

¹⁷⁴ Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим): наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

¹⁷⁵ Про проведення судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

¹⁷⁶ Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : наказ Міністерства юстиції України 12.12.2011 № 3505/5 : (у ред.

Нормативно-правову основу кримінологічної діяльності судово-експертних установ України становить також і Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, а також Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України. Зокрема, експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (далі – Експертна служба МВС) є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи (ДНДЕКЦ, НДЕКЦ), діяльність якої спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України. Здійснення судово-експертної діяльності є одним з основних завдань Експертної служби МВС¹⁷⁷.

Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України (далі – Головний центр) є експертною службою Державної прикордонної служби України, призначеною для проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України, з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень шляхом застосування експертно-криміналістичних засобів. Одним із головних завдань Головного центру є проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів для органів Державної прикордонної служби України й інших правоохоронних органів з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону й виконання інших робіт у межах своєї компетенції¹⁷⁸.

наказу Міністерства юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

¹⁷⁷ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#n8> (дата звернення: 07.10.2020).

¹⁷⁸ Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної служби України : наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 № 617. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

З огляду на те, що у своїй діяльності ці спеціалізовані державні установи керуються Конституцією України, законами України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, наказами Міністерства внутрішніх справ України й Адміністрації Державної прикордонної служби України очевидно, що така їх діяльність не може не бути пов'язаною з виявленням причин та умов учинення певних кримінальних правопорушень і розробленням науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій, спрямованих на їх нейтралізацію.

Під час проведення експертиз експерти експертних підрозділів Центру судових і спеціальних експертиз Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (далі – ЦССЕ ІСТЕ СБУ), якими, до речі, можуть бути військовослужбовці СБУ та працівники, які уклали трудовий договір із СБУ, яким за результатами атестації присвоєно (підтверджено) кваліфікацію судового експерта з певної експертної спеціальності та відомості про яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, мають право зазначати у висновку експерта факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи (провадження), але стосовно яких їм не були поставлені запитання. У зв'язку з цим правову основу кримінологічної діяльності саме вказаного різновиду судово-експертних установ України становить Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у системі Служби безпеки України¹⁷⁹.

Не можна не звернути увагу і на окремі положення Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Згідно з цим відомчим нормативно-правовим актом судово-психіатричні експертизи проводять державні спеціалізовані судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України. Відповідно до пункту 19 цього підзаконного нормативно-правового акту у разі, якщо в процесі судово-психіатричної експертизи експерт виявив психічні розлади, які могли б виникнути внаслідок застосування до

¹⁷⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 № 371. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

особи катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, експерт зобов'язаний поінформувати про це підслідного, обвинуваченого або засудженого (його законного представника) та за умови отримання його усвідомленої згоди за відповідною формою зобов'язаний передати відповідну інформацію органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), незалежно від того, чи було поставлено це питання¹⁸⁰.

Вищезазначені нормативно-правові положення додатково підтверджують висловлену у попередньому підрозділі дослідження тезу про те, що проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій експерт (спеціаліст, фахівець) виконує експертизи, з одного боку, є процесуальним правом експерта (спеціаліста, фахівця), а з іншого – професійним обов'язком експерта (спеціаліста, фахівця).

Тут доречно звернути увагу на те, що у КПК України сьогодні нормативно не визначено право або обов'язок власне слідчого чи прокурора встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, у зв'язку з чим зводиться нанівець слідча профілактика. Це, на думку окремих вітчизняних науковців, навряд чи виправдано. Оскільки КПК України не вимагає, щоб слідчі займалися профілактичною діяльністю, прокурор позбавлений можливості вимагати від органів досудового розслідування, щоб вони виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень та умови, що сприяють цьому, і вживали заходів щодо їх усунення. З огляду на це пропонується віднести причини й умови, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тобто доповнити цим положенням статтю 91 КПК, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні. Таке доповнення цієї статті, на думку окремих науковців, «сприятиме подальшій активізації профілактичної діяльності слідчого та

¹⁸⁰ Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України 08.05.2018 № 865. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

прокурора й одночасно – зміцненню законності та правопорядку в державі»¹⁸¹.

Р. В. Войтюк, посилаючись на інших науковців, справедливо зазначає, що відсутність у КПК України обов'язку запобігати злочинам слідчим і прокурором суперечить частині 1 ст. 1 КК України, згідно з якою одним із його основних завдань закону про кримінальну відповідальність є запобігання злочинам¹⁸². Більш категоричним у цьому аспекті є А. В. Дудич. Дослідник вважає, що сама думка про виключення профілактичної складової з діяльності слідчого та прокурора, є неправильною. Така позиція автора ґрунтується на приписах частини 1 ст. 91 КПК України, ст. 66 КК України, п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України і п. 5, 6, 7 ч. 1 ст. 66 КК України. Таким чином, установлення причин та умов вчинення злочину охоплюється межами доказування у кримінальному провадженні¹⁸³.

Отже, зі змісту зазначених законодавчих положень випливає, що профілактична робота атестованих експертів державних спеціалізованих судово-експертних установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності й атестованих експертів, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності, а також інших фахівців (спеціалістів) у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах, здійснюється під час проведення відповідних судових експертиз або їх участі у слідчових діях виключно з власної ініціативи.

На це, до речі, вже раніше наголошували окремі вітчизняні та зарубіжні дослідники. Так, О. М. Моїсєєв зазначає, що у науковій літературі немає єдиної думки щодо права експерта за

¹⁸¹ Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 84–85.

¹⁸² Войтюк Р. В. Кримінально-процесуальна функція запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності детективного національного бюро України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2017. № 1 (59). С. 148.

¹⁸³ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 188–190.

власною ініціативою встановлювати причини й умови, що сприяли вчиненню злочину. При цьому треба враховувати, що прямих вказівок щодо обов'язку судово-експертних установ та експертів виявляти такі причини й умови, а також надавати рекомендації профілактичного характеру кримінально-процесуальний закон не містить. Однак право надання профілактичних рекомендацій все ж таки певною мірою зафіксовано у кримінальному процесуальному законодавстві. У цьому випадку йдеться про низку тих положень кримінального процесуального закону, в яких передбачено правило, пов'язане з правом експерта у випадках, коли він виявить факти, що мають значення для справи, але з приводу яких йому не були поставлені питання, вказати на них у своєму висновку. Більш того, на думку науковця, цілком очевидно, що експерти мають частіше використовувати своє право на ініціативу у виявленні такого типу обставин і розробленні рекомендацій щодо їх усунення¹⁸⁴.

Д. П. Гуріна вказує, що право на ініціативу дає експерту підставу для встановлення обставин, що мають значення для профілактики правопорушень, навіть якщо в постанові про призначення експертизи питання профілактичного характеру не порушуються. Спеціальні знання експерта можуть застосовуватися за його власною ініціативою під час установлення фактів, які в деяких випадках могли б спричинити шкідливі наслідки, але не пов'язаних з подією, що розслідується¹⁸⁵.

Уже неодноразово цитований нами А. В. Дудич зауважує, що за допомогою допоміжних форм участі експерта у кримінальному провадженні стороні кримінального провадження можуть також повідомлятися відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання (ч. 3 ст. 102 КПК України). З огляду на вимоги пункту 4 ч. 5 ст. 69 КПК України такі відомості експерт має право повідомляти лише особі, яка його залучила, або суду. До таких відомостей належать і обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочинів і були виявлені у процесі узагальнення та аналізу експертної практики для

¹⁸⁴ Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 225–226.

¹⁸⁵ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 9–10.

вжиття заходів з їх усунення. Підставою для надання інформації про відповідні обставини може бути експертне завдання, сформульоване у постанові про призначення експертизи. Вони можуть бути встановлені також у порядку експертної ініціативи¹⁸⁶.

На думку А. В. Фролової, право експертної ініціативи знаходить своє висвітлення в тих положення закону, в яких вказується можливість експерта давати висновок у межах своєї компетенції з питань, які не ставилися в постанові про призначення судової експертизи, але мають безпосередній стосунок до предмету експертного дослідження. У цьому випадку право експертної ініціативи посідає важливе місце під час дослідження норм кримінально-процесуального права. Однак слід указати на той факт, що це право є швидше формальним, і в чинному законодавстві на сьогодні, на жаль, відсутні будь-які відпрацьовані механізми його реалізації. Орган, який призначив експертизу, має право взяти до уваги, але може і зовсім не врахувати висновок експерта в тій частині, де той проявив ініціативу. У зв'язку з цим уявляється правильним ввести норму кримінально-процесуального права, яка б повністю регламентувала і розкривала поняття і механізм реалізації експертної ініціативи. У цьому випадку також доцільно було б нормативно врегулювати і положення, яке поклало б обов'язок на цих осіб реалізувати на практиці заходи профілактичного характеру.

Тут слід звернути увагу і на ту обставину, що фактична реалізація профілактичних пропозицій експерта набуває зовсім іншої форми в разі її реалізації в екстремальних умовах, адже будь-яке зволікання в цьому випадку загрожує тяжкими наслідками. Йдеться про виявлення в процесі провадження експертизи певних обставин, які вимагають їх негайного усунення, оскільки вони свідчать про наявну загрозу життю і здоров'ю людей, заподіяння значної матеріальної шкоди тощо. У таких випадках експерту повинно бути надано право повідомляти про виявлені обставини не лише органу, що призначив експертизу, але і безпосередньо за місцем ужиття необхідних профілактичних заходів – керівнику відомства, установи або підприємства – з обов'язковим

¹⁸⁶ Дудич А. В. Експерта як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 188–190.

повідомленням як органу, який призначив експертизу, так і експерта про вжиті заходи в найстисліші терміни¹⁸⁷.

Отже, аналіз нормативно-правових засад забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, а також доктринальних уявлень про їх тлумачення¹⁸⁸, дозволяє дійти висновку, що експертно-профілактична робота судово-експертних установ України у певному сенсі є ініціативною їх діяльністю, яка складається з двох взаємопов'язаних елементів:

- 1) установлення обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;
- 2) розроблення пропозицій і рекомендацій щодо їх нейтралізації¹⁸⁹.

2.3. Принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Теорія судової експертології й окрема теорія експертної превенції, що походить від неї, серед інших правових засобів виокремлюють певні принципи, які у юридичній формі відображають керівні ідеї їх запровадження та регулювання. Для експертної превенції принципи відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки узагальнюють базові тенденції генези правових норм у сфері протидії злочинності. Правова природа цих термінів, абстрагована до рівня практичного застосування, надає можливість створити певний «ланцюг» між ідеями, закріпленими у чинному

¹⁸⁷ Фролова А. В. Право експертной инициативы и экспертная профилактика в современном уголовном процессе. *Проблемы техногенной безопасности и устойчивого развития*. 2001. Вып. 2. С. 277–281. URL: <https://docplayer.ru/52390716-A-v-frolova-pravo-ekspertnoy-iniciativy-i-ekspertnaya-profilaktika-v-sovremennom-ugolovnom-processe.html> (дата звернення 6 11.11.2020).

¹⁸⁸ Філіпенко Н. Є. Особливості законодавчої регламентації кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 88–94.

¹⁸⁹ Шведова О. В. Профілактичні заходи щодо підроблення документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 188.

законодавстві, та юридичними реаліями діяльності безпосередньо судових експертів, що у процесі своєї повсякденної діяльності здійснюють превентивну діяльність.

На жаль, теоретичні принципи експертної превенції не здатні повною мірою задовольнити сучасні потреби практики правозастосування. Це об'єктивно обумовлено низкою чинників, зокрема такими.

1. Аналіз системи загальних принципів судової експертології та спеціальних принципів експертної превенції є надзвичайно складним, фундаментальним дослідженням, яке передбачає наявність сталої системи наукових уявлень про основні інституції відповідного сегменту права. Свідченням цієї тези, зокрема, можна вважати історично нетривалий термін розроблення цього поняття, адже теорія судової експертології й досі перебуває у стані формування, лише починаючи утворювати наукову мову та систему певних теоретичних категорій, до яких і належить поняття «принципи діяльності». Як видається, настав час розробити концепцію принципів судової експертології та експертної превенції, що підтверджується й закріпленням на законодавчому рівні засадничих положень у тексті Закону України «Про судову експертизу».

2. Побудова в Україні сучасної правової держави призвела до бурхливого розвитку вітчизняної правової парадигми, яка суттєво відрізняється за якісними характеристиками від радянської правничої думки. Тому теоретичний доробок минулих років щодо проблематики принципів судової експертології та експертної превенції потребує значного переосмислення й уточнення.

3. Розвиток українського суспільства, імплементація до вітчизняних правових актів окремих норм міжнародного права і кардинальні зміни нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності вимагають докорінного перегляду теоретико-правових дефініцій та їх адаптацію до практичних потреб судово-експертної спільноти. До того ж у проведених раніше дослідженнях принципів судової експертології та експертної превенції здебільшого приділялося недостатньо уваги можливостям використання потенціалу принципів в експертній практиці, адже висловлювалися лише загальні постулати щодо цього. Водночас сучасна українська правова школа досі не вирішила складне, але важливе питання розроблення та втілення у правову дійсність концепції використання потенціалу принципів у

процесі створення та реалізації норм чинного законодавства, зокрема Закону України «Про судову експертизу» тощо.

Таким чином, розгляд і всебічний аналіз принципів кримінологічної діяльності судово-експертних установ України заслуговують на роль предмету комплексного аналізу. З огляду на це зазначимо таке.

Принципи є обов'язковими характеристиками теоретичних основ будь-якої науки. У соціальній практиці принципами є вихідні положення, на основі яких здійснюється певна діяльність. Виявлені та сформульовані відповідно до рівня розвитку науки закономірності стають принципами і відіграють визначальну роль у здійсненні діяльності, у тому числі впливають на вибір методів впливу¹⁹⁰.

Принцип (від лат. *principium*) – основоположення, керівна ідея, керівне правило поведінки, діяльності¹⁹¹. Сучасні українські тлумачні словники визначають «принцип» як: 1) основне вихідне положення наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чогонебудь, спосіб створення або здійснення чогось¹⁹².

Якщо проаналізувати останнє тлумачення більш докладно, побачимо, що визначення принципу як основи чи то способу створення допомагає нам усвідомити те, що, здійснюючи судово-експертну діяльність, необхідно з'ясувати її внутрішні, іманентні якості, взаємозв'язок елементів та інші притаманні їй особливості, що мають значення для правильного розуміння її сутності. У зв'язку з цим вважаємо доцільним під час дослідження судово-експертної діяльності, в тому числі й кримінологічної діяльності судово-експертних установ, визнати методологічно правильним твердження про наявність відповідного механізму реалізації цілей і

¹⁹⁰ Бандурка О. М, Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 88.

¹⁹¹ Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лёхина, Ф. Н. Петрова. Изд. 5-ое стереотип. Москва : Гос. изд-во иностран. и нац. словар., 1955. С. 563; Чудинов А. Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. СПб. : Издание книгопродавца В. И. Губинского, Типография С. Н. Худекова, 1894. С. 698.

¹⁹² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1125. (1728 с.)

завдань системи, а також про ступінь впливу на функціонування механізму принципів. При цьому поняття принципів як основного (домінуючого) положення в системі координат діяльності суб'єктів превентивної діяльності, яку вони регламентують, є розпорядженням до дії. Як слушно зазначають О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, у цьому значенні принципи можна визнати чимось на зразок мірила правильності під час оцінювання як окремих заходів протидії злочинності, так і діяльності в цілому¹⁹³. Тобто здійснювати правове регулювання неможливо без стійкого розвинутого механізму, фундаментом якого є принципи¹⁹⁴. Значення принципів права полягає в тому, що в них відображено найхарактерніші демократичні риси і загальну спрямованість права та його найважливіших інститутів, у зв'язку з чим вони надають можливість пізнати суть усіх галузей права, їх суспільний характер, а також суть і характер окремих інститутів¹⁹⁵.

Оскільки превентивна діяльність судово-експертних установ України може сприяти значному підвищенню ефективності роботи правоохоронної системи у сфері протидії злочинності загалом, доцільно розглянути основні підходи до визначення загальних основоположних вимог, яким має відповідати система протидії злочинності у цілому. Так, окремі вітчизняні науковці зазначають, що такими вимогами є демократизм, гуманність, законність, обґрунтованість, економічна доцільність, радикальність, науковість і прогресивність, комплексність і диференціація, реальність і конкретність. Зокрема, *демократизм* як вимога означає, що протидія злочинності – загальнодержавна справа, у вирішенні якої беруть активну участь широкі верстви населення. *Гуманність* під час протидії злочинності виявляється в

¹⁹³ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / МВС України; Харків. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 89.

¹⁹⁴ Пирожкова Ю. В. Принципи як елемент організаційно-правового механізму адміністративно-правового регулювання в сфері автомобілебудування в Україні: аналіз та пропозиції щодо нормативного закріплення. *Митна справа*. 2008. № 2 (56). С. 119.

¹⁹⁵ Христиченко Н. П. Сутність та значення принципу зв'язаності публічної адміністрації правовим законом. Політико-правові реформи та становлення громадського суспільства в Україні: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 21.09.2013 р.). Херсон, 2013. С. 111.

тому, що не можуть бути застосовані методи і заходи, які суперечать принципам загальнолюдської моралі, пов'язані з жорстокістю, що принижують честь і гідність людини. *Законність* як принцип організації та діяльності системи протидії злочинності визначає, що вона ґрунтується на правовій основі¹⁹⁶. *Обґрунтованість* полягає в тому, що розробляти і реалізувати необхідно лише ті заходи запобігання, які спираються на досконалу соціальну і кримінологічну інформацію про криміногенні об'єкти і за допомогою яких суспільство зможе обмежити такі об'єкти, усунути їх, запобігти їм. *Економічна доцільність* передбачає відносну простоту і вигідність методів і заходів порівняно з очікуваними результатами і можливими побічними наслідками. *Радикальність* як вимога зобов'язує суб'єктів до розроблення методів і заходів не поверхового й тимчасового характеру, а таких, що сприяли б докорінній ліквідації, якщо це можливо, криміногенних об'єктів. *Науковість і прогресивність* передбачають розроблення і втілення методів і заходів протидії злочинності з використанням сучасних досягнень науки, техніки і позитивного досвіду діяльності фахівців різних галузей знань. *Комплексність і диференціація* заходів протидії злочинності означають підхід до них як до єдиної системи. Це потребує, перш за все, визначення сфери і форм конкретних дій кожного суб'єкта з урахуванням його можливостей і ресурсів. *Реальність* – це вимога, врахування якої під час протидії злочинності дає змогу, по-перше, розробляти економічно і політично доцільні запобіжні заходи за наявного ресурсного забезпечення в цих умовах місця, часу та інших обставин; по-друге, брати до уваги фактичні запобіжні можливості суб'єктів; по-третє, співвідносити побічні економічні та соціальні явища від реалізації заходів з очікуваними наслідками. *Конкретність* – це вимога визначеності заходів і діяльності, пряма вказівка на те, що треба робити¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Філіпенко Н.Є. Законність дотримання прав людини при застосуванні оперативно-технічних засобів. Міжнародні стандарти прав людини і проблеми їх реалізації в кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28–29 травня 2010). Харків : ХЕПУ. С. 61–65.

¹⁹⁷ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни; 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 77–80.

На думку Ю. Ф. Іванова та О. М. Джузи, до основних принципів запобігання злочинності належать такі: *гуманізм* (полягає в тому, що профілактика як особливий вид діяльності зазвичай є пов'язаною із заподіянням конкретним особам позбавлень та правообмежень і спрямовується на запобігання злочинам з боку конкретних осіб), *наукова обґрунтованість* (профілактична діяльність є неможливою без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості тощо), *законність* (правові основи профілактики повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб'єктів, підстави для застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, стосовно яких вони здійснюються), *економічна доцільність* (полягає в тому, що під час планування профілактичної діяльності необхідно брати до уваги майбутні витрати на заплановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через зовнішню вартість), *диференційованість* (урахування специфіки факторів, які детермінують злочинність через криміногенний вплив на особу, а також індивідуальні особливості правопорушників), *своєчасність* (проведення превентивних заходів, які б позбавили можливості вчинити злочин або проступок), *плановість* (полягає у здійсненні профілактичної діяльності за відповідною програмою, а не спонтанно), *комплексність* (використання різноманітних форм, методів і засобів запобігання, спрямованих не лише на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші фактори, що її зумовлюють)¹⁹⁸.

Є точка зору, що з метою забезпечення ефективності попередження злочинної поведінки важливо дотримуватися вимог щодо *законності* (суворе дотримання законодавства, прав, свобод, законних інтересів громадян), *послідовності* (державне реагування має здійснюватися таким чином, щоб його інтенсивність наростала або спадала послідовно залежно від результатів), *реальності* (заходи реагування повинні об'єктивно відповідати можливостям їх реалізації), *своєчасності* (несвоєчасне виявлення і вжиття заходів впливу до правопорушників і їх оточення призводять до

¹⁹⁸ Іванов Ю. Ф., Джуза О. М. Кримінологія : навч. посібник. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. С. 165–166; Кримінологія : учебник / под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. Г. М. Миньковского. Москва : Бек, 1998. С. 178–180.

формування звички до антигромадської поведінки, значно збільшують ймовірність вчинення особою суспільно небезпечного посягання)¹⁹⁹.

Висловлюючи своє ставлення до вищезазначеного, зауважимо, що зі вказаного переліку принципів, яким має відповідати система протидії злочинності у цілому, складається доволі широкий за обсягом перелік таких вимог. Однак уявляється, що окремі з них можна певним чином згрупувати в окремі групи принципів з погляду вчення про судово-експертну діяльність та окремого вчення про експертну превенцію, що походить від нього, з урахування певних критеріїв.

Е. Б. Сімакова-Єфремян слушно зазначила, що судова експертиза виникла та розвивається на підставі інтеграції знань різних наук: суспільних, технічних і природничих, тобто на запозиченні ідей та уявлень однієї галузі в іншу, використанні понятійного апарату, методів і засобів різних наук²⁰⁰. Тому, власне, питання принципів судової експертології та окремої теорії експертної превенції, що від неї походить, і викликають багато дискусій, адже у фахових джерелах пропонуються різні підходи до досліджуваної проблематики.

Так, окремі зарубіжні дослідники поділяють принципи вчення власне про судово-експертну діяльність на дві групи:

1) загальнонаукові принципи (детермінізму, причинності, історизму, системності, об'єктивності, наукової обґрунтованості);

2) принципи практичної судово-експертної діяльності. Ці принципи містять нормативні та методичні вимоги до судово-експертної діяльності (законності, повноти досліджень, дотримання прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина і

¹⁹⁹ Криминология : учебник для вузов / под общ. ред. д. ю. н., проф. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2005. С. 457–458.

²⁰⁰ Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення комплексної судової експертизи: проблеми нормативно-правового регулювання. Актуальні питання судової експертизи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 15-тиріччю створ. Дніпропетр. НДІСЕ (м. Дніпро, 14–15 черв. 2017 р.). Дніпро Акцент ПН, 2017. С. 24–29.

юридичних осіб, компетентності судового експерта, дотримання професійної етики судового експерта)²⁰¹.

У роботах українських правників принципи судово-експертної діяльності – це керівні основоположні теоретичні та практичні засади, що становлять основу судової експертизи та практичної діяльності судового експерта в межах його законних повноважень, прав та обов'язків²⁰². Варто зауважити, що одним із перших на монографічному рівні загальні принципи судової експертизи розглянув А. В. Дулов. Зіставляючи теоретичний доробок теорій різних правничих наук, зокрема судової експертизи та кримінального процесу, він спромігся провести певні паралелі та виокремити такі принципи: дослідження судовим експертом під час проведення експертизи лише матеріалів, закріплених процесуально у кримінальній справі; проведення експертизи на первинних доказах; проведення всіх необхідних досліджень у процесі експертизи самим експертом; повне та зрозуміле фіксування в акті експерта та в додатках до нього всього перебігу дослідження експерта, прийомів, методів, аналізу й синтезу тих матеріалів справи, на підставі яких ним надається висновок²⁰³.

Проаналізувавши це твердження, хочемо зазначити, що два перших принципи належать до організації проведення експертизи, яка покладається на органи досудового розслідування чи суду. Експерт досліджує об'єкти, надані слідчим для проведення експертизи. З'ясування питань, чи закріплено їх процесуально у справі або чи є вони первинними чи похідними доказами, не

²⁰¹ Аминев Ф. Г. Судебно-экспертная деятельность в Российской Федерации: современные проблемы и пути решения : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Башкирский государственный университет. Уфа, 2016. С. 107–109.

²⁰² Коротаєв В. М. Принципи адміністративно-правового регулювання експертно-криміналістичних досліджень зброї. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 235.

²⁰³ Дулов А. В. Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе : монография. Минск : Изд-во Белгосуниверситета, 1959. С. 35.

входить до його компетенції. Останні два принципи, ймовірно, є обов'язками експерта і сприймаються як зрозумілі речі²⁰⁴.

Безпосередньо принципи експертної превенції пропонуємо розглядати, поділивши їх на три блоки: загальнонаукові принципи, принципи практичної судово-експертної діяльності та принципи превентивної діяльності судових експертів.

До загальнонаукових принципів належать принцип детермінізму, принцип системності та принцип наукової обґрунтованості.

Принцип детермінізму (причинності, історизму) виражається у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між превентивною діяльністю судово-експертних установ України та незалежних експертів із потребами кримінального, цивільного, арбітражного чи адміністративного судочинства, пов'язаними з дотриманням інтересів громадян і держави в умовах підвищення рівня змагальності. Як зазначив І. В. Пиріг, під час дослідження експерт пізнає певні матеріальні об'єкти, що існують незалежно від його свідомості. При цьому треба виходити із властивостей самого об'єкта, а не думки експерта про нього, тобто не об'єкт повинен підпорядковуватись мисленню, а навпаки. Усі об'єкти мають розглядатись у взаємозв'язку окремих їх властивостей. Кожен предмет являє собою певну єдність органічно пов'язаних між собою сторін. Водночас він перебуває у різних зв'язках та відносинах з безмежною кількістю інших предметів і процесів. Ці зв'язки та відносини визначають і водночас розкривають природу того чи іншого об'єкта, процесу чи явища. Отже, щоб пізнати сутність тієї чи іншої речі, слід розглянути сукупність її сторін окремо та у взаємозв'язку. Під час проведення будь-якої ідентифікаційної експертизи треба визначити комплекс ознак об'єкта, що є схожими чи відрізняються від наданих зразків, та на підставі їх усебічного аналізу дійти певних висновків і визначити закономірності, що простежуються під час дослідження цього об'єкта²⁰⁵.

²⁰⁴ Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С. 106.

²⁰⁵ Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С. 107–108.

Сутність принципу системності експертної превенції виявляється через наявність тісного зв'язку судово-експертної діяльності з процесуальною, криміналістичною та оперативно-розшуковою діяльністю, в комплексі з іншими спорідненими науками, наприклад судовою медициною чи судовою хімією. Як слушно зазначає Т. В. Авер'янова, специфіка принципу системності для судової експертизи є прямо пов'язаною з її синтетичною природою: поряд із системним підходом до знань кожної «материнської» науки судова експертиза розглядає інтегровані нею знання як єдине ціле, як систему, як сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених частин цілого²⁰⁶. Завдяки принципу системності можуть виникати новий теоретичний доробок, розвиватись наявні та з'являються нові актуальні методики дослідження об'єктів судової експертології та експертної превенції.

Принцип наукової обґрунтованості виражається у використанні судовими експертами у своїй діяльності тільки науково обґрунтованих методів і методик, що підтверджуються результатами дослідження й висновками експертиз.

До другої групи принципів експертної превенції (принципи практичної судово-експертної діяльності) нами віднесено принципи, що регламентуються нормативно-правовими актами та затвердженими методиками. У багатьох наукових працях вони ще мають назву спеціальних принципів.

Згідно із положеннями статті 3 Закону України «Про судову експертизу» вона здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження²⁰⁷. Саме ці принципи, на переконання дослідників, виконують роль спеціальних, але вони тісно співвідносяться із загальними. Загальні

²⁰⁶ Авер'янова Т. В. Судебная экспертиза : курс общей теории. Москва : Норма, 2007. С. 161.

²⁰⁷ Про судову експертизу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 28, ст.232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>; Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. С., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : навч.-наук. ін-т підготовки фах. для експерт.-криміналіст. підрозд. Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 202–203.

ж принципи є підґрунтям, на якому розвиваються спеціальні принципи²⁰⁸.

Принцип законності передбачає здійснення превентивної експертної діяльності за обов'язкового виконання вимог нормативних правових актів, що становлять правову основу такої діяльності. Тобто, використовуючи особисті спеціальні знання під час виконання експертного дослідження, навіть якщо вони спираються на сучасні досягнення науки і техніки, не мають доказового значення, якщо порушено процесуальні приписи призначення чи проведення судової експертизи. Особливість цього принципу набуває керівного значення під час проведення превентивної діяльності, оскільки судовий експерт, здійснюючи свої професійні обов'язки, може отримувати доступ до інформації, яка стосується особистого життя осіб чи іншої конфіденційної інформації. Судовим експертам особливо важливо дотримуватися цього принципу, тому що будь-яке порушення норм чинного законодавства під час проведення судово-експертної діяльності є недопустимим і тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Принцип незалежності забезпечується положеннями статті 4 Закону України «Про судову експертизу», де зазначено, що будь-кому заборонено втручатися в проведення судової експертизи під загрозою передбаченої законом відповідальності. У науково-практичному коментарі до Закону України «Про судову експертизу» В. Г. Гончаренко слушно зазначив, що незалежність судового експерта гарантується самим існуванням судово-експертних установ, які не входять до сфери управління міністерств та відомств, що спрямовують і забезпечують оперативно-розшукову діяльність та функції досудового розслідування²⁰⁹.

Але незалежність судового експерта і поняття «незалежність» не тотожні. Ми погоджуємося із думкою В. М. Бараняка про те, що експерт дає висновки з експертизи за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на його спеціальних знаннях та апробованих методиках дослідження. Він

²⁰⁸ Олійник О. О. Сучасний теоретичний вимір принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип.1. С. 103.

²⁰⁹ Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 12.

складає висновок експерта від свого імені та несе особисту відповідальність за його правдивість. За надання завідомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення без дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадить дізнання, даних досудового слідства, експерт несе відповідальність згідно з чинним законодавством. Тому незалежно від того, до якого міністерства чи відомства належить експертна установа, де працює експерт, він несе відповідальність за виконану експертизу перед законом і своєю совістю²¹⁰. До того ж судові експерти не можуть займатися діяльністю, яка б ставила їх у залежність від інших осіб (організацій) чи суперечила нормами чинного законодавства про судово-експертну діяльність.

У кримінологічній діяльності судово-експертних установ України принцип об'єктивності має вирішальне значення, оскільки пов'язується з такими категоріями, як незалежність і професіоналізм судового експерта, рівень науково-технічного забезпечення судово-експертної діяльності тощо. Принцип об'єктивності під час здійснення превентивної діяльності окреслює раціональний вибір методик для комплексного, системного дослідження з метою встановлення максимально об'єктивної істини. Як зазначає В. Г. Гончаренко, сутність принципу об'єктивності полягає в тому, що експерт під час проведення дослідження не є пов'язаним із версією сторони, що призначила експертизу. Він установлює за допомогою спеціальних знань усі обставини справи в межах інформації, яку містять досліджувані ним об'єкти²¹¹. Аналізуючи сучасне українське законодавство, М. Г. Щербаковський підкреслює, що, по-перше, всі об'єкти вивчаються та описуються в тому вигляді, в якому надійшли експерту, по-друге, встановлені експертом ознаки й обставини, що викладено письмово у висновку, реально відображають властивості досліджуваних об'єктів²¹².

²¹⁰ Бараняк В. М. Принцип незалежності судового експерта: аналіз законодавства України у сфері судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 469–472.

²¹¹ Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 9.

²¹² Щербаковський М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теорет. пособие. Харьков : Эспада, 2005. С. 32.

На нашу думку, цей принцип передбачає безпристрасність судового експерта, відсутність будь-якої зацікавленості у висновках експертизи та упередженого ставлення до осіб, дотичних до проведення експертного дослідження. Цей принцип полягає у встановленні закономірностей виключно на підставі дослідження об'єктів з використанням спеціальних знань незалежно від соціальних, політичних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві. Під час здійснення превентивної діяльності не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, переконань, статі, віку, соціального походження, сексуальної орієнтації, майнового стану чи способу життя.

Принцип повноти дослідження має комплексний характер та виражається в обов'язковості дослідження судовим експертом у повному обсязі всіх наданих об'єктів, використанні всіх можливих методів дослідження з дотриманням усіх описаних у методиках стадій та операцій з метою отримання єдино достовірного висновку судової експертизи. Особливо важливою у цій роботі є експертна ініціатива, яка є, як ми вже зазначали, передбаченою, зокрема процесуальним законом, реалізацією права експерта наголосити у своєму висновку на фактах, що були виявлені під час проведення експертизи, мають значення для справи й профілактики як діяльності експерта з виявлення під час проведення експертного дослідження обставин, які сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення і з приводу яких йому не були поставлені питання²¹³.

Щодо третього блоку – принципів превентивної діяльності судових експертів – зазначимо таке. На думку Д. П. Гуріної, основними принципами експертної профілактики є планування, забезпечення контролю за проведенням профілактичних заходів, взаємодія експертних установ із слідчими та оперативними службами й доцільність профілактичних рекомендацій²¹⁴. На наше переконання, більшість із зазначених принципів (виняток становить хіба що принцип доцільності профілактичних

²¹³ Філіпенко Н. Є., Угровецький О. П., Шарапова О. В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Т. 20. № 2. С. 151–163.

²¹⁴ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 8–10.

рекомендацій) є не стільки принципами превентивної діяльності судово-експертних установ України, скільки принципами організації такої діяльності, про що більш детально йтиметься у наступному підрозділі нашого дослідження.

У зв'язку з цим ми схильні вважати, що до третього блоку – принципів превентивної діяльності судових експертів – доцільно включати принцип дотримання рівноправності громадян, принцип технологічності превентивної судово-експертної діяльності, принцип безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки судового експерта, принцип дотримання професійної етики судового експерта та принцип конфіденційності. Розглянемо їх детальніше.

Судово-експертна діяльність з питань експертної профілактики здійснюється відповідно до принципу дотримання рівноправності громадян, їх конституційних прав на свободу та особисту недоторканність, гідність, недоторканність приватного життя, особисту і сімейну таємницю, захист честі та гідності, а також інших прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина або прав і законних інтересів юридичних осіб згідно з принципами і нормами міжнародного права та положеннями чинного законодавства України.

Принцип технологічності превентивної судово-експертної діяльності зумовлюється ефективною взаємодією між замовниками експертного дослідження (яким можуть бути правоохоронні та судові органи, адвокати, захисники та особи, які самостійно захищають свої інтереси, органи нотаріату, митниці, а також підприємства установи організації і громадяни²¹⁵) та працівниками судово-експертних установ під час виконання складних комісійних експертиз, розроблення нових та вдосконалення наявних експертних методик і під час здійснення превентивної діяльності.

Реалізація принципу безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки пояснюється зростаючою

²¹⁵ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

конкуренцією і змагальністю процесу між представниками державних судово-експертних установ та незалежними судовими експертами, адже непоодинокими є випадки, коли співробітники державних судово-експертних установ, отримуючи стабільну заробітну платню, «уповільнюють» своє прагнення до творчого зростання. На відміну від нього, незалежний судовий експерт змушений постійно вдосконалювати свій науковий, практичний і професійний потенціал для того, щоб саме йому призначали більше судових експертиз, від чого залежить його гідне існування. Для цього судовий експерт повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію, вивчати фахові джерела інформації (друковані, електронні тощо), в тому числі теоретичного і методичного характеру, володіти достатньою інформацією та вільно орієнтуватися в питаннях законодавства та нормативно-технічних актах, які мають стосунок до сфери його професійної діяльності.

Принцип дотримання професійної етики судового експерта полягає в обов'язковому виконанні етичних норм, правил професійної поведінки і відносин судових експертів, закладених у «Кодексі етики судового експерта». Судовий експерт, здійснюючи службові обов'язки, а також у позаслужбових відносинах має керуватися моральними критеріями совісті, честі та обов'язку й уникати всього того, що може заподіяти шкоду авторитету судового експерта або викликати сумнів у даному ним висновку. Особливо цей принцип стосується експертиз, об'єктом дослідження яких є людина. Сутність цього принципу полягає в тому, що в методиці повинні міститися тільки такі методи, прийоми, способи і засоби проведення експертизи, які не принижують честь і гідність та не створюють небезпеку для життя і здоров'я людей. Особливо це важливо під час проведення судово-медичних, судово-психіатричних і судово-психологічних експертиз, а також експертиз, пов'язаних із застосуванням хімічних речовин, що чинять негативний вплив на здоров'я людини²¹⁶.

Принцип конфіденційності полягає у суворому дотриманні вимог чинного законодавства під час здійснення експертної превенції співробітниками державних судово-експертних установ

²¹⁶ Орехова Е. П. Принципы формирования методики экспертного исследования. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 33.

та незалежними судовими експертами. При цьому судовий експерт повинен зберігати службову таємницю. Під час проведення експертизи, в якій беруть участь інші експерти, він має бути комунікативним в прагненні до сумісного пошуку істини. Також він не має права вступати в контакти, не передбачені в порядку проведення експертного дослідження з особами, прямо чи побічно зацікавленими в результатах експертизи.

2.4. Організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Державне регулювання судово-експертної діяльності полягає в забезпеченні нормативно-правових, організаційно-управлінських, науково-методичних і соціально-економічних засад у галузі судової експертизи з метою створення ефективних умов функціонування та комплексного розвитку експертного забезпечення правосуддя. Досягти цього можна лише у разі ефективної організації судово-експертної діяльності, у тому числі і з питань організації профілактичної діяльності судово-експертних установ України.

З огляду на це слід зазначити, що у широкому сенсі організація кримінологічної судово-експертної діяльності передбачає побудову та впорядкування процесу такої діяльності. Водночас варто звернути увагу на і те, що організація загалом передбачає встановлення певних принципів, правил і критеріїв, за якими має відбуватись той чи інший процес. Без відповідної організації, що ґрунтується не певних основоположних засадах, не можуть існувати суспільство в цілому та його окремі частини зокрема²¹⁷.

У кримінологічній літературі щодо виокремлення принципів організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України єдність думок відсутня. Наприклад, П. І. Репешко визначає такі принципи державного управління в сфері організації профілактичної судово-експертної діяльності, як

²¹⁷ Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 202–203.

галузевий, міжгалузевий, територіальний і принципи єдиноначальності та колегіальності²¹⁸.

Окремі вітчизняні науковці зазначають, що загалом у теорії криміналістики серед основних принципів взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) в аспекті виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину та іншого правопорушення, і вжиття заходів для їх усунення, виділяють такі: самостійність процесуальної діяльності; активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; оптимальне використання наявних можливостей слідчих та оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; дотримання загальних засад кримінального провадження; забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування; відповідальність за належну організацію взаємодії слідчих підрозділів з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ під час попередження, виявлення і розслідуванні кримінальних правопорушень²¹⁹.

На думку В. М. Бараняка, до принципів організаційного забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, зокрема під час взаємодії експерта із слідчо-судовими органами, належать такі:

– принцип законності, який полягає у тому, що взаємодія судді чи слідчого з експертом повинна будуватися на чіткій правовій регламентації та проводитися відповідно до компетенції кожного з них;

– принцип цілеспрямованості, який полягає у тому, що цілями взаємодії, наприклад, можуть бути як успішне здійснення окремої слідчої дії (наприклад, проведення допиту у присутності й за участю експерта), так і отримання інформації (наприклад, у вигляді нових матеріалів, необхідних для надання висновку), а у кінцевому результаті – розслідування протиправного посягання;

– принцип ролівої диференціації;

²¹⁸ Репешко П. І. Реалізація спеціальних принципів державного управління в організації судово-експертної діяльності. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1 (32). С. 4–5.

²¹⁹ Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 88.

– принцип узгодженості²²⁰.

На думку окремих зарубіжних кримінологів, основними принципами організації профілактичної діяльності експертно-криміналістичних підрозділів є плановість, забезпечення контролю за здійсненням профілактичних заходів, налагодження взаємодії експертно-криміналістичних підрозділів зі слідчими та оперативними службами під час здійснення профілактичної діяльності, доцільність і прийнятність (перш за все з економічної точки зору) профілактичних рекомендацій та додатків²²¹.

Системний аналіз вищезазначених доктринальних позицій щодо виокремлення принципів організаційного забезпечення експертної профілактики дозволяє до основних принципів організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України віднести такі:

1) принцип плановості, який полягає у послідовному розробленні профілактичних пропозицій в результаті заздалегідь намічених напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ;

2) принцип координації – налагодження взаємодії експертних установ із підрозділами правоохоронних органів, судів та інших установ під час здійснення профілактичної діяльності, яка проводиться через них або за їх участю;

3) принцип доцільності, змістом якого є економічна ефективність від впровадження профілактичних заходів, орієнтована на очікувані результати;

4) принцип прийнятності, тобто можливості втілення в життя профілактичних рекомендацій і пропозицій, розроблених співробітниками державних і недержавних експертних установ;

²²⁰ Бараняк В. М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 813. С. 218.

²²¹ Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 1996. С. 92; Горошко Е. Ю., Ахраменко Т. В. Реализация непроцессуальных форм использования специальных знаний в судебно-экспертной деятельности. *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия D. 2013. № 6. С. 216.

5) принцип відстежуваності, змістом якого є забезпечення контролю за здійсненням профілактичних заходів після повідомлення в компетентні органи й установи запропонованих профілактичних заходів шляхом спостереження за їх подальшою долею та їх дієвістю.

Що стосується власне організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, то хотілося б звернути увагу на таке. У кримінологічній літературі можна знайти різні інтерпретації розуміння процесу організації профілактичної діяльності судово-експертних установ. Так, І. А. Алієв вважає, що організація експертної профілактичної діяльності визначається науковою та практичною організацією праці й утворюється з низки механізмів управління, планування, координації та субординації оперативної, слідчої, прокурорської, судової та експертної діяльності, інформації суб'єктів цієї діяльності і їх реагування²²². На думку П. В. Мельника, Н. О. Данковича і І. Я. Фрідмана, правильна організація різних напрямів профілактичної роботи судово-експертних установ передбачає:

- планування всіх напрямів профілактичної діяльності, що здійснюються в судово-експертній установі;
- попереднє вивчення матеріалів, що надійшли в судово-експертну установу з метою визначення можливостей установлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;
- виявлення обставин (умов), що мають значення для попередження правопорушень у процесі експертизи, участь співробітників експертної установи в огляді місця події та інших слідчих і судових діяч;
- створення умов, що забезпечують проведення за необхідності спеціальних досліджень та експериментів, вивчення нормативних актів і літератури, консультаціях з фахівцями або вирішення питання щодо комплексних досліджень;
- фіксацію у структурних підрозділах криміногенних фактів, які з тих або інших причин не знайшли відображення у висновку або іншому документі;
- контроль за перебігом здійснення всіх форм профілактичної роботи з боку керівника структурного підрозділу або співробітника, що відповідає за цю частину роботи;

²²² Алієв І. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1990. С. 25–26.

- облік всіх форм проведеної в експертній установі профілактичної роботи;
- контроль за перебігом реалізації внесених пропозицій;
- забезпечення взаємодії експертних установ із судово-слідчими органами щодо реалізації профілактичних пропозицій;
- систематичне проведення наукових досліджень та узагальнень експертної практики з питань експертної профілактики;
- надання практичної допомоги співробітникам слідчо-судових органів, а також інших установ (органи нотаріату, соціального забезпечення тощо) щодо використання спеціальних знань для виявлення обставин (умов), що сприяють правопорушенням;
- координацію профілактичної роботи із слідчо-судовими органами й іншими установами, в першу чергу експертними;
- відображення питань експертної профілактики під час проведення правової пропаганди (читання лекцій, виступи в пресі, по радіо тощо)²²³.

Вважаємо, що у цілому зазначені вище доктринальні позиції щодо форм організації експертної профілактичної діяльності заслуговують на увагу. Більшість із запропонованих авторами форм дійсно можуть становити процес організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Водночас, на нашу думку, навряд чи формами такої організації є попереднє вивчення матеріалів, що надійшли в судово-експертну установу, а також власне виявлення обставин (умов), що мають значення для попередження кримінальних правопорушень у процесі проведення експертизи. Ми схильні вважати, що такі форми є не складовими елементами процесу власне організації експертної профілактичної діяльності, а одними із правил, які у сукупності з іншими вимогами становлять методика (алгоритм) здійснення профілактичної діяльності співробітників державних і недержавних судово-експертних установ.

У зв'язку з цим зазначимо, що організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України може проявлятися в двох аспектах:

²²³ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 95.

1) як цілеспрямована діяльність з організації процесу виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень, що здійснюється співробітниками судово-експертних установ у процесуальній і непроцесуальній формі, складовими яких є планування напрямів профілактичної роботи судово-експертних установ, забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях, координації профілактичної роботи із слідчо-судовими органами та іншими установами; здійсненні методичної, консультативної та роз'яснювальної роботи з приводу виявлення причин (умов), що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, для працівників слідчо-судових органів, інших установ і певних аудиторій, запровадженні контролю за перебігом проведення експертної профілактичної діяльності тощо;

2) як результат такої діяльності, який виражається у розробленні профілактичних пропозицій і рекомендацій щодо усунення виявлених причин та умов потенційно можливого вчинення кримінального правопорушення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, їх закріплення у відповідному процесуальному або іншому за формою документі й доведенні цих пропозицій і рекомендацій до відома слідчо-судових або інших органів та установ.

Крім того, оскільки кримінологічної діяльність судово-експертних установ традиційно реалізується у процесуальній і непроцесуальній формі, уявляється, що і аналіз можливих складових елементів також слід здійснювати, виходячи з особливостей організації профілактичної діяльності судово-експертних установ у процесуальній і непроцесуальній формі.

Проаналізуємо більш детально можливі форми організації профілактичної діяльності судово-експертних установ України.

Організація процесуальної форми профілактичної діяльності судово-експертних установ України.

Забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях. А. М. Лазебний зазначає, що єдиних критеріїв залучення спеціалістів для участі у слідчих діях не існує. Безперечно, запрошуючи спеціаліста, необхідно керуватися принципом практичної доцільності, під яким слід розуміти оптимальне використання спеціальних знань і практичних навичок для отримання максимально доказової та орієнтувальної інформації з матеріальних та ідеальних слідів злочину. Слідчий має право залучити спеціаліста до участі у підготовці до проведення слідчих дій, отримувати роз'яснення зі спеціальних питань, що виникають

під час їх проведення, фіксації їх перебігу та отримання результатів²²⁴.

Зазначимо, що процесуально забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях здійснюється на підставі окремих положень процесуального законодавства та відомчих нормативно-правових актів України. Зокрема, у кримінальному процесуальному законодавстві експерт (фахівець, спеціаліст) може бути залучений працівниками досудового розслідування або судом власне під час формування доказової бази або проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Так, згідно з частинами 2 і 3 ст. 93 КПК одним із способів збирання доказів стороною обвинувачення або захисту є витребування та отримання від судово-експертних установ висновків експертів у конкретних кримінальних провадженнях. Відповідно до статті 95 КПК відомості експерта щодо відомих йому обставин у кримінальному провадженні є показаннями, і вони можуть становити доказову базу в кримінальному провадженні.

Згідно із статтями 238 і 239 КПК огляд або ексгумація трупа слідчим або прокурором не можуть бути здійснені без обов'язкової участі судово-медичного експерта. Відповідно до статті 241 КПК освідування, що здійснюється на підставі постанови прокурора, за необхідності може бути також проведене і за участю судово-медичного експерта.

Крім того, відповідно до статті 242 КПК, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, потрібні спеціальні знання, то експертна установа, експерт або експерти проводять відповідну експертизу. У такому разі експертна установа, експерт або експерти залучаються сторонами кримінального провадження або слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках, передбачених статтею 244 КПК. У свою чергу, слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо:

- 1) установлення причин смерті;
- 2) установлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;

²²⁴ Лазебний А. М. Роль спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Міжнародний юридичний вісник*: зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 2 (4). С. 27.

3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності чи обмеженої осудності;

4) установлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб отримати ці відомості неможливо;

6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру або шкоди довкіллю, заподіяних кримінальним правопорушенням.

Зазначимо також, що під час проведення огляду місця події, крім відповідних положень кримінального процесуального законодавства України (ст. ст. 237, 361 КПК), порядок залучення працівників безпосередньо Експертної служби МВС як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події задекларовано також Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України.

Положення цієї Інструкції детально закріплюють:

1) порядок залучення інспекторів-криміналістів для участі у проведенні огляду місця події, зокрема те що інспектори-криміналісти повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, фіксації, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації);

2) порядок залучення спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС для участі у проведенні огляду місця події – наприклад, спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні огляду місця події у кримінальному провадженні за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, із застосуванням вогнепальної зброї, розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами і т. ін.;

3) участь спеціалістів у проведенні огляду²²⁵.

Координація профілактичної роботи судово-експертних установ із слідчо-судовими органами та іншими установами. Координація профілактичної роботи судово-експертних установ із слідчо-судовими органами та іншими установами є однією з умов успішної діяльності з виявлення причин (умов) вчинення кримінальних правопорушень, а також розроблення і реалізації профілактичних заходів щодо їх попередження.

Координація у найбільш широкому значенні розуміється як взаємозв'язок, узгодження, приведення у відповідність²²⁶. Безпосередньо у кримінологічній літературі під координацією діяльності слідчо-судових органів із судово-експертними установами розуміють узгодженість дій цих суб'єктів протидії злочинності у вирішенні, крім загальних завдань, і завдань щодо виявлення причин та умов, що сприяють злочинам та іншим правопорушенням, розроблення та здійснення ефективних профілактичних заходів щодо попередження правопорушень²²⁷.

Зазначимо, що координація профілактичної роботи судово-експертних установ із слідчо-судовими органами та іншими установами може знайти свій вияв не лише у процесуальній формі організації профілактичної діяльності судово-експертних установ, але і в непроцесуальній формі організації такої діяльності²²⁸. Водночас конкретні прояви такої взаємодії мають свої відмінності. Зокрема, у процесуальній формі взаємодія обумовлюється, перш за

²²⁵ Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

²²⁶ Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків : Золота Миля, 2018. С. 298.

²²⁷ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 104.

²²⁸ Філіпенко Н. Є. Сутність та особливості координаційної діяльності Міністерства юстиції України в сфері експертного забезпечення правосуддя. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 196–201.

все, закріпленими законом правами та обов'язками суб'єктів процесуальних відносин в організації процесу призначення та провадження судової експертизи. Взаємодія в непроцесуальній формі обумовлюється іншими можливостями, про що йтиметься далі під час аналізу безпосередньо непроцесуальної організації профілактичної діяльності судово-експертних установ України.

У зв'язку з цим зауважимо, що аналіз, наприклад, окремих положень КПК дозволяє стверджувати, що елементи взаємодії співробітників судово-експертних установ із слідчо-судовими органами з питань експертної профілактики можуть проявлятися на різних етапах кримінальної процесуальної діяльності, зокрема під час реалізації окремих заходів із забезпечення кримінального провадження, проведенні слідчих (розшукових) дій тощо. Так, згідно з частиною 2 ст. 168 КПК під час обшуку або огляду можу здійснюватися тимчасове вилучення майна. Водночас забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем або їх частин і мобільних терміналів систем зв'язку. Однак ця заборона не діє у випадках, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою для проведення відповідного експертного дослідження.

Відповідно до статті 238 і 239 КПК труп після огляду підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. У свою чергу, під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини й органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень, а у разі необхідності труп може доставлятися до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

Звернемо увагу на те, що в аспекті окремого слідчого огляду, а саме огляду трупа як особливого об'єкта, вивчення ознак і властивостей якого вимагає обов'язкового застосування спеціальних знань із залученням спеціаліста, судово-медичний експерт не оглядає труп, а надає допомогу слідчому прокурору в його огляді. Відповідальність за повноту і якість проведення цієї слідчої (розшукової) дії несе не експерт (спеціаліст), а відповідна процесуальна особа. У свою чергу, огляд трупа судово-медичним експертом під час проведення експертизи після його направлення до судово-медичної установи змінює цю конфігурацію, оскільки відповідальність за повноту і якість проведення такої експертизи несе вже експерт, а не процесуальна особа. У такому разі огляд

трупа не потребує складання окремого протоколу, оскільки такі дії спеціаліста (фахівця) є частиною судово-медичного експертного дослідження, результати якого відображаються у висновку експерта²²⁹.

Більш детально координація (взаємодія), зокрема органів досудового розслідування з іншими органами, у тому числі і судово-експертними установами та підрозділами поліції, відбувається на основі Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні.

Згідно з цією Інструкцією основним завданням такої координації (взаємодії) є запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди і відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

У широкому сенсі організація взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами поліції передбачає:

- 1) організацію взаємодії в разі надходження до органу чи підрозділу поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагування на них;
- 2) організацію взаємодії в разі направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності до органу досудового розслідування;
- 3) створення слідчо-оперативних груп для досудового розслідування кримінальних правопорушень;
- 4) організацію роботи слідчо-оперативних груп під час досудового розслідування кримінальних правопорушень;
- 5) виконання працівниками оперативного підрозділу органу, підрозділу поліції доручень слідчих (дізнавачів) про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;

²²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. С. 531–532.

6) організацію взаємодії під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та виконання заходів забезпечення кримінального провадження;

7) забезпечення взаємодії в разі зупинення досудового розслідування;

8) особливості організації взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи;

9) особливості організації взаємодії під час розслідування дорожньо-транспортних пригод;

10) особливості організації взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

11) особливості взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської та службової діяльності;

12) особливості організації взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених членами організованих груп та злочинних організацій;

13) особливості організації взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень за фактами повідомлення про загрозу безпеці людей, знищення чи пошкодження об'єктів власності, про незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами;

14) особливості організації взаємодії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері використання комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (кіберзлочинів);

15) організацію взаємодії на стадії судового розгляду кримінальних проваджень²³⁰.

Форми процесуальної взаємодії експерта-криміналіста, наприклад безпосередні зі слідчими та оперативними підрозділами,

²³⁰ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

визначаються обставинами конкретного кримінального провадження. Так, Є. С. Шульга зауважує, що під час досудового розслідування така взаємодія складається, як правило, з трьох етапів. Перший етап розпочинається з виїзду на місце події і триває до закінчення розшуку злочинця за «гарячими» слідами. Слідчий під час огляду місця події доручає експерту (спеціалісту) фотографування, виявлення, фіксацію та вилучення слідів на місці посягання, речей, мікрооб'єктів, застосування пошукової та іншої криміналістичної техніки, виготовлення планів і схем. На другому етапі слідчий та експерт-криміналіст (спеціаліст) спільно аналізують отримані на першому етапі дані про подію кримінального правопорушення і можливих його учасників на підставі здобутої кожним із них інформації. На основі такого обміну інформацією розробляються та висуваються слідчі версії, узгоджуються заходи для їх перевірки, визначаються конкретні виконавці та складається план розслідування кримінального правопорушення. Головне завдання третього етапу – отримання доказів, що підтверджують або спростовують підозру у вчиненні кримінального правопорушення, встановлення усіх учасників кримінального правопорушення і встановлення причин та умов, що сприяли його вчиненню злочину. На цьому етапі окремі дослідники рекомендують слідчому перед винесенням постанови про призначення експертизи погоджувати з експертом питання, які ставляться на його розгляд. Окремо також зазначається, що за наявності особистого контакту експерта з іншими учасниками досудового розслідування є можливість запобігти втраті часу, яка може виникнути внаслідок «паперової тяганини», тоді як на рівні своєчасних консультацій слідчий або оперативний співробітник можуть ознайомлювати експерта з матеріалами досліджень (експертиз), після чого отримувати рекомендації експерта щодо постановки (та/або формулювання) питань, які необхідно вирішити, отримання необхідних зразків та умов їх виконання²³¹.

²³¹ Шульга Є. С. Проблемні питання взаємодії експерта-криміналіста, слідчого та оперативного співробітника. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. С., Свобода Є. Ю. ; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 384–387.

З огляду на вищезазначену Інструкцію форми координації (взаємодії) експертних установ з органами досудового розслідування та підрозділами поліції у сфері розроблення та здійснення профілактичних заходів щодо попередження кримінальних правопорушень мають низку особливостей. Ці особливості детально вписано у цьому нормативно-правовому документі. Зокрема, у разі надходження повідомлення про загрозу безпеці людей, знищення чи пошкодження об'єктів власності, про незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами уповноважений працівник чергової частини органу, підрозділу поліції:

1) діє відповідно до нормативно-правових актів з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів Національної поліції України;

2) направляє на місце події найближчі наряди патрульної поліції, задіяні в системі єдиної дислокації, а також дільничного офіцера поліції;

3) за рішенням керівника відповідного органу поліції забезпечує своєчасне інформування та виклик на місце спеціалістів-вибухотехніків, кінолога зі службовим собакою з пошуку вибухівки, інформує відповідні територіальні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій та заклади охорони здоров'я України.

Під час проведення огляду місця події або обшуку під час досудового розслідування кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, слідчий самостійно чи спеціаліст за його дорученням в установленому КПК України порядку зобов'язаний застосовувати відеофіксацію цих слідчих (розшукових) дій та скласти плани-схеми, а також вилучити необхідні речі, предмети й документи.

У кримінальному провадженні про кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів упродовж доби після вилучення наркотичних засобів слідчий зобов'язаний винести постанову про призначення експертизи та направити її з відповідними додатками для виконання до державної спеціалізованої установи, що здійснює судово-експертну

діяльність, та забезпечити направлення до експертної установи матеріалів, необхідних для проведення судової експертизи²³².

Здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом). На підставі аналізу спеціальної літератури щодо системи відповідних правил здійснення експертної профілактичної діяльності²³³ можна запропонувати такий алгоритм профілактичного дослідження, що має проводитися співробітниками державних і недержавних судово-експертних установ:

1) з'ясування завдань експертизи, ознайомлення з надісланими речовими доказами, матеріалами провадження (справи), можливе оцінювання їх із профілактичної точки зору;

2) попереднє вивчення матеріалів, що надійшли в судово-експертну установу з метою визначення можливостей встановлення обставин (умов), що сприяють кримінальним правопорушенням, а також попереднє оцінювання відповідних даних, якщо вони були виявлені за участі експерта у слідчих або судових діях. Тут слід звернути увагу на таке. Під час надходження матеріалів на експертизу керівник експертної установи (його заступник, керівник структурного підрозділу) вивчає їх з метою визначення можливостей для проведення профілактичної роботи. Якщо за попереднім вивченням матеріалів, що надійшли (речових доказів, зразків, інших матеріалів справи) є можливість (підстави) виявити криміногенні факти та розробити профілактичні рекомендації щодо їх усунення, то на обкладинці експертного провадження робиться відповідна помітка, і справа береться на контроль. Експерт, до якого надійшли матеріали, встановивши під час їх вивчення, що є можливості для виявлення обставин (умов), що сприяють

²³² Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 № 575. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

²³³ Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 228–229; Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1974. С. 28.

кримінальним правопорушенням, повинен визначити, чи потрібні для цього якісь консультації, додаткові матеріали (нормативні акти, література тощо), чи є вони в наявності або повинні бути затребувані, чи необхідно провести додаткові дослідження та експерименти тощо²³⁴;

3) у разі необхідності ознайомлення з відповідними нормативними актами, методичними вказівками, літературними даними і матеріалами раніше проведених експертиз, профілактичними обставинами, зареєстрованими в експертній установі, що мають безпосередній стосунок до вирішення поставленого завдання;

4) виявлення обставин (умов), що мають значення для попередження правопорушень у процесі проведення експертизи або участі співробітників експертної установи в огляді місця події та інших слідчих і судових діях;

5) висунення на основі отриманих даних версії про можливі напрями профілактичної роботи, обставини, на яких треба зосередити увагу;

6) проведення роздільного аналізу досліджуваних об'єктів та обставин, що можуть сприяти правопорушенням; у разі необхідності мають використовуватися технічні засоби, проводиться експерименти, фотографування; якщо у провадженні (справі) досліджується багато об'єктів, то доцільно в спеціальній розробці фіксувати порушення, які повторюються, що дозволить їх належним чином згрупувати, аналогічно фіксуються дані, які вказують на необхідність порівнювального дослідження об'єктів; під час дослідження експерт може враховувати відомості, що містяться в криміналістичній та іншій спеціальній літературі та експертній практиці, які дозволили б йому виявити обставини, типові для такого випадку;

7) ознайомлення за необхідності на місці з конкретними особливостями обставин події та окремих об'єктів, витребування додаткових матеріалів, якщо під час дослідження в цьому виникає потреба;

8) проведення за необхідності порівняльних досліджень;

²³⁴ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 96.

9) оцінювання результатів дослідження з метою виявлення обставин, що сприяли правопорушенню, та розроблення рекомендацій щодо їх усунення;

10) оформлення результатів досліджень.

Із цього приводу у кримінологічній літературі зазначається, що після встановлення всіх необхідних даних про обставини, що сприяли правопорушенням, слід вирішити питання про можливість розроблення профілактичних рекомендацій щодо їх усунення, залучення для цього за необхідності інших спеціалістів цієї експертної установи чи представників спеціалізованих установ інших відомств. Дані профілактичного характеру експерт має викладати повністю та методично правильно, з дотриманням усіх вимог; слід вирішити питання про документ, в якому найбільш доцільно викласти ці дані, і про те, якому належному адресату їх слід повідомити²³⁵. І. А. Алієв із цього приводу вказує, що якщо під час проведення експертизи експерт установлює обставини, що сприяли вчиненню злочину, то він має вказати на них у своєму висновку або окремому документі – повідомленні, що складається в тому випадку, якщо експертизу (комплексна експертизу) ще не закінчено, а ліквідування причини вимагає негайних дій, або якщо відомості про обставини, що сприяють вчиненню злочинів, не можна розголошувати²³⁶. На думку А. В. Дудича, вказівки на обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), також мають бути відображені у висновку експерта або у повідомлення експерта щодо профілактичних рекомендацій. Крім того, у такому документі, як повідомлення, мають бути відображені й виявлені в результаті узагальнень практики та/або наукових досліджень обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), і можливі заходи щодо їх усунення²³⁷.

²³⁵ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман, та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 97.

²³⁶ Алієв І. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.09 / Гос. ун-т ім. Т. Г. Шевченко. Киев, 1990. С. 25–26.

²³⁷ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. С. 193.

Із цього приводу зазначимо, що нам імпонує позиція Д. П. Гуріної, яка зазначає, що якщо експертна профілактика здійснюється у процесуальній формі, то доцільно викладати виявлені обставини виключно у висновку експерта. Водночас дані, виявлені експертом під час профілактичної роботи у непроцесуальній формі, мають фіксуватися у повідомленні чи листі²³⁸.

Отже, якщо профілактична діяльність здійснюється у процесуальній формі, то доцільно зазначати виявлені причини (умови) вчинення кримінального правопорушення, а також рекомендації щодо їх усунення у висновку експерта. Висновок експерта з питань профілактичного характеру складається у звичайній формі, він повинен бути чітким, послідовним і не містити суперечностей. У дослідницькій частині описуються фактичні обставини, які, на думку експерта, могли сприяти скоєнню правопорушення. Фіксуються перебіг та результати експериментів, якщо такі проводились. Водночас дані, виявлені експертом під час профілактичної роботи у непроцесуальній формі, мають фіксуватися у повідомленні, листі або ініціативній записці.

Таким чином, під час виконання своїх обов'язків з метою реалізації завдань експертної профілактики судовий експерт має виявляти причини та умови вчинення конкретного правопорушення чи його приховування. У разі виявлення причин та умов вчинення або приховування конкретного кримінального правопорушення він має керуватися певним планом чи алгоритмом. Тут важливо звернути увагу на те, що правила здійснення експертної профілактичної діяльності можуть бути використані не лише під час процесуальної форми кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Алгоритм профілактичного дослідження, яке має проводитися співробітниками державних і недержавних судово-експертних установ, може бути також реалізований і в разі непроцесуальної форми кримінологічної діяльності судово-експертних установ, наприклад у формі узагальнення практики з питань експертної профілактики. Отже, здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом) є важливим елементом не лише процесуальної, але і непроцесуальної форми організації кримінологічної діяльності

²³⁸ Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. С. 13–14.

судово-експертних установ України. У широкому розумінні його складовими є такі:

а) проведення систематизації інформації з метою визначення можливостей встановлення причин та умов, що сприяють правопорушенням, у процесі експертизи або участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики;

б) виявлення причин та умов, що мають значення для попередження кримінальних правопорушень у процесі експертизи або участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики;

в) розроблення заходів щодо усунення причин та умов вчинення конкретного кримінального правопорушення, виявлених у процесуальній і непроцесуальній формі експертної профілактики;

г) відображення таких заходів в окремому розділі висновку (у процесуальній формі) або оформлення ініціативної записки (повідомлення) (у непроцесуальній формі);

г) надсилання висновку для реалізації слідчому чи до суду або ініціативної записки (повідомлення) відповідним іншим адресатам.

У контексті цього цікавими з погляду можливої нормативної регламентації виглядають положення пункту 44 Додатку 1 до Інструкції з організації проведення судових експертиз в експертно-криміналістичних підрозділах органів внутрішніх справ Російської Федерації, згідно з якими у разі виявлення під час проведення експертиз умов, що сприяють вчиненню злочинів та адміністративних правопорушень, керівник організує підготовку пропозицій, спрямованих на їх усунення, які оформляються окремим документом і надсилаються особі (органу), що призначив експертизу²³⁹.

Здійснення консультативної діяльності (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів).

²³⁹ Інструкція по организации производства судебных экспертиз в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел Российской Федерации: Приложение № 1 ; инструкция, утв. приказом Министерства внутренних дел Российской Федерации от 29 июня 2005 № 511. *Российская газета* RG.RU. URL: <https://rg.ru/2005/08/30/ekspertiza-dok.html> (дата звернення: 20.09.2020).

Нормативним підґрунтям організації процесуальної експертної консультативної діяльності з питань виявлення причин (умов) вчинення кримінального правопорушення є стаття 360 КПК. Відповідно до цієї статті кримінального процесуального закону України під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань. Крім того, спеціалісту можуть бути поставлені питання і щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Тут варто зазначити, що у цьому випадку спеціаліст не є самостійною процесуальною особою, а виступає як технічний помічник, який може надавати відповідні консультації, володіючи спеціальними знаннями і навичками, та надавати безпосередньо технічну допомогу (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо). У межах своїх спеціальних знань і навичок спеціаліст сприяє учасникам судового провадження у дослідженні доказів, дає відповідні консультації щодо спеціальних питань, звертає увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів²⁴⁰.

Контроль за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності. Організаційне забезпечення контролю судово-експертної діяльності, у тому числі й контролю за перебігом здійснення і реалізації різних форм експертної профілактичної діяльності, проявляється в двох аспектах.

Перший аспект пов'язано із забезпеченням контролю за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності державних судово-експертних установ України.

Системний аналіз окремих положень Закону України «Про судову експертизу» й інших відомчих нормативно-правових актів дозволяє стверджувати, що контроль з дотриманням вимог щодо організації судово-експертної діяльності підпорядкованих науково-дослідних та інших установ судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, у тому числі з питань експертної профілактики, здійснюється відповідно в

²⁴⁰ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. С. 747.

межах своїх повноважень Міністерством юстиції України і Міністерством охорони здоров'я України. Однак безпосередньо у відповідній судово-експертній установі, підпорядкованій Міністерству юстиції України або Міністерству охорони здоров'я України, поточний контроль за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності перебуває в компетенції керівника відповідної судово-експертної установи або його заступника. Такий контроль має здійснюватися в площині не лише дотримання строків і якості проведення експертиз, але і в аспекті виконання запропонованих експертом відповідної спеціалізованої установи заходів і рекомендацій щодо усунення причин (умов) вчинення певних кримінальних правопорушень, доведених до відома відповідних адресатів (слідчих, прокурорів, суддів та інших осіб як представників певних установ).

У системі державних спеціалізованих установ судових експертиз, діяльність яких спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України, здійснення контролю за дотриманням працівниками вимог нормативно-правових актів з питань проведення судової експертизи, під час якої може виникнути необхідність реалізації заходів спеціально-кримінологічного характеру, спрямованих на усунення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, причин (умов) вчинення кримінальних правопорушень, має забезпечуватися ДНДЕКЦ та відповідними територіальними підрозділами НДЕКЦ як структурними підрозділами Експертної служби МВС.

У кримінологічній літературі зазначається, що у більшості державних судово-експертних установ контроль за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності здійснюється вкрай незадовільно. Здебільшого це пов'язано з відсутністю осіб, відповідальних за цей напрям роботи. У зв'язку з цим пропонується запровадити такі посади, що дозволить своєчасно отримувати необхідні дані і, дотримуючись відповідно плану, вивчати ефективність профілактичної роботи²⁴¹.

Другий аспект організаційного забезпечення контролю судово-експертної діяльності пов'язано із забезпеченням контролю за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної

²⁴¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 98.

профілактичної діяльності недержавних судово-експертних установ України. Як ми вже зазначали раніше, недержавні установи представлено атестованими експертами, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств, їх територіальних філій чи експертних установ комунальної форми власності. Такий контроль має здійснюватися Міністерством юстиції України, а також його міжрегіональними управліннями. Так, згідно з пунктом 4.42 Положення про міжрегіональні управління Міністерства юстиції України одним із завдань, покладених на міжрегіональні управління Міністерства юстиції, є здійснення контролю за діяльністю атестованих судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, здійснюють свою діяльність на підставі свідоцтва Мін'юсту та були внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів.

Механізм здійснення контролю за вказаними судовими експертами визначено Інструкцією про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Безпосередній зміст контролю за організацією діяльності судових експертів полягає у проведенні Міністерством юстиції та його міжрегіональними територіальними органами перевірок дотримання судовими експертами вимог нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методик проведення судових експертиз²⁴².

²⁴² Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : наказ Міністерства юстиції України 12.12.2011 № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства Юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 07.10.2020); Про затвердження Положення про міжрегіональні управління Міністерства юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 23.06.2011 № 1707/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-11#Text> (дата звернення: 07.10.2020); Органи юстиції та судові експерти: порядок та види контролю. Південно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України (м. Дніпро): офіц. сайт. URL: https://psjust.gov.ua/post_news/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8-

Організація непроцесуальної форми профілактичної діяльності судово-експертних установ України. У зарубіжній кримінологічній літературі зазначається, що організація непроцесуальної форми експертної профілактики проявляється в узагальненні й аналізуванні експертної практики, довідково-консультаційній діяльності, вивченні й узагальненні практики застосування криміналістичних засобів і методів, участі у правовій пропаганді, проведенні теоретичних і експериментальних досліджень, участі в профілактичних заходах, проведенні занять з посадовими особами відповідних міністерств і відомств з метою навчання способам розпізнавання протиправних фактів²⁴³.

І. А. Алієв зазначає, що елементами організації експертної профілактики у непроцесуальній формі є такі: а) узагальнення експертної практики (за об'єктами експертного дослідження, за категоріями справ, за регіонами тощо); б) консультації експерта (спеціаліста); в) методична робота з працівниками правоохоронних органів; г) лекційна робота та правова пропаганда, у тому числі з використанням засобів масової інформації²⁴⁴.

Висловлюючи своє ставлення до розглянутих вище поглядів, зазначимо, що, вочевидь, з ними можна погодитися. Водночас із деякими уточненнями форми організації непроцесуальної експертної профілактики, на наше переконання, можуть бути репрезентовані:

а) планування напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ України;

%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97-
%D1%82%D0%B0-
%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96-
%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0
%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%80 (дата звернення: 12.10.2020).

²⁴³ Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза : учебник для вузов. Москва : Юрайт-издат: Право и закон, 2002. С. 196–197; Горошко Е. Ю., Ахраменко Т. В. Реализация непроцесуальных форм использования специальных знаний в судебно-экспертной деятельности. *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия D. 2013. № 6. С. 216.

²⁴⁴ Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1990. С. 25–26.

б) узагальненням та обліком експертної практики з питань експертної профілактики;

в) створенням умов для проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики;

г) здійсненням методичної, консультативної, роз'яснювальної роботи (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів поза межами кримінального провадження, а також інших установ, читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, виступи в засобах масової інформації);

г) здійсненням контролю за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики;

д) проведенням атестації судових експертів для присвоєння (підтвердження) кваліфікації чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта.

Розглянемо ці форми більш детально.

Планування напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ України. Очевидно, що загальне планування напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ України, у тому числі і з питань експертної профілактики, здійснює Міністерство юстиції України, оскільки саме ця ланка виконавчої влади визначає пріоритетні напрями проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики (крім напрямів судово-медичної й судово-психіатричної експертиз)²⁴⁵.

Плануванню підлягають й інші форми профілактичної роботи судово-експертних установ. Так, на думку окремих вітчизняних науковців, в експертній установі повинні узгоджуватися плани надання допомоги окремим організаціям, установам і відомствам у роботі щодо виявлення різних недоліків, упущень та інших обставин, що сприяють різним правопорушенням, тексти лекцій з питань профілактики (як для певних категорій посадових осіб, так і для населення), плани проведення цих лекцій та інших навчальних занять²⁴⁶.

²⁴⁵ Основи судової експертизи : навч. посібник / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 45–46.

²⁴⁶ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник,

Зазначимо також, що особливу роль у плануванні напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ України має відігравати Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. Утім, на жаль, ознайомлення з Планом роботи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України на 2020 р. дозволяє нам говорити про те, що вказаний напрям судово-експертної діяльності у цьому документі відсутній, принаймні чіткої вказівки на нього там немає, що навряд чи може бути оцінено з позитивної сторони²⁴⁷.

Узагальнення та облік експертної практики з питань експертної профілактики. Вітчизняні науковці звертають увагу на те, що узагальнення експертної практики, у тому числі і з питань експертної профілактики, дозволяють прогнозувати і формулювати актуальні наукові проблеми, зближати теорію і практику судової експертизи, а також виявляти причини (умови), що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, і розробляти дієві пропозиції та рекомендації щодо їх попередження. Узагальнення експертної практики щодо профілактичних питань повинні ґрунтуватися на відповідному представницькому матеріалі. Для його отримання потрібна систематична фіксація обставин (умов), що сприяють правопорушенням, дані про які повинні відображатися в спеціальному журналі. Такі узагальнення можуть проводитись за об'єктами експертного дослідження, які перебувають у судово-експертних закладах, за окремими видами експертиз, за виробничими і територіальними одиницями й за відповідними категоріями кримінальних, цивільних і господарських справ²⁴⁸.

Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 102.

²⁴⁷ План роботи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України на 2020 р. : Інформація про роботу науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/info_of_the_scientific_advisory_ethological_council_on_forensic_problems (дата звернення: 12.11.2020).

²⁴⁸ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник,

Зазначимо, що з метою узагальнення і підвищення ефективності функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС затверджено Інструкцію з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України. Ця Інструкція визначає основні положення формування системи реєстрації об'єктів та/або відомостей про них, порядок їх використання під час розкриття і розслідування скоєних злочинів та профілактики злочинності. Відповідно до пункту 1.3. Інструкції криміналістичні обліки створюються з метою використання їх для запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших правопорушень під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, а також з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень.

Криміналістичні обліки експертної служби функціонують на трьох рівнях: 1) центральному – у ДНДЕКЦ, у якому ведуться центральні колекції; 2) обласному – у НДЕКЦ при головних управліннях, управліннях МВС в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті, де ведуться обласні колекції; 3) місцевому – у підрозділах з експертно-криміналістичного забезпечення роботи міських, районних і лінійних органів внутрішніх справ, де ведуться місцеві (місцеві куштові) колекції²⁴⁹. Вказані підрозділи здійснюють поряд з іншим і узагальнення та облік експертної практики.

Створення умов для проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики. Організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності з питань експертної профілактики покладається на ті міністерства та відомства, до складу яких входять відповідні спеціалізовані установи та заклади, що здійснюють відповідний вид судової експертизи. При цьому варто звернути увагу на те, що для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи,

Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 83–84, 100–101.

²⁴⁹ Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.09.2009 № 390. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 23.20.2020).

що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України діє Координаційна рада з проблем судової експертизи²⁵⁰. До повноважень Координаційної ради, зокрема, належить розроблення рекомендацій з питань:

- узгодження проєктів нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення суб'єктами судово-експертної діяльності судової експертизи і виконання ними наукових розробок;

- визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження;

- провадження редакційно-видавничої діяльності та забезпечення обміну науково-технічною інформацією і статистичними даними за профілем діяльності;

- удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу;

- вироблення єдиного підходу до підготовки кадрів для суб'єктів судово-експертної діяльності та підвищення їх кваліфікації;

- проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів і нарад;

- налагодження і розвитку міжнародного співробітництва та обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи;

- здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи²⁵¹.

Здійснення методичної, консультативної та роз'яснювальної роботи (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів поза межами кримінального провадження, а

²⁵⁰ Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. С., Свобода Є. Ю.; Київ. ННІ ПФЕКП НАВС. Київ: Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 202–203.

²⁵¹ Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції: затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

також інших установ, читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, виступи в засобах масової інформації). Здійснення консультативної діяльності є зворотнім боком координації профілактичної роботи із слідчо-судовими органами, що здійснюється в процесуальній формі експертної профілактики.

З огляду на це зазначимо, що, наприклад, згідно з пунктом 3.3. Статуту Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» надання консультацій (консультаційних повідомлень) та проведення іншої роботи за зверненнями правоохоронних органів і судів, а також на замовлення юридичних і фізичних осіб (у тому числі, пов'язані з оцінюванням майна та майнових прав) є одним із завдань діяльності цієї судово-експертної установи²⁵².

У кримінологічній літературі звертається увага на те, що надання науково-практичної допомоги державним органам і громадським організаціям у виявленні обставин, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень, та ознайомлення співробітників правоохоронних органів з можливостями судових експертиз у виявленні цих обставин, здійснюються судово-експертними установами у різний спосіб. У більшості випадків ця допомога реалізується під час читання лекцій про проведення окремих видів судових експертиз, проведення практичних і семінарських занять і виступах у засобах масової інформації²⁵³.

Здійснення контролю за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики. З огляду на те, що організацію роботи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України забезпечує Міністерство юстиції

²⁵² Статут Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України. Нац. науковий центр «Інститут судових експертиз» ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса: офіц. сайт. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> (дата звернення: 07.08.2020).

²⁵³ Меретуков Г. М., Данильян С. А., Гусев А. В. Экспертно-криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел России : учеб. пособ. / под ред. Е. П. Ищенко. Краснодар : Куб. ГАУ, 2008. С. 40–41; Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 88.

України, то саме цей структурний підрозділ виконавчої влади у широкому контексті в межах своїх повноважень здійснює і контроль за проведенням наукових робіт²⁵⁴. У більш вузькому сенсі контроль за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики має здійснюватися керівниками (їх заступниками) відповідних профільних державних і недержавних судово-експертних установ України.

Проведення атестації судових експертів для присвоєння (підтвердження) кваліфікації чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта. Зазначимо, що експертні спеціальності, спеціалізації і кваліфікації не збігаються з базовими (вузівськими) і відрізняються від них тим, що судово-експертні спеціальності – це поєднання, інтеграція на базі вищої освіти медичних, психологічних, економічних, технічних та юридичних знань. Інакше кажучи, судово-експертні спеціальності мають подвійну природу, де головну роль відіграють базові науки, а допоміжну – юридичні. Лише у традиційних криміналістичних експертизах (судово-балістичній, судово-трасологічній, судово-почеркознавчій тощо) криміналістика є базовою спеціальністю. Отже, професія судового експерта за своїми вимогами та характером роботи є значно складнішою, ніж аналогічна у різних галузях народного господарства. Зміст професійної діяльності судового експерта, його компетенція, предмет, об'єкт, методики експертних досліджень та експертні завдання також значною мірою відрізняються від наявних у народному господарстві, і це потребує визначення принципів і засад професійної підготовки зазначеної категорії фахівців²⁵⁵.

У зв'язку з цим базова підготовка фахівців для судово-експертних установ України здійснюється вищими навчальними закладами. Водночас спеціалізація та підвищення кваліфікації здійснюються на курсах та у спеціальних закладах відповідних міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. З огляду на це зазначимо, що, зокрема, Національний науковий центр

²⁵⁴ Основи судової експертизи : навч. посібник / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Сфремян та ін. Харків : Право, 2016. С. 45–46.

²⁵⁵ Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. № 884. С. 219–221.

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» проводить підготовку судових експертів та інших осіб за освітньою програмою «Теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи» (ліцензія провадження освітньої діяльності у сфері післядипломної освіти з підвищення кваліфікації для осіб з вищою освітою у галузі знань «08 Право» за спеціальністю «081 Право» за освітньою програмою «Теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи», виданою на підставі наказу Міністерства освіти і науки України 17.04.2019 № 334-л) та підготовку (стажування) експертів за відповідними експертними спеціальностями²⁵⁶.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про судову експертизу» при міністерствах, а також при інших центральних органах виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність, для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються відповідні експертно-кваліфікаційні комісії.

З метою присвоєння кваліфікації судового експерта чи позбавлення такої кваліфікації спеціалістів (фахівців), які не є працівниками державних спеціалізованих установ, при Міністерстві юстиції України створюється Центральна експертно-кваліфікаційна комісія, яка діє відповідно до положення про неї, що затверджується Міністерством юстиції України. У свою чергу, присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичним і судово-психіатричним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-медичних і судово-психіатричних експертів проводяться в порядку, що встановлюється Міністерством охорони здоров'я України²⁵⁷.

Крім того, з метою належної організації роботи з атестації чи позбавлення кваліфікаційних класів судових експертів при

²⁵⁶ Підготовка фахівців. Нац. науковий центр «Інститут судових експертиз» ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса: офіц. сайт. URL: <https://www.hniise.gov.ua/13895-pdgotovka-faxvtstv.html> (дата звернення: 07.08.2020).

²⁵⁷ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.2004 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

Міністерстві юстиції України діє Центральна експертно-кваліфікаційна комісія (ЦЕКК), завданнями якої є вирішення питань щодо проходження підготовки працівниками НДУСЕ, фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта; проведення атестації з метою визначення рівня професійної підготовки працівників НДУСЕ, фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта; розгляд питання щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта або анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта тощо²⁵⁸.

²⁵⁸ Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#n7> (дата звернення: 07.10.2020).

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

3.1. Об'єкти кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Стаття 1 КК України визначає своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля і конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань шляхом визначення, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Однак не слід перебільшувати значення покарання у захисті визначених у кримінальному законодавстві об'єктів кримінально-правової охорони. Призначення покарання за злочинне посягання, що вже сталося, є необхідним і важливим актом, але не єдино можливою реакцією держави на злочинність. Покарання втілює в собі вимогу соціальної справедливості – людина повинна нести особисту відповідальність за свої неправомірні вчинки; це також вимога державної політики, спрямованої на зміцнення правопорядку у суспільстві, на захист прав та інтересів громадян. Органи кримінальної юстиції не відмовляться від покарань, доки існуватиме злочинність²⁵⁹.

Попри всю значущість кримінально-правового впливу у боротьбі зі злочинністю, зазначений напрямок протидії злочинності має обмежений характер. «Мудрий законодавець попередить злочин, – відзначав К. Маркс, – щоб не бути вимушеним карати за нього. Але він зробить це не шляхом обмеження сфери права, а тим шляхом, що в кожному правовому прагненні знищить його

²⁵⁹ Карл Маркс, Фридрих Енгельс. Полное собрание сочинений. 1955–1974 гг. Т. I. С. 131. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/> (дата звернення 20.11.2020).

негативну сторону, надавши праву позитивну сферу діяльності»²⁶⁰. Через це політика держави у зазначеній сфері не може бути зведена лише до традиційного запізненого втручання правосуддя вже після вчинення злочину. Другим і, мабуть, найважливішим напрямком діяльності держави і суспільства є вжиття заходів щодо попередження ще не вчиненого, але можливого суспільно небезпечного прояву. Саме попереджувальна діяльність надає можливість усунути всі можливі потенційні загрози та забезпечити дотримання прав і свобод громадян, захистити інтереси суспільства та держави. Якраз на цьому безпосередньо акцентує увагу і кримінальний закон, зазначаючи, що основним завданням є правове забезпечення охорони, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

Як зазначають науковці та практики, профілактика правопорушень – один із найважливіших напрямів боротьби із злочинністю. Вона чинить позитивний, з точки зору суспільства, вплив на систему «причини та умови, які спричиняють вчиненню злочинів»²⁶¹. Слід наголосити, що заходи попередження злочинності є більш дієвими, раціональними і гуманними формами боротьби з нею, а тому і такими, яким має віддаватися перевага²⁶².

Безумовно, ефективний вплив на злочинність, зниження інтенсивності процесів негативних впливів і детермінації, зміна якісних і кількісних показників злочинності до компромісно прийнятного суспільством стану є головною метою кримінологічної діяльності як системи різноманітних за формою і напрямками цілеспрямованих дій²⁶³. Зазначимо, що попередження злочинності є не єдиною, але однією з головних кінцевих цілей

²⁶⁰ Карл Маркс, Фридрих Енгельс. Полное собрание сочинений. 1955–1974 гт. Т. I. С. 131. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/> (дата звернення 20.11.2020).

²⁶¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 17.

²⁶² Кримінологія. Особлива частина: навч. посібник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман та ін.; за ред. І. М. Даньшина. Харків: Право, 1999. С. 3–4.

²⁶³ Кримінологія. Академічний курс / І. О. Бандурка, В. М. Бесчастний, А. А. Васильєв та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. С. 159, 187.

кримінологічної діяльності, в яку залучено різні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також недержавні органи й установи, громадські організації та формування, посадових та інших осіб.

Так, Е. Бухгольц, Дж. Лекшас та Р. Хартман вважають, що викорінення причин злочинності як завдання комплексне «може бути вирішене державними і громадськими органами разом з різними галузями наук ..., оскільки не існує ні одного органу державного та громадського керівництва, ні однієї галузі науки, що вивчає поведінку людини, які не були б причетні до розроблення заходів щодо попередження злочинності»²⁶⁴. Профілактична діяльність різних суб'єктів незалежно від рівня застосування, обсягу і характеру попереджувальних дій та функцій може бути спрямована не лише на попередження злочинів, усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, але і на створення чи посилення антикриміногенної обстановки, яка перешкоджає виникненню конфліктних ситуацій і сприяє виробленню позитивного стереотипу поведінки. Як зазначає А. М. Яковлев: «Найбільш ефективно попередження злочинів також досягається не просто тимчасовим придушенням (пригніченням) небажаних форм поведінки, а їх постійним витісненням, заміною їх на соціально схвалювані, корисні суспільству та індивіду форми і види поведінки»²⁶⁵.

У такому контексті питання кола суб'єктів кримінологічної діяльності набуває нового змісту. І хоча в науковій літературі питання можливості віднесення до складу суб'єктів профілактики інших осіб, які виконують або виконували попереджувальні функції самостійно або з власної ініціативи, але не наділених відповідними правами й обов'язками, передбаченими спеціальними нормативно-правовими актами, перебуває на етапі обговорення, на нашу думку, кожна особа, без будь-яких обмежень, яка бере безпосередню участь і безпосередньо здійснює в будь-яких не заборонених законом чи іншими нормативно-правовими документами формах або видах попередження, запобігання чи

²⁶⁴ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 20.

²⁶⁵ Криминология: учебник / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. Москва: Юристъ, 1997. 512 с.

припинення злочинів, може й повинна вважатися суб'єктом профілактики²⁶⁶. Водночас державні установи та організації і їх посадові особи, здійснюючи свою основну або допоміжну діяльність у сфері попередження злочинності, повинні керуватися відповідними нормативно-правовими актами, що регламентують вказану діяльність, не дозволяючи перетворювати такі дії на самоправство та обмеження прав і свобод громадян під гаслами боротьби із злочинністю. Як зазначають автори монографії «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)»: «Порядок і межі участі багато численних суб'єктів у профілактичній діяльності визначаються в своїй основі принципами і нормами моралі та права, причому найбільш чітко регулюють питання профілактики злочинів та інших правопорушень норми права»²⁶⁷.

Необхідність законодавчого закріплення профілактичної діяльності отримала розвиток у різних галузях права і знайшла своє відображення, перш за все, у нормативно-правових актах сфери правоохоронної діяльності²⁶⁸. Так, уже у період формування нового адміністративного та кримінального законодавства радянської доби (середина ХХ ст.) проблемам причин та умов злочинності та їх усуненню було надане самостійне значення. Зокрема, питання профілактики адміністративних правопорушень знайшли своє відображення в Основах законодавства Союзу РСР та союзних республік про адміністративні правопорушення і у низці інших нормативних актів²⁶⁹. З метою підвищення ролі правоохоронних органів у попередженні злочинів Основи кримінального судочинства в серпні 1981 року спеціально доповнили новим розділом VII – «Заходи з попередження злочинів». Стаття 55 Основ кримінального судочинства встановлювало важливе положення, згідно з яким під час проведення дізнання, попереднього слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання,

²⁶⁶ Кримінологія. Академічний курс / І. О. Бандурка, В. М. Бесчастний, А. А. Васильєв та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. С. 164–165.

²⁶⁷ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 20.

²⁶⁸ Там само.

²⁶⁹ Там само, с. 21.

попереднього слідства і судового розгляду, прокурор і суд зобов'язані виявити причини й умови, що сприяють вчиненню злочинів²⁷⁰.

У подальшому Кримінально-процесуальний кодекс (ст. ст. 23, 23-1, 23-2), Закон України «Про прокуратуру» (ст. ст. 3, 5, 20, 23) Закон України «Про міліцію» (ст. 2) та Закон України «Про Службу безпеки України» (ст. 2) остаточно закріпили за правоохоронними органами обов'язок з попередження злочинів. У багатьох роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України, викладених у постановах, указувалося на необхідність виконання судами вимог статті 23 КПК України. У пункті 4 Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1984 № 5 зверталася увага судів на необхідність відповідно до вимог статей 23, 232, 340 КПК України виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів щодо їх усунення²⁷¹. Заслужовує на увагу також постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.09.1994 № 9, у якій вищий орган судової влади вказує на зростаючий рівень злочинності в Україні та встановлює вимогу до судів посилити свій вплив на підтримку законності та правопорядку в країні²⁷². Вимоги Верховного Суду України щодо необхідності покращення роботи судів з виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів, містилися також у постановах Пленуму, що ухвалювалися за окремими напрямками судової практики²⁷³.

²⁷⁰ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 21.

²⁷¹ Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1984 № 5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-84#Text> (дата звернення 16.11.2020).

²⁷² Про судову діяльність в умовах загострення в Україні криміногенної ситуації: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 30.09.1994 року. *Дебет-Кредит*. URL: <https://docs.dtkr.ua/doc/v0009700-94> (дата звернення 16.11.2020).

²⁷³ Про судову практику по справах про контрабанду та порушення митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1999 № 2. *БД «Законодавство України» / ВР*

В юридичній літературі висловлювались різні думки щодо подальшого вдосконалення законодавства у цьому напрямку, аж до ухвалення спеціального закону про профілактику злочинів та інших правопорушень²⁷⁴, однак сучасні тенденції реформування українського законодавства свідчать про певне ігнорування проблем протидії злочинності та посилення ролі правоохоронних органів і суду в питаннях спеціального попередження кримінальних правопорушень.

Під час ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу 2012 р. були вилучені статті 23, 23-1, 23-2 про обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурору та суду під час проведення дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, та ухвалювати відповідні рішення щодо їх усунення. На жаль, стаття 157 проекту КПК України, присвячена предмету доказування у кримінальній справі, також зазнала суттєвих змін, зокрема, звідти було вилучено згадку про обов'язок суб'єктів кримінального судочинства під час проведення дізнання,

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-99#Text> (дата звернення 16.11.2020); Про судову практику по справах про злочини проти життя та здоров'я особистості : постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2. *БД «Законодавство України»* / *ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення 16.11.2020); Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 № 2. *БД «Законодавство України»* / *ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення 16.11.2020); Про практику застосування судами України законодавства по справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2003 № 5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення 16.11.2020).тощо.

²⁷⁴ Криминальная мотивация / Антонян Ю. М., Гульдан В. В., Кудрявцев В. Н. и др.; под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Наука, 1986. С. 298.

досудового слідства та судового розгляду кримінальної справи виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину²⁷⁵.

Аналогічної трансформації зазнав і новий закон «Про прокуратуру».

Звучать окремі думки про те, що в новому Законі України «Про Національну поліцію» одним із першочергових завдань поліції є здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень та виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень і здійснення у межах своєї компетенції заходів для їх усунення (ст. 23), це, в свою чергу, виключає необхідність дублювання зазначених обов'язків у КПК України. Також у частині 2 ст. 25 закону «Про прокуратуру» наголошується, що Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Однак, на нашу думку, ухвалення загального положення, навіть на рівні закону, без регламентації та встановленого порядку його практичної реалізації практично залишає його декларативним та необов'язковим. Зараз практично відсутні в матеріалах кримінальних проваджень постанови, подання та окремі ухвали щодо усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. У цьому контексті знову виникає питання, яке вважалося майже вирішеним, щодо кримінологічної (профілактичної) діяльності експерта в процесі проведення судової експертизи.

Як було зазначено вище, завдання з виявлення причин та умов злочинності стосується більшості державних органів та їх посадових осіб, а не лише правоохоронних органів. Однак зазначена діяльність повинна бути врегульована відповідними нормами права з наданням зазначеним органам та особам відповідних повноважень.

Як було встановлено раніше, правову основу діяльності експертних установ складають Конституція України, Кримінальний

²⁷⁵ Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111.

кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства, закони України «Про судову експертизу», «Про прокуратуру», «Про оперативно-розшукову діяльність» та низка підзаконних актів, зокрема накази Міністерства внутрішніх справ України: «Про затвердження положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС» від 08.02.2017 № 102²⁷⁶, «Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України» від 06.11.2015 № 1343²⁷⁷, «Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» від 03.11.2015 № 1339²⁷⁸, «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої добровільно зданої зброї та боєприпасів до неї» від 31.05.1993 № 314²⁷⁹, «Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення,

²⁷⁶ Про затвердження положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС : наказ МВС України від 08.02.2017 № 102. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁷⁷ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 06.11.2015 № 1343. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення 20.11.2020). (дата звернення 20.11.2020).

²⁷⁸ Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁷⁹ Про затвердження Інструкції про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої добровільно зданої зброї та боєприпасів до неї : наказ МВС України № 314 від 31.05.1993. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL:

придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» від 21.08.1998 № 622²⁸⁰, «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України» від 11.09.2001 № 785²⁸¹, «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» від 10.09.2009 № 390²⁸², «Про затвердження Вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин» від 15.05.2009 № 216²⁸³, «Про затвердження Інструкції про порядок

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-93#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸⁰ Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів : наказ МВС України № 622 від 21.08.1998. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸¹ Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України : наказ МВС України № 785 від 11.09.2001. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸² Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України № 390 від 10.09.2009. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸³ Про затвердження Вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин : наказ МВС України від

залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події» від 03.11.2015 № 1339²⁸⁴, «Про затвердження Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України» від 31.05.2013 № 537²⁸⁵, «Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами» від 24.07.2017 № 621²⁸⁶ та ін. Усі перелічені нормативно-правові акти спрямовано на врегулювання правових, організаційних і фінансових основ експертної діяльності в Україні.

15.05.2009 № 216. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0208-18#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸⁴ Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸⁵ Про затвердження Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України : наказ МВС України від 31.05.2013 № 537. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-13#Text> (дата звернення 20.11.2020).

²⁸⁶ Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24.07.2017 № 621. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0998-17#n7> (дата звернення 20.11.2020).

Водночас врто ще раз повторити, що питання кримінологічної діяльності експертних установ, їх в місце в системі суб'єктів протидії злочинності та повноваження залишаються відкритими.

Закон України «Про судову експертизу» визначає згадану діяльність як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Головними обов'язками експерта незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи, відповідно до зазначеного закону (ст. 12) є проведення повного дослідження і надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку, надання роз'яснень щодо цього висновку, а також самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі. Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Для реалізації зазначених завдань судовий експерт незалежно від виду судочинства має право:

1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертизу призначено судом або органом досудового розслідування, чи ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи;

2) указувати у висновку експерта на виявлені під час проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом.

Інші права судового експерта передбачаються процесуальним законодавством. Ці статті практично відтворюють положення Закону України «Про судову експертизу» з особливостями тієї або іншої сфери її застосування. Так, стаття 72 Цивільного процесуального кодексу зазначає, що експертом може

бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи.

У цивільній справі експерт зобов'язаний:

– дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому питання;

– з'явитися до суду за його викликом та роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду та учасників справи.

Експерт також має право:

1) ознайомлюватися з матеріалами справи;

2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертизу призначено судом;

3) викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета й об'єктів дослідження;

5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків;

6) користуватися іншими правами, наданими Законом України «Про судову експертизу».

Призначений судом експерт може відмовитися від надання висновку, якщо надані на його запит матеріали є недостатніми для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову повинна бути вмотивованою.

Аналогічні права та обов'язки передбачено кримінальним процесуальним законодавством. Стаття 69 КПК України зазначає, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Відповідно до кримінального процесуального законодавства експерт має право:

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, залученої як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Він може відмовитися від давання висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;

2) прибути до суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи; якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про перебіг проведення експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених цим кодексом.

Таким чином, ні в Законі України «Про судову експертизу», ні в Цивільному та Кримінальному процесуальних

кодексах прямо не зазначається обов'язок експерта встановлювати причин та умов вчинення злочинів, а також розробляти пропозиції щодо протидії злочинності в межах своїх повноважень.

Нагадаємо, що у юридичній літературі вказують на два шляхи експертної профілактики злочинів. Перший є таким: на підставі Закону України «Про Національну поліцію» щодо обов'язку поліції виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень²⁸⁷, передбачається, що орган дізнання, слідчий, прокурор та суд безпосередньо під час призначення експертизи можуть поставити запитання щодо причини та умов конкретного злочину або інших факторів, що сприяють скоєнню тих чи інших видів злочинних посягань (ст. 23). Другий шлях, як відомо, називають експертною ініціативою. У процесуальній науці та науці про судово-експертну діяльність «експертна ініціатива» розглядається як діяльність експерта, спрямована на формулювання профілактичних пропозицій, зокрема щодо усунення причин та умов вчинення злочинів²⁸⁸. На підставі Закону України «Про судову експертизу», положень Цивільного та Кримінального процесуальних кодексів експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. Як зазначено в абзаці 5 п. 2.1 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», експерт має право указувати у своєму висновку на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та *на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення*²⁸⁹. Слід

²⁸⁷ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 16.11.2020).

²⁸⁸ Зорин Л. В. Назначение и проведение судебной экспертизы в стадии судебного разбирательства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2010. С. 109.

²⁸⁹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових

зауважити, що надання експерту права вийти за межі поставлених йому на вирішення питань було зумовлено судовою та слідчою практикою, оскільки органи слідства та суду не завжди розуміють можливість того чи іншого дослідження і не завжди компетентно формують питання²⁹⁰.

На думку Я. В. Комісарової: «Процесуальна самостійність експерта, можливість здійснення ним своєї функції забезпечуються ексклюзивними правами, якими експерта наділяє кримінальне процесуальне законодавство (право виходити за межі отриманого доручення про проведення експертизи і викласти у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, з приводу яких експерту не були поставлені запитання)»²⁹¹.

Отже, сучасні нормативні акти з питань профілактичної діяльності експертних установ деякою мірою дозволяють задіяти спеціальні знання для встановлення причин та умов як конкретних злочинних посягань, так і окремих груп і видів кримінальних та інших правопорушень. Спеціальні знання у профілактичних цілях можуть використовуватись за конкретною справою і групою справ, з кримінальних і цивільних справ, на досудовому слідстві й у суді, навіть за межами діяльності правоохоронних органів. Дані, отримані під час здійснення судових експертиз, використовуються з метою усунення обставин, що сприяли злочинам та іншим правопорушенням і нещасним випадкам, удосконалення діяльності окремих установ та організацій тощо²⁹². Підтверджується це

експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 16.11.2020).

²⁹⁰ Лазарева Л. В. К вопросу о правовом статусе эксперта в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза*. 2009. № 1. С. 15; Петрухина А. Н. Проблемы развития института экспертной инициативы в уголовном судопроизводстве. *Российский судья*. 2004. № 1. С. 14.

²⁹¹ Комиссарова Я. В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2013. С. 253.

²⁹² Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 44.

відповідними підзаконними актами щодо профілактичної діяльності експертних установ. Так, у наказах МВС прямо зазначається обов'язок профілактичної діяльності експертних служб МВС України щодо окремих видів незаконної діяльності, зокрема терористичної²⁹³, корупційної²⁹⁴, техногенної та пожежонебезпечної²⁹⁵, а також внутрішньої безпеки²⁹⁶.

²⁹³ Про затвердження переліку посад працівників експертної служби МВС України, які залучаються Антитерористичним центром та його координаційними групами при регіональних органах Служби безпеки України до проведення заходів щодо запобігання терористичним проявам та їх припинення : наказ МВС від 30.11.2006 № 1183 : втратив чинність на підставі наказу МВС від 06.11.2018 № 885. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1293-06#Text> (дата звернення 16.11.2020.); Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 16.11.2020).

²⁹⁴ Антикоруційна програма експертної служби МВС України. Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/anticor2017.pdf> (дата звернення 17.11.2020).

²⁹⁵ Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, та інших форм розпорядчих документів : наказ МВС України від 17.01.2019 № 22. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-19#Text> (дата звернення 17.11.2020).

²⁹⁶ Про затвердження Порядку проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС, Національної гвардії України, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС : наказ МВС України від 06.11.2018 № 888. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-18#Text> (дата звернення 17.11.2020).

Таким чином, під *експертною діяльністю щодо попередження злочинів* слід розуміти різноманітні аспекти профілактичної діяльності співробітників експертних установ, які здійснюються за відповідним запитом уповноважених органів під час розгляду цивільних, адміністративних або кримінальних проваджень, або з власної ініціативи на підставі відповідних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність експертних установ. Це може бути виявлення експертом під час здійснення ним покладених на нього функцій щодо конкретної справи обставин, які сприяють цьому злочину або іншому правопорушенню, полегшують їх здійснення або приховування. При цьому відбувається не лише констатація встановлених недоліків і порушень, недосконалості певних правил, технічних процесів або механізмів тощо, але і розроблення із застосуванням спеціальних знань профілактичних рекомендацій щодо усунення недоліків, удосконалення цих правил, процесів і механізмів. Експертна профілактика може не лише спрямовуватися на припинення конкретного злочину або правопорушення, але й стосуватися певної групи конкретних справ. Використовуючи спеціальні знання, співробітники експертних установ самостійно чи у співпраці зі співробітниками інших спеціалізованих установ можуть розробляти й удосконалювати прилади і пристрої, що перешкоджають здійсненню кримінального правопорушення або забезпечують його оперативне виявлення і знаходження злочинця.

Однією з форм профілактичної роботи експертів є надання практичної допомоги окремим установам та організаціям у виявленні криміногенних факторів та інших недоліків, що допускаються в процесі здійснення ними їхньої виробничої діяльності.

Теорія і практика боротьби зі злочинністю показують, що *об'єкт кримінологічної діяльності* – це все те, на що діє система запобігання злочинності. Він охоплює:

по-перше, уражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини;

по-друге, соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки і найбільш поширені негативні звички людей;

по-третє, окремих осіб, групи і контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки;

по-четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів і недоліків у різних сферах життя, які детермінують злочинну поведінку, і вчинення конкретного злочину;

по-п'яте, окремі негативні особисті властивості людини, які провокують злочин або сприяють його вчиненню²⁹⁷.

На думку більшості кримінологів, що враховує зміст, завдання, специфіку та особливості кримінологічної діяльності, об'єктом запобіжного впливу стають окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами й інтенсивністю прояву) негативних явищ і процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів²⁹⁸.

Грунтуючись на визначенні об'єктів кримінологічної діяльності та її завдань, криміналісти стверджують, що об'єктами експертної кримінологічної (профілактичної) діяльності є речові докази, зразки, протоколи слідчих і судових дій та інші матеріали, які надійшли на експертизу або додатково задіявалися під час її проведення²⁹⁹. Таким чином, на думку окремих учених, об'єкти експертної профілактики безпосередньо збігаються з об'єктами експертизи; наприклад, об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображено ознаки почерку певної особи; об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи усного або писемного мовлення є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений в усній формі і зафіксований у (відео) фонограмі або писемній формі; об'єктом технічної експертизи документів є відповідні оригінальні чи підроблені документи, бланки, штампи, печатки і друкарські форми; об'єктом дослідження експертизи зброї, вибухових пристроїв, речовин і продуктів вибуху (пострілу) є вогнепальна та холодна зброя, бойові припаси, вибухові пристрої, вибухові речовини та сліди й обставини їх використання; об'єктом

²⁹⁷ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 58–59.

²⁹⁸ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 59.

²⁹⁹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 76.

дослідження трасологічної експертизи є сліди будь-яких індивідуально визначених об'єктів матеріального світу; об'єктом дослідження дактилоскопічної експертизи є сліди рук людини, залишені на будь-яких матеріальних носіях (об'єктах); об'єктом дослідження експертизи слідів злому, інструментів і виробів масового виробництва є відповідні знаряддя, інструменти чи масові вироби або їх сліди; об'єктом дослідження експертизи замикальних та запобіжних (контрольних) пристроїв (засобів) є замки та інші замикальні пристрої, пломби та контрольні пристрої (засоби); об'єктом експертизи механічних пошкоджень одягу є відповідний одяг людини; об'єктом експертизи дослідження обставин і механізму техногенних вибухів є технологічне обладнання та устаткування, технологічні процеси, відображені в технологічній документації, технічна та службова документація, матеріали перевірок та інші документи, які стосуються досліджуваної події; об'єктом інженерно-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної ситуації, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації та засоби виробництва, що забезпечують екологічно безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах тощо) в матеріалах справи; об'єктами електротехнічної експертизи є електрообладнання, електроприлади, їх частини, фрагменти електропроводів і кабелів, улаштування електрозахисту, електрокомутаційне обладнання, електричні схеми тощо; об'єктом дослідження експертизи матеріалів, речовин та виробів є ґрунти, лакофарбові матеріали, нафтопродукти, наркотичні засоби, сильнодіючі й отруйні речовини тощо; об'єктом дослідження біологічної експертизи є об'єкти рослинного і тваринного походження; об'єктом дослідження автотехнічної експертизи є транспортні засоби, сліди ДТП; об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи³⁰⁰.

³⁰⁰ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 17.11.2020).

Водночас слід зазначити, що кримінологічна діяльність є пов'язаною з виявленням, усуненням, послабленням і нейтралізацією причин та умов злочинності в цілому чи окремих її видів і конкретних кримінальних правопорушень, розробленням заходів попередження та усунення недоліків формування та функціонування суспільних відносин, прогнозуванням подальшого розвитку криміногенної ситуації, їх припиненням та запобіганням, а також утриманням і відверненням від переходу на злочинний шлях та забезпеченням ресоціалізації осіб, з тих чи інших причин схильних або до первинного, або до повторного чи рецидивного вчинення злочинів. Тож, об'єктами кримінологічної діяльності експертних служб є безпосередньо не об'єкти дослідження, а відомості, інформація, факти й обставини, що походять від об'єктів дослідження і свідчать про особливості розвитку кримінального правопорушення. На думку М. П. Яблокова: «Для розмежування предмета кримінологічної і криміналістичної профілактики, достатньо вказати, що кримінологія вивчає загальні закономірності, які визначають стан, форми, причини, динаміку злочинності, умови, що їй сприяють, особливості особи злочинця, загальнопрофілактичні заходи. До предмету криміналістичної профілактики входять: вивчення закономірностей конкретних злочинних діянь різного виду, механізм їх слідового відображення в різних джерелах профілактично значимого характеру; виявлення і дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, що складаються під час розслідування та дозволяють виявити напрямки профілактичної діяльності щодо об'єкта цього впливу для вжиття профілактичних заходів»³⁰¹.

Безпосередніми об'єктами експертної профілактики є різні обставини (недоліки, порушення, дефекти тощо) як організаційного, так і технічного характеру, що полегшують вчинення або приховування злочинів чи інших правопорушень³⁰². Це можуть бути типові обставини, які мають загальний характер, є розповсюдженими в різних регіонах і відомствах та повторюються

³⁰¹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы: монографія. Москва: Норма; Инфра-М, 2016. С. 150.

³⁰² Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 76.

під час експертних досліджень однотипних об'єктів. Це можуть бути й обставини, які мають окремий характер і стосуються лише конкретної справи. В одних випадках це встановлені на підставі аналізу всіх матеріалів справи обставини, які сприяли скоєнню розслідуваного злочину, в інших, хоча це і не буде встановлено, це обставини, які можуть сприяти аналогічним чи будь-яким злочинам та іншим правопорушенням. Ці обставини можуть стосуватися механізму події, коли окремі технічні елементи, встановлені експертами, сприяли (могли сприяти) настанню цієї події, можуть полегшити застосування конкретних знарядь або засобу чи належать до відповідних навиків, застосованих для досягнення злочинного результату. Обставини, які виявляють експерти, можуть стосуватися особливостей (якості, кількості тощо) матеріалів, знарядь або засобів, які полегшили настання злочинних наслідків або іншої події, або причинно-наслідкових зв'язків, що спричинили цю подію і настання злочинного результату³⁰³.

Слід додати, що у зв'язку із використанням нових видів спеціальних знань для виявлення обставин, що сприяють злочинам та іншим правопорушенням, і розроблення профілактичних рекомендацій щодо їх ліквідації коло безпосередніх об'єктів експертної профілактики розширяється. Аналіз, який проводиться у більш широкому плані під час здійснення непроцесуальних форм профілактичної діяльності часто має не лише чисто експертний, але і кримінологічний характер. Це вимагає від експерта наявності додаткових знань не лише у сфері криміналістичного дослідження, а і теорії та практики протидії злочинності.

3.2. Напрями і форми кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Як було зазначено у попередньому підрозділі, кримінологічна діяльність постає як діяльність з виявлення і встановлення причин та умов, що породжують злочинність або сприяють їй, а також розроблення запобіжних заходів з мінімізації,

³⁰³ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 76–77.

нейтралізації та усунення зазначених явищ³⁰⁴. При цьому слід зауважити, що така діяльність є пов'язаною із забезпеченням захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз, джерелами яких виступають явища, тією чи іншою мірою пов'язані зі злочинністю, суспільно небезпечними посяганнями, кримінальною діяльністю та інтересами криміналітету³⁰⁵.

На зв'язку кримінологічної діяльності з виявленням саме злочинних загроз та явищ, що сприяють розвитку злочинності, наголошується в переважній більшості досліджень з цього питання. Так, С. А. Мозоль, визначаючи кримінологічну безпеку, вказує на такий соціальний стан системи, за якого можливо за наявності зовнішніх і внутрішніх кримінальних впливів підтримувати константне, стійке положення і вирішувати питання безпеки життєвих процесів у суспільстві³⁰⁶. На загрозах злочинного характеру наголошує в своєму дослідженні і М. М. Бабаєв³⁰⁷. Із зазначеного випливає, що головним завданням суб'єктів кримінологічної діяльності є досягнення умов, за яких не існує взагалі (як ідеальний варіант) або існує мінімальний рівень імовірності виникнення злочинних посягань на охоронювані свободи й інтереси громадян, а також інтереси держави³⁰⁸. Таким чином, кримінологічна діяльність являє собою сукупність різноманітних заходів, здійснюваних різними органами державної влади, організаціями, об'єднаннями, установами й окремими

³⁰⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 53.

³⁰⁵ Клейменов М. П. Прогнозирование криминологической безопасности. Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон / под ред. А. И. Долговой. Москва : Рос. криминолог. асоц. 2001. С. 45.

³⁰⁶ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. С. 24

³⁰⁷ Бабаєв М. М. Передел собственности и криминологическая безопасность. Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия: сб. науч. трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов, 2005. С. 172–175.

³⁰⁸ Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. С. 96.

громадянами, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ і процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

Здійснення правосуддя в Україні в багатьох випадках потребує використання спеціальних знань у сфері як кримінального, так і цивільного та адміністративного судочинства. Це пов'язано з необхідністю організації ефективного процесу правоохоронної і судової діяльності, яка вимагає широкого використання сучасних досягнень науково-технічної думки, за допомогою яких можна глибше зрозуміти обставини подій, що мають ознаки злочину або правопорушення. Постійне збільшення кількості інформації та наукового знання не дозволяє повною мірою оволодіти ним особам, яким закон надав право здійснювати правоохоронну і судову діяльність. Зазначена обставина вимагає широкого використання спеціальних знань осіб, які залучаються до участі в адміністративному, кримінальному та цивільному процесах як фахівці. Крім того, соціально-економічні перетворення, швидка мінливість законодавства і проникнення технологій у повсякденне життя людини зумовлюють зростаючу суспільну потребу в висококваліфікованій юридичній допомозі громадянам та юридичним особам. Сформована ж система юридичного обслуговування зазначених суб'єктів традиційно забезпечується здебільшого нотаріальною або адвокатською підтримкою.

Водночас така найважливіша для нормального бізнесу сфера юридичної діяльності, як проведення різних експертиз, у тому числі і судових, по суті, залишається невідомою широкому загалу. Незважаючи на те, що законодавством передбачається використання спеціальних знань практично у будь-якій сфері, роль судових експертиз у цивільному і господарському процесі та провадженнях у справах про адміністративні правопорушення є вельми невеликою. Навіть у кримінальному процесі, де використання знань експерта або спеціаліста є майже обов'язковим, реальне їх залучення не є задовільним. Як пише І. В. Озерський, для вивчення 370 протоколів огляду місця події в 370 кримінальних справах лише у 46,5 % випадків залучався спеціаліст. Ще менше вони залучалися до інших слідчих дій: до слідчого експерименту – у 31,0 % справ, до призначення експертиз – у 38,5 % справ, до пред'явлення для впізнання – у 12 % справ, до

обшуку і виїмки – у 9,5 % справ³⁰⁹. Тим часом доказова інформація, отримана під час проведення експертиз або внаслідок залучення спеціаліста, надає можливість швидко й обґрунтовано виносити рішення під час вирішення справ. Саме тому цивільне, адміністративне, кримінальне законодавство та низка інших передбачають безпосереднє залучення експерта у випадку необхідності вирішення питань, що потребують спеціальних знань у сфері науки, техніки, мистецтва або ремісництва. Так, стаття 291 КУпАП визнає доказами у справі про адміністративне правопорушення будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність цієї особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Такі дані встановлюються, серед іншого, висновком експерта, права й обов'язки якого прямо передбачено статтею 273 КУпАП. Указане стосується і діяльності експерта у цивільному процесі (ст. 72 ЦПК України) та кримінальному провадженні (ст. 69 КПК України).

Водночас глибокі соціально-економічні перетворення супроводжуються криміналізацією суспільства, зростанням і видозміною злочинності. У структурі злочинності дедалі вагоміше місце посідає діяльність організованих, технічно добре оснащених груп, які володіють значною матеріальною базою, що істотно ускладнює процес виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. У цих умовах роль інституту судової експертизи у здійсненні кримінального судочинства, в тому числі з установами причин та умов злочинності, значно зростає.

Питання про необхідність профілактичної роботи експертів та експертних установ позитивно висвітлено як у вітчизняній літературі, так і в літературі інших країн. Західні криміналісти³¹⁰

³⁰⁹ Озерський І. В. Юридична психологія (підбір та підготовка фахівців-правоохоронців) : наук.-практ. посіб. Київ : Талком, 2014. С. 101.

³¹⁰ Moszunski W. Problem organizaeri bieglich. *Prawo i Zycie*. Moscow, 1964. № 4. 124 р.; Зельвянски Р., Солож А. В связи с дискуссией об экспертах. *Бюллетень переводов зарубежной литературы*. 1968. № 5. С. 19–23; Rothe K. Das Schlo in der Kriminalistischen Praxis. *Forumder Kriminalistik*. 1969. № 5. P. 14–18; Dimov Jan Die Anwendung von Kriminalistischen Mitteln und Expertisen in der Vorbeugenden tigkeit. *Forum der Kriminalistik*. 1969. № 12. P. 33–

ще в середині ХХ ст. наголошували на тому, що експерти повинні відзначити обставини, які полегшили вчинення правопорушень, виявлених під час експертизи; також вони можуть розробляти рекомендації профілактичного характеру щодо попередження певних кримінальних правопорушень (наводяться приклади таких рекомендацій). На думку цих авторів, обов'язок встановлювати причини та умови, які сприяли скоєнню злочину, а також давати рекомендації, спрямовані на те, щоб перешкодити або зробити неможливим їх скоєння, безумовно, повинен покладатися не лише на працівників органів розслідування та суду, але й на експертів, тому що для встановлення таких причин та умов нерідко потрібні спеціальні знання. Цей обов'язок, на думку багатьох, необхідно закріпити у законі³¹¹.

При цьому обов'язок застосування спеціальних знань для виявлення причин та умов злочинності повинен реалізовуватися як за конкретною справою і групою справ із кримінальних і цивільних проваджень, на попередньому слідстві й у суді, так і за межами діяльності правоохоронних органів. Дані, отримані під час проведення експертизи, можуть прямо використовуватися для усунення обставин, які сприяють злочинам та іншим правопорушенням і нещасним випадкам, удосконалення діяльності окремих установ та організацій тощо³¹².

Кримінологічна діяльність втілюється в специфічних діях (заходах), обумовлених поставленими завданнями, реалізуючись у межах відповідних напрямів. Ураховуючи особливості експертної діяльності та її завдання, вважаємо за необхідне виділити серед згаданих напрямів такі.

1. *Нормативно-правовий* напрям є одним із головних у сфері врегулювання кримінологічної діяльності експертних

37; Biernaczyk Z. Die, Ausnutzung, der Untersuchungsergebnisse der Sachverständigen für die prophylaktische Tätigkeit. *Forum der Kriminalistik*. 1970. № 2. P. 61–66; Spindeer K., M. Pfan. Die Vorbeugende Tätigkeit ein Wichtiger Aspekt in der Arbeit kriminaltechnischer «Sachverständiger». *Forum der Kriminalistik*. 1970. № 5. P. 26–31.

³¹¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фридман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 61–62.

³¹² Там само, с. 44.

установ. Протидія злочинності, в тому числі силами експертних установ, є нормативно визначеною, вона ґрунтується на законодавчій основі, якою керуються суб'єкти відповідної діяльності під час виконання покладених на них обов'язків. Фактично цей напрям являє собою систему чинного законодавства, яким врегульовано профілактичну діяльність експертних установ, тобто це – сукупність матеріальних і процесуальних умов, які є необхідними для забезпечення ефективної кримінологічної діяльності відповідних установ.

Нагадаємо, що нормативно-правові акти, якими врегульовано процес кримінологічної діяльності експертних установ, можна систематизувати таким чином:

- Конституція України;
- кодифіковані нормативно-правові акти (кодекси);
- закони України;
- підзаконні акти;
- акти з міжнародного співробітництва.

Враховуючи те, що загальні питання нормативно-правового регулювання кримінологічної діяльності експертних установ були розглянуті у підрозділі 2.2. і часткового у попередньому підрозділі, звернімо увагу, що положення щодо експертної діяльності містяться також у законах України «Про прокуратуру» (ст. ст. 5, 8, 28–30), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (ст. ст. 1, 4, 6, 10, 16, 19, 20), «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. ст. 1, 2, 8, 9), «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. ст. 20, 24), «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»

(ст. ст. 1–3, 5, 13, 14), «Про нотаріат» (ст. ст. 42, 47, 51), «Про наукову і науково-технічну експертизу» (ст. ст. 1, 2, 4–6), «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (ст. ст. 1, 3–20, 22–33), «Про захист персональних даних» (ст. ст. 1, 2, 4–6, 8–25, 29), «Про доступ до публічної інформації» (ст. ст. 1, 2, 5–10, 12, 15, 24), «Про засади запобігання і протидії корупції» (ст. ст. 1, 4–6, 9–11, 13, 16, 17, 21–23, 25), «Про адміністративні послуги» і «Про протимінну діяльність в Україні» та ін.

Слід зазначити, що нормативні акти другої та третьої груп мають суттєві прогалини у сфері нормативного закріплення профілактичної діяльності експертних установ. Це пов'язано, по-перше, з відмовою від прямого закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі обов'язку суб'єктів кримінального

провадження щодо встановлення та протидії причинам та умовам, які сприяють скоєнню кримінальних правопорушень. Зазначене стосується і Закону України «Про судову експертизу».

Детальнішими щодо регламентації кримінологічної діяльності є підзаконні нормативні акти, зокрема укази Президента України, постанови та інші акти КМ України, накази міністерств та відомств. Зокрема, згідно із затвердженим КМ України Планом заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року профілактичні заходи зі сприяння висвітленню у засобах масової інформації відомостей про небезпеки, пов'язані з вживанням психоактивних речовин, про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням, а також розроблення алгоритму застосування примусових заходів медичного характеру та альтернативного прозбавленню волі лікування осіб з психічними та поведінковими розладами, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, здійснюється з обов'язковим залученням психіатричних експертів та інших спеціалістів МОЗ та МВС.

Окремої уваги заслуговують і внутрішні нормативні акти, цільові програми та стратегії з планування, профілактики та попередження злочинності. Зокрема, Антикорупційна програма Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України містить порядок внутрішнього аудиту доброчесності експерта під час виконання своїх обов'язків з метою виявлення, протидії та запобігання корупції у діяльності Експертної служби³¹³. Відповідно до цієї програми Експертна служба забезпечує розроблення та вжиття заходів, які є необхідними та достатніми для запобігання, виявлення і протидії корупції у своїй діяльності. Основними заходами запобігання корупції є періодичне оцінювання корупційних ризиків у діяльності Експертної служби та антикорупційні стандарти і процедури її діяльності.

Слід зважити і на міжнародні аспекти співпраці експертних установ та регламентації їх діяльності. Частину, що стосується загальної організації міжнародного співробітництва ми розглядали також у підрозділі 2.2. Зараз же слід приділити увагу такому важливому вектору співробітництва, який є порівняно новим і

³¹³ Антикорупційна програма експертної служби МВС України. Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/anticor2017.pdf> (дата звернення 18.11.2020).

актуальним напрямом діяльності, якому сприяє членство Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ) МВС України в Європейській мережі судово-експертних установ (ENFSI), що містить у собі 68 провідних судово-експертних установ із 36 країн Європи. Так, 91,9 % практичних працівників зазначають важливість висвітлення проблематики міжнародного співробітництва Експертної служби МВС України відповідно до євроінтеграційного напрямку розвитку через необхідність протидії міжнародній злочинності³¹⁴.

У контексті реалізації Експертною службою МВС України завдань міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності слід говорити про дотримання положень міжнародних договорів України, згаданих нижче.

1. Багатосторонні міжнародні договори, що регламентують основи судочинства, права і свободи людини, що підлягають дотриманню у будь-якій сфері суспільного життя. Це Загальна декларація прав людини 1948 року³¹⁵, Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, а також Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї³¹⁶, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року³¹⁷ та ін.

2. Багатосторонні міжнародні договори з питань боротьби зі злочинами міжнародного характеру, які регламентують окремі

³¹⁴ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 12.

³¹⁵ Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. С. 6–9.

³¹⁶ Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

³¹⁷ Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження і покарання: прийнята 10 груд. 1984 р. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам ; Київ, 1996. С. 37–44.

питання судово-експертної діяльності під час вирішення поставлених завдань. Учасниками таких договорів є максимально широке коло держав, адже більшість із них укладено у межах ООН (членами цієї міжнародної організації є 193 держав світу), Ради Європи (нараховує 47 держав-членів), а також іншими державами, що приєдналися до Конвенцій, що відкриває широкі можливості для співробітництва. Поряд із визначенням міжнародної протиправності діянь ці договори приділяють увагу питанням міжнародного співробітництва держав і їх компетентних органів з метою розслідування відповідних злочинів. Окремі з них безпосередньо зачіпають питання залучення експертів до вирішення поставлених завдань. Наприклад, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року з Протоколами до неї³¹⁸ визначає, що взаємна правова допомога держав-учасниць передбачає широкі заходи в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються Конвенцією, у тому числі й надання інформації, речових доказів та оцінок експертів (ст. 8, ч. 3 п. «е»), заслуховування експертів за допомогою відеозв'язку судовими органами іншої держави-учасниці (ст. 8, п. 18) тощо.

3. Багатосторонні міжнародні договори з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, які визначають проведення судової експертизи у порядку міжнародної правової допомоги, порядок залучення експертів до суду іноземної держави і проведення допиту експерта за допомогою відео- та телефонної конференції. Передусім це договори, укладені 47 державами-членами Ради Європи та іншими державами, які приєдналися до Конвенції (Ізраїль, Південна Африка), а також співробітництво між державами у межах СНД.

4. Двосторонні міжнародні договори з питань міжнародної правової допомоги та інших форм міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні з окреслених питань. Практичні дані свідчать, що питому вагу серед заходів співробітництва займають питання саме міжнародної правової допомоги, під час реалізації

³¹⁸ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року з Протоколами: прийнята резолюцією 55/25 ГА ООН від 15 листоп. 2000 р. Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ, 2006. С. 554–606.

якої може виконуватися широке коло процесуальних дій, у тому числі проведення експертиз і допит експертів у кримінальному провадженні. Наприклад, відповідно до статті 3 Договору між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах 1995 року держави домовилися, що обсяг правової допомоги охоплює виконання процесуальних дій, у тому числі допит експертів, проведення експертиз і передавання речових доказів³¹⁹.

На реалізацію положень про міжнародне співробітництво, визначених Розділом IV Закону України «Про судову експертизу», державні органи, зокрема МВС України, уклали низку угод (договорів) про співробітництво в галузі судової експертизи з міністерствами внутрішніх справ іноземних держав, зокрема країнами-членами Ради Європи. Зараз таких угод між міністерствами внутрішніх справ зарубіжних країн та МВС України налічується близько 50³²⁰.

Аналогічну практику застосовують і інші відомства із системою судово-експертних установ, наприклад Міністерство юстиції України. Так, останнім часом Мін'юст уклав низку угод про співробітництво в галузі судових експертиз із міністерствами юстиції Республіки Білорусь, Узбекистану, Грузії та Азербайджану. Це, безумовно, сприяє обміну інформацією у сфері науково-дослідних робіт, здійсненню заходів стосовно взаємного рецензування наукових розробок та експертних висновків, а також апробації методик судово-експертних досліджень і технічних засобів, розроблених у судово-експертних установах³²¹. У межах

³¹⁹ Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах : ратифік. Законом України від 22.11.1995 № 451/95-ВР. Правові основи міжнародної діяльності МВС України: зб. міжнар.-правових договорів, док. : в 2 т. / МВС України, Відділ міжнародних зв'язків. Київ, 1997. Т. 1. С. 258–280.

³²⁰ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 61–64.

³²¹ Хоша В. В., Мануленко О. В. Перспективи розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції України в аспекті вступу до Європейської системи ENFSI. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць. Харків, 2009. Вип. 9. С. 246.

укладених угод передбачаються заходи щодо апробації розроблених у судово-експертних установах методик досліджень і технічних засобів, взаємного рецензування наукових розробок та експертних висновків.

Про необхідність розвитку напряму міжнародного співробітництва експертних установ в Україні заявили 85,4 % раніше опитаних судових експертів³²². Судово-експертна діяльність держав повинна відповідати національним принципам і міжнародним правовим та професійним стандартам. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказів для судів іншої держави.

Таким чином, можна констатувати, що національна судова експертиза не може існувати ізольовано, тобто в межах окремої держави. Вона не буде активно виконувати свої функції забезпечення правоохоронної діяльності без інтеграції з міжнародною спільнотою. Тому є необхідним міжнародне співробітництво експертних установ з метою обміну досвідом роботи, врахування сучасних досягнень науки і техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами та створення профільних експертних напрямів.

2. *Організаційно-управлінський напрям.* Реалізація цього напряму кримінологічної протидії обумовлює ефективність організації діяльності експертних установ. В узагальненому вигляді система суб'єктів протидії будь-якому різновиду злочинності охоплює органи й організації, які визначають провідні напрями, завдання, форми та методи протидії злочинності у країні, здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності, виявляють криміногенні фактори й сигналізують про них, безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини, а також заходи з усунення, послаблення або нейтралізації криміногенних факторів³²³.

³²² Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 48

³²³ Сазонов В. В. Координація дій суб'єктів кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2019. № 2 (64). С. 122.

Першочергова роль у забезпеченні ефективного використання матеріальних, інтелектуальних та фінансових ресурсів належить організаційному забезпеченню. При цьому організація – це особливий вид діяльності, що пронизує управління протидією злочинності. Управління – це суть процесу організації запобіжної діяльності. Організаційні заходи (принципи, методи), необхідні для здійснення процесу управління, концентруються у системі управління. Тому часто питання організації запобіжної діяльності повністю належать до сфери управління цією діяльністю³²⁴.

У прикладному застосуванні організаційну діяльність завжди спрямовано на впорядкування, узгодження та поєднання в просторі й часі всіх необхідних складових³²⁵. Відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності покладається на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

Для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Міністерстві юстиції України створена Координаційна рада з проблем судової експертизи, яка діє відповідно до Положення про неї, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Одними з основних завдань є вдосконалення організаційно-управлінського забезпечення судово-експертної діяльності та внесення відповідних пропозицій, а також сприяння підвищенню кваліфікації наукових та експертних кадрів судово-експертних установ³²⁶.

³²⁴ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. С. 63–64.

³²⁵ Рац О. М. Організаційні засади кредитного моніторингу позичальників в системі управління кредитними ризиками банку. *Науковий вісник Херсонського національного державного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. № 5. С. 261.

³²⁶ Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення 19.11.2020).

Координаційна рада відповідно до покладених на неї завдань:

- вносить пропозиції керівництву судово-експертних установ та Мін'юсту щодо усунення недоліків в організації та проведенні науково-дослідної і методичної роботи; узагальнення експертної практики, підготовки експертних кадрів та вдосконалення цих напрямів діяльності;

- сприяє встановленню та підтриманню зв'язків із судово-експертними установами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади;

- здійснює аналіз міжнародного й вітчизняного досвіду в галузі судової експертизи;

- бере участь в організації та підготовці «круглих столів», семінарів і науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом;

- бере участь у розробленні програм підготовки експертних кадрів та розгляді пропозицій до планів стажування працівників судово-експертних установ Мін'юсту;

- сприяє міжнародному співробітництву в галузі криміналістики й судової експертизи;

- надає пропозиції судово-експертним установам з удосконалення науково-методичного, організаційно-управлінського та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності;

- надає за власною ініціативою, за дорученням Мін'юсту або за клопотанням керівника чи вченої ради судово-експертної установи консультативну, інформаційну та іншу допомогу з питань, що належать до її компетенції.

Особливої уваги в межах окресленого напрямку потребує кадрове забезпечення та підвищення професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробленні теоретичної та методичної бази судової експертизи. Із цією метою законом передбачено обов'язкову атестацію судового експерта, а також порядок присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів³²⁷. Нагадаємо, що метою атестації експерта є підтвердження

³²⁷ Про затвердження Порядку проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта експертам-психологам судовим : наказ МОЗ України від 06.04.2018 № 635. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL:

відповідного рівня його професійної підготовленості та знань, а також можливості здійснювати експертну діяльність на належному рівні.

Організаційно-управлінський напрям кримінологічної діяльності експертних установ ґрунтується на формуванні та реалізації загальної стратегії і тактики протидії злочинності. Саме цей напрям є максимально наближеним до практичної діяльності безпосередніх суб'єктів протидії, посилення співпраці з якими є вирішальною для досягнення успішного результату.

Невтішні реалії сьогодення, що характеризуються загостренням криміногенної ситуації, постійним і в багатьох випадках невдалим реформуванням правоохоронної системи й виключенням або урізанням профілактичних завдань суб'єктів протидії злочинності, потребують удосконалення процесу як стратегічного, так і тактичного управління кримінологічною діяльністю експертних установ. Організаційна діяльність є досить змістовною, а її зміст обумовлюється конкретною ситуацією, але її цілі, завдання, функції, суб'єктний склад, стратегія і тактика її забезпечення та реалізації потребують удосконалення та постійної модернізації, моніторингу, контролю і кримінологічного прогнозування.

3. *Інформаційно-аналітичний напрям* передбачає координацію зусиль усіх без винятку суб'єктів кримінологічної діяльності щодо збирання, накопичення й аналізу інформації стосовно вчинення кримінальних правопорушень. Інформаційно-аналітичний напрям кримінологічної діяльності є вельми актуальним для дослідження, адже особливості сучасного інформаційного світу вимагають особливої уваги до розвитку інформаційних і комунікативних технологій.

Загальносвітовою тенденцією є трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне, що відбувається в умовах посилення глобалізаційних процесів, розширення сфери послуг і нематеріального виробництва у результаті науково-технічного прогресу, у тому числі масштабного, глибинного та динамічного проникнення інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності особи, суспільства,

суб'єктів господарювання та держави³²⁸. Що стосується кримінологічної діяльності експертних установ, то інформаційно-аналітичне забезпечення є життєво необхідним підґрунтям для підвищення ефективності протидії злочинності. Від якості та адекватності інформації про потенційні та реальні загрози залежить результативність запропонованих запобіжних заходів, недопущення та мінімізації негативних наслідків³²⁹.

Відповідно до статті 20 Закону України «Про судову експертизу» підприємства, установи та організації незалежно від форми власності зобов'язані надавати безоплатно інформацію, необхідну для проведення судових експертиз, державним спеціалізованим установам, а також за згодою натурні зразки або каталоги своєї продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи.

Основними завданнями експертної служби МВС згідно з Положенням про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України є забезпечення функціонування обліку знярядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів (п. 6 ст. 3), забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації (п. 7 ст. 3), здійснення спеціальних вибухотехнічних робіт з пошуку і знешкодження вибухонебезпечних предметів і пристроїв, що використовуються в терористичних цілях (п. 8 ст. 3). Відповідно до покладених на неї завдань експертна служба здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення та обробку персональних даних, складає статистичну звітність, забезпечує режим доступу до інформації (п. 8 ст. 4), забезпечує функціонування обліку знярядь кримінальних правопорушень та інших об'єктів (п. 9 ст. 4), розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства та нормативно-правової бази (п. 12 ст. 4), організовує і бере участь у проведенні семінарів, круглих столів, форумів та інших заходів (п. 16 ст. 4). З метою організації своєї діяльності вона проводить роботу із забезпечення підрозділів

³²⁸ Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки України: кримінологічний аналіз: монографія. Харків: Панов, 2020. С. 198.

³²⁹ Філіпенко Н. Є. Аналітичні процедури у системі кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 224–230.

Експертної служби МВС сучасними технічними засобами та обладнанням, програмним забезпеченням, упровадження в їх діяльність автоматизованих інформаційно-пошукових систем (п. 4 ст. 5), а також здійснює інформаційну та видавничу діяльність (п. 12 ст. 5).

Для виконання покладених на неї завдань у межах компетенції та відповідно до Закону України «Про судову експертизу» Експертна служба МВС має право:

- отримувати від підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності безоплатно інформацію, необхідну для проведення судових експертиз, а також за їх згодою натурні зразки або каталоги продукції, технічну документацію та іншу інформацію, необхідну для створення й оновлення методичної та нормативної бази судової експертизи та проведення судових експертиз;

- відповідно до чинного законодавства використовувати кошти для проведення наукових розробок, розвитку своєї матеріально-технічної бази, створення інформаційно-довідкових фондів, придбання наукової і спеціальної літератури;

- у межах компетенції користуватися відповідними інформаційними базами даних органів державної влади, державними, в тому числі урядовими, системами зв'язку і комунікацій МВС, іншими технічними засобами та мережами.

Інформаційно-аналітична робота експертних служб є цілеспрямованою, творчою, дослідницькою, спеціально організованою діяльністю, що здійснюється на основі методів пізнання та призначається, щоб здійснювати збір, накопичення й обробку даних, пошук, аналіз та узагальнення інформації про об'єкти, знаряддя і способи вчинення кримінальних правопорушень та отримання нових спеціальних знань для підвищення ефективності боротьби з ними³³⁰.

Не зайвим буде нагадати, що для забезпечення кримінологічної діяльності експертних установ у системі МВС створено облікові системи, які функціонують на трьох рівнях – центральному, обласному й місцевому. Як зазначено в Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної

³³⁰ Філіпенко Н. Є. Аналітичні процедури у системі кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 224–230.

служби МВС України³³¹, остання визначає основні положення формування системи реєстрації об'єктів та/або відомостей про них, порядок їх використання під час розкриття та розслідування скоєних злочинів та профілактики злочинності.

Відповідно до згаданої Інструкції наразі існують такі види криміналістичних обліків: трасологічний облік, дактилоскопічний облік, балістичний облік, облік холодної зброї, облік грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток, облік осіб за ознаками зовнішності, вибухотехнічний облік, пожежно-технічний облік, облік наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, облік генетичних ознак людини, облік записів голосів та мовлення осіб, облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів) та облік матеріалів, речовин та виробів.

Обліки складаються з оперативно-пошукових та/або інформаційно-довідкових колекцій. Завданням оперативно-пошукових обліків є, серед іншого, отримання інформації щодо вчинених злочинів та запобігання їм. Наприклад, згідно з Інструкцією про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України щопівріччя (у червні та грудні) працівники підрозділів з експертно-криміналістичного забезпечення роботи ОВС, які відповідають за функціонування місцевих слідотек, здійснюють звірення інформації реєстраційних карт з обліками кримінальних справ. За результатами звірення здійснюються заходи щодо вилучення реєстраційних карт з масиву слідотеки³³².

У свою чергу інформаційно-довідкові колекції призначені для проведення експертних досліджень, створення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок, оновлення

³³¹ Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення 19.11.2020).

³³² Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України : наказ МВС України від 11.09.2001 № 785. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text> (дата звернення 19.11.2020).

методичної та нормативної бази судової експертизи, підготовки орієнтовної інформації, узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм.

4. *Науково-методичний напрям.* Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлюється необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб³³³.

Стаття 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначає наукову (науково-технічну) роботу як наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, здійснені з метою одержання наукового і науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання³³⁴.

Головною метою судово-експертної діяльності є забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. При цьому науково-організаційна діяльність експертних установ є тим фундаментом, який дозволяє своєчасно зрозуміти нові виклики й загрози та протиставити їм нові шляхи вирішення і нові можливості їх подолання. Саме тому стаття 7 Закону України «Про судову

³³³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення 19.11.2020).

³³⁴ Там само.

експертизу» наголошує, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, до яких належать, перш за все, науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України та науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства охорони здоров'я України. На обов'язковість здійснення наукової діяльності вказує і стаття 8 вищезгаданого закону, зокрема «організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності покладається на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність».

Питаннями розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, займається Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, яка діє відповідно до Положення, затвердженого Кабінетом Міністрів України. Здійснення науково-дослідними установами судових експертиз наукових розробок з питань організації та проведення судових експертиз фінансується за рахунок Державного бюджету України.

Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми та семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики³³⁵.

Натомість одним із пріоритетних напрямків розвитку та вдосконалення роботи Експертної служби МВС у Стратегії розвитку Експертної служби МВС до 2020 року названо вектор наукової діяльності, який охоплює:

– подальше здійснення науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи (далі – НД і ДКР) в Експертній службі МВС відповідно до чинного законодавства України, інших загальнодержавних, відомчих планів і програм розвитку вищої освіти та науки, рішень Наукової ради МВС України, Наукової

³³⁵ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення 19.11.2020).

ради ДНДЕКЦ, річних планів НД і ДКР МВС України та Експертної служби МВС;

- активізацію розроблення та виконання планових і позапланових НД і ДКР;

- покращення науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності Експертної служби МВС;

- подальший розвиток наукової співпраці з вітчизняними та зарубіжними науково-дослідними установами і вищими навчальними закладами;

- удосконалення процесу впровадження результатів наукових досліджень у практичну діяльність судово-експертних установ і навчальний процес;

- активізацію редакційно-видавничої діяльності;

- створення Спеціалізованої вченої ради Експертної служби МВС на базі ДНДЕКЦ;

- підтримку наукової діяльності молодих учених-працівників Експертної служби МВС, сприяння їх науковій, інноваційній, винахідницькій та іншій творчій діяльності³³⁶.

5. *Виховний напрям* охоплює морально-етичне і правове виховання, а також роз'яснювальну роботу експерта щодо зменшення віктимності серед населення та убезпечення його від злочинних проявів у побуті, на підприємствах, в установах та організаціях і в інших соціальних сферах.

Сучасне суспільство, на жаль, стикається з моральною деградацією, спотворенням моральних і духовних цінностей, переважанням споживацької ідеології, втратою ідеологічних орієнтирів, засад та принципів. За таких обставин морально-етичне виховання стає основою формування позитивних якостей кожної окремої особи і правосвідомості у кожного громадянина.

Правове виховання повинно надати громадянам сукупність юридичних знань, яка забезпечить виникнення у них стійких правових директив і звички до правомірної поведінки, поваги до законів, усвідомлення власних обов'язків, активної громадянської

³³⁶ Про затвердження Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року та Плану заходів щодо її реалізації : наказ МВС України від 15.03.2017 № 229. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0ALFB5C8B1> (дата звернення 19.11.2020).

позиції, підвищення рівня правової культури, а також розуміння правових наслідків злочинної поведінки³³⁷.

Віктимологічна профілактика полягає у можливостях експерта на підставі своїх спеціальних знань і відповідного досвіду здійснювати девіктимізацію населення на масовому та індивідуальному рівнях. Зазначеною діяльністю можуть охоплюватися такі специфічні комплекси віктимологічної профілактики, як:

а) виховно-профілактичні заходи, мета яких – впровадження в масову свідомість людей ідеї фізичної недоторканності особи (робота серед молоді та учнів шкіл, програми стримування злочинності тощо);

б) захисний напрямок, у межах якого розробляються і впроваджуються в індивідуальну і масову свідомість людей заходи і засоби захисту та самозахисту, завчасного вжиття заходів, актуалізації поняття самозбереження і самоконтролю, які передбачають обережність, пильність та збереження самовладання під час злочинних посягань (консультативні освітні заходи щодо особистої безпеки й охорони власності; навчальні курси для школярів, батьків і взагалі громадян; розповсюдження пам'яток, плакатів, буклетів, нарисів і статей, у яких викладаються поради, як уникнути участі стати жертвою злочинів; технічні засоби);

в) організаційно-управлінські заходи, спрямовані на зменшення віктимності громадян (наприклад, захисне обладнання кабін водіїв таксі, устаткування засобів негайного зв'язку населення з поліцією, відповідна архітектура будинків та ін.);

г) обмежувачий напрям заходів (виявлення латентних потерпілих і попередження їх ризикової, легковажної, безтурботної чи некритичної поведінки)³³⁸.

б. *Напрямок взаємодії*. Необхідність виокремлення цього напрямку пояснюється не лише множинністю суб'єктів кримінологічного попередження, серед яких органи державної влади, органи місцевого самоврядування, неурядові організації і

³³⁷ Шайтуро О. П. Напрями забезпечення кримінологічної безпеки на рівні адміністративно-територіальних утворень: визначення пріоритетів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. С. 178–184.

³³⁸ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 57.

громадяни, але і специфічністю діяльності експерта у судовому процесі, кримінальному провадженні тощо. Підпорядкований характер діяльності експерта та особливості процесуального статусу учасників кримінального провадження та їх можливості обумовлюють необхідність взаємодії між ними у межах реалізації інших напрямів кримінологічної діяльності, зокрема вироблення спільних планів діяльності, організація та здійснення відповідних заходів, у тому числі профілактичних, обмін інформацією, сприяння у формуванні правосвідомості громадян тощо.

Важливість цього напряму, як слушно зазначає О. П. Шайтуро, полягає й у тому, що у процесі реалізації спільної діяльності суб'єкти кримінологічного попередження мають змогу перейняти один в одного досвід, у тому числі зарубіжний³³⁹. Так, вже згадувана нами, але в іншому аспекті стаття 24 Закону України «Про судову експертизу» надає право державним спеціалізованим установам, що виконують судові експертизи, встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми і семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики. Зокрема, членство Експертної служби МВС України (ДНДЕКЦ МВС України) у Європейській мережі судово-експертних установ (ENFSI) і компетентність лабораторій згідно з вимогами ДСТУ ISO/IEC 17025 мають важливе значення для забезпечення повноцінного міжнародного співробітництва в судово-експертній діяльності, адже однією з основних вимог ENFSI є акредитація членів відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17025³⁴⁰.

Акредитація експертних лабораторій – це формальне визнання третьою (незалежною) стороною їх компетентності в наданні визначених законодавством послуг: виконанні експертиз, досліджень, веденні криміналістичних обліків тощо. Мета процесу акредитації полягає в наданні незалежного підтвердження, що

³³⁹ Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. С. 113.

³⁴⁰ Лопата О. А. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI): перспективний напрям взаємодії. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 3 берез. 2017 р). Хмельницький, 2017. С. 837–841.

експертна лабораторія (центр) є компетентною для проведення досліджень, що дозволяє використовувати потужності таких лабораторій у протидії злочинності всіма країнами-учасницями³⁴¹.

7. *Правоохоронний напрям.* Важливість цього напрямку в діяльності експертних установ підтверджено Основним законом. Так, виключно законами України визначаються судоустрій, судочинство і статус суддів, засади судової експертизи, організація і діяльність прокуратури, нотаріату, органів досудового розслідування та органів і установ виконання покарань, порядок виконання судових рішень, засади організації та діяльності адвокатури (ст. 92 Конституції України). Обов'язок протидіяти злочинності шляхом виявлення, попередження, запобігання та припинення правопорушень віднесено до основних завдань Національної поліції, прокуратури, Служби безпеки України, Державної виконавчої служби, Національного антикорупційного бюро, Державної прикордонної служби та інших правоохоронних органів. Протидія злочинності, що здійснюється вже згадуваними спеціально уповноваженими суб'єктами, є неможливою без використання спеціальних знань і потребує обов'язкового залучення експертів з метою формування доказової бази винуватості особи й виявлення причин та умов як конкретного кримінального правопорушення, так і злочинності в цілому.

Сьогодні протидією злочинності, вивченням мотивів злочинної поведінки, причин злочинів та обставин, що їм сприяють, і розробленням заходів щодо їх попередження повинні займатися всі суб'єкти, хоча б частково дотичні до проблем злочинності, тому потрібні їх постійна взаємодія та комплексний підхід. Працівники правоохоронних органів повинні знати не лише основні причини та умови, які сприяють протиправній поведінці того чи іншого виду, але й засоби, за допомогою яких вони можуть їх виявити, причому виявити з максимальною ефективністю. Також не слід забувати, що кримінальне правопорушення вчиняється в результаті впливу комплексу обставин, тому не може бути

³⁴¹ Грищенко О. В. Сучасний стан і перспективи акредитації підрозділів експертної служби МВС України відповідно до вимог ISO/IEC 17025. *Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. ДНДЕКЦ МВС України*. Київ : КНУВС, 2006. № 2 (6). С. 6.

простого й однозначного рецепта щодо усунення чи зміни такого складного багатокомпонентного явища, яким воно є³⁴².

Для розроблення конкретних профілактичних рекомендацій щодо попередження певних злочинів недостатньо використовувати знання лише слідчого та прокурора. Наприклад, питання встановлення факту розкрадання та заподіяння матеріальних збитків, безсумнівно, покладається на слідчі органи, а конкретні заходи щодо їх усунення повинні розроблятися спеціалістами з використанням відповідних знань. Досить часто в науковому середовищі лунають зауваження щодо «конкретних практичних рекомендацій» із протидії злочинності та окремим видам злочинів, розроблених без урахування висновків спеціалістів. На жаль, більша частина таких рекомендацій внаслідок недостатньої компетенції їх авторів у відповідній галузі виявляється з різних підстав неприйнятною та неорганізованою³⁴³. Тому і досі залишається актуальним питання про комплексний підхід у галузі наукового розроблення та практичного здійснення заходів щодо протидії злочинності. Саме зазначений підхід передбачає об'єднання сил і засобів усіх суб'єктів профілактики, в результаті чого досягається найбільш повне поєднання різних напрямів планування та організації профілактичних заходів. Такі комплексні попереджувальні заходи можуть бути організовані за територіальною ознакою (стосовно окремої території) або за предметом попереджувальної діяльності, коли вплив на криміногенне явище або на сукупність таких явищ здійснюється спільними зусиллями декількох організацій.

Слід також зазначити про комплексний характер тих профілактичних заходів, які розробляються спільними зусиллями різних спеціалістів на основі застосування комплексних знань, як це нерідко відбувається в діяльності судово-експертних установ. Комплексність спеціальних кримінологічних заходів є однією із суттєвих рис, яка у міру розвитку системи цих заходів перетворюється на одну з провідних³⁴⁴.

³⁴² Ной И. С. Методологические проблемы советской криминологии. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1975. С. 106.

³⁴³ Теоретические основы предупреждения преступности / В. В. Ключков, А. С. Шляпчиков, В. Н. Кудрявцев и др.; отв. ред. В. К. Звирбуль. Москва : Юрид. лит., 1977. С. 64.

³⁴⁴ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник,

Експерти-криміналісти, розглядаючи питання попередження злочинів, повинні своїми спеціальними криміналістичними прийомами, засобами і методами сприяти слідчим та судовим органам в аналізі причин злочинів, у встановленні умов, що сприяють скоєнню певних кримінальних правопорушень, та у розробленні профілактичних заходів, спрямованих на усунення цих умов. Криміналісти готують рекомендації організаційного і технічного характеру (зокрема, розробляють спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину або проступку, попередження злочинів і правопорушень, аналогічних розслідуваному.

У підручнику з кримінології вказано, що «криміналістика дає кримінології матеріал про тактику й методику виявлення слідчим і судом причин та умов конкретних злочинів», вона ж розробляє технічні засоби, що укладають можливість скоєння злочинів³⁴⁵.

Якщо щодо питання про роль криміналістики в профілактиці злочинів і віднесення цих питань до її предмета існують різні погляди, то нині ні у кого не викликає заперечень можливість і закономірність використання спеціальних знань співробітників експертних установ у профілактичній роботі щодо попередження злочинів та інших правопорушень. «Особливий різновид криміналістичної профілактики становить система попереджувальних заходів, розроблених експертами-криміналістами у зв'язку з виробництвом криміналістичних експертиз ... Профілактична діяльність експертно-криміналістичних установ здійснюється в різних формах. Найбільш важливе значення в галузі попередження злочинів мають можливості експертизи у виявленні обставин, що сприяють злочинам, а також розробленні заходів щодо усунення»³⁴⁶.

Відзначаючи, що криміналістика вивчає умови (обставини), які сприяють вчиненню злочинів, А. І. Вінберг та Н. Т. Малаховська пишуть: «Вивчаючи методи вчинення злочинів, криміналісти мають можливість виявляти умови й обставини, що сприяють їх здійсненню, оскільки ці методи і розраховані на окремі випадки в діяльності тих або інших установ, морально-етичні

Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 31–32.

³⁴⁵ Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : Юридическая литература, 1998. С. 6.

³⁴⁶ Там само.

недоліки окремих громадян тощо. Розробляючи заходи щодо усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів, криміналісти озброєні не лише знанням засобів вчинення злочинів, але розпоряджаються цілим арсеналом криміналістичної техніки і тактики, створеної спеціально для попередження злочинів, або іншими технічними засобами, пристосованими для цієї мети»³⁴⁷.

Вищезазначені погляди не претендують на догматичність і повну вичерпність, але якісна реалізація відповідних напрямів в повному обсязі дозволяє виконати завдання кримінологічного попередження у процесі діяльності експертних установ. Водночас кримінологічна діяльність експертних установ втілюється в конкретних формах із застосуванням специфічних методів, використання яких дозволяє досягати поставлених цілей за кожним напрямком.

Протидія злочинності, будучи динамічною діяльністю, цілком логічно зумовлює необхідність звернення до основних положень правової доктрини щодо форм і методів її здійснення.

Термін «форма» (від лат. *forma*) означає «зовнішній вигляд, обрис; устрій, структура чого-небудь, система організації»³⁴⁸. У науці зазначене поняття найчастіше пов'язується з поняттям змісту³⁴⁹.

У кримінології під формами попереджувальної діяльності розуміють науково обґрунтовану систему найбільш доцільних засобів вирішення завдань профілактики злочинів³⁵⁰. Традиційно пропонують виділяти дві форми протидії злочинності:

1) реагування на криміногенні фактори, що формують особистість злочинця і сприяють її прояву у вчиненні злочину (попередження злочинності);

³⁴⁷ Кримінологія : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : Юридическая литература, 1998. С. 44; Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Служебная роль криминалистики и ее соотношение со специальными науками. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1973. № 16. С. 46–52.

³⁴⁸ Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. С. 889.

³⁴⁹ Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва : Сов. Энцикл., 1974. Т. 16. С. 612.

³⁵⁰ Кримінологія : підручник / за заг ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. С. 118.

2) реагування на вчинення злочинів (каральна діяльність)³⁵¹.

Ураховуючи особливості діяльності експерта і специфіку його участі у кримінальному провадженні, нашому дослідженню підлягає кримінологічна діяльність експертних установ як діяльність щодо встановлення причин та умов злочинності й розроблення заходів їх усунення або мінімізації до прийняттого рівня.

У криміналістиці у діяльності експерта традиційно розрізняють її процесуальну та непроцесуальну форми³⁵². Пов'язується це з тим, що більшу частину своїх повноважень судовий експерт реалізує через встановлений та закріплений у законодавстві процесуальний порядок. Основною формою взаємодії експерта зі слідчим та суддею є проведення відповідної експертизи, що полягає у з'ясуванні на підставі спеціальних знань

³⁵¹ Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. С. 117.

³⁵² Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Експертна профілактика» (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.18010003 «Судова експертиза») / уклад.: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 12–13. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/668/1/NMP_0069.pdf (дата звернення 12.11.2020); Колмаков В. П. О формах и методах деятельности экспертных учреждений по предупреждению хищений государственного и общественного имущества. *Вопросы судебной экспертизы* / Азерб. НИИСЭ. Баку, 1965. Вып. 1. С. 26–28; Палиашвили А. Я. Формы профилактической деятельности судебно-экспертных учреждений. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1965. Вып. 1. С. 79–83; Фридман И. Я. Использование специальных познаний в работе по предупреждению преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1964. Вып. 1. С. 97–99; Фридман И. Я. Использование криминалистической экспертизы документов для предупреждения преступлений. Использование научных методов и технических средств в борьбе с преступностью. Минск : Полымя, 1965. С. 192–195; Шляхов А. Р. Правовые основания, формы и методы профилактической деятельности эксперта и экспертного учреждения. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1965. Вып. 1. С. 18–20.

обставин, які мають значення для кримінального провадження (ст. 242 КПК України). Порядок та підстави залучення експертів врегульовано статтями 243–244 КПК України.

Кримінальним процесуальним законодавством також передбачено такий вид діяльності, як експертна ініціатива. Відповідно до частини 4 ст. 69 КПК України експерт має право викладати у висновку експертизи виявлені в процесі її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання, що означає можливість прямо рекомендувати профілактичні заходи із запобігання окремим видам злочинних посягань з урахуванням отриманих висновків експертизи.

Слід зазначити, що профілактична діяльність експертних установ пов'язується не лише зі сферою кримінально-правових відносин. Кримінальні правопорушення є найбільш суспільно-небезпечним видом правопорушень, однак не єдиним. Суспільну небезпеку становлять адміністративні і цивільні правопорушення, причому межа між ними і кримінальним злочином у низці випадків є надто відносною: за те ж саме правопорушення в один період законодавець передбачає кримінальну відповідальність, в іншій – тільки адміністративну³⁵³. Причини, що породжують адміністративні проступки, обставини, які сприяли їх вчиненню, часто ті ж, що і у злочинів. Під час розгляду цивільних та адміністративних справ можуть бути встановлені такі фактичні обставини (недоліки окремих правил та інструкцій, дефекти виробів і матеріалів), які не є правопорушеннями, проте їх усунення дозволить попередити можливість настання аварії або нещасного випадку, вдосконалити певну ділянку виробничої діяльності й отримати економічний ефект. В усіх випадках можуть бути використані у профілактичних цілях дані експертів.

У першу чергу, це стосується тих цивільних справ, за якими як докази фігурують документи (суперечки щодо зарплати, банківські документи, поштові перекази, купівля товарів у кредит, спадкування за заповітом, розподіл майна тощо). За позовами про

³⁵³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 20.11.2020).

відшкодування шкоди, пов'язаної з порушенням техніки безпеки, дорожньо-транспортними пригодами і пошкодженнями майна призначаються судово-хімічні, товарознавчі, автотехнічні й інші експертизи, щодо проваджень у сфері господарської діяльності – трасологічні, під час яких можуть бути встановлені обставини, що мають значення для попередження правопорушення³⁵⁴.

Дані про умови, що сприяють скоєнню правопорушень, під час проведення експертиз використовуються для попередження правопорушень щодо справ, які розглядаються адміністративними органами (Національною поліцією, інспекцією з пожежної і техногенної безпеки, органами соціального забезпечення, нотаріатом тощо).

Таким чином, дані експертиз використовуються в попередженні злочинів та інших правопорушень у межах криміналістичної і кримінологічної профілактики для цілей кримінального і цивільного процесів, для адміністративних і господарських справ тощо³⁵⁵.

В окремих випадках науковці висловлюють сумнів щодо процесуальної діяльності спеціаліста, вказуючи на її технічний характер³⁵⁶. Так, статтею 71 КПК України передбачено порядок та випадки залучення експерта як спеціаліста у кримінальному впровадженні, в тому числі під час огляду місця події (ст. 273 КПК України), та в інших слідчих діях, зокрема у слідчому експерименті (ст. 240 КПК України) або негласних слідчих діях (ст. 246 КПК України). Однак, як зазначають автори монографії «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)», «разом з тим залучення спеціаліста до проведення слідчих дій має процесуальний характер, хоч і в цьому випадку його повідомлення щодо профілактики правопорушень (як і

³⁵⁴ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 43.

³⁵⁵ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 44.

³⁵⁶ Зуев Е. И. Познания сведущего лица в предупреждении преступлений. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1973. Вып. 16. С. 125.

експерта) підлягають оцінці слідчого і суду, які можуть з висловленими думками не погоджуватись. Але і в усіх цих випадках доказові факти, що породжуються, якщо ця діяльність здійснюється відповідно до процесуального закону, оцінюються слідчим і судом»³⁵⁷.

Велике значення для всієї діяльності щодо попередження кримінальних та інших правопорушень мають непроцесуальні форми виявлення і застосування заходів щодо усунення умов, які спряли їх скоєнню. Експертні служби відповідно до покладених на них обов'язків здійснюють аналітичну діяльність, складають статистичну звітність та узагальнюють експертну практику (наприклад, п. 8 ст. 4 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України³⁵⁸). Згідно з пунктом 1.6.2. наказу МВС України від 10.09.2009 № 390 «Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС» створення експертними службами на відповідному рівні інформаційно-довідкових колекцій призначено для використання об'єктів, що в них містяться, серед іншого з метою узагальнення відомостей про причини й умови вчинення злочинів та інших правопорушень з метою запобігання їм.

На важливості значення узагальнень експертної практики наголошувалось у наказі Міністра юстиції СРСР від 27.06.1985 № 11 «Про підвищення ролі судово-експертних закладів у профілактиці правопорушень»: «широке розповсюдження отримала практика узагальнення експертних досліджень за окремими категоріями кримінальних і цивільних справ з метою виявлення найбільш типових причин та умов виникнення правопорушень і розроблення заходів щодо їх усунення. Узагальнення експертних досліджень можуть здійснюватися за об'єктами досліджень, за окремими видами експертиз, виробничими і територіальними одиницями, відповідними категоріями проваджень – кримінальні,

³⁵⁷ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 80–81.

³⁵⁸ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення 12.11.2020).

цивільні, адміністративні. За результатами проведених узагальнень підготовляються повідомлення (інформації) у правоохоронні органи, господарським суб'єктам і службовим особам, від яких залежить вжиття заходів щодо усунення виявлених обставин»³⁵⁹.

На жаль, слід констатувати недостатній рівень поширення зазначеної форми профілактики у сучасних умовах. Як показує практика, в більшості експертних установ узагальнення практики не проводиться взагалі або робиться нерегулярно³⁶⁰.

Здійснення узагальнення, як правило, повинно пов'язуватися з науково-дослідною тематикою. Науково-дослідна робота, що ґрунтується як на експериментальних розробках, так і на узагальненнях експертної, слідчої та судової практики, спрямована на виявлення обставин, що сприяють чи полегшують вчинення і приховування злочинів, є непроцесуальною формою профілактичної діяльності.

У цьому зв'язку ще раз наголосимо на тому, що організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність (ст. 8 Закону України «Про судову експертизу»). Так, відповідно до статті 4 Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України Експертна служба МВС відповідно до покладених на неї завдань здійснює організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності, у тому числі розробляє методики проведення судових експертиз, стандарти, технічні регламенти, державні класифікатори, методичні рекомендації, довідкові посібники і програмні продукти. За результатами та наслідками цих наукових досліджень можуть бути запропоновані різні рекомендації профілактичного характеру, в тому числі розроблені

³⁵⁹ Інструкція об организации и проведении профилактической работы судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР : затв. Министерство юстиции СССР от 04.12.1986 г. № К-8-805.

³⁶⁰ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 85.

спеціальні науково-технічні засоби, що запобігають доступу сторонніх осіб у сховище товарно-матеріальних цінностей, фіксують їх перебування там тощо³⁶¹.

Непроцесуальними формами профілактичної роботи є також надання науково-практичної допомоги державним органам і громадським організаціям у виявленні обставин, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень (шляхом надання консультацій і роз'яснень, читання лекцій, проведення виховних та роз'яснювальних бесід, інструктажів, участі у перевірках тощо), ознайомлення співробітників правоохоронних органів з можливостями судових експертиз щодо виявлення цих обставин.

Таким чином, до процесуальної форми кримінологічної діяльності експертних установ належать:

1) проведення експертизи щодо встановлення обставин, які сприяли скоєнню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру);

2) установлення обставин, що мають значення для попередження правопорушень за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу);

3) участь експерта у слідчих діях як спеціаліста;

4) участь в огляді місця події та слідчому експерименті;

5) консультації спеціаліста щодо припинення злочинів, які іноді можуть надаватися спеціалістом у процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів).

До непроцесуальної форми профілактичної діяльності співробітників експертних установ належить:

1) узагальнення експертної, судової та слідчої практики;

2) проведення наукових досліджень з питань експертної профілактики;

3) надання на основі спеціальних знань науково-практичної допомоги державним та громадським організаціям у виявленні обставин, що мають значення для профілактики правопорушень;

4) надання практичної допомоги у здійсненні профілактичних заходів в органах нотаріату, соціальної допомоги населенню та підприємцям;

³⁶¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 88.

5) проведення роз'яснювальної роботи (лекції, семінари, інструктажі тощо) для певних аудиторій або широких кіл громадськості.

Слід констатувати, що експертна профілактика є пов'язаною з усіма напрямками діяльності експертних установ і може здійснюватися в різноманітних формах, зокрема за конкретними експертизами, під час узагальнення експертної практики, розроблення науково-дослідницької тематики, проведення методичної роботи і правової пропаганди тощо. У зв'язку з цим не повинна викликати заперечень теза про можливість і закономірність використання спеціальних знань співробітників експертних установ у профілактичній роботі щодо попередження злочинів та інших правопорушень. Форму такого використання спеціальних знань у кримінальному провадженні вже апробовано практикою, а в окремих випадках передбачено законодавством як систему правил застосування під час досудового розслідування та судового розгляду спеціальних знань уповноважених законом осіб.

Слід зазначити, що в цій роботі ми торкнулися лише найбільш важливих для нашого дослідження форм кримінологічної діяльності, не виключаючи необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі. Зокрема, в юридичній літературі використання спеціальних знань класифікують також за: 1) суб'єктом застосування; 2) ступенем закріплення у кримінальному процесуальному законі. Пропонується також класифікувати форми застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві з поділом на дослідження (передекспертне, у тому числі ревізія, й експертиза), техніко-прикладну форму (застосування спеціальних знань при провадженні процесуальних дій), оперативно-розшукову форму, знаково-лінгвістичну форму (переклад), консультаційну форму³⁶². Також за ступенем вираженості у законі В. М. Махов поділяє форми застосування експертом спеціальних знань на ті, що прямо передбачаються у КПК, і згадані у ньому (або хоча б в інструкції системи експертних установ), але не згадані у жодному нормативно-правовому акті. Ю. А. Калінкін розрізняє ті форми участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, що регулюються у КПК, і ті, які кримінально-процесуальним законом не

³⁶² Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 9.

регулюються³⁶³. Вищезазначене лише підтверджує необхідність подальшого дослідження питань використання правоохоронними органами спеціальних знань у протидії злочинності³⁶⁴.

3.3. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України в межах кримінальних проваджень

Як зазначено в попередньому підрозділі, експертна діяльність співробітників експертних установ з попередження злочинів має різноманітні аспекти профілактичної діяльності. Це може бути виявлення експертом під час здійснення ним покладених на нього функцій щодо конкретної справи обставин, які сприяють цьому злочину або іншому правопорушенню, полегшують їх вчинення або приховування, а також узагальнення експертної практики з питань попередження злочинності щодо певної групи конкретних справ. При цьому відбувається не лише констатація встановлених недоліків, порушень і недосконалості певних правил, технічних процесів або механізмів тощо, але і розроблення із застосуванням спеціальних знань профілактичних рекомендацій щодо усунення цих недоліків, удосконалення правил, процесів і механізмів.

Експертна профілактика може бути спрямована на припинення конкретного злочину або правопорушення. Використовуючи спеціальні знання, працівники експертних установ самостійно чи у співпраці зі співробітниками інших спеціалізованих установ можуть розробляти й удосконалювати прилади і пристрої, що перешкоджають вчиненню злочину або забезпечують його оперативне виявлення і знаходження злочинця. Профілактичні рекомендації співробітників судово-експертних установ можуть реалізовуватися в правоохоронних органах, які розглядають можливості використання спеціальних знань для виявлення обставин, що сприяють злочинам, у лекційній пропаганді серед населення з використанням у допустимих межах матеріалів експертної практики.

³⁶³ Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1981. С. 43.

³⁶⁴ Філіпенко Н. Є. Форми кримінологічної діяльності експертних установ. *ПравоUA*. 2020. № 3. С. 155–159.

Однією із форм профілактичної роботи експертів є надання практичної допомоги окремим установам та організаціям у виявленні криміногенних факторів та інших недоліків, що допускаються в процесі здійснення ними своєї виробничої діяльності³⁶⁵.

Незважаючи на різноманітність форм профілактичної діяльності експертно-криміналістичних установ найбільш важливе значення в цій галузі мають можливості експертизи в межах кримінального провадження у виявленні обставин, що сприяють кримінальним правопорушенням, а також розробленні заходів щодо їх усунення³⁶⁶.

Відповідно до пункту 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження – це досудове розслідування і судове провадження або процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Увесь процес кримінального провадження пов'язано з установленням та доказуванням таких фактичних обставин, як подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат, обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження тощо.

У багатьох випадках установлення зазначених фактів потребує дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки чи мистецтва. Для вирішення цих завдань Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає залучення експерта або спеціаліста, тобто осіб, які володіють науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, мають право на проведення

³⁶⁵ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 45

³⁶⁶ Криминология / под ред.: Стручков Н. А.; пер. с чешского Гельфер М. А. Москва : Прогресс, 1982. С. 61.

експертизи або участь в інших процесуальних діях і яким доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок чи консультацію з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери їх знань (ст. 69, 71 КПК України).

Таким чином, спеціальні знання у кримінальному провадженні використовуються у двох формах: у разі залучення спеціалістів під час окремих слідчих (судових) дій і в межах проведення експертизи.

Проведення судової експертизи, її підстави та порядок регламентовано Законом України «Про судову експертизу», КПК України (статтями 101–102, 242–245, 486, 509), Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень. Судова експертиза – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи і потребують спеціальних знань (ст. 242 КПК України). Аналогічне визначення міститься у Законі України «Про судову експертизу» (ст. 1). До спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності та досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науково-практичному рівню.

Згідно з процесуальним законодавством України експери виконують первинні, додаткові, повторні, комісійні та комплексні експертизи. Підставою для проведення експертизи відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом. Результати проведення експертних досліджень викладаються у письмовому документі – висновку експертного дослідження.

Під час експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні у справі факти можуть установлюватися за відсутності слідчого (або суду). Ця особливість дає змогу пояснити, чому законодавець передбачив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному й об'єктивному встановленню фактів експертом і

всебічний перевірки його висновків слідчим і судом. Експертизу слід призначати лише тоді, коли в цьому дійсно є потреба, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину у справі. Недопустимо призначати експертизу для вирішення питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого, прокурора або судді, тобто на вирішення експерта не ставляться питання правового характеру.

Межі експертного дослідження обмежено колом питань та завдань, визначених у постанові слідчого або суду. Відповідно до статті 69 КПК України експерт має право знайомитися лише з тими матеріалами кримінального провадження, які стосуються предмета дослідження, а також бути присутнім під час вчинення лише тих процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. Експерту забороняється самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо їх відображено в наданих йому матеріалах неоднозначно; вирішувати питання, які виходять за межі спеціальних знань експерта, та з'ясування питань права і давати оцінку законності проведення процедур, регламентованих нормативно-правовими актами.

Раніше проведені анкетування слідчих підтверджують високу оцінку ними судової експертизи як форми використання спеціальних знань. Так, 95 % опитаних слідчих підтверджують проведення судової експертизи у кожній кримінальній справі. 70 % відзначили, що висновок експерта в окремих кримінальних провадженнях є основним доказом³⁶⁷.

Новелою чинного КПК України є право сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч. 2 ст. 243 КПК України). Це суттєво розширює коло суб'єктів-замовників експертизи у кримінальному провадженні, хоча і порподжує додаткові питання щодо порядку такого залучення та його документального оформлення³⁶⁸. Проте суттєвою проблемою залишається відсутність законодавчої вимоги щодо виявлення

³⁶⁷ Смирнова С. А. Организационно-тактические проблемы развития судебноэкспертной деятельности: по материалам Северо-Западного регионального центра судебной экспертизы Министерства юстиции Российской Федерации : дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. М., 2003. С. 231.

³⁶⁸ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 134.

причин та умов вчинення кримінальних правопорушень у процесі кримінального провадження³⁶⁹. Але слід зазначити, що навіть під час дії статті 23 КПК України спостерігалася стала динаміка зменшення кількості експертних проваджень, у яких знайшли відображення рекомендації профілактичного характеру.

Так, аналіз профілактичної роботи Харківського НДІСЕ за 1999–2004 рр. підтвердив зазначений факт, зокрема у 1999 році висновків, що мали профілактичні рекомендації, налічувалося 74, а у 2004 році лише 23, при тому, що кількість експертних проваджень з року в рік неухильно зростає³⁷⁰. Разом із тим, з точки зору А. В. Дудич, було б неправильно думати про виключення профілактичної складової з діяльності слідчого та прокурора. Про це свідчить положення частини 1 ст. 91 КПК України, відповідно до якого доказуванню підлягають:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання³⁷¹.

Відповідно до статті 66 КК України до обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального

³⁶⁹ Там само, с. 189

³⁷⁰ Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матер. засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12.11.2008 р.). Харків, 2008. С. 38.

³⁷¹ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 189–190.

правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України) поряд з іншими слід відносити вчинення злочину: а) внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України); б) під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України); в) під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України). Під час призначення покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені у частині 1 ст. 66 КК України.

Профілактичну діяльність правоохоронних органів під час розкриття та розслідування злочинів відносять також А. І. Вінберг та О. М. Васильєв³⁷². Підтверджує зазначений висновок і Закон України «Про Національну поліцію», в якому основним завданням поліції визначено превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень і виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень (ст. 23). Отже, установлення причин та умов вчинення злочину охоплюється межами доказування у кримінальному провадженні та є обов'язком сторони обвинувачення, що висуває відповідні вимоги до процедури призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Крім того, на завданні протидії злочинності та профілактики правопорушень під час проведення конкретних видів експертиз наголошується в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень³⁷³. Так,

³⁷² Васильєв А. Н. Предмет криміналістики. *Соціалістическа законность*. 1967. № 1. С. 31; Вінберг А. И. Криміналістика / под ред.: Вінберг А. И., Митричев С. П. Москва : Госюриздат, 1950. С. 4.

³⁷³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. *БД «Законодавство України»* / ВР

основним завданням судово-ветеринарної експертизи є оцінювання своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних і карантинних заходів; одне з основних питань військової експертизи стосується аналізу ефективності заходів запобігання оточенню та виведенню з оточення частин та підрозділів, які були задіяні у виконанні бойових завдань та потрапили в оточення. Обов'язок установлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення також безпосередньо передбачено порядком проведення експертизи з дослідження обставин і механізму техногенних вибухів, біологічної експертизи, експертизи з охорони праці та безпеки життєдіяльності та гірничотехнічної експертизи.

В Інструкції «Про організацію і проведення профілактичних робіт судово-експертними установами системи Міністерства юстиції СРСР», яка була ухвалена і затверджена наказом Міністерства юстиції СРСР від 27.11.1986 року, безпосередньо визначалися форми та види профілактичних робіт³⁷⁴. В абзаці першому зазначеної Інструкції наголошувалося, що надання органам розслідування та судам допомоги у встановленні на підставі спеціальних знань обставин, що сприяли скоєнню злочинів, є службовим обов'язком співробітників судово-експертних установ системи Міністерства юстиції СРСР.

Крім того, діяльність експерта у кримінальному провадженні за загальним правилом обмежено предметом експертного дослідження та питаннями, поставленими перед ним органами дізнання, слідства та суду. Аналіз кримінальних проваджень, за якими призначалися експертизи, дає підстави говорити про практичну відсутність у постановках про призначення експертизи питань, спрямованих на з'ясування причин та умов скоєння кримінального правопорушення. Сьогодні на практиці спостерігається недостатній рівень використання спеціальних знань з боку слідчих та суду щодо з'ясування причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Зокрема, на можливість призначення судових експертиз з метою виявлення обставин

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 19.11.2020).

³⁷⁴ Инструкция об организации и проведении профилактической работы судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР : затв. Министерством юстиции СССР от 04.12.1986 № К-8-805.

профілактичного характеру вказали лише 49 % опитаних слідчих. Водночас слідчі нехтують постановкою на вирішення судових експертиз питань, спрямованих на встановлення причини та умов вчинення злочинних проявів. Дослідники встановили, що тільки 13 % слідчих із загальної кількості опитаних ставлять такі питання. Решта слідчих ставить їх іноді (49 %) або не формулює їх взагалі (37 %) ³⁷⁵. І це вже не кажучи про питання, що стосуються причин та умов не конкретних злочинних посягань, а суспільно небезпечних діянь певного виду.

Пропозиції експертів, спрямовані на подолання причин та умов злочинності, повинні ґрунтуватися на результатах проведених ними експертних досліджень їх узагальнення, бути науково обґрунтованими, конкретними та аргументованими. На думку Р. С. Белкіна, назріла необхідність законодавчої регламентації профілактичної діяльності експерта. «Чекають свого рішення, – пише він, – питання про форму профілактичних пропозицій експерта, про їх адресатів, особливо в експертних ситуаціях, коли від негайної реалізації профілактичних пропозицій експерта залежить попередження тяжких наслідків для життя та здоров'я людей, значної матеріальної шкоди тощо» ³⁷⁶.

Для вирішення зазначених питань в Україні ухвалено Закон «Про судову експертизу» ³⁷⁷, але питання профілактичної діяльності майже не знайшли в ньому відображення. Більш того, проект Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» ³⁷⁸ також оминув увагою проблему попередження злочинності в діяльності судових експертів.

³⁷⁵ Шевчук В. М. Засоби реалізації криміналістичної профілактики економічних злочинів. Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності; за ред. В. А. Журавля. Харків, 2006. С. 163.

³⁷⁶ Белкин Р. С. Судебная экспертиза: вопросы, требующие решения. *Советская юстиция*. 1988. № 1. С. 22.

³⁷⁷ Про судову експертизу : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

³⁷⁸ Про судово-експертну діяльність в Україні : проект закону України від 30.03.2017 № 6264. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=61469 (дата звернення 19.11.2020).

Тим не менш, чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість залучення експерта в профілактичну діяльність під час проведення експертизи. Так, пункт 4 ч. 3 ст. 69 КПК України дає право експерту викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання. Звісно, закріплене у законі право експерта дозволяє останньому звернути увагу органа дізнання, слідства та суду на проблему попередження злочину, визначення причин та умов кримінального правопорушення, і в криміналістичній практиці зазначене право визначається як «експертна ініціатива».

За загальним правилом профілактичні рекомендації експерта можуть бути як загальними, так і детальними. У загальних рекомендаціях указуються тільки основні напрями, в межах яких слід у подальшому вести науково-технічні дослідження для розроблення заходів щодо попередження злочинів. Детальні рекомендації містять у собі конкретні заходи технічного або організаційно-правового характеру, спрямовані на усунення обставин, що сприяли скоєнню злочину. У зв'язку з тим, що «експертна ініціатива» обмежується лише колом питань, пов'язаних із конкретним правопорушенням відповідно до кримінального провадження, профілактичні рекомендації експерта в такій ситуації повинні бути детальними. Таким чином, у разі експертної ініціативи право експерта суттєво обмежується лише проблематикою кримінального провадження і не може виходити за його межі або стосуватися загальних питань попередження злочинності чи питань попередження злочинності певного виду. Однак і в цьому випадку експерту у своєму висновку доцільно викласти як обставини профілактичного характеру, так і рекомендації щодо їх усунення.

Висновок експерта з питань профілактичного характеру складається у звичайній формі, він повинен бути чітким, послідовним і не містити суперечностей. У дослідницькій частині описуються фактичні обставини, які, на думку експерта, могли сприяти скоєнню правопорушення. Повідомляються перебіг та результати експериментів, якщо вони проводились.

У випадках, коли встановлені експертом обставини і запропоновані організаційно-технічні заходи недоцільно розголошувати, вони повинні викладатися у спеціальному повідомленні особі, яка призначила експертизу. Якщо зволікання з реалізацією профілактичних рекомендацій створює реальну загрозу

настання аварій, нещасних випадків чи інших небезпечних наслідків повідомлення слідчому або суду повинно направлятися до закінчення експертизи. У випадку, коли встановлені причини скоєння злочину можуть сприяти вчиненню аналогічних правопорушень в інших підприємствах установах чи організаціях, у тому числі в інших сферах життєдіяльності людини, керівник експертної служби повинен безпосередньо повідомити відповідні правоохоронні органи для попередження вчинення цих правопорушень.

Зазначаємо, що проблему експертної ініціативи пов'язано не лише з межами кримінального провадження, але ще й із тим, що праву експерта фактично не відповідає нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт. Складається досить складна ситуація: ініціатива експерта може залишитися не реалізованою, а його висновки – не використаними. Найчастіше доводиться зустрічатися з такою ситуацією, коли за ініціативою експерта розробляються ті чи інші профілактичні рекомендації. Також слід визнати незадовільною реакцію відповідних установ на профілактичні пропозиції, що надходять від експертних установ. Так, за твердженнями науковців, в окремі роки цей показник знижувався до 10,9 % (1988) і ніколи не перевищував 22 %³⁷⁹. Зараз цей результат є ще гіршим.

Слід указати і на ту обставину, що це питання має ще одну особливість. Реалізація профілактичних пропозицій експерта набуває зовсім іншої форми в разі її реалізації в екстремальних умовах, адже будь-яке зволікання в цьому випадку загрожує тяжкими наслідками. Йдеться про виявлення в процесі проведення експертизи певних обставин, які потребують їх негайного усунення, оскільки вони свідчать про реально існуючу загрозу життю і здоров'ю людей, заподіяння значного матеріального збитку тощо. Прикладом може служити висока ймовірність виникнення повторного теракту при недотриманні елементарних рекомендованих експертами заходів безпеки³⁸⁰. У нинішній ситуації, яка склалася в нашій державі, це питання є особливо

³⁷⁹ Алиев А. И. Проблемі судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. 12.00.09. Киев, 1990. С. 27–28.

³⁸⁰ Фролова А. В. Право экспертной инициативы и экспертная профилактика в современном уголовном процессе. Проблемы техногенной безопасности и устойчивого развития. 2011. Вып. 2. С. 280.

актуальним. звичайний порядок вжиття профілактичних заходів через орган, який призначив експертизу, в таких випадках може призвести до непоправних наслідків, тут повинна бути узаконена інша процедура, яка б забезпечувала негайну реалізацію профілактичних пропозицій. У таких випадках експерту слід надати право повідомляти про виявлені обставини не лише органу, який призначив експертизу, але і безпосередньо за місцем ужиття необхідних профілактичних заходів – керівнику відомства, організації або підприємства з обов'язковим повідомленням як органа, який призначив експертизу, так і експерта про вжиті заходи в найстисліші терміни.

Вищезазначена проблема неодноразово потрапляла у поле зору вчених. Наприклад, Г. О. Стрілець висловлювала пропозицію щодо доповнення кримінального процесуального законодавства положеннями такого змісту: «Якщо в процесі дослідження експерт встановить факти, які можуть мати значення для справи, з приводу яких не були поставлені запитання, він повідомляє про це орган, який призначив експертизу, і погоджує з ним подальші дії», що свідчить про право експертної ініціативи³⁸¹. До таких відомостей належать і обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочинів, та були виявлені у процесі узагальнення та аналізу експертної практики для вжиття заходів з їх усунення. Підставою для надання інформації про відповідні обставини може бути експертне завдання, сформульоване у постанові про призначення експертизи. Вони можуть бути встановлені також у порядку експертної ініціативи.

Про негативний вплив цієї прогалини у кримінально-процесуальному законодавстві свідчать результати анкетування. Так, 89 % опитаних слідчих працівників вказали, що від експертів пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів не надходили жодного разу, 6 % зазначили, що такі пропозиції надходили вкрай рідко, 5 % відповіли, що такі пропозиції надходили від керівника експертної установи за результатами узагальнення результатів експертиз³⁸². У цьому випадку доречною

³⁸¹ Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2009. С. 11.

³⁸² Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 190.

є думка І. Я. Фрідмана про те, що включення відповідної статті до КПК сприяло б залученню експерта до профілактичної діяльності³⁸³.

Виявлення причин такого складного суспільно небезпечного діяння, як кримінальне правопорушення, потребує вивчення цілого комплексу різних питань і виходить далеко за межі можливостей експертної установи. У зв'язку з цим загальний обов'язок попередження злочинності покладається на відповідні правоохоронні структури, саме тому експерт на основі своїх спеціальних знань може встановлювати конкретні причини певного факту, але це технічні та інші спеціальні дані, які потребують оцінювання з боку слідства та суду.

Найближча до судової експертизи за різноманіттям видів застосовуваних знань та методів дослідження, найбільш змістовна з точки зору застосування спеціальних знань, умінь та навиків форма участі експерта у кримінальному судочинстві – участь його у процесуальних, у тому числі слідчих діях³⁸⁴.

Особа, яка володіє спеціальними знаннями, може брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях залежно від поставлених перед нею завдань як експерт або спеціаліст. Участь експерта й участь спеціаліста – дві самостійні форми використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дії, які мають як спільні, так і відмінні риси. Слід зазначити, що з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»»³⁸⁵ були внесені суттєві корективи

³⁸³ Фридман И. Я. О взаимодействии экспертных учреждений со следственными органами и судами по реализации профилактических предложений. Криминалистика и судебная экспертиза: Респ. межвед. науч.-метод. сб. Киевск. ун-та. Киев : Выща школа, 1981. Вып. 22. С. 91–108.

³⁸⁴ Селина Е. В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. С. 113.

³⁸⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» :

в процесуальний статус спеціаліста у кримінальному провадженні. Раніше, і експерт, і спеціаліст, які володіють спеціальними знаннями, беручи участь у слідчій (розшуковій) дії, не проводили жодних досліджень (принаймні таких, результати яких вимагають спеціального тлумачення з використанням спеціальних знань) і не давали письмового або усного висновку, а їх діяльність на досудовому слідстві мала консультаційний характер. Факти, що встановлювалися експертом або спеціалістом під час слідчої (розшукової) дії, могли мати доказове значення, однак вони не утворювали самостійного доказу, якими є висновок або показання експерта. Одержані ними дані були складовою частиною загальних результатів процесуальної дії і фіксувалися слідчим або судом у тексті відповідного протоколу, а всі можливі оціночні судження експерта (спеціалістів) мали суто попередній характер і викладалися тільки усно³⁸⁶. Це давало підстави окремим вченим говорити про відсутність у зазначеній діяльності не лише профілактичних завдань, а й узагалі самостійної процесуальної діяльності експерта або спеціаліста в межах кримінального провадження³⁸⁷. Однак з ухваленням вищезгаданого закону ситуація кардинально змінилася.

Відповідно до статті 71 КПК України спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Що є стосується відмінностей участі експерта й участі спеціаліста, то вони пов'язані насамперед з їх процесуальним

Закон України від 17.06.2020 № 720-ІХ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n55> (дата звернення 19.11.2020).

³⁸⁶ Лобан І. Е., Заславский Г. И., Попов В. Л. Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. С. 60; Дудич А. В. Эксперт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 179.

³⁸⁷ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 80, 90; Зуев Е. И. Познания сведущего лица в предупреждении преступлений. Вопросы судебной экспертизы. Баку, 1973. Вып. 16. С. 125.

статусом. Діяльність спеціаліста має підлеглий характер. У правовому розумінні він чітко визначається слідчим або судом, і всі свої дії, навіть у межах наданих йому законом прав, спеціаліст здійснює тільки за згодою слідчого (суду) або за його вказівкою. Експерт у справі, одночасно беручи участь у слідчій (розшуковій) дії, не втрачає повністю своєї процесуальної самостійності й незалежності. Організаційно підкоряючись вказівкам слідчого (суду), він зберігає надані йому законом процесуальні права³⁸⁸.

Спеціаліст може залучатися для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів і креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків (ст. 71 КПК України).

Спеціаліст має право:

1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

3-1) викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання;

4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;

5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

7) надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі у випадках, передбачених частиною третьою ст. 214 цього кодексу.

³⁸⁸ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. С. 179.

Таким чином, спеціаліст хоча і в обмеженому вигляді (під час розгляду кримінальних проступків) також може брати активну участь у досудовому та судовому розслідуванні, звертати увагу на характерні обставини вчиненого кримінального правопорушення, викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання, в тому числі профілактичного характеру.

На стадії досудового та судового розгляду експерт та спеціаліст можуть також брати участь: а) в огляді місця події та речових доказів; б) слідчому експерименті; в) у допиті обвинувачених, потерпілих, свідків з метою з'ясування обставин, які стосуються предмету судової експертизи; г) в обговоренні та формулюванні питань, які підлягають вирішенню; д) у витребуванні матеріалів і документів, необхідних для надання висновку, оголошенні у суді показань обвинувачених, потерпілих і свідків, протоколів слідчих (розшукових) дій, витребуванні чи відборі зразків для експертного дослідження. Відповідні клопотання експерта підлягають задоволенню, якщо вони сприяють вирішенню завдань кримінального судочинства³⁸⁹.

Як і в разі проведення експертизи, експерт та спеціаліст у випадку залучення слідчим або судом для вирішення питань у кримінальному провадженні, що потребують спеціальних знань, мають можливість не лише вирішити конкретні завдання для забезпечення доказової бази, але й допомогти у визначенні причини та умов скоєння кримінального правопорушення та розробленні заходів з їх попередження. Зокрема, це стосується участі експерта в огляді місця події і встановлення недоліків охоронних систем, слідчому експерименті та допиті обвинуваченого. Наприклад, судово-медична специфіка обставин, які підлягають з'ясуванню на допиті за участю експерта, значно знижують імовірність, а іноді повністю виключають детальне продумування свідчень, звісно, якщо сам допитуваний не має спеціальної медичної підготовки³⁹⁰. Результати профілактичної

³⁸⁹ Назаров В. А. Назначение и проведение экспертизы в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2003. С. 112.

³⁹⁰ Лобан И. Е., Заславский Г. И., Попов В. Л Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты. СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. С. 168–171.

діяльності у цих випадках можуть закріплюватися у різних формах, зокрема пояснень або доповнень до протоколу слідчих дій, доповідної записки, консультації тощо.

На жаль, коло обставин, що аналізуються з метою розроблення пропозицій профілактичного характеру щодо конкретної справи, як правило, пов'язано з двома обмеженнями: по-перше, з матеріалами провадження, які стосуються предмета експертизи, або тих, що перебувають у розпорядженні спеціаліста чи в яких останні беруть участь; по-друге, з такими обставинами, для аналізу і з'ясування сутності яких потрібні спеціальні знання³⁹¹.

Велике значення для всієї діяльності щодо попередження злочинів мають непроцесуальні форми виявлення і застосування заходів щодо усунення умов, що сприяли скоєнню злочинів та інших правопорушень. Основною формою непроцесуальної профілактичної діяльності є виявлення криміногенних факторів і розроблення профілактичних рекомендацій щодо їх усунення за матеріалами узагальнення експертної практики.

Нагадаємо, що узагальнення експертної практики має на меті встановлення найбільш типових обставин, які сприяють скоєнню кримінального правопорушення, та розроблення пропозицій з їх усунення. Узагальнення експертних досліджень можуть проводитися за об'єктами дослідження, видами експертиз, окремими категоріями кримінальних і цивільних справ з метою виявлення найбільш типових причин та умов виникнення правопорушень і розроблення заходів щодо їх усунення. У процесі узагальнення можуть використовуватися результати науково-дослідних робіт працівників експертних установ. Так, саме під час криміналістичних експертиз був встановлений інженерний прорахунок у виготовленні газового пістолету модифікації ІЖ-79 (БП42), що належить до спеціальних засобів захисту і є точною копією пістолета ПМ щодо можливості його перероблення в бойову зброю, невдала конструкція (з точки зору безпеки використання) якого дозволяла замінювати ствол на пістолеті на самостійно виготовлений у гаражних умовах, що надавало

³⁹¹ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 81.

можливість у подальшому використовувати цей пістолет з бойовими патронами калібру 9 мм³⁹².

Результати узагальнення можуть оформлюватися у вигляді повідомлень, доповідних, наукових доповідей на конференціях, у журналах тощо. Зокрема, в журналі «Криміналістика і судова експертиза» міститься стаття групи судових експертів з узагальнення експертної практики з оцінювання окремих видів військового майна³⁹³. У разі необхідності надсилання повідомлень профілактичного змісту правоохоронним органам або органам влади щодо узагальнення експертної практики зазначені документи подаються від імені керівника експертної установи, де проведено узагальнення.

Суттєвим недоліком зазначеного виду профілактичної діяльності є відсутність прямого обов'язку експертних установ проводити такі узагальнення і в багатьох випадках – відсутність конкретного адресату, зацікавленого в отриманні зазначених узагальнень та їх практичного впровадження. Крім того, значна кількість узагальнень здійснюється на недостатньо переконливому матеріалі, безпосередні висновки та пропозиції викликають сумнів і часто взагалі не впроваджуються в практику, залишаючись лише на папері³⁹⁴. Сьогодні вимагає ширшого використання узагальнень експертної практики в питаннях протидії злочинності в агропромисловому комплексі, посягань на власність, кіберзлочинності, безпеки виробництва та дорожньо-транспортних порушень. Своєчасне планування й обговорення таких узагальнень з урахуванням актуальних завдань протидії злочинності робить їх

³⁹² Есембаев М. О. Совершенствование профилактической деятельности судебного эксперта в области криминалистических исследований. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-profilakticheskoy-deyatelnosti-sudebnogo-eksperta-v-oblasti-kriminalisticheskikh-issledovaniy/viewer> (дата звернення 19.11.2020).

³⁹³ Юхименко А. В., Волоков В. О. Узагальнення експертної практики з оцінки окремих видів військового майна – бронжилетів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 772–783. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_76 (дата звернення 18.11.2020).

³⁹⁴ Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фридман та ін. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 85.

більш успішними і надасть можливість ефективніше впроваджувати розроблені рекомендації.

Окремої уваги потребує розгляд так званої «внутрішньої профілактики» правопорушень у сфері експертної діяльності в межах кримінальних проваджень. На відміну від «зовнішньої профілактики», яка має власні самостійні об'єкт та напрямок впливу і являє собою експертну діяльність під час експертного дослідження, що полягає у виявленні, дослідженні та збереженні відомостей про умови, які сприяють вчиненню правопорушень, а також у розробленні практичних рекомендацій щодо їх усунення і подальшого запобігання правопорушенням, внутрішня експертна профілактика проводиться з метою виявлення та попередження злочинів (правопорушень) судових експертів, у діяльності яких виявлено ознаки правопорушень, фактів, що потенційно сприяють вчиненню правопорушення як усередині судово-експертної організації стосовно своїх працівників, так і стосовно судових експертів інших судово-експертних організацій.

Причини правопорушень судових експертів (у вигляді завідомо неправдивих висновків експерта) можуть бути такими: підкуп, залякування, використання службового становища зацікавленої особи для здійснення впливу на судового експерта, приховування обставин, що виключають залучення особи як судового експерта (він є родичем потерпілого, має дружні або неприязні стосунки з однією зі сторін тощо), і неналежна професійна підготовка.

Законом України «Про судову експертизу» передбачено проведення атестації судових експертів з метою оцінювання професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробленні теоретичної та методичної бази судової експертизи, а також рівня їх спеціальних знань та відповідності займаній посаді. Зокрема, судовому експерту-психологу, який має намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта та/або кваліфікаційного класу, відмовляють у присвоєнні (підтвердженні) кваліфікації та/або кваліфікаційного класу у разі визнання його в установленому законодавством порядку недієздатним, за наявності судимості, накладення адміністративного стягнення за вчинення корупційного правопорушення або непроходження кваліфікаційної співбесіди³⁹⁵.

³⁹⁵ Про затвердження Порядку проведення атестації та присвоєння кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів

Для присвоєння та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів створюються експертно-кваліфікаційні комісії, завданням яких є встановлення відповідності кваліфікації та класу відповідного експерта. До складу експертно-кваліфікаційних комісій входять найбільш досвідчені фахівці та науковці, які мають кваліфікацію судового експерта та стаж практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років. Серед них має бути не менше двох фахівців тієї експертної спеціальності й того класу, з яких комісія проводить атестацію, присвоює кваліфікацію судового експерта або кваліфікаційний клас, а також фахівець із процесуальних питань судової експертизи.

Експертна служба МВС України у власній Антикорупційній програмі також порушила це питання³⁹⁶. Розділ III зазначеної програми «Антикорупційні заходи у діяльності Експертної служби» запроваджує два рівня заходів із запобігання, виявлення і протидії корупції у своїй діяльності, які охоплюють:

1) періодичне оцінювання корупційних ризиків у діяльності Експертної служби; корупційним ризиком є обґрунтована ймовірність настання події корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення або порушення вимог Антикорупційної програми;

2) антикорупційні стандарти і процедури у діяльності Експертної служби.

Основними антикорупційними стандартами і процедурами Експертної служби є такі:

1) ознайомлення нових працівників із змістом Антикорупційної програми, проведення навчальних заходів з питань запобігання і протидії корупції;

2) положення щодо обов'язкового дотримання Антикорупційної програми;

судово-психіатричним експертам та позбавлення кваліфікації судового експерта і кваліфікаційних класів судово-психіатричних експертів: наказ МОЗ України від 06.04.2018 № 635. *БД «Законодавство України»* / *ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0553-18#n15> (дата звернення 11.11.2020).

³⁹⁶ Антикорупційна програма експертної служби МВС України. Експертна служба МВС України: офіц. сайт. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/anticor2017.pdf> (дата звернення 11.11.2020).

3) обмеження щодо підтримки Експертною службою політичних партій і здійснення благодійної діяльності;

4) механізм повідомлення про виявлення ознак порушення Антикорупційної програми, ознак вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, а також конфіденційність таких повідомлень та захист викривачів;

5) здійснення уповноваженим та працівниками функцій щодо запобігання корупції;

6) процедура розгляду повідомлень викривачів, включно з внутрішнім розслідуванням і накладенням дисциплінарних стягнень;

7) норми професійної етики й обов'язки та заборони для працівників;

8) механізми запобігання і врегулювання конфлікту інтересів;

9) обмеження щодо подарунків;

10) нагляд і контроль за дотриманням вимог Антикорупційної програми.

Оцінювання корупційних ризиків у діяльності Експертної служби є постійним (періодичність – не менше одного разу на рік) і проводиться комісією з оцінювання корупційних ризиків. Порядок діяльності та склад комісії затверджуються керівником Експертної служби. До складу комісії входять уповноважений (голова комісії), керівники структурних підрозділів Експертної служби, а також інші працівники, визначені керівником за погодженням з уповноваженим.

Досить часто правопорушення експертів під час кримінальних проваджень є пов'язаними з вигоранням на роботі. Долають цю проблему іноді оригінальним способом. Так, із метою оптимізації експертної діяльності серед співробітників Сумського відділення Харківського НДІ судових експертиз була проведена ділова інтерактивна гра у формі тестування та експрес-тренінгу з питання виявлення в судових експертів симптомів, які вказують на наявність (відсутність) професійного вигорання і факторів ризику їх формування, з подальшим подоланням (відреагуванням, компенсацією) і профілактикою. В експерименті взяли участь 14 респондентів, які становили 77 % судових експертів відділення. Аналіз результатів діагностичного дослідження дав підстави його ініціаторам констатувати, що у 10 (71 %) експертів відсутні симптоми професійного вигорання. У чотирьох експертів (29 %) були виявлені окремі симптоми емоційного вибіркового реагування

на стадії його формування, що проявилися в обмеженні емоційної віддачі за рахунок вибіркового реагування в процесі робочих контактів і симптоми «розширення сфери економії емоцій» як форми захисту, що переноситься за межі професійної діяльності та проявляється під час спілкування з рідними штибу «так утомився на роботі, що не бажаю спілкуватися й удома», крім того, були окремі скарги на порушення сну та підвищену дратівливість³⁹⁷.

Таким чином, профілактика повинна здійснюватися не лише експертами, але і безпосередньо щодо самих експертів³⁹⁸.

З метою запобігання поширенню правопорушень з боку експертів під час кримінального провадження необхідно посилити контроль за діяльністю судових експертів, що може виражатися в такому:

- виключення або максимальна мінімізація можливості спілкування судового експерта зі сторонами у справі (матеріали для проведення судової експертизи можуть бути передані для проведення судової експертизи та отримані після її проведення тільки в приміщенні й тільки працівниками канцелярії експертної установи);

- керівником експертної установи забезпечується жорсткий контроль за якістю судових експертиз, проведених співробітниками експертної установи (у разі виявлення недоліків у діяльності співробітників керівникам рекомендується виявляти елементи випадковості або закономірності цієї неякісної роботи, після чого вжити відповідних коригувальних заходів щодо недобросовісного співробітника тощо); відповідно до пункту 4.13 «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядається керівником підрозділу та керівником експертної установи (або його заступником), і якщо під час ознайомлення з останнім буде встановлено, що дослідження

³⁹⁷ Бабич С. В. До питання професійного вигорання судового експерта. Ароцкерівські читання: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (Полтава, 25 трав. 2017 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. Харків : Право, 2017. С. 164.

³⁹⁸ Аминев Ф. Г. Судебно-экспертная деятельность в Российской Федерации: современные проблемы и пути их решения : дисс. ... д-ра юрид. наук. 12.00.12. Уфа, 2016. С. 351.

проведено з недотриманням методики дослідження чи відхиленням від неї, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також експерт, який проводив попереднє дослідження;

– проведення регулярного рецензування судових експертиз вищими експертними установами, наприклад, судові експертизи, проведені експертами територіальних підрозділів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів, можна направляти на рецензування до державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (Експертної служби МВС України), і в разі встановлення у висновках експерта фактів незадовільної якості або суттєвих помилок судовий експерт викликатиметься на засідання відомчої експертної-кваліфікаційної комісії і може бути позбавлений права здійснювати відповідного виду судові експертизи з подальшими кадровими та організаційними висновками як щодо конкретного судового експерта, так і щодо керівника цієї судово-експертної організації;

– у територіальні підрозділи науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України (ДНДЕКЦ) направляти узагальнення як із позитивними прикладами проведених судових експертиз, так і з розбором недоліків судових експертиз;

– навчальні заходи, пов'язані викладанням у ЗВО майбутнім експертам методики з виявлення фальсифікації слідів.

3.4. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України щодо правового виховання населення

Кримінологічна діяльність експертних установ не обмежується лише процесуальною діяльністю експерта. Ще у XVIII ст. Ч. Беккарія зазначав, що найбільш правильним, хоча й найбільш складним засобом попередження злочинів є виховання³⁹⁹. На сьогодні ідея важливості здійснення виховного впливу як дієвого засобу протидії злочинності на загальносоціальному, груповому й індивідуальному рівні є загальноприйнятною і використовується кримінологами як під час розроблення теорій протидії злочинності в цілому, так і для обґрунтування пропозицій

³⁹⁹ Беккарія Ч. О преступлении и наказании. Москва, 1995. С. 241.

щодо протидії окремим видам злочинів⁴⁰⁰. Так, Г. С. Саркісов, досліджуючи проблему соціальної системи попередження злочинності, зазначав, «що усунення загальних причин злочинів і умов, які сприяли їх скоєнню є основним напрямом соціальної системи попередження злочинів», але разом з тим, ця система повинна вирішувати і деякі «підпорядковані завдання». До останніх він відносить виправлення та перевиховання осіб, що вчинили злочини, викорінення із свідомості людей пережитків минулого, антисуспільних поглядів, прагнень і спонукань, збочених потреб тощо⁴⁰¹.

Водночас значним недоліком сучасної правовиховної діяльності в системі протидії злочинності є відсутність збалансованої державної політики щодо цього питання. Становлення України як демократичної і правової держави, формування засад громадянського суспільства вимагають підвищення рівня правової культури населення. Потребують вирішення на державному рівні питання подальшого розвитку правосвідомості населення, подолання правового нігілізму й задоволення потреб громадян у одержанні знань про право. Це можна забезпечити насамперед шляхом удосконалення правової освіти населення. Значна частина заходів, що розробляються на національному та регіональному рівнях з питань правової освіти громадян⁴⁰², ґрунтується на Указі Президента від 18.10.2001 № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення», якому вже виповнилося 19 років і який ухвалювався в зовсім інших умовах розвитку держави⁴⁰³. Вбачається, що

⁴⁰⁰ Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. С. 251.

⁴⁰¹ Саркісов Г. С. Социальная система предупреждения преступности. Ереван, 1975. С. 136.

⁴⁰² Про Програму правової освіти населення області на 2018–2022 роки : рішення Івано-Франківської обласної ради № 818-20/2018 від 02.03.2018. URL: <https://orada.if.ua/decision/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD/> (дата звернення: 15.11.2020).

⁴⁰³ Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18.10.2001 № 992/2001. Міністерство

більшість запропонованих напрямків із забезпечення програми залишається нереалізованою, зокрема, такі як:

- здійснення місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування в межах своєї компетенції заходів щодо розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів і бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування;

- систематичне інформування державними засобами масової інформації населення про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також про стан правопорядку й боротьбу з правопорушеннями, особливо серед неповнолітніх, профілактику їх вчинення тощо;

- створення загальних і навчальних телевізійних та радіомовних каналів, а також запровадження сторінки, рубрики та інших популярних форм надання правової інформації для подальшого вдосконалення правової освіти населення в межах державного замовлення;

- проведення відповідної правоосвітньої та правовиховної діяльності державними закладами, підприємствами та організаціями культури;

- створення лекторіїв і кінолекторіїв, проведення виставок друкованої продукції правового спрямування, зустрічей з фахівцями-юристами, читачьких конференцій та інших заходів за участю органів виконавчої влади, відповідних управлінь юстиції, навчальних закладів і наукових установ на громадських або договірних засадах.

До того ж залишаються поза увагою такі актуальні питання українського сьогодення, як тероризм, сепаратизм, військові загрози тощо. За відсутності загальнонаціональних актуальних програм правовиховної діяльності в системі протидії злочинності посилена увага зазначеному питанню повинна бути приділена на регіональному рівні. Так, силами обласних державних адміністрацій розроблено програми правової освіти населення відповідних областей на наступні 3–4 роки, зокрема Сумської, Полтавської, Харківської, Івано-Франківської і Волинської, в яких не останнє місце посідають заходи з проведення систематичного інформування населення в засобах масової інформації та із

юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/ukaz-prezidenta-ukraini-vid-18-jovtnya-2001roku-9922001-pro-natsionalnu-programu-pravovoi-osviti-naselennya> (дата звернення: 15.11.2020).

застосуванням інших форм і методів інформування про державну правову політику, стан законності та правопорядку в області, забезпечення прав, свобод та інтересів громадян, про зміни в законодавстві, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади й органів місцевого самоврядування, а також щодо проведення профілактики правопорушень⁴⁰⁴.

На підставі аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду реалізації правовиховної діяльності всі зазначені заходи традиційно можна розділити за такими критеріями: за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом та за формами реалізації.

За *об'єктами* правовиховного впливу можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у системі протидії злочинності: 1) спрямовані на населення країни, регіону в цілому; 2) спрямовані на певні групи населення. Виділення зазначених груп населення може здійснюватися за ознакою віку, професії або фахової належності й віктимологічної уразливості.

Заходи першої групи спрямування мають загальний характер і є пов'язаними з інформуванням населення щодо положень чинного законодавства та змін до нього, інформуванням щодо криміногенних ризиків та шляхів їх уникнення, а також із здійсненням правовиховного впливу з метою усунення причин та умов злочинності. Водночас друга група зазначених заходів спрямовується на конкретні групи населення, що дозволяє максимально врахувати їх соціально-психологічні й культурні особливості, які можуть вплинути на процес здійснення та кінцевий результат виховного впливу, зокрема вік, фах, професійну

⁴⁰⁴ Про обласну програму правової освіти населення області на 2017–2020 роки : рішення Сумської обласної ради від 28.04.2017. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja/category/159-13-session.html?download=5476%3A13-session-30> (дата звернення: 15.11.2020); Про обласну програму правової освіти населення області на 2018–2022 роки : рішення Волинської обласної ради від 17.04.2018 № 228. URL: <https://voladm.gov.ua/new/nacionalna-programa-pravovoyi-osviti-naselennya-v-oblasti-zatverdzheno-plan-zahodiv/> (дата звернення: 15.11.2020); Про обласну програму правової освіти населення області на 2016–2020 роки : рішення Полтавської обласної ради від 29.04.2016 № 91. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/ses/7/31/1293.pdf> (дата звернення: 15.11.2020).

діяльність, схильність до правопорушень і належність до віктимологічних груп.

Особливе значення для діяльності експертних установ має напрямок правовиховної роботи, пов'язаний із підвищенням кваліфікації працівників правоохоронних органів. Так, пункт 2.13 заходів Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2022 роки⁴⁰⁵ передбачає проведення в установленому законодавством порядку навчання для працівників підрозділів поліції, служби пробації та посадових осіб органів місцевого самоврядування з питань забезпечення спільного контролю за правомірністю поведінки осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, та здійснення заходів щодо їх ресоціалізації. Зрозуміло, що експертна участь тут була б не зайвою.

Особливої уваги заслуговує також віктимологічна профілактика населення або його окремих груп. Концепція віктимологічної профілактики ґрунтується на інформуванні правоохоронними органами населення про сучасні форми прояву злочинності та можливості ефективного попередження злочинів, забезпечення захисту потенційних жертв і створення умов для активного співробітництва населення й поліції. Так, підрозділ V Превентивних заходів щодо протидії правопорушенням проти власності Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2022 роки в пункті 5.2 передбачає організацію інформування населення, у тому числі через засоби масової інформації, про необхідність вжиття заходів щодо посилення охорони власного майна, встановлення охоронної сигналізації і домофонів, зміцнення вхідних дверей, встановлення кодових замків на під'їздах житлових будинків тощо з метою попередження квартирних крадіжок та інших крадіжок майна з житла громадян⁴⁰⁶.

⁴⁰⁵ Про затвердження Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2022 роки. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roky> (дата звернення: 15.11.2020).

⁴⁰⁶ Там само.

Планувати слід і інші форми профілактичної роботи експертів в означеній сфері. В експертній установі повинні узгоджуватися плани надання допомоги окремим організаціям, установам і відомствам у роботі щодо виявлення різних недоліків, упущень та інших обставин, що сприяють різним правопорушенням, тексти лекцій з питань профілактики (як для визначених категорій посадових осіб, так і для населення) і плани проведення цих лекцій.

За *змістом* можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності:

- 1) інформаційно-просвітницькі (проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів щодо різних аспектів протидії злочинності);
- 2) профілактичні (проведення практичних тренувань і консультацій щодо питань забезпечення публічної безпеки, уникнення криміногенних ризиків та недопущення вчинення правопорушень);
- 3) агітаційні.

Беззаперечно, участь експерта є необхідною у таких заходах, в тому числі пов'язаних зі здійсненням контролю за обігом небезпечних предметів. Так, пункт 3.4 вже згаданої Регіональної програми передбачає організацію проведення контрольних перевірок та інших форм запобіжної роботи щодо забезпечення належного обліку та безпеки зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин та інших засобів ураження, що перебувають у розпорядженні підприємств, організацій та установ. Участь експерта в зазначеній профілактичній діяльності є не лише бажаною, але й обов'язковою⁴⁰⁷.

За *способами* реалізації можна виділити такі види правовиховних заходів: участь у заходах з використанням ЗМІ та мережі Інтернет, залучення й використання налагоджених відносин взаємодії з державними та недержавними суб'єктами протидії злочинності, використання взаємодії з освітніми установами, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями, міжнародними установами тощо.

Так, План заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, затверджений розпорядженням КМ України від 06.02.2019 № 56-р, передбачає залучення експертів у галузі психічних розладів, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, з метою

⁴⁰⁷ Там само.

сприяння висвітленню у засобах масової інформації відомостей про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням. Індикатором досягнення зазначеної мети буде розміщення публікацій у засобах масової інформації, проведення тематичних зустрічей та здійснення інших форми інформування населення про небезпеки, пов'язані із вживанням психоактивних речовин, а також про методи профілактики психічних розладів, пов'язаних з таким вживанням⁴⁰⁸.

За *формами* реалізації можна виділити такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності:

- проведення інформаційних кампаній та акцій;
- проведення конференцій, круглих столів та обговорень;
- проведення практичного навчання і тренінгів;
- випуск друкованих і цифрових інформаційних матеріалів.

Вже неодноразово згадувана нами Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України бере участь в організації та підготовці «круглих столів», семінарів і науково-практичних конференцій з актуальних проблем судової експертизи, організовує обмін досвідом, сприяє підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ, бере участь у розробленні програм підготовки експертних кадрів та розгляді пропозицій до планів стажування працівників судово-експертних установ Мін'юсту, сприяє міжнародному співробітництву в галузі криміналістики й судової експертизи, надає пропозиції судово-експертним установам з удосконалення науково-методичного, організаційно-управлінського та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Про затвердження плану заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : затв. розпорядженням КМ України від 6.02.2019 № 56-р. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2020).

⁴⁰⁹ Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL:

До основних повноважень НКМР відносять підготовку пропозицій до програм навчання судових експертів та планів стажування працівників судово-експертних установ, розгляд спірних питань експертної практики, невідтверджених повторних експертиз та обговорення інших питань з удосконалення та розвитку судової експертизи.

Згідно з уже згаданим планом заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року заплановано наукове дослідження проблем, пов'язаних з психоактивними речовинами, яке передбачає розроблення за активної участі судово-психіатричних експертів алгоритму застосування примусових заходів медичного характеру та альтернативного позбавленню волі лікування осіб з психічними та поведінковими розладами, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин.

Важливим залишається і напрямок інформаційної пропаганди шляхом видання відповідних друкованих та інформаційних матеріалів. Так, на Міністерство юстиції України покладається обов'язок видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза», в якому приділяється увага і профілактичній діяльності експертних установ.

Широкі можливості має і використання у справі правового виховання населення можливостей ЗМІ⁴¹⁰. Ділова співпраця правоохоронних органів із засобами масової інформації, як показує практика, має у більшості випадків позитивні результати. У сучасних кризових умовах, що характеризуються різким загостренням криміногенної обстановки, взаємодія поліції та інших силових структур з мас-медіа вимагає негайної активізації. При цьому необхідно зосереджувати зусилля на особливо гострих напрямках, використовуючи найбільш ефективні форми і методи співпраці, адже ЗМІ з огляду на їх величезну щоденну аудиторію

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення: 15.11.2020).

⁴¹⁰ Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Роль взаємодії з мас-медіа в протидії злочинності. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. міжвузів. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 73–76.

здатні зробити істотний внесок у справу протидії злочинності й запобігання злочинам⁴¹¹.

Як відомо, у процесі не завжди вдало організованих демократичних перетворень в Україні протягом останніх майже трьох десятиліть вітчизняні ЗМІ нерідко діяли в умовах всездозволеності, а точніше – безконтрольності. Працівники ЗМІ використовували те, що силові відомства країни через відомі суспільно-політичні події стали дещо заляканими, деморалізованими, ослабленими та як наслідок – малоефективними.

Протягом багатьох років «митці» радіо і телебачення зривали всі та всілякі «маски», «розкривали факти», «відновлювали істину» й оприлюднюючи різні матеріали. Зрозуміло, в цих умовах відкрився простір для одкровенень морально нечистоплотних осіб, виступів мисливців за сенсаціями, «месників» та активістів, а найчастіше просто політичних мародерів і кримінальних елементів. Водночас наполегливо замовчувалися такі факти, як, наприклад, історично стійке негативне ставлення нашого суспільства до злочинів і злочинців.

Останнім часом шляхом внесення законодавчих змін у механізми функціонування ЗМІ та іншими добре продуманими заходами влада зуміла переломити цю тенденцію. Крім посилення регламентування, вдалося відродити деякі елементи самоцензури та інші способи впливу на ЗМІ. А головне – вдалося зацікавити всі сторони у взаємовигідній співпраці.

Установлюючи ділові контакти з працівниками телебачення, радіо, газет, журналів та інтернет-видань і надаючи їм необхідну інформацію про стан криміногенної ситуації, необхідно домагатися, щоб у підґрунті повідомлень лежала об'єктивність, а не сенсаційність. Цілком імовірно, що саме прагненням до сенсацій, бажанням кинути виклик суспільству і необхідністю підвищити рейтинг і пояснюють той факт, що деякі телевізійні компанії, газети й інтернет-портали передають значно більше інформації на підтримку вимог змінити наявне кримінальне законодавство або лібералізувати його, ніж інформації, в якій розглядаються наслідки такої політики і пов'язана з цим шкода.

Використовуючи величезний потенціал ЗМІ, слід проводити заходи у сфері профілактики і правової освіти,

⁴¹¹ Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність і питання правового виховання населення. *Наше право*. 2020. № 3. С. 146–151.

спрямовані на об'єктивне інформування широкої громадськості про наслідки кримінальних діянь, що сприятиме формуванню більш раціонального підходу до боротьби зі злочинністю і дозволить уникнути сенсаційності⁴¹².

Завдання засобів масової інформації в цьому напрямку повинні бути чітко визначені: для того щоб досягти результату, слід подавати законослухняний спосіб життя в позитивному і привабливому світлі; користь дотримання правил поведінки повинна підкреслюватися так само, як і шкідливі наслідки, пов'язані з їх порушенням; подана інформація повинна бути об'єктивною, точною і достовірною, подання відповідної інформації слід використовувати так, щоб підсилити її іншими позитивними аргументами.

При цьому правоохоронцям слід урахувати, що представники ЗМІ, що спеціалізуються на проблемах висвітлення кримінальних подій, повинні в них розбиратися. Для цього необхідно активно співпрацювати з керівниками друкованих видань (газет, журналів тощо) й інтернет-медіа, в яких створюються постійні рубрики з кримінальної проблематики, журналістами і кореспондентами, які спеціалізуються на зазначеній тематиці, адміністрацією регіону та органів місцевого самоврядування, яким слід запропонувати цикли передач про небезпечність злочинної поведінки із залученням педагогів, психологів, медичних працівників тощо; громадськими лідерами, акторами, музичними та спортивними діячами, які пропагують нормальний стиль життя.

Суттєвою особливістю вітчизняних ЗМІ є те, що вони (до речі, як і західні та світові) демонструють явну заангажованість. У численних фактах необ'єктивності, кон'юнктурності ЗМІ, які, до речі, не приховують їх власники та працівники, відбивається певна інерційність у настроях і навичках представників мас-медіа. Їх професійне виховання і довголітня практика як «колективних пропагандистів і агітаторів» не можуть не проявлятися у поточній роботі. Це, з одного боку, з погляду принципу свободи слова, начеб і негативне явище, але з іншого – у разі активізації співпраці правоохоронних органів з пресою стане у нагоді, зокрема для протидії злочинності.

⁴¹² Гладкова Е. А. Роль масс-медиа в противодействии наркопреступности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2016. №4. С. 53–58.

Більше того, очевидно, що переважна більшість журналістів, керівників ЗМІ, а також найбільш авторитетних коментаторів не в змозі різко перебудуватися і змінити свої звички й умонастрої. Для цього, як відомо, потрібна зміна поколінь. Поки ж ситуація є такою, що хоча працівники ЗМІ протягом певного періоду і користувалися обстановкою повної свободи, вони у переважній більшості безапеляційно сприймають вказівки або рекомендації від владних структур і власників. Що ж стосується їх умінь розгорнути широкі пропагандистські кампанії, включно з антикримінальними, то це в наші дні навряд чи можна поставити під сумнів⁴¹³.

Таким чином, сама по собі активізація співпраці органів правопорядку із засобами масової інформації, у тому числі у сфері протидії злочинності, не може не викликати сприятливої реакції серед журналістів. Саме в такому разі тактика протидії злочинності, що ґрунтується на співпраці із засобами масової інформації, буде по-справжньому ефективною і цілеспрямованою⁴¹⁴.

Слід зазначити, що правовиховні заходи експертних установ у сфері протидії злочинності можуть поєднувати одночасно декілька форм їх реалізації. Так, наприклад, за результатами конференцій, круглих столів та обговорень можуть публікуватися друковані матеріали, повідомлення в інтернеті тощо.

Зазначимо, що проведення правовиховного заходу із залученням експерта потребує ретельної підготовки, визначення мети та його змісту, особи, на яких спрямовано правовиховний вплив, а за необхідності – співвиконавців заходу, конкретних способів і форм його реалізації, очікуваних результатів та індикаторів досягнення поставленої мети.

⁴¹³ Гладкова Е. А. Роль масс-медиа в противодействии наркопреступности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2016. №4. С. 63–68.

⁴¹⁴ Філіпенко Н. Є. Особливості кримінологічної діяльності судово-експертних установ України щодо правового виховання населення. *Наше право*. 2020. № 4. С. 146–151.

РОЗДІЛ 4

УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

4.1. Науково-методичне забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Пріоритетність наукової діяльності як джерела економічного зростання і невід’ємної складової національної культури та освіти і створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян законодавчо забезпечено. Відповідно до базового закону рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання⁴¹⁵.

Законодавчу основу здійснення наукової діяльності в Україні як інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на одержання нових знань та/або пошук шляхів їх застосування, перш за все, становлять такі нормативно-правові акти, як Конституція України⁴¹⁶, низка законів України, зокрема «Про освіту»⁴¹⁷, «Про вищу освіту»⁴¹⁸, «Про наукову і науково-технічну діяльність»⁴¹⁹,

⁴¹⁵ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 № 1977-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴¹⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴¹⁷ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.

⁴¹⁸ Про вищу освіту: Закон України, від 01.07.2014 № 1556-VII. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 19.11.2020).

«Про інноваційну діяльність»,⁴²⁰ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»⁴²¹, «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки»⁴²² та інші нормативно-правові акти, в тому числі відомчі, якими безпосередньо врегульовано процес здійснення науково-методичної діяльності саме експертними установами України.

Наука – це сфера людської діяльності, спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення. Необхідність наукового підходу до всіх видів людської діяльності змушує науку розвиватися швидшими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності. Кожен фахівець повинен мати уявлення про науку та організацію науково-дослідної діяльності. Наука є формою духовної діяльності людей, мета якої – розроблення об'єктивних знань про природу, суспільство, людину і її діяльність, що має своєю безпосередньою метою розуміння об'єктивної істини, а також відкриття об'єктивних законів на основі узагальнення реальних фактів. Наука є творчою діяльністю, в результаті якої відбувається отримання нового знання. Результатом такої діяльності є сукупність знань, приведених у цілісну систему на основі певних принципів⁴²³.

⁴¹⁹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²⁰ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²¹ Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²² «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» : Закон України, від 11.07.2001 № 2623-III. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²³ Литвинов О. М., Назимко Є. С. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Донецьк : Кальміус. 2014. 260 с.

Питання науково-методичного забезпечення як одного з напрямків кримінологічного забезпечення діяльності суб'єктів кримінального судочинства становить науковий інтерес і досить широко висвітлюється в наукових працях таких учених, як О. М. Бандурка, Т. П. Білоусова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, Т. В. Корнякова, О. В. Крушельницька, О. М. Литвинов, Т. А. Плугатар, Д. М. Стеченко, О. В. Скоробагатько, С. В. Сьомін та ін. В межах цієї роботи це питання розглядатиметься крізь призму діяльності судово-експертних установ України.

Досвід проведення успішних модернізацій в європейських країнах та сучасна демократична практика засвідчують важливість залучення до процесу формування державної політики науково-експертного середовища, що надає можливість ґрунтовного й незаангажованого аналізу всіх підходів і пропозицій щодо змісту, напрямів формування програм розвитку країни та отримання потужного наукового ресурсу на різних рівнях їх розроблення, публічного обговорення і здійснення⁴²⁴.

У такому разі наука виступає високоточним інструментом, за допомогою якого виявляються внутрішні й зовнішні фактори і загрози суспільству та державі, надійним засобом сприяння та підтримки дій правоохоронних органів щодо вироблення стратегії і тактики гарантованого дотримання законності, забезпечення прав і свобод людини, підтримання порядку та ухвалення відповідних управлінських рішень. Наука повинна мати не відомчий характер, а має бути невід'ємною, цілком інтегрованою частиною загальної науки, яка реалізується через відповідну систему закладів освіти вищого рівня акредитації та науково-дослідних установ⁴²⁵. Повною мірою це стосується і судово-експертних установ України як суб'єктів експертного забезпечення правосуддя в державі.

Науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності законодавчо врегульовано, перш за все, Законом

⁴²⁴ Логунова М., Пшеничнюк О. Наукове забезпечення процесу формування й реалізації державної політики в умовах модернізації українського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 4. С. 201–210 С. 202–203

⁴²⁵ Плугатар Т. А., Скоробагатько О. В. Наукове забезпечення функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України: адміністративно-правове регулювання: монографія / ДНДІ МВС України. Вінниця: Нілан ЛТД, 2016. С. 26–27.

України «Про судову експертизу»⁴²⁶, Положенням про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції⁴²⁷, Положенням про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України⁴²⁸ та низкою інших нормативно-правових актів, в яких закладено основи, базис функціонування цих установ. Серед іншого ними врегульовано питання щодо організації та проведення наукових досліджень у галузі судової експертології, визначено основні форми впровадження та особливості перевірки достовірності отриманих результатів нових методик.

Так, Законом України «Про судову експертизу» визначено правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. При цьому вказано, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду⁴²⁹. Тобто вже зі змісту основних положень розглядуваного закону чітко простежується виключна роль науки в діяльності судово-експертних установ України. Очевидно, що саме наукове забезпечення є підґрунтям успішної роботи в цьому напрямку, а використання накопичених

⁴²⁶ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²⁷ Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України № 770-2007-п). *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²⁸ Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴²⁹ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 19.11.2020).

знань у комплексі з іншими елементами системи забезпечення судово-експертної діяльності в Україні є основою оптимізації її ефективності.

Судово-експертні установи та окремо взяті експерти є суб'єктами наукового забезпечення кримінального судочинства, адже проведення експертом дослідження повинно спиратись на міцну наукову основу, бути науково обґрунтованим і достовірним. Це положення знаходить відображення і в кримінальному процесуальному законодавстві. Так, відповідно до статті 69 КПК України до учасників кримінального провадження кримінально-процесуальний закон відносить експерта як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями. Участь експерта у кримінальному провадженні досить суттєво впливає на можливості сторін кримінального провадження під час збирання, перевірки та оцінювання доказів з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Висновок експерта, наданий особою, яка є не зацікавленою у результатах кримінального провадження, з посиланням на фундаментальні наукові положення та апробовані методики проведення дослідження, який в разі необхідності можна перевірити, а також показання експерта є процесуальними джерелами доказів⁴³⁰.

Водночас судова експертиза як процес пізнання серед загальнонаукових методів містить у собі такі основні функції, як гносеологічна, процесуальна, організаційна й етимологічна. Процес пізнання науки про судову експертизу віддзеркалюється у наукових принципах, поняттях і закономірностях свого об'єкта – судово-експертної діяльності, що визначає одну з організаційно-складових форм – науково-методичне забезпечення, яке, у свою чергу, сприяє збільшенню обсягу експертної роботи, значній активізації наукових досліджень з метою подальшого розроблення методологічних засад для поглиблення пізнання предмету судової експертології і підготовки кадрів вищої кваліфікації та створення наукової школи однодумців.

Тобто науково-методичне забезпечення проведення судових експертиз в Україні є одним з основних чинників, який регулює, інформаційно забезпечує та регламентує процес вирішення конкретного експертного завдання в межах проведення

⁴³⁰ Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса 2017. С. 20.

судової експертизи, що створює об'єктивні засади для отримання достовірних та обґрунтованих висновків за результатами дослідження за умови дотримання чіткої регламентації застосування принципів науково-методичного забезпечення⁴³¹.

Наукове забезпечення полягає у формуванні фундаменту для функціонування всього правового інституту, забезпечення безперервного зв'язку з практикою, пошуку шляхів оптимізації діяльності органів поліції, прокуратури, суду й експертних служб з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, аналіз та узагальнення судово-слідчої практики задля виявлення прогалин, недоліків і невідповідності новим викликам, які постають перед правоохоронними органами⁴³².

Очевидно, що саме наукове забезпечення діяльності судово-експертних установ є одним із пріоритетних напрямків успішної реалізації покладених на них функцій. Кожна державна спеціалізована установа, яка здійснює судово-експертну діяльність в Україні, водночас є і науковим осередком, який проводить наукові розробки у галузі теорії судової експертизи, у тому числі ті, що стосуються впровадження в практику нових методик експертних досліджень.

До основних форм і процедур науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ слід віднести розробку методик проведення судових експертиз, процедури їх атестації й державної реєстрації, а також пов'язані з ними процедури формування та ведення реєстру методик проведення судових експертиз.

Методика проведення судової експертизи є результатом наукової роботи, що містить систему методів дослідження, які застосовуються у процесі послідовних дій експерта з метою виконання певного експертного завдання. Розроблення методик проведення судових експертиз згідно із Законом України «Про

⁴³¹ Антонова М. М. Вплив науково-методичного забезпечення щодо проведення судових експертиз в Україні. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу (23.04.2015). Київ: Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 17.

⁴³² Дуфенюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 165.

судову експертизу» покладається на державні спеціалізовані установи, але їх державна реєстрація проводиться Міністерством юстиції, яке здійснює ведення державного Реєстру атестованих судових експертів, до якого вносяться атестовані відповідно до законодавства судові експерти⁴³³.

Безпосередньо формування та ведення Реєстру методик проведення судових експертиз врегульовано Порядком ведення Реєстру методик проведення судових експертиз, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5⁴³⁴. Згідно з Порядком реєстр – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, атестованих та рекомендованих до впровадження в експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595.

Інформація, яка міститься у Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб. Держателем Реєстру є Міністерство юстиції України, що здійснює його ведення.

Функції держателя Реєстру покладаються на структурний підрозділ Міністерства юстиції України, який здійснює організаційно-управлінське та науково-методичне забезпечення судово-експертної діяльності.

Адміністратором Реєстру є державне підприємство «Національні інформаційні системи», що забезпечує технічне і технологічне створення та супроводження програмного забезпечення Реєстру й надання доступу до нього та забезпечує збереження і захист даних, що містяться у Реєстрі.

Методика проведення судової експертизи, а також зміни до неї включаються до Реєстру за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України (далі –

⁴³³ Остропілець А. В. Основні напрямки науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 3. С. 178.

⁴³⁴ Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

Координаційна рада), яка є постійно діючим консультативно-дорадчим органом, що має на меті вироблення єдиних підходів до організації судово-експертної діяльності та вирішення найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер. До основних її повноважень у цьому напрямі належить розроблення рекомендацій з таких питань:

- методичного забезпечення суб'єктів судово-експертної діяльності, а також органів що провадять оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування і суду в організації судово-експертних досліджень;

- розвитку мережі суб'єктів судово-експертної діяльності, створення нових методів дослідження та впровадження нових видів судової експертизи;

- внесення пропозицій щодо вдосконалення процесуального законодавства з проведення судової експертизи;

- узгодження проєктів нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення суб'єктами судово-експертної діяльності судової експертизи і виконання ними наукових розробок;

- визначення актуальності та пріоритетності науково-дослідних робіт з питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження;

- удосконалення організаційних засад проведення різних видів міжвідомчої комплексної та комісійної судової експертизи;

- провадження редакційно-видавничої діяльності та забезпечення обміну науково-технічною інформацією і статистичними даними за профілем діяльності;

- розроблення загальних вимог до атестації судових експертів та діяльності відомчих експертно-кваліфікаційних комісій;

- удосконалення форм навчально-методичної роботи з посадовими особами, що призначають судову експертизу;

- розгляду пропозицій зацікавлених центральних органів виконавчої влади або інших державних органів щодо формування державного Реєстру атестованих судових експертів;

- вироблення єдиного підходу до підготовки кадрів для суб'єктів судово-експертної діяльності та підвищення їх кваліфікації;

- проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів і нарад;

- налагодження і розвитку міжнародного співробітництва й обміну науково-технічними досягненнями в галузі криміналістики і судової експертизи;

– здійснення інших заходів, спрямованих на розвиток судової експертизи⁴³⁵.

Крім того, одним із дієвих засобів удосконалення судово-експертної діяльності є робота науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Мін'юсті України (далі – НКМР), створена з метою удосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок та якості експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз, що належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Основними завданнями НКМР є:

- визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі судової експертизи та надання пропозицій щодо форм і методів їх здійснення та впровадження в експертну практику;
- оцінювання перспектив розвитку наукових досліджень у галузі судової експертизи, їх актуальності та новизни;
- забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судової експертизи;
- удосконалення наукової роботи;
- розгляд спірних питань експертної практики;
- удосконалення науково-методичного, організаційно-управлінського та інформаційного забезпечення судово-експертної діяльності та внесення відповідних пропозицій;
- сприяння підвищенню кваліфікації наукових і експертних кадрів судово-експертних установ⁴³⁶.

Методичні розробки повинні ґрунтуватися на міцній науковій основі, перш за все у вигляді результатів глибоких наукових досліджень. Водночас наукові дослідження актуальних проблем судово-експертної діяльності повинні мати системний

⁴³⁵ Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 № 778. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴³⁶ Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

характер, що вимагає комплексного підходу в їх здійсненні, обов'язковому урахуванні міжнародних стандартів та новітніх досягнень науки і практики, що визначатимуть їх затребуваність та об'єктивність.

До методологічних вимог, які визначають методичні основи і загальну структуру наукових досліджень у галузі судової експертизи (всієї її системи), можна віднести такі: чітку цільову спрямованість наукового дослідження, яка ґрунтується на завданнях конкретного типу, виді судових експертиз або комплексі завдань; вибір оптимального послідовного шляху дослідження із застосуванням усіх необхідних методів і засобів, які забезпечують глибокий та всебічний аналіз матеріалу (об'єктів), що досліджуються; застосування сучасного наукового понятійного апарату і термінології, узвичаєної в судовій експертизі; творче застосування теоретичних положень і даних природничих, технічних та інших наук, а також досягнень у галузі самої судової експертизи з урахуванням досвіду організації і проведення наукових досліджень; можливість перевірки результатів, отриманих експериментальним шляхом⁴³⁷.

Що стосується наукових розробок судово-експертних установ, то вимоги до них є стандартними. Необхідним є створення робочого органу – колективу із практиків і вчених, що є фахівцями в досліджуваній галузі, який визначатиме строки виконання й форми подання результатів наукового дослідження.

Формами їх реалізації можуть бути:

- програмні документи, що містять основні напрямки науково-дослідної роботи колективу чи організації;
- монографії, посібники, підручники, методичні рекомендації;
- нові методики проведення експертиз, що пройшли державну реєстрацію та були внесені до Реєстру методик Міністерства юстиції України;
- нові методи дослідження об'єктів, що можуть бути підтвержені авторськими свідоцтвами;
- організація та участь у науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах з виданням за результатами їх проведення збірників наукових статей і тез доповідей;

⁴³⁷ Павлишин Б. Наукова складова техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 186.

- підготовка наукових робіт у вигляді дисертаційних досліджень;
- видання періодичних наукових журналів, а також підготовка публікацій в інших наукових виданнях;
- створення бібліотечних фондів, каталогів наукових праць, довідково-інформаційної літератури і матеріалів узагальнення слідчої та експертної практики⁴³⁸.

У науково-методичне забезпечення спеціалізованих судово-експертних установ також можуть бути включені методичні матеріали, методи та засоби судової експертизи, програми підготовки, пропозиції з включення (виключення) певних видів судових експертиз із відповідних переліків, розроблені як у результаті проведення науково-дослідної роботи, так і поза її межами, у тому числі установами інших міністерств та відомств, які пройшли обов'язкову апробацію в судово-експертних установах Мін'юсту України, що підтверджує можливість їх використання в судово-експертній діяльності. Основними принципами такої апробації мають бути актуальність, наукова обґрунтованість, системність і комплексність, оптимальність та безперервність, директивність і єдність запропонованих пропозицій⁴³⁹.

Далі логічно і доречно висвітлити такий важливий аспект науково-методичного забезпечення експертної діяльності, як відображення його в суто специфічних засобах інформації зацікавленого кола осіб – у друкованих виданнях.

Окремим об'ємним напрямом, за яким здійснюється наукове забезпечення судово-експертної діяльності, є видання друкованих збірників наукових праць як постійно діючих «наукових майданчиків» для обміну науковими думками й поглядами, ведення дискусій з найактуальніших питань судової експертології. Відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» Міністерство юстиції України забезпечує видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза», що також є суттєвим елементом наукового

⁴³⁸ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. С. 107–108.

⁴³⁹ Лозовий А. І., Сімакова-Єфреман Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип. 15. С. 155.

забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України⁴⁴⁰.

Міжвідомчий науково-методичний збірник «Криміналістика і судова експертиза» – вітчизняне, наукове, юридичне, інформаційне видання, включене до Переліку наукових фахових видань України, що видається один раз на рік і друкується змішаними мовами: українською, російською та англійською та розповсюджується на території України і за кордоном. У збірнику відображаються підсумки наукових досліджень у галузі теорії та історії судової експертизи, розроблення та вдосконалення методик різних видів судово-експертних досліджень, розглядаються актуальні питання слідчої тактики та методики розслідування злочинів. Це видання є рекомендованим для судових експертів, працівників органів досудового розслідування, суддів, викладачів і студентів юридичних і медичних вищих навчальних закладів.

Цей збірник наукових праць існує вже понад 80 років. У передмові його першого випуску, що мав назву «Криміналістика і науково-судова експертиза» та був виданий друком у 1937 році, редакційна колегія повідомляла таке: «Друкований орган, що є для нас в першу чергу знаряддям насадження наукових методів розслідування та обміном досвіду, повинен обслуговувати наукову думку нашої системи. Свідомість працівника, що його твір буде надрукований, є великим стимулом, але разом із тим не є комплексом усіх умов для того, щоб ця праця була й створена».

У 2019 році збірник увійшов до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus. Це платформа з індексування, ранжування та реферування журналів, наукової співпраці та виконання спільних наукових проєктів. Ця база даних була створена 1999 року у Польщі з метою просування досягнень науки та підтримки національного й міжнародного співробітництва між ученими, видавцями наукових журналів та науковими організаціями, які перебувають у розпорядженні Index Copernicus International. Включення до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus стало ще одним свідченням високого наукового рівня видання⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴⁴¹ Криміналістика і судова експертиза. URL: <http://www.kndise.gov.ua/news/news-view/c-zbirnik-kriminalistika-i->

Крім того, на базі Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України спільно з Національною академією внутрішніх справ, починаючи з 2000 року, на постійній основі здійснюється формування та видання фахового науково-практичного збірника «Криміналістичний вісник». Основними напрямками дослідження там є теоретичні, методичні, нормативно-правові, практичні, історичні й організаційні питання судової експертизи та криміналістики, наукове забезпечення законотворчого процесу в галузі експертної діяльності, висвітлення результатів комплексних досліджень теоретичних і методологічних засад експертного процесу розкриття і розслідування правопорушень, спрямованих на вдосконалення наявної та розвиток нової експертно-доказової дослідницької бази, розширення її спектра, підвищення наукоємності та достовірності, а також результатів прикладних наукових розробок у сфері розвитку експертних технологій та новітнього високоточного спеціального інструментарію⁴⁴².

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» спільно з Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого у 2001 році заснував збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», що містить наукові праці (публікації), в яких висвітлено сучасні проблеми криміналістики та найактуальніші питання проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві. Мета збірника наукових праць полягає у публікації результатів теоретико-прикладних досліджень актуальних проблем судової експертизи, криміналістики і кримінального процесу. На його сторінках значна увага приділяється вдосконаленню авторських методик та даються наукові рекомендації щодо проведення експертних досліджень. Тематична спрямованість видання – висвітлення сучасних теоретико-прикладних проблем криміналістики, проведення різних видів судових експертиз, застосування спеціальних знань у судочинстві, юридичної освіти та підготовки кадрів – судових експертів. Завдання та основні цілі видання – оприлюднення результатів наукових і дисертаційних

sudova-ekspertiza-uvijsov-do-miznarodnoi-naukometricnoi-bazi-danih-index-copernicus (дата звернення: 19.11.2020).

⁴⁴² Криміналістичний Вісник. URL: <https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/main>.

досліджень у галузях криміналістики, судової експертизи та споріднених з ними наук, популяризація та обмін досвідом у сфері юридичної науки і підготовки персоналу судово-експертних установ, обговорення законопроектів, поширення інформації про події наукового характеру (відгуки та рецензії, персоналії науковців, захист дисертацій, нові юридичні видання, наукові заходи – конференції, семінари, конкурси).

Збірник індексується у міжнародних наукометричних базах даних та бібліотеках, серед яких Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, «Index Copernicus International» (Варшава, Польща) та Google Scholar⁴⁴³.

Отже, експертними установами Міністерства юстиції України постійно здійснюється наукова діяльність, спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у галузі судової експертизи, розроблення найбільш досконалих методик і методів судової експертизи для максимального використання її можливостей під час розслідування кримінальних проваджень і судового розгляду кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ і справ про адміністративні правопорушення. Із цією метою експертні установи Мін'юсту проводять пошукові дослідження, вивчають досягнення світової науки, теорію і практику судової експертизи України і зарубіжжя, а також проводять апробацію та впроваджують в експертну практику результати науково-дослідних робіт⁴⁴⁴.

Питання значущості, актуальності, важливості й затребуваності судово-експертної діяльності є безсумнівним, проте існує низка моментів, які гальмують її розвиток. А він є невинним, цьому сприяють глобалізаційні процеси та зміни в життєдіяльності людей і науково-технічний прогрес, що надає можливості для розвитку і вдосконалення як матеріального світу, так і людської свідомості. Крім того, ці процеси обумовлюються діалектичними законами прогресивного розвитку суспільства. Експертна діяльність, що досліджує саме ці закономірності навколишнього

⁴⁴³ Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal> (дата звернення: 19.11.2020).

⁴⁴⁴ Ткаченко Н. М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 127.

середовища, не може стояти осторонь, вона повинна постійно вдосконалюватись і розвиватись.

Складність завдань, вирішуваних на стадії досудового розслідування, вимагає належного наукового забезпечення, вдосконалення знань і вміння прогнозувати явища і події, що, у свою чергу, вимагає оптимізації управління й організації наукових досліджень, а також вирішення конкретних завдань та дослідження наукових проблем, пов'язаних з удосконаленням діяльності з розслідування кримінальних правопорушень⁴⁴⁵.

Основними напрямками, за якими слід удосконалювати науково-методичне забезпечення експертної діяльності, в Україні, є вказані нижче.

Підвищення вимог до професійної кваліфікації експертних кадрів. Динамічний розвиток судово-експертної діяльності в Україні, впровадження в практику судово-експертних установ Міністерства юстиції нових технологій, а також зростання вимог до якості проведення судових експертиз визначають актуальність завдань щодо вдосконалення підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації для потреб судово-експертної діяльності. Нині питання підготовки фахівців судово-експертних установ Міністерства юстиції України та фахівців, які не є працівниками цих установ, а також підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації є одним із пріоритетних під час вирішення завдань реформування судової експертизи, спрямованих на її подальший розвиток і підвищення якості експертних досліджень⁴⁴⁶.

Специфічною ознакою діяльності судово-експертних установ є поєднання науково-дослідницької, науково-методичної та науково-виробничої діяльності, що здійснюється головним чином тими ж самими особами. Питання професійної підготовки у галузі наукової діяльності за таких обставин є невід'ємним від питань

⁴⁴⁵ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. С. 105.

⁴⁴⁶ Гаспарян С. Г. Шляхи підвищення якості підготовки кадрів для судово-експертних установ міністерства юстиції України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 281.

загальної професійної підготовки експертів, які є, по суті, науково-практичними кадрами⁴⁴⁷.

Професія судового експерта є важливою та унікальною за своїм змістом. З одного боку, його професійний статус полягає в проведенні із застосуванням спеціальних знань (із практично необмеженого переліку питань з науки, техніки тощо) науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, з іншого – він набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку експерта, поєднуючи в професійній діяльності статус фахівця відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи⁴⁴⁸.

Відповідно до статті 10 ЗУ «Про судову експертизу» судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Тобто в принципі законодавчо закріплено те, що судовим експертом априорі не може бути особа без відповідної освіти, кваліфікаційного рівня, наявності спеціальних знань, вмінь і навичок та практичного досвіду роботи.

Однак учені вказують на необхідність розвитку й удосконалення магістерської системи підготовки експертних кадрів на кафедрах (в інститутах) судово-експертної діяльності у державних вищих навчальних закладах, що мають відповідну наукову базу та в належний спосіб підготовлений професорсько-викладацький склад за напрямками судово-експертної діяльності. Навчальний процес має орієнтуватися на випуск фахівців певних профілів (спеціальностей), а набуті ними знання під час навчання повинні відповідати встановленим для судових експертів відповідних

⁴⁴⁷ Репешко П. І. До питання кадрового забезпечення державних судово-експертних установ. Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту імені Петра Могили. Серія: Політологія. 2010. Т. 131. Вип. 118. С. 136.

⁴⁴⁸ Ключев О. М. Реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матер. круглого столу (м. Харків, 6–7 лют. 2020 р.). Харків: ФОП Панов А. М., 2020. С. 10.

спеціальностей ступеню, глибині, характеру засвоєння і подальшій реалізації⁴⁴⁹.

Флагманом у цьому напрямку є Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» – єдиний заклад серед спеціалізованих установ України, який отримав ліцензію на освітню діяльність третього освітньо-наукового рівня – для підготовки докторів філософії. В інституті функціонують аспірантура й докторантура та спеціалізована вчена рада із захисту дисертацій⁴⁵⁰.

Сучасний стрімкий розвиток усіх сфер суспільного життя і науково-технічний прогрес кидають виклики і судовим експертам, постійно розширюючи коло вирішуваних завдань, у зв'язку з чим перед експертами систематично постають нові питання, практики вирішення яких немає і відповідь на які потребує високого інтелектуального потенціалу.

Найбільш ефективною вбачається розроблення науково-методичних матеріалів самими судово-експертними установами. Зумовлено це тим, що експерти краще за інших знають свої потреби в методиках, можливості технічного забезпечення тощо. До позитивних рис також можна віднести широкі можливості апробації та накопичення статистичних даних. Разом із тим тут також є негативні моменти. Науковою роботою експертам часто доводиться займатися паралельно зі своєю основною роботою – виконанням експертиз. Якщо врахувати значну завантаженість експертів (в окремих випадках експертизи розписано на декілька років вперед), можна зрозуміти, що для якісної наукової роботи елементарно не залишається часу. Основною роботою експерта є виконання судових експертиз. Відповідно, підготовка науково-методичних матеріалів залишається, на превеликий жаль, не

⁴⁴⁹ Бараняк В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 801. С. 229–233.

⁴⁵⁰ Ключев О. М. Реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матер. круглого столу (м. Харків, 6–7 лют. 2020 року). Харків : ФОП Панов А.М., 2020 С. 11.

пріоритетним завданням, тому кількість і якість такої методичної роботи не завжди відповідає нагальним потребам⁴⁵¹.

Раціональне використання і розвиток потенціалу судових експертів як науковців сприятиме виробленню єдиного підходу до методики проведення експертних досліджень і досягненню якісно нового рівня сертифікації, апробації та подальшої реалізації методичного забезпечення.

Систематичне підвищення професійного рівня вченого, експерта-професіонала є запорукою проведення експертиз на високому рівні з мінімалізацією кількості експертних помилок та забезпеченням високого рівня достовірності результатів експертиз.

Розширення сфери проведення та можливостей судових експертиз. Наукові дослідження, пов'язані зі створенням нових методик проведення судових експертиз (планування, безпосередньо проведення наукових робіт, апробація і впровадження їх результатів в експертну практику), є вкрай актуальним завданням для судово-експертних установ України, яке має вирішуватися системно та масштабно, зосереджуватися на визначенні концептуальних напрямків, широкому використанні ресурсного, нормативно-правового й інтелектуального потенціалу та чіткому плануванні діяльності з урахуванням пріоритетів та особливостей досліджуваного явища.

Актуальним сьогодні є розроблення нових високотехнологічних методик експертних досліджень у зв'язку з появою нових об'єктів та інтенсивним розвитком уже наявних (перш за все, пов'язаних із розвитком біотехнологій, генної інженерії, молекулярної генетики, сучасної фармацевтики, комп'ютерних систем і технологій тощо), що потребує проведення ґрунтовних наукових досліджень.

З огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій та телекомунікаційних систем необхідно вдосконалювати експертні технології, в тому числі пов'язані з підвищенням ефективності застосування комп'ютерних технологій в експертній практиці.

Безпосередньо пов'язаним із вказаним напрямком є *фінансове забезпечення наукових досліджень*. Поряд із

⁴⁵¹ Надіжко М. М. Деякі питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України (на прикладі комп'ютерно-технічних досліджень). Національна академія СБУ: офіц. сайт. URL: http://academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581425700.htm (дата звернення: 19.11.2020).

необхідністю розвитку наукового потенціалу слід указати на значущість інвестицій у наукові дослідження, адже часто ефективність реалізації інноваційних проєктів прямо залежить від їх фінансування, яким обумовлюється матеріально-технічна база. Збільшення рівня фінансування наукових досліджень, у свою чергу, сприятиме досягненню значно кращих результатів, які в матеріальному сенсі перевищать витрати, і ця взаємообумовленість є основою прогресу.

Перспективи розвитку судової експертології залежать від ефективності провадження державної політики щодо належного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Як багато інших сфер державного регулювання, цей напрям також потребує періодичної верифікації та реформування з урахуванням міжнародних стандартів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Створення необхідних умов для діяльності судового експерта вважається однією з гарантій його незалежності та правильності його висновку⁴⁵².

Наступним напрямком є *взаємодія між суб'єктами судово-експертної діяльності, науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права та навчальними закладами*. Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу».

Так, науковці з цього приводу вказують, що наразі особливістю судово-експертної діяльності є відсутність нормативного, організаційного, методичного та інформаційного регулювання її окремих сфер на всіх рівнях її здійснення. Спроба державних спеціалізованих установ на відомчому рівні вирішити певні проблемні питання призводить до робітностей у науково-дослідній роботі та виникнення конкуренції між суб'єктами судово-

⁴⁵² Дуфенюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 164.

експертної діяльності не лише на ґрунті наукових розробок, а й під час здійснення судово-експертної практики⁴⁵³.

У зв'язку з цим потребує врегулювання процес взаємодії, перш за все, між державними та недержавними експертами. Так, наприклад, судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, можуть проводити багато видів експертиз, не включених у перелік судових експертиз, які проводяться в державних спеціалізованих установах. Тож, з метою обміну досвідом, знаннями і практичними навичками у вирішенні окремих питань доцільно створювати спільні робочі групи з розроблення методик судово-експертних досліджень на основі постійної взаємодії і творчого співробітництва.

Ефективною уявляється і взаємодія судово-експертних установ з науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права, та навчальними закладами. Найбільш тісним є взаємозв'язок судово-експертних установ України з Національною академією правових наук України, Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, вищими навчальними закладами системи МВС України та закладами вищої освіти, які здійснюють фундаментальну підготовку майбутніх судових експертів.

Основними векторами цієї взаємодії є такі: спільний аналіз актуальної тематики науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, проведення системних кримінологічних досліджень з подальшим впровадженням результатів у практичну діяльність органів кримінального судочинства, обмін науковою інформацією (методичними, науковими довідковими матеріалами, статистичними даними та їх узагальненнями) та досвідом роботи в різних напрямках, що є необхідною складовою формування і реалізації науково обґрунтованої і ефективною політики держави щодо протидії злочинності.

Необхідно у цьому напрямку оприлюднювати результати наукових досліджень шляхом організації та проведення міжвідомчих науково-методичних конференцій, семінарів, нарад, круглих столів, науково-практичних конференцій, засідань і

⁴⁵³ Антонюк П. Є. Вітальне слово до початку роботи круглого столу. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. матер. круглого столу (м. Київ, 23 квіт. 2015 р.). Київ : Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців для експертно-криміналістичних підрозділів Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 3.

дебатних клубів чи проведення бінарних занять з актуальних проблем судової експертизи.

Також існує потреба в систематизації теоретичних здобутків у сфері науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ, навчальних закладів, і наукових установ з метою розроблення та впровадження уніфікованих методичних підходів до проведення експертних досліджень.

Крім того, дотичними до розглядуваної теми є такі напрямки спільної діяльності, як *написання та подальший захист дисертаційних досліджень, видання монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників і читання курсів лекцій з актуальних питань експертного забезпечення досудового розслідування.*

Взаємодія повинна відбуватись задля глибокого, різностороннього та багатоступеневого вивчення проблемних питань судової експертизи і конкретних тем, що потребують спільного розроблення та узгодження. Головним завданням такої взаємодії є підвищення рівня наукового обґрунтування якості судово-експертних методик шляхом використання науково перевірених та підтверджених методів як запоруки достовірності отриманих результатів та якісного розширення науково-методичних можливостей сучасної судової експертизи.

Ще одним напрямом є *взаємодія судово-експертних органів із суб'єктами кримінального судочинства.* Ефективна та кваліфікована правоохоронна діяльність вимагає від правоохоронців повсякденно застосовувати комплекс знань, у тому числі зі спеціальних галузей, якими володіють експерти. Саме взаємодія експертних установ з правоохоронними органами покликана забезпечити повний та об'єктивний розгляд справ і швидке та кваліфіковане вирішення питань, вирішення яких вимагає застосування спеціальних знань.

Адміністративно-правові засади такої взаємодії покликані забезпечити належний стан правового та організаційного здійснення вказаними суб'єктами спільних заходів у сфері правоохоронної діяльності й визначити основні форми та методи виконання спільних завдань та їх належної реалізації⁴⁵⁴.

⁴⁵⁴ Науменко С. М. Зміст та особливості повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 207.

Окрім законодавчо визначених і врегульованих форм та методів взаємодії між суб'єктами судово-експертної діяльності існують інші форми взаємодії, вироблені практикою, адже саме практика є мірилом доцільності та показником ефективності такого співробітництва, вона, як лакмусовий папір, відображає нагальні соціальні потреби та пропонує шляхи їх вирішення. Безумовно, така взаємодія може мати рекомендаційний або консультативний характер (може йтися про взаємодію зі спеціалістами окремих напрямків життєдіяльності суспільства, це може бути промислова, фінансова, підприємницька, культурно-просвітницька або будь-яка інша сфера).

Не менш важливою є і *міжнародна взаємодія та співпраця*. Державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, згідно зі статтею 24 Закону України «Про судову експертизу», як уже згадувалося, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозіуми й семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики⁴⁵⁵.

Імплементация європейських стандартів у діяльність експертних установ України є вкрай перспективним напрямком розвитку судово-експертної діяльності. Уніфікація методик вітчизняних експертних досліджень з методиками європейських країн, які були апробовані на міжнародному рівні, в разі реальної можливості їх якісної адаптації до українського законодавства забезпечить розширення міжнародної співпраці в галузі наукових досліджень на етапі євроінтеграційних процесів в нашій державі.

Крім розглянутих у підрозділі 3.2. перспективним напрямком міжнародного співробітництва є також інтенсифікація проведення міжнародних стажувань працівників судово-експертних установ України та розроблення на основі отриманих ними знань, вмінь та навичок ефективних механізмів реалізації спільних дослідницьких програм і наукових проєктів у діяльності судово-експертних установ України.

⁴⁵⁵ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 19.11.2020).

Однак слід зауважити, що зміцнення міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи потребує розроблення та подальшого використання науково обґрунтованих механізмів імплементації відповідної законодавчої бази, адже вона повинна відповідати, з одного боку, національним принципам, а з іншого – міжнародним правовим і професійним стандартам.

Резюмуючи, слід указати, що кримінологічна діяльність судово-експертних установ України повинна бути якісно науково-методично забезпеченою. Це положення є аксіоматичним, адже потреби кримінального судочинства, що постійно зростають, обумовлюють перехід на новий рівень судово-експертних досліджень з урахуванням сучасних вимог. Виключна роль у цих трансформаціях належить науці, яка завжди іде попереду практики і властивими їй методами здатна «передбачити» розвиток відповідної галузі у майбутньому. Від якості науково-методичного забезпечення експертної діяльності прямо залежить кількість експертних помилок, які допускаються судовими експертами, у зв'язку з чим підвищення наукового рівня як судових експертиз, так і кримінального судочинства в цілому може здійснюватися завдяки поєднанню високого інтелектуального потенціалу академічної науки з практичним експертним досвідом.

Глибинні наукові дослідження проблемних аспектів експертної практики й використання найновіших наукоємних технологій під час проведення судових експертиз є запорукою ефективної кримінологічної діяльності судово-експертних установ України⁴⁵⁶.

4.2. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Термін «координація» має латинське походження. Він означає узгодження, приведення у відповідність, встановлення взаємозв'язку між діями, поняттями, рухами тощо⁴⁵⁷. Таке узгодження може здійснюватись самими системами (підсистемами)

⁴⁵⁶ Філіпенко Н. Є. Напрямки удосконалення науково-методичного забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Право UA*. 2020. № 2. С. 130–137.

⁴⁵⁷ Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. 42000 слів / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконті. 1998. С. 362.

у процесі їх функціонування, а може бути результатом діяльності певного органу.

У правовій юридичній літературі координація розглядається в різних площинах залежно від відомчого статусу суб'єкта, напрямку його діяльності, стратегії і тактики здійснення відповідних заходів, об'єктів впливу, сил та методів, що при цьому використовуються, та низки інших факторів.

У науковій літературі проблеми координації діяльності суб'єктів протидії злочинності досить широко висвітлювалися такими вченими, як О. М. Бандурка, В. Т. Білоус, А. А. Глієвий, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, А. І. Долгова, О. Г. Кальман, І. І. Карпець, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, О. М. Литвинов, М. І. Мельник, Г. М. Мінковський, В. Ю. Шепітько та ін. Останніми роками в Україні було здійснено низку дисертаційних досліджень, у яких широко охарактеризовано особливості та значення координації як у загальнотеоретичному плані, так і в межах діяльності конкретних державних органів кримінальної юстиції та окремих недержавних структур. Так, О. С. Іщук на монографічному рівні дослідив особливості координації під час здійснення кримінологічної діяльності органами прокуратури («Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України»⁴⁵⁸), В. М. Бесчастний визначив особливості координації в межах організаційного забезпечення протидії злочинності в Україні в цілому в роботі «Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні»⁴⁵⁹, а С. А. Мозоль охарактеризував зміст та значення координації у забезпеченні кримінологічної безпеки України в роботі «Кримінологічна безпека в Україні»⁴⁶⁰.

Координацію в широкому розумінні можна визначити як об'єктивну потребу в узгодженості й взаємозалежності, яка є невідмінною умовою успішної життєдіяльності будь-якого

⁴⁵⁸ Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2016. 399 с.

⁴⁵⁹ Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. 400 с.

⁴⁶⁰ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Діса, 2018. 415 с.

суспільства й діяльності його владних і управлінських структур. Яким би чином не будувалося управління, ніколи не вдавалося створити таку систему, за якої певне відомство або навіть галузь господарства змогли б бути самодостатніми й незалежними від інших відомств і галузей. За будь-яких умов перебороти роз'єднаність можна лише шляхом організації дієвої системи координації, об'єднання зусиль різних відомств та органів управління в певних сферах діяльності й напрямках, що мають загальнодержавне значення.

Координація є об'єктивною категорією. Вона присутня в тій чи іншій формі у всіх сферах державного, господарського й громадського життя і формується або у зв'язку з об'єктивною необхідністю, або шляхом нормативного встановлення її організаційних форм. У житті завжди виникають відносини, які породжують необхідність координації діяльності їх учасників. Але й тоді, коли координація здійснюється її учасниками самостійно, визначається організатор координації діяльності всіх інших учасників. При цьому кожен орган залишається в цій системі координації самостійним, рівним за статусом у координаційному процесі з іншими його учасниками. Координаційні рішення ухвалюються лише за наявності спільної згоди всіх учасників координації, а реалізуються шляхом видання відповідних розпорядничьких документів органами, які беруть участь у координації⁴⁶¹.

Методи та форми організаційного забезпечення протидії злочинності класифікуються залежно від методів комунікативних зв'язків у системі відповідних суб'єктів, яка може бути побудована за схемами субординації, координації або реординації на національному та міжнародному рівнях.

Координація належить до горизонтальних типів зв'язків у системі протидії злочинності. Загалом цей вид управлінських зв'язків розраховано на забезпечення взаємодії між різними суб'єктами протидії злочинності, не пов'язаними відносинами субординації.

Іншим важливим, однак недостатньо дослідженим питанням, на думку В. М. Бесчастного, є особливості використання методу реординації в організаційному забезпеченні протидії

⁴⁶¹ Ішук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. С. 176–177.

злочинності. Загалом метод реординації можна віднести до вертикальних методів управлінських зв'язків, оскільки він характеризує відносини між керуючими та підлеглими суб'єктами управління в ієрархічній системі, однак, на відміну від субординації, комунікативний зв'язок тут спрямовано у зворотній бік (підлеглий – керівник). Відповідно, реординація є явищем прямо протилежним субординації. Специфіка реординації вбачається у здійсненні зворотного впливу, що є правом або обов'язком керованого органу стосовно керуючого органу, який, у свою чергу, зобов'язаний відреагувати на такий вплив⁴⁶².

С. А. Мозоль, досліджуючи особливості забезпечення кримінологічної безпеки в Україні, доходить до висновку, що вирішення завдань забезпечення кримінологічної безпеки в Україні вимагає участі численних органів та організацій різних рівнів і застосування різних форм залучення населення в таку діяльність, і тому завдяки спільним діям цих суб'єктів кримінологічну безпеку слід систематизувати. Основною функцією цієї системи є координація зусиль державних органів, громадських формувань та населення із забезпечення кримінологічної безпеки особи й залучення для цієї діяльності необхідних сил і засобів. На його думку, координація покликана забезпечувати необхідну узгодженість дій для успішного досягнення кінцевої мети. Будь-яка суспільна праця вимагає узгодження, тим більше забезпечення. Під час координації насамперед устанавлюється і підтримується пропорційність у діяльності різних елементів системи забезпечення. Координація здійснюється шляхом уточнення функцій, узгодження цілей і завдань, планів, а також дій. Вона дозволяє сконцентрувати зусилля на необхідному напрямку, уникати паралелізму і дублювання.

Виділення координації як самостійного напрямку забезпечення кримінологічної безпеки обумовлено тим, що вона має свою специфічну мету – підтримку пропорційності в діяльності системи забезпечення і проявляється на всіх стадіях процесу забезпечення⁴⁶³.

⁴⁶² Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. С. 197–199.

⁴⁶³ Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Діса, 2018. С. 306–307.

Серед основних форм координації протидії злочинності, які застосовуються в діяльності правоохоронних органів, можна виділити такі: розробку та реалізацію спільних планів і програм протидії злочинності в цілому та за окремими напрямками, проведення координаційних нарад керівників правоохоронних органів, проведення спільних засідань колегій правоохоронних органів, проведення міжвідомчих нарад за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру, обмін інформацією з питань стану злочинності, створення спільних баз даних, розроблення і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та профілактики злочинів, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню, спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам на місцях, вивчення позитивного досвіду з питань протидії злочинності, впровадження його в практичну діяльність правоохоронних органів, взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації тощо⁴⁶⁴.

При цьому ключовими завданнями для будь-якого координаційного органу регіонального рівня повинні бути визначення цілей спільних погоджених дій суб'єктів протидії злочинності та постановка завдань, розроблення стратегії протидії злочинності й узгодження її з тактикою окремих видів діяльності, комплексне оцінювання криміногенної обстановки в межах адміністративно-територіальної одиниці, виявлення тенденцій її ускладнення, визначення на основі стратегії основних напрямів діяльності системи, розроблення узгоджених планів і програм заходів профілактичної спрямованості, вибір і застосування форм узгодження зусиль суб'єктів протидії злочинності, контроль за перебігом реалізації ухвалених рішень і за здійсненням спільних профілактичних заходів, оцінювання результатів узгодженої діяльності, досягнення поставлених цілей, виконання завдань, вирішення проблем у взаємостосунках учасників погодженої

⁴⁶⁴ Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. С. 208.

діяльності й визначення ролі кожного з них під час формування відносин взаємодії⁴⁶⁵.

При цьому основними функціями найвищих органів виконавчої влади, що координують протидію злочинності, повинні бути такі: участь у підготовці та здійсненні контролю реалізації рішень найвищих органів влади у сфері протидії злочинності, підготовка проектів нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері протидії злочинності, розроблення і координація виконання державних і регіональних програм, спрямованих на протидію злочинності, контроль їх реалізації, координація діяльності суб'єктів протидії злочинності в межах окремих її частин, у тому числі шляхом давання їм доручень довгострокового і проблемного характеру, а щодо окремих фактах і проявів злочинної діяльності – для застосування необхідних заходів, включно з проведенням перевірок із застосуванням комплексу наданих законом засобів і методів, сприяння правоохоронним і іншим державним органам у вирішенні питань фінансового, матеріально-технічного, кадрового й іншого забезпечення діяльності з протидії злочинності, організація і проведення адміністративних (кадрових) розслідувань за фактами участі в злочинній діяльності посадовців органів державної влади і місцевого самоврядування, забезпечення системного і комплексного наукового вивчення злочинності і проблем протидії їй, розроблення і реалізація основних напрямів і принципів співпраці України з іншими країнами і міжнародними організаціями у сфері протидії злочинності⁴⁶⁶.

Єдності науково-теоретичних і практичних поглядів на вирішення питань, пов'язаних із координацією діяльності відповідних органів і служб, на загальнотеоретичному та правозастосовчому рівнях немає. Поясненням цьому є різновекторність цієї діяльності, її специфіка у кожній окремій сфері та причинно-діалектична обумовленість.

Що стосується судово-експертних установ України як суб'єктів судово-експертної діяльності, то питання координації

⁴⁶⁵ Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2010. С. 426.

⁴⁶⁶ Быргэу М. М., Литвинов А. Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. Москва : Юркнига, 2004. С. 81–82.

покладених на них функцій у світлі сучасних реформаційних перетворень у нашій країні є об'єктивно обумовленим і, безперечно, актуальним, тому потребує відповідного правового вирішення та врегулювання. Пов'язано це, перш за все, з досить широкою їх суб'єктною розгалуженістю та розрізненістю за різними рівнями функціонування і відомчою належністю. Так, згідно зі статтею 7 Закону України «Про судову експертизу» до державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України⁴⁶⁷.

Тобто, законодавчо закріплено відомчий поділ системи судово-експертних установ в Україні. Як свого часу зазначав М. Я. Сегай, поділ державних структур, що здійснюють судово-експертну діяльність із правом проведення судових експертиз, на експертні установи та експертні служби здійснено в законі за принципом їх належності до сфери управління «цивільних» чи «воєнізованих» відомств⁴⁶⁸.

Відомчий характер діяльності відповідних установ зумовлює і особливості координації. Вона чітко визначається конкретними нормативно-правовими актами. Їх спеціалізація і профільність накладають відбиток на форми і методи реалізації відповідних заходів. Це організації функціонально спеціалізовані й орієнтовані на виконання завдань державних інституцій саме їх

⁴⁶⁷ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

⁴⁶⁸ Сегай М. Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) : зб. наук.-практ. матер. Харків : Право, 2003 Вип. 3. С. 16–17.

компетенції, яка регламентується відомчими нормативно-правовими актами.

Так, *державні спеціалізовані установи Міністерства охорони здоров'я України* забезпечують правоохоронні органи і суди судово-медичними та судово-психіатричними експертизами. До вказаних установ належать бюро судово-медичних експертиз та судово-психіатричні установи.

Систему бюро судово-медичної експертизи становлять Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України, яке здійснює загальне науково-методичне керівництво, а також Республіканське бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я АР Крим, бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних державних адміністрацій. До складу Республіканського та обласних бюро судово-медичної експертизи входять також міські (міст обласного підпорядкування) та районні (міжрайонні) відділення.

Основним відомчим нормативно-правовим документом, яким керуються у своїй діяльності бюро судово-медичної експертизи, є Інструкція «Про проведення судово-медичної експертизи»⁴⁶⁹.

Судово-психіатричні експертизи проводять Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, центри судово-психіатричних експертиз і відділення (амбулаторних, стаціонарних) експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень і психоневрологічних диспансерів⁴⁷⁰.

Науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи координуються прямо Міністерством охорони здоров'я України, яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. У своїй діяльності

⁴⁶⁹ Про проведення судово-медичної експертизи : інструкція, затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення 21.11.2020).

⁴⁷⁰ Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua>. (дата звернення 21.11.2020).

вони керуються Конституцією та Законами України, указами Президента України і постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України й іншими актами законодавства⁴⁷¹.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України. Ухвалення нового Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про Національну поліцію» та інших нормативно-правових актів внесло суттєві корективи у практичну діяльність судових експертів МВС України. Експертна служба не ввійшла до складу НПУ (що випливає із Закону України «Про Національну поліцію»), а її персонал, пройшовши процедуру розатестації, набув цивільного статусу. Відтепер територіальні науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України (НДЕКЦ) не підпорядковуються управлінням НПУ на місцях, зокрема підрозділам досудового розслідування, а їх службові взаємовідносини будуються виключно шляхом взаємодії. Організаційно-управлінське та науково-методичне керівництво діяльністю НДЕКЦ, як і Експертною службою в цілому, покладено на Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України⁴⁷².

Експертна служба МВС України входить до сфери управління МВС України і складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України і територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. На неї покладено такі завдання:

- здійснення організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності;
- проведення судових експертиз у кримінальному й виконавчому провадженні, в адміністративних, цивільних і

⁴⁷¹ Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015> (дата звернення 21.11.2020).%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B8%D0%BD#w1_1.

⁴⁷² Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник.* 2016. № 2 (26). С. 19.

господарських справах та справах про адміністративні правопорушення, а також забезпечення в установленому порядку участі спеціалістів Експертної служби у слідчих (розшукових) діях;

– проведення експертних досліджень на договірних засадах з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про судову експертизу»;

– забезпечення функціонування обліку зняряд кримінальних правопорушень та інших об'єктів;

– здійснення діяльності з виявлення, експертного огляду, розрядження, транспортування та знешкодження вибухонебезпечних предметів і пристроїв, що використовуються в терористичних цілях.

Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України є системою державних спеціалізованих установ судової експертизи. Експертна служба МВС безпосередньо підпорядковується Міністру внутрішніх справ України, її діяльність спрямовується і координується Міністерством внутрішніх справ України⁴⁷³.

Експертними підрозділами Служби безпеки України є Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України (далі – Інститут) та експертні підрозділи СБУ в областях. Інститут є державною спеціалізованою експертною науково-дослідною установою, яка здійснює наукову, науково-технічну, науково-організаційну та судово-експертну діяльність, виконує функції експертної служби СБУ, забезпечує виготовлення спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації, іншої спеціальної техніки та бере участь у їх впровадженні. Одним з головних завдань Інституту є судово-експертне забезпечення діяльності органів і підрозділів СБУ, інших правоохоронних органів та суду⁴⁷⁴.

У сфері управління Державної прикордонної служби України судово-експертну діяльність здійснюють Головний

⁴⁷³ Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 03.11.2015 № 1343. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення 21.11.2020).

⁴⁷⁴ Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України: офіц. сайт. URL: <https://www.sbu.gov.ua/ua/pages/278> (дата звернення 21.11.2020).

експертно-криміналістичний центр та його підрозділи, призначені для проведення судової експертизи та експертних досліджень паспортних документів, які згідно із законодавством використовуються під час перетинання державного кордону України, з метою запобігання, виявлення та розслідування кримінальних та інших правопорушень у сфері охорони державного кордону⁴⁷⁵.

Особливістю функціонування всіх судово-експертних установ, що не належать до науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, є відомчий характер управління, взаємодії і координації. Їх діяльність, окрім законодавства України в сфері забезпечення судової експертизи, регулюється відомчими нормативно-правовими актами. Координація проявляється в особливостях механізмів управління, планування, субординації, інформування та здатності реагування на вирішувані питання і визначається їх науково-практичною спрямованістю.

Судово-експертні установи Міністерства юстиції України забезпечують діяльність судів усіх рівнів, НАБУ, САП, слідчих органів МВС, СБУ, органів прокуратури, митних органів та інших установ. Поряд з виконанням широкого кола судових експертиз ці установи здійснюють наукове розроблення теоретичних і практичних засад судової експертизи, а також нових методик експертних досліджень, підготовку й атестацію судових експертів за напрямами досліджень⁴⁷⁶.

Мережа науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України є найбільш широкою, і її координаційні зв'язки простежуються більш чітко, ніж у суто відомчих установах. Експертне забезпечення правосуддя в державі визначено одним із основних завдань Міністерства юстиції України. Воно координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи, зокрема здійснює в цьому напрямку такі заходи:

⁴⁷⁵ Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення 21.11.2020).

⁴⁷⁶ Пілюков Ю. Сучасна система державних судово-експертних установ в Україні. Окремі напрями удосконалення їх діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 150.

– організовує відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи;

– забезпечує організацію роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України і Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України;

– видає та анулює свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;

– здійснює контроль за організацією діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;

– забезпечує ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз;

– спрямовує і контролює діяльність науково-дослідних установ, які проводять судову експертизу та належать до сфери управління Міністерства юстиції України, здійснює нормативно-методичне забезпечення їх діяльності;

– координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи; забезпечує організацію роботи Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України.

Міністерство юстиції України організовує відповідно до законодавства експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи і координує діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи.

Відмінною рисою в діяльності судово-експертних установ Міністерства юстиції України є те, що до основних видів їх діяльності належать не лише виконання судових експертиз, а й розроблення нових і вдосконалення наявних методик судово-експертних досліджень⁴⁷⁷, а також проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи (це питання було ґрунтовно досліджено у попередніх розділах роботи).

Центральна експертно-кваліфікаційна комісія діє відповідно до Положення про Центральну експертно-

⁴⁷⁷ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 294.

кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів. Вона є колегіальним органом, основними завданнями якого є:

1) затвердження програм підготовки (стажування) працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України та фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;

2) вирішення питань щодо проходження підготовки працівниками НДУСЕ, фахівцями, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати (підтвердити) кваліфікацію судового експерта;

3) проведення атестації з метою визначення рівня професійної підготовки працівників НДУСЕ, фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта;

4) розгляд питання щодо присвоєння кваліфікаційного класу судового експерта працівникам НДУСЕ;

5) розгляд питань щодо анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта;

6) розгляд питань дисциплінарної відповідальності судових експертів.

Організаційне забезпечення діяльності Центральної експертно-кваліфікаційної комісії здійснюється структурним підрозділом Міністерства юстиції України, на який покладено функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності⁴⁷⁸.

Починаючи із 2012 року працює Науково консультативна та методична рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України⁴⁷⁹. Загальну координацію роботи ради здійснює

⁴⁷⁸ Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення 21.11.2020).

⁴⁷⁹ Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України : наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 № 470/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#Text> (дата звернення 21.11.2020).

президія, яка формується з працівників Міністерства юстиції України, керівників судово-експертних установ, їх заступників, голів секцій, а також судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ і мають стаж практичної роботи судового експерта не менше п'яти років.

Діяльність за окремими напрямками координують відповідні секції, які формується з представників судово-експертних установ Міністерства юстиції України, а також із судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ та мають стаж практичної роботи судового експерта не менше п'яти років. Голова, заступник голови та секретар секції обираються з її членів шляхом голосування членів секції. Голова секції обирається виключно з членів секції, що є працівниками судово-експертних установ. До складу секції можуть входити представники Міністерства юстиції України.

До повноважень секцій НКМР належать:

- розгляд пропозицій судово-експертних установ та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, щодо включення науково-дослідних робіт до тематичного плану;

- обговорення перебігу виконання науково-дослідних робіт;

- розгляд та приймання результатів завершених науково-дослідних робіт; вирішення питання їх подальшої апробації (публікації) та впровадження в експертну практику;

- підготовка пропозицій щодо включення науково-дослідних робіт до планів апробації та впровадження результатів наукових робіт;

- розгляд результатів апробації та впровадження науково-дослідних робіт;

- підготовка пропозицій щодо внесення змін до Реєстру методик проведення судових експертиз та Переліку рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз;

- надання відповідних пропозицій щодо внесення змін і доповнень до методик, впроваджених в експертну практику та внесених до Реєстру методик проведення судових експертиз, для розгляду їх на Координаційній раді з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України;

- підготовка пропозицій до програм навчання судових експертів та планів стажування працівників судово-експертних установ;

- розгляд спірних питань експертної практики, непідтверджених повторних експертиз та обговорення інших питань з удосконалення та розвитку судової експертизи;
- надання роз'яснень щодо застосування методик проведення судових експертиз;
- розгляд питань щодо запровадження нових видів судових експертиз та методик їх проведення.

Для вирішення спірних питань, що виникають під час розгляду на засіданнях секцій щодо наукової та експертної діяльності судово-експертних установ, президія НКМР за пропозицією відповідної секції або судово-експертної установи може створювати робочу групу із досвідчених фахівців судово-експертних установ. Ефективність роботи таких груп визначається, перш за все, високим науково-практичним потенціалом її членів, різносторонньою обізнаністю та знанням сучасних прогресивних досягнень у конкретних сферах розглядуваної проблематики. Загалом успішність цієї діяльності забезпечується складною організаційною структурою науково консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи, широким спектром повноважень та виконуваних нею завдань.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про судову експертизу»⁴⁸⁰ порядок присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям чи позбавлення кваліфікації судового експерта фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, визначається Міністерством юстиції України.

Організаційне забезпечення здійснюється структурним підрозділом Міністерства юстиції України, на який покладено функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності.

Для присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, встановлюються певні умови. Так, вони повинні мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройти підготовку (стажування), знати теоретичні, організаційні і процесуальні питання судової експертизи та методичні положення і практику їх застосування за відповідною експертною спеціальністю.

⁴⁸⁰ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення 21.11.2020).

Підготовка та стажування фахівців, які мають намір отримати та/або підтвердити кваліфікацію судового експерта, здійснюються за програмами підготовки з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи та підготовки з відповідних експертних спеціальностей.

Кваліфікація судового експерта присвоюється фахівцям, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, згідно з переліком видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта, зазначеним у додатку 6 до Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів.

Атестація охоплює вивчення поданих документів та кваліфікаційний іспит. Під час іспиту особа повинна показати задовільний рівень знань з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи та методичних положень з відповідної експертної спеціальності.

У разі ухвалення комісією рішення про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта особі протягом 10 робочих днів видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності або робиться відмітка у Свідоцтві про продовження терміну його дії. Свідоцтво підписується головою та секретарем комісії та засвідчується печаткою.

Строк дії Свідоцтва для фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, продовжується після підтвердження експертом кваліфікації. Якщо строк дії Свідоцтва не продовжено, воно вважається недійсним⁴⁸¹.

Контроль за організацією діяльності судових експертів здійснюється шляхом перевірки дотримання ними вимог нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методик проведення судових експертиз.

⁴⁸¹ Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 № 301/5. *БД «Законодавство України»/ ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення 21.11.2020).

Перевірка здійснюється Міністерством юстиції України та його міжрегіональними територіальними органами із залученням судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Міжрегіональні територіальні органи здійснюють такі види перевірок:

- планова перевірка діяльності судового експерта;
- позапланова контрольна перевірка діяльності судового експерта;
- перевірка відповідності робочого місця.

Міністерство юстиції України здійснює перевірку діяльності судового експерта за обґрунтованими зверненнями юридичних і фізичних осіб, в яких викладено обставини, що свідчать про конкретні порушення судовим експертом вимог нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та/або методик проведення судових експертиз.

Планова перевірка діяльності судового експерта проводиться не частіше одного разу на три роки. Позапланова контрольна перевірка діяльності судового експерта та перевірка відповідності робочого місця проводяться за потреби.

Предметом планової перевірки діяльності судового експерта є встановлення:

1) наявності матеріально-технічної бази: приміщення, робочого місця судового експерта, сейфів, інструментального оснащення, спеціального обладнання згідно з додатком 1 до Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, і методичної літератури (довідники, посібники, типові нормативи тощо);

2) відповідності терміну дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта терміну здійснення судово-експертної діяльності;

3) наявності журналу;

4) наявності других примірників висновків судових експертиз та експертних досліджень у наглядових провадженнях і відповідності їх реєстрації у журналі;

5) відповідності видів експертиз, проведених судовими експертами, експертним спеціальностям, зазначеним у свідоцтві про присвоєння кваліфікації судового експерта;

б) відповідності висновків вимогам нормативно-правових актів з питань судово-експертної діяльності та методикам проведення судових експертиз шляхом проведення їх аналізу⁴⁸².

У цій організаційно-управлінській діяльності одночасно реалізується декілька функцій Міністерства юстиції України – як контролююча, так і координаційна, розпорядча, забезпечувальна, а також науково-практична і методична, адже саме в процесі перевірок діяльності судово-експертних установ як установлюються недоліки їх роботи, так і виявляються проблемні питання, що потребують вирішення на рівні міністерських повноважень.

Державний реєстр атестованих судових експертів – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію судового експерта.

Реєстр складається з відомостей про атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Функції держателя Реєстру покладаються на структурний підрозділ Міністерства юстиції України, який здійснює організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності.

Судові експерти державних спеціалізованих установ включаються до Реєстру за поданням керівників цих установ або голів експертно-кваліфікаційних комісій, якими присвоєно кваліфікацію судового експерта.

Судові експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, включаються до Реєстру на підставі заяви судового експерта.

⁴⁸² Про затвердження Змін до Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 № 336/5. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-20#Text> (дата звернення 21.11.2020).

Інформація, яка міститься у Реєстрі, є відкритою для запитів зацікавлених осіб. За запитом фізичних і юридичних осіб Міністерство юстиції України надає інформацію з Реєстру у формі витягу, що містить таку інформацію: прізвище, ім'я, по батькові судового експерта, найменування експертно-кваліфікаційної комісії, дата і номер її рішення, номер та строк дії свідоцтва або документа, що підтверджує наявність кваліфікації судового експерта (якщо видачу свідоцтва не передбачено, вноситься відповідний запис), вид експертизи, експертна спеціальність; місце роботи, місцезнаходження, адреса електронної пошти (для судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ) та телефон судового експерта з урахуванням положень законодавства про звернення громадян та доступ до публічної інформації.

Відомості про атестованих судових експертів, що містяться в Реєстрі, розміщуються на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України⁴⁸³.

За офіційними даними Міністерства юстиції України, станом на 01.07.2020 року до реєстру внесено інформацію щодо 6162 атестованих судових експертів (протягом 2 кварталу 2020 року до реєстру було внесено інформацію щодо 253 судових експертів)⁴⁸⁴.

Ведення такого Реєстру має беззаперечно важливе значення для забезпечення успішної координації діяльності судово-експертних установ України, адже загальновідоме гасло, що «кадри вирішують все», є завжди актуальним, а знання справжнього стану кількісного та якісного складу співробітників, які здійснюють експертну діяльність, є запорукою її ефективності та практичної продуктивності.

Реєстр методик проведення судових експертиз – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про наявність методик проведення судових експертиз, атестованих та рекомендованих до впровадження в

⁴⁸³ Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів : наказ міністерства юстиції України від 29.03.2012 № 492/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення 21.11.2020).

⁴⁸⁴ Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/2-kvartal-2020-roku> (дата звернення 21.11.2020).

експертну практику відповідно до Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.

Інформація, яка міститься у Реєстрі, є відкритою для запитів правоохоронних органів, судів та зацікавлених юридичних і фізичних осіб.

Функції держателя Реєстру покладаються на структурний підрозділ Міністерства юстиції України, на який покладено функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності.

До Реєстру вносяться такі відомості: реєстраційний код методики, вид (підвид, рід) експертизи або галузь знань, назва методики, найменування державної спеціалізованої установи або власне ім'я і прізвище судового експерта, який не є працівником державної спеціалізованої установи, що є розробником методики, рік створення методики, дата ухвалення рішення про державну реєстрацію методики. У разі, якщо методика розроблялась за участю декількох розробників, вказуються всі розробники методики із зазначенням провідного розробника.

Методика проведення судової експертизи, а також зміни до неї включаються до Реєстру за рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України⁴⁸⁵.

Існування Реєстру методик проведення судових експертиз забезпечує облік та чітку систематизацію методів в спеціалізованих методик експертних досліджень. Ця система є досить ефективною, тому що ґрунтується на поділі експертних спеціальностей за різними критеріями на групи. З прогресуючим невідпинним розвитком науки і техніки, новітніх досягнень у різних сферах життєдіяльності суспільства з'являється гостра потреба в заповненні порожніх місць у вигляді нових методів і спеціалізованих методик експертних досліджень, а також виконання судових експертиз, що потребуватимуть наявності відповідної кваліфікації для їх здійснення з подальшим їх виділенням в окремі групи, внесенням до Реєстру методик проведення судових експертиз. Взаємопов'язаність цих процесів є очевидною і діалектично обумовленою.

⁴⁸⁵ Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 № 1666/5. *БД «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення 21.11.2020).

Наразі функції з координації та управління судово-експертною діяльністю науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України виконує Департамент експертного забезпечення правосуддя, основними завданнями якого є:

- забезпечення виконання покладених на міністерство юстиції України завдань, визначених Законом України «Про судову експертизу» та іншими нормативно-правовими актами з питань судово-експертної діяльності;
- спрямування та контроль за діяльністю науково-дослідних установ судових експертиз, які належать до сфери управління Міністерства юстиції України, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ;
- організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності;
- забезпечення організації роботи центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції України.

Структурними підрозділами Департаменту є такі:

- відділ організаційно-управлінського забезпечення діяльності науково-дослідних установ судових експертиз;
- відділ науково-методичного забезпечення;
- відділ розгляду звернень та надання публічної інформації;
- відділ організації роботи Центральної експертно-кваліфікаційної комісії при Міністерстві юстиції⁴⁸⁶.

Діяльність розглядуваного Департаменту охоплює координацію науково-дослідних, судово-експертних установ, підпорядкованих Міністерству юстиції України. Інші експертні установи різної відомчої належності в поле правового регулювання не входять, а координація їх діяльності є дещо безсистемною, що зумовлює необхідність її врегулювання.

Науковці неодноразово висловлювали думки щодо необхідності створення окремого органу, який би здійснював координацію діяльності всіх судово-експертних установ України, які є значно розгалуженими, мають різну спеціалізацію та відомче підпорядкування, а також широкий спектр суб'єктів та інтеграційних зв'язків між ними.

⁴⁸⁶ Департамент експертного забезпечення правосуддя. Міністерство юстиції України: офіц. сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/departament-ekspertnogo-zabezpechennya-pravosudnya> (дата звернення 21.11.2020).

Із цього приводу І. В. Пиріг вказує на відсутність централізованого організаційно-управлінського забезпечення установ судової експертизи, що, у свою чергу, призводить до виникнення численних проблем, пов'язаних з координацією їх діяльності за різними напрямками⁴⁸⁷.

Е. Б. Сімакова-Єфремян зазначає, що потребує обговорення питання щодо утворення інституції судової експертизи, дійсно незалежної від міністерств і відомств, на які покладено функції розслідування. Необхідним є створення єдиної позавідомчої системи державних експертних установ, завданням яких стануть проведення експертиз, наукова і науково-методична робота в галузі судової експертизи і криміналістики. При цьому у відомчій підпорядкованості мають бути збережені структури, потенціал і засоби яких зорієнтовано на техніко-криміналістичне забезпечення дізнання та досудового слідства: фіксацію слідів та збирання доказової інформації, виключаючи проведення експертних досліджень⁴⁸⁸.

У діяльності судово-експертних установ, служб та підрозділів накопичилась достатньо велика кількість проблем, пов'язаних зі змінами як політичних курсів, так і економічних стандартів суспільного життя, що суттєво змінило загальну картину внутрішніх факторів, які є дієвими у внутрішніх системах установ, служб і підрозділів. Крім того, даються взнаки поглиблення міжвідомчих протистоянь, окремі спроби комерціалізації судово-експертної діяльності та намагання здійснити перерозподіл сфер впливу та зон діяльності. Ці та інші проблеми зумовлюють необхідність реорганізації з урахуванням змін у суспільно-політичній системі в нашій державі⁴⁸⁹.

Реформи в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах української держави обумовлюють зміни організаційно-

⁴⁸⁷ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. С. 68.

⁴⁸⁸ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2017. С 294.

⁴⁸⁹ Ємельянов В., Репешко П. Організаційно-правової основи державного управління судово-експертною діяльністю. Державне управління та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 2 (9). С. 73.

правових основ державного управління судово-експертною діяльністю. Завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в нових умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності наявної системи організації судово-експертної діяльності, оптимізації її організації, координації та правового забезпечення. Наразі суди та правоохоронні органи висувають до судово-експертної діяльності якісно нові вимоги, що є одним із вагомих чинників, які зумовлюють необхідність удосконалення організаційних та правових основ державного управління судово-експертною діяльністю. Проте під час вирішення цих питань варто враховувати, що за пунктом 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України. Із цього випливає, що законодавець високо оцінює роль та значення судової експертизи у здійсненні правосуддя, а це обумовлює необхідність виваженого підходу до розроблення, впровадження та реформування організаційно-правових основ судово-експертної діяльності та управління нею⁴⁹⁰.

Координатором всього механізму забезпечення судово-експертної діяльності виступає Міністерство юстиції України. Воно здійснює державне управління системою судово-експертних установ України. Функції державного управління являють собою основні напрямки діяльності державних органів щодо забезпечення виконання завдань державного управління. Найпоширенішою у вітчизняній літературі є класифікація функцій державного управління з поділом на загальні, спеціальні та допоміжні. Під час здійснення управління у сфері судово-експертної діяльності Міністерство юстиції України використовує загальні функції управління, які чинять об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в судово-експертній діяльності. Ці функції є основними, притаманними будь-якому управлінню незалежно від того, на якому рівні та в яких галузях вони здійснюються. Загальними функціями державного управління є організація, прогнозування, планування, регулювання і координація. Цю класифікацію побудовано на підставі внутрішньої технології управлінської діяльності. Разом із цим Міністерство

⁴⁹⁰ Ткаченко Н. М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 132.

юстиції України у своїй діяльності виражає владно-організуючий вплив на об'єкт управління спеціальними функціями.

Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління. Спеціальні повноваження Міністерства юстиції України у сфері судово-експертної діяльності пов'язано з підпорядкованими йому науково-дослідними установами судових експертиз, для яких забезпечення реалізації держаної політики з питань експертного забезпечення правосуддя є одним із призначень. Так, відповідно до статті 8 Закону України «Про судову експертизу» організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність⁴⁹¹.

Загалом зміст організаційно-управлінського забезпечення в цьому напрямку, як зазначає О. М. Дуфенюк, полягає у формуванні логічної структури експертних служб та підрозділів, чіткого визначення їх підпорядкування, розмежування компетенції і налагодження тісної взаємодії з іншими правоохоронними та судовими органами. Ця сфера забезпечення передбачає такі напрями діяльності, як організація роботи експертних установ, діяльність окремого експерта; діяльність комісії експертів під час проведення комісійних чи комплексних експертиз, документообіг між службами і відомствами, роботи експертно-кваліфікаційних комісій, атестації судових експертів та присвоєння кваліфікації, роботи щодо сертифікації та акредитації лабораторій науково-дослідних установ, охорона приміщень територій установ судових експертиз, ведення реєстрів, управління якістю у діяльності судово-експертних установ, міжнародної співпраці та обміну досвідом у галузі судової науки тощо⁴⁹².

⁴⁹¹ Ткаченко Н. М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 121.

⁴⁹² Дуфенюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Серія: Юридичні науки. 2019. Вип. 8. С. 166–167.

Головною метою координаційної діяльності Міністерства юстиції України при цьому є об'єднання управлінських зусиль для більш якісного вирішення спільних завдань серед усіх суб'єктів кримінологічного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Координація є необхідною умовою ефективної реалізації покладених на судово-експертні установи функцій, адже об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної ресурсної бази має на меті найбільш повне і дієве задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні експертних досліджень⁴⁹³. Упроваджуючи цю ідею, необхідно врегулювати суспільні відносини щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні, визначити правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності в умовах проведення судової реформи та здійснити аналіз багаторічної практики роботи судових експертів і фахівців та судової практики в частині ухвалення рішень за результатами судових експертиз та експертних досліджень.

Основними векторами, за якими здійснюється координаційна діяльність у сфері забезпечення діяльності судово-експертних установ України, є такі:

- формування вираженої державної політики в сфері судово-експертної діяльності та її нормативно-правове забезпечення;
- оптимізація організаційних методів керівництва державними судово-експертними установами та недержавними експертними структурами;
- забезпечення системності та концептуальності в організації і плануванні наукових експертних досліджень шляхом уніфікації науково-методичної та інформаційної бази судово-експертних установ;
- удосконалення механізму міжвідомчої координації діяльності для забезпечення комплексності вжитих заходів;
- підвищення вимог щодо методики та процедури атестації та перепідготовки експертних кадрів;

⁴⁹³ Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Судове експертознавство: поняття, сутність, класифікація видів експертних досліджень. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матер. III-ої Всеукр. наук.-практ. конф.і (м. Київ, 27 лют. 2020 р.). Київ; Маріуполь, 2020. С. 36.

- вироблення єдиного науково-методичного підходу до проведення судових експертиз та його правового механізму;
- забезпечення ефективної взаємодії щодо вибору актуальних напрямків наукових досліджень у галузі експертизи в кримінальному судочинстві з метою усунення дублювання та вироблення уніфікованих підходів до прийомів і методів проведення судових експертиз;
- налагодження організації контролю за якістю роботи недержавних експертних організацій;
- формування оптимальної моделі координації судово-експертних установ України з метою впорядкування їх діяльності та підвищення якості експертиз;
- розширення інтеграційних зв'язків між суб'єктами судово-експертної діяльності, проведення спільних міжвідомчих координаційних нарад, семінарів і засідань, здійснення суміжних перевірок, видання спільних наказів та інших документів організаційного і методичного характеру;
- впровадження системи обміну інформацією, методичними матеріалами та взаємне інформування з питань проведення судових експертиз на основі новітніх науково-технічних досягнень широкої суб'єктної платформи;
- розширення меж системного спільного вивчення позитивного зарубіжного досвіду з питань організації проведення судових експертиз і впровадження його в практичну діяльність⁴⁹⁴.

4.3. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності

Останніми роками спостерігається стійка тенденція до зменшення кількості зареєстрованих злочинів. Однак це не свідчить про суттєве покращення криміногенної ситуації в Україні. Скоріше це наслідок зростання криміногенної майстерності злодіїв, підвищення рівня латентності злочинів, збільшення професійної та організованої злочинності. У цій складній ситуації превентивна діяльність набула статусу стратегічного завдання всіх державних та суспільних інституцій.

⁴⁹⁴ Філіпенко Н. Є. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 236–241.

Питання взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності є особливо актуальним, адже злочинність має різноманітний характер, а їй протистоїть розгалужена мережа різноманітних за статусом органів, що потребує упорядкування, взаємозв'язку й узгодженості їх спільних дій, відповідної підпорядкованості та маневру силами і засобами⁴⁹⁵.

Оскільки в протидії злочинності зацікавлене все суспільство, органи влади, управління і населення, то взаємодія з ними поступово стає фундаментальною основою діяльності судово-експертних установ.

Питання взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності піддавалися науковому аналізу в теорії криміналістики, судової експертизи, кримінології та в інших споріднених галузях правничих наук. Цьому були присвячені роботи вчених радянської доби й сучасних вітчизняних науковців та закордонних фахівців⁴⁹⁶,

⁴⁹⁵ Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I : підручник. Харків : НУВС, 2002. С. 140.

⁴⁹⁶ Див., наприклад: Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічний сценарій світу інформаційної епохи. Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 трав. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Ун-т Англія Раскін; Праз. ін-т дослідж. з питань безпеки (PSSI); Чес. кримінол. т-во; Харків. міськ. осередок ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків : Харків. нац ун-т внутр. справ, 2016. С. 12–13; Бандурка О. М., Зацеркляний М. М., Веприцький Р. С. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. 264 с.; Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 5–8; Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні. *Теорія та практика судової*

що дає підстави зробити висновок про міжгалузевий характер цієї проблематики. Разом із тим багато питань залишаються дискусійними та недостатньо розробленими, і як наслідок – невіршеними⁴⁹⁷. Це, в першу чергу, стосується організації превентивної діяльності судово-експертних установ у новітніх реаліях. Також відбулися кардинальні зміни у нормативно-правовому регулюванні діяльності не лише судово-експертних установ, а й правоохоронних органів, судів, прокуратури та громадських організацій, що потребує значного оновлення стратегії здійснення превентивної діяльності, врахування новітніх викликів часу та нагальних потреб суспільства. Крім того, у трудах зазначених учених не повністю розкрито актуальні питання характеру та ефективності спільної діяльності взаємодіючих сторін.

У судово-експертних установах накопичено великий практичний досвід здійснення спільної діяльності з різноманітними суб'єктами як державної, так і громадської ланки, що потребує подальшого теоретичного аналізу, узагальнення та переосмислення з метою розроблення найбільш ефективних методів протидії злочинності.

Взаємодія в діяльності всіх суб'єктів превентивної діяльності є нагальною умовою успішного здійснення спеціальних заходів щодо подолання суспільно-шкідливих наслідків злочинності. Систематична, цілеспрямована взаємодія судово-експертних установ з іншими суб'єктами превентивної діяльності дозволить більш чітко планувати комплекс заходів із мінімізації причин та умов, що сприяють вчиненню конкретних злочинів, всебічно використовувати спеціальні знання судових експертів, а також підвищувати ефективність превентивних заходів у цілому.

експертизи і криміналістики. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 152–158; Шепитько В. Ю. О новеллах в использовании специальных знаний в уголовном процессе Украины. Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. (30–31 янв. 2013 г.). Москва : Проспект, 2013. С. 340–342; Щербаковский М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 34 с. та ін.

⁴⁹⁷ Філіпенко Н. Є. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Верховенство права*. 2018. № 3. С. 221-227.

Взаємодія у сфері профілактики злочинів і правопорушень може успішно здійснюватися у вирішенні низки завдань, спільних для всіх державних органів, у тому числі й для судово-експертних установ. До таких завдань можна віднести активізацію діяльності всіх суб'єктів взаємодії у сфері превентивної діяльності, об'єднання спільних зусиль з метою подолання роз'єднаності та усунення дублювання дій і забезпечення плановості та конкретності превентивних заходів.

Поки що правова наука не виробила уніфікованого підходу до сутності розглядуваного поняття, адже у фахових джерелах та нормативно-правових актах зустрічаються майже тотожні на своїм змістом понять «узгодження», «взаємодія», «координація», «форми взаємодії» тощо. Зазначені поняття є досить розпливчати і в правових актах, хоча досить часто в них зустрічаються⁴⁹⁸. Так, наприклад, розглядаючи питання взаємодії правоохоронних органів з іншими суб'єктами превентивної діяльності, О. М. Ключев використовує узагальнене поняття «механізм», розуміючи під ним взаємодію деяких елементів, суб'єктів та об'єктів будь-якої діяльності⁴⁹⁹. Відповідно до цього механізм зводиться до відносин у якійсь сфері, наприклад механізм управління – щодо управлінських відносин, а у сфері протидії злочинності – щодо відносин між відповідними суб'єктами. При цьому механізм протидії злочинності в змістовному плані виступає системним і багатограним утворенням, що допускає різні підходи до його трактування. Ці підходи, які дають змогу у низці випадків використовувати науковий потенціал інших наук (передусім, психології, кібернетики, соціології, різних галузей права, які комплексно вивчають різні аспекти управління), спрямовано на те,

⁴⁹⁸ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення 22.11.2020).

⁴⁹⁹ Ключев О. М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : монографія. Харків : Основа, 2005. С. 76.

щоб розкрити ті або інші, часом вельми істотні сторони діяльності з протидії злочинності та властиві їй механізми⁵⁰⁰.

Загальноприйнятою у науковій спільноті є думка, що для вирішення широкомасштабних за змістом питань необхідно спиратися на визнану в теорії права ідею взаємозалежності підходів – філософського, спеціально-юридичного і соціологічного⁵⁰¹.

У філософському розумінні взаємодія – це категорія, яка відображає особливий тип відносин між об'єктами, за якого кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, спричинюючи їх зміни і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного із цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлюється як власною активністю об'єкта, впливом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів. Фундаментальне значення категорії «взаємодія» для філософії і наукового знання зумовлюється тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, саме наше існування і відчуття його реальності (неілюзорності) ґрунтуються на різноманітних, передусім предметних, взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії і спосіб організації буття⁵⁰².

З точки зору предметної сфери цього дослідження, взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, розроблення та реалізації профілактичних рекомендацій, підготовлених за матеріалами судових експертиз, розуміється як спільна, узгоджена діяльність, спрямована на підвищення ефективності та якості профілактичної роботи щодо попередження правопорушень шляхом використання спеціальних знань співробітників

⁵⁰⁰ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць / редкол. О. М. Бандурка (гол. ред.) та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. № 2 (16). С. 29–35.

⁵⁰¹ Кулик В. П. Методология права. Москва : Прогресс, 1978. С. 27.

⁵⁰² Філософський енциклопедичний словник : довідкове вид. / Національна академія наук України; Інститут філософії ім. Г. С.Сковороди. Київ, 2002. С. 77–78.

експертних установ для розроблення профілактичних пропозицій та успішної їх реалізації⁵⁰³.

Визначення поняття «взаємодія», що відображає погляди харківської школи криміналістів, дано В. Ю. Шепітьком. Взаємодія, за його визначенням, – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їх взаємозумовленість і зв'язок⁵⁰⁴.

У фахових джерелах «взаємодія» з питань превентивної та правоохоронної діяльності визначається, як:

1) стан взаємозв'язків між елементами системи органів внутрішніх справ, за якого вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу діяльності⁵⁰⁵;

2) спільна або погоджена за місцем і часом в певних межах діяльність підрозділів карного розшуку та не підпорядкованих їм інших служб органів внутрішніх справ, що ґрунтується на законі та підзаконних актах і здійснюється відповідно до їх компетенції, спрямована на виявлення й розкриття злочинів, нейтралізацію причин та умов, які сприяють їх вчиненню⁵⁰⁶;

3) діяльність щодо поєднання зусиль, сил, засобів і методів слідчих апаратів та оперативних підрозділів, що ґрунтується на законі та відомчих нормативних актах, щодо своєчасного й обґрунтованого порушення кримінальної справи, створення передумов швидкого і повного розкриття злочину, ефективного розслідування, для викриття винних і забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожна особа, яка скоїла злочин, була справедливо покарана і жодна невинна не була притягнута до кримінальної відповідальності та засуджена⁵⁰⁷.

⁵⁰³ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 105.

⁵⁰⁴ Шепітько В. Ю. Криміналістика : енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : НЮА, 2001. С. 42.

⁵⁰⁵ Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ : НАВСУ, 1999. С. 503.

⁵⁰⁶ Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку : підручник. Київ : РВВ МВС України, 2000. С. 104.

⁵⁰⁷ Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації : монографія / О. П. Снігерьев, Г. О. Душейко, О. А. Долгий та ін. ; за заг.ред. А. М. Подоляки і П. В. Коляди. Суми : Мрія-1, 2003. С. 118.

Р. С. Белкін, розглядаючи взаємодію як одну з форм організації розслідування злочину, підкреслює, що вона являє собою співробітництво слідчого з органами дізнання, спеціалістами й експертами, що ґрунтується на законі⁵⁰⁸.

Розглядаючи питання взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом), Ю. І. Азаров та Є. О. Рафальський розуміють під цим спільну діяльність слідчого й експертно-криміналістичних підрозділів із розроблення та здійснення заходів, пов'язаних з комплексним використанням процесуальних, оперативно-розшукових і техніко-криміналістичних засобів, з метою успішного розкриття злочинів, установлення винних, виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину і вжиття заходів для їх усунення. Головне завдання взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами МВС України, за їх переконанням, залишилось незмінним, а саме – попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх вчинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди і відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб⁵⁰⁹.

Аналіз зазначених вище визначень поняття «взаємодія» дає змогу віднести до її загальних ознак такі: наявність не менше двох суб'єктів взаємодії, наявність єдиної спільної мети, узгодженість спільних заходів хоча б за одним з аспектів (місце, методи тощо), нормативна урегульованість загальних засад такої взаємодії.

Окремі науковці відносять розглядувану категорію до адміністративно-правової⁵¹⁰, що, на наш погляд, можна зробити лише з певним застереженням «у спеціальному сенсі», тому що

⁵⁰⁸ Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Дело, 2000. С. 25.

⁵⁰⁹ Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.pdfirbis-nbuv.gov.ua > cgi-bin > irbis_nbuv > cgiirbis_64 > jnn_2014_10_11 (дата звернення 20.02.2020).

⁵¹⁰ Полищук А. Д. Понятие взаимодействия милиции и добровольных народных дружин в охране общественного порядка. Взаимодействие органов внутренних дел с общественностью по обеспечению охраны общественного порядка. Київ : НииРИО КВШ МВД СССР, 1982. С. 75.

поняття «взаємодія» з огляду на його філософське значення містить у собі як певні рівні свого відображення, так і поняття «співпраця» та «узгоджена спільна діяльність».

Спеціально-юридичний підхід дозволяє зробити аналіз нормативно-правових актів, що діяли і діють у сфері взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності. Таким чином, спеціально-юридичний підхід до поняття «взаємодія» показує, що його сутність не зводиться лише до спільної діяльності суб'єктів, а містить у собі більш широке коло зв'язків і контактів (обмін інформацією, узгодження дій, планування роботи тощо).

Соціопсихологічний підхід до взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності полягає у вивченні взаємодії як правового явища на основі емпіричних матеріалів соціологічних досліджень. Такі дослідження показують, що практика протидії злочинам і правопорушенням пов'язується із широким спектром стійких відносин, метою яких є досягнення спільних цілей⁵¹¹.

Разом із тим аналіз зазначених вище тлумачень взаємодії свідчить про те, що термін «взаємодія» містить дуже багато смислових навантажень. Це пояснюється як багатозначністю цього терміна, так і різноманітністю аспектів його вивчення. Спільною рисою майже всіх зазначених визначень поняття «взаємодія» є те, що автори тлумачать взаємодію як узгоджену діяльність, спрямовану на досягнення мети, виконання завдань або досягнення результату.

Проте у фахових джерелах поряд із терміном «взаємодія» активно застосовується і термін «координація». Тлумачні словники визначають, що координація, це: погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями; узгодженість дій⁵¹². Ґрунтуючись на тлумаченні термінів «координація» та «взаємодія» в значенні узгодженості, багато

⁵¹¹ Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления : учеб. пособие. Харьков : Титул, 2007. С. 100.

⁵¹² Великий тлумачний словник сучасної української мови: (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 572.

авторів вживає їх як синоніми⁵¹³. Але більшість науковців із цим не погоджується. Наприклад, В. О. Шамрай визначає координацію як такий, що ґрунтується на законі й підзаконних актах, управлінський вплив вищого рівня суб'єктів стосовно нижчого рівня, що здійснюється з метою спрямування діяльності взаємодіючих підсистем на виконання спільних завдань із самостійним, автономним вирішенням⁵¹⁴.

Як зазначає О. М. Ключев, під час координації одна сторона організовує відносини, а інша лише виконує умови відносин. У разі взаємодії обидві сторони зобов'язані організовувати відносини, оскільки небажання одного з учасників припиняє існування відносин⁵¹⁵. При цьому науковець підкреслює, що під час координації контроль у сфері правоохоронної діяльності полягає у нагляді та постійному спостереженні за відповідністю діяльності підконтрольних суб'єктів тим приписам, які вони отримують від вищого органу або посадової особи. У свою чергу, контроль під час взаємодії, як правило, зводиться до взаємоконтролю⁵¹⁶.

Вивчаючи питання взаємодії та координації суб'єктів превенції злочинності, ми раніше звертали увагу, що координування – це сукупність дій, обумовлена владними повноваженнями суб'єктів управління, спрямованих на забезпечення впорядкованого функціонування суб'єкта й об'єкта управління, зокрема узгодженої роботи всіх ланок системи та її окремих працівників⁵¹⁷.

⁵¹³ Обрусна С. Ю. Теоретико-методологічні засади судового управління: щодо постановки проблеми. *Форум права*. 2010. № 2. С. 339–342.

⁵¹⁴ Шамрай В. Поняття і суть взаємодії, її значення. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 1 (31). С. 64.

⁵¹⁵ Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/2011_3.pdf. (дата звернення 21.02.2020).

⁵¹⁶ Ключев О. М. Поняття та сутність контролю, що здійснюється правоохоронними органами. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2011_1/Klyuev.pdf. (дата звернення 21.02.2020).

⁵¹⁷ Філіпенко Н. Є. Співвідношення понять «взаємодія» і «координація» в теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. Ч. 2. С. 101–111.

Таким чином, на відміну від організації взаємодії, координація здійснюється суб'єктом управління, наділеним владними повноваженнями стосовно об'єктів координуючої взаємодії. Якщо взяти до уваги домінуючу роль слідчого у розслідуванні злочинів та проведенні превентивної діяльності, зрозуміло, що об'єктами координації виступають співробітники судово-експертних установ.

Ще однією відмінністю між взаємодією та координацією є те, що взаємодія організовується між двома і більше елементами системи (органами, підрозділами чи працівниками), натомість у процесі координації повинні брати участь як мінімум три елементи системи: один суб'єкт і два об'єкти управління. При цьому координатор та об'єкти координації можуть належати до різних систем. У цьому випадку координація є позасистемною, на відміну від внутрішньосистемної, коли всі її учасники – елементи однієї системи⁵¹⁸.

У процесі координації суб'єктів управління вирішуються такі основні завдання: узгодження функціонування частин та елементів системи в напрямку досягнення цілей, інтеграція зусиль різноманітних органів і підрозділів для вирішення конкретних завдань, урегулювання діяльності співвиконавців, узгодження дій структурних підрозділів та додаткових сил під час проведення комплексних заходів, коригування нормативно-правових актів, що регламентують поділ функціональних обов'язків і характер взаємодії тощо.

Основними принципами координації є такі: законність, рівність суб'єктів координаційної діяльності у визначенні проблемних питань щодо протидії злочинності, розробленні пропозицій щодо заходів, спрямованих на їх подолання, самостійність кожного суб'єкта під час реалізації узгоджених рішень, відповідальність керівників органів у межах їхньої компетенції за якісне і своєчасне виконання узгоджених заходів, гласність щодо проведення координаційних заходів, висвітлення результатів роботи у засобах масової інформації в межах, які не суперечать вимогам законодавства про захист прав, свобод людини і громадянина, державної та іншої таємниці.

⁵¹⁸ Філіпенко Н. Є., Шендрік В. В., Марков С. В. Правові та організаційно-тактичні основи профілактики пенітенціарної злочинності : навч. посібник. Київ : УВПД ГШ МВС України, 2010. С. 88.

У науковій літературі визначаються *вимоги*, яким повинна відповідати взаємодія. Так, О. М. Бандурка відносить до таких те, що всі взаємодіючі підрозділи повинні мати єдину ціль, діяти в межах своєї компетенції, керуватися своїми відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками⁵¹⁹. Інші автори, розглядаючи вимоги, яким повинна відповідати спільна діяльність суб'єктів, які взаємодіють, називають такі: вона має здійснюватися відповідно до вимог кримінально-процесуального закону і слідчої етики, узгоджуватися (за цілями, місцем, часом і компетентністю), забезпечувати керівну й організуючу роль слідчого за належної самостійності інших підрозділів у виборі й ухваленні рішень з виконання поставлених завдань; здійснюватися з урахуванням особливостей ситуації, відповідно до тактико-методичних рекомендацій і забезпечувати нерозголошення відомостей, отриманих оперативно-розшуковим шляхом⁵²⁰.

На нашу думку, сутність вимог, яким повинна відповідати взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності, полягає у тому, що, з одного боку, вона повинна бути законною, тобто під час реалізації її окремих видів та форм повинні використовуватися законні методи та засоби, й у такій взаємодії повинні брати участь лише компетентні суб'єкти, з іншого – оптимальною, за якої можуть бути досягнуті максимальні результати.

Також процес взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності як складова частина організаційно-управлінських процесів сторін, що співпрацюють, повинен відповідати певним критеріям, а саме: всі взаємодіючі суб'єкти мають єдину мету, діють у межах своєї компетенції, керуються відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками; ця діяльність здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та професійної етики з інформуванням взаємодіючих суб'єктів, ґрунтується на основі спільної науково-

⁵¹⁹ Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : підручник. Харків : НУВС, 2002. С. 139.

⁵²⁰ Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки: наук.-практ. посібник / за заг. ред. чл.-кор. академії пед. наук Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 135.

технічної діяльності (науково-дослідна робота, написання спільних методик, участь у засіданнях, конференціях, спільних аналізах тощо); збереження конфіденційної інформації, що стала їм відома у процесі спільної діяльності (у тому числі й відомостей щодо особистого життя та комерційної діяльності окремих осіб).

Крім того, взаємодія державних органів, до яких безумовно належать і судово-експертні установи, повинна вирізнятися взаємоповагою, об'єктивністю і дотриманням процесуальних вимог⁵²¹.

Слід погодитись із міркуваннями тих учених, які зазначають про необхідність дотримання під час спільної діяльності не лише законодавчо визначених принципів (незалежності судово-експертних установ), але й морально-етичної складової, що має забезпечити належну якість співпраці, адже відсутність взаємоповаги може спричинити конфлікт між органами, що, в свою чергу, може призвести до нехтування основоположними принципами законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина⁵²². Таку наукову позицію підтримує, наприклад, О. В. Федькович, констатує посилення в сучасних умовах відповідальності держави в питаннях забезпечення доступності правосуддя, незалежності та неупередженості суду, правоохоронних і правозастосовних органів, його ефективності та справедливості й обґрунтовує пріоритетність їх наближення до системи правосуддя. У підґрунті української правової політики, зазначає науковець, повинна лежати ідея цілісного ставлення до системи юстиції як у функціональному, так і в організаційному аспектах, що передбачає наближення одне до одного професій судді, прокурора, слідчого й експерта під час уніфікації критеріїв до відбору кадрів, їх підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації; створення умов для «переливу» кадрів з однієї юридичної професії до іншої за умови єдності кадрової ідеології⁵²³.

⁵²¹ Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ : Істина, 2010. С. 188–190.

⁵²² Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. № 4 (13). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/nzizvru/2012_4/p13_13.html. (дата звернення 21.02.2020).

⁵²³ Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис. ... канд. юрид.

Під час дослідження проблем організації взаємодії з погляду системного аналізу необхідно не лише виділити системоутворюючий фактор і визначити елементи системи, а й розглянути їх специфічні якості, характер зв'язків, відносин і залежностей між ними, функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи (кожної її частини) щодо середовища та зворотного впливу середовища на систему.

Якщо розглядати змістовний бік відносин, що виникають у процесі взаємодії, то їх можна поділити на процесуальну й непроцесуальну (організаційну) форми⁵²⁴. Але, як підкреслював І. А. Алієв, такий поділ профілактичних заходів є необґрунтованим, тому що він не лише не відповідає вирішенню завдань, поставлених перед судово-експертними закладами в сфері профілактики правопорушень, але і не впливає із норм закону. Розроблення профілактичних заходів із використанням спеціальних знань повинно бути морально-етичним обов'язком експерта, а оскільки профілактична робота проводиться експертом – процесуальною особою – тому вся вона має процесуальний характер⁵²⁵. Також певні труднощі виникають у разі спроби віднести окремі види превентивної діяльності до тієї чи іншої

наук. 12.00.10 / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. С. 5.

⁵²⁴ Див., наприклад: Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Москва : Норма, 2007. 480 с.; Атаходжаев С. А. Некоторые вопросы экспертной профилактики и ее организация. *Проблемы судебной экспертизы*. Ташкент, 1979. С. 13–25; Сушко Ю. С. Актуальні проблеми профілактичної діяльності при проведенні судово-економічних експертиз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1994. 25 с.; Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. Київ : РИО МВД УССР, 1972. 168 с. та ін.

⁵²⁵ Алиев И. А. Проблемы борьбы с преступностью на основе применения специальных познаний в эпоху ускорения научно-технического прогресса. Правовые, организационные и методические проблемы профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы: матер. Всесоюз. науч.-практ. конф. (г. Баку, 9–10 окт. 1986 г.). Баку, 1986. С. 8–9.

форми (це обумовлено специфікою здійснення судово-експертної діяльності)⁵²⁶.

До процесуальної форми взаємодії належать: проведення експертизи із встановлення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру); установлення обставин, що мають значення для попередження правопорушень за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу)⁵²⁷; участь експерта у слідчих діях як спеціаліста⁵²⁸; консультації спеціаліста щодо припинення злочинів, що іноді можуть надаватися у процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів⁵²⁹) тощо.

Здійснення спільної, узгодженої превентивної діяльності передбачає декілька етапів, а саме взаємодію на підготовчому (інформаційно-аналітичному), основному та заключному етапах⁵³⁰.

⁵²⁶ Філіпенко Н. Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку із суб'єктами охоронної діяльності. Детективна діяльність в Україні: проблеми та перспективи: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 січня 2013 р.) / ХЕПУ; Спілка адвокатів Харківської обл.; Детективна інформаційно-аналітична служба «Орлан». Харків : Право, 2013. С. 102–106.

⁵²⁷ Див., наприклад: Предупреждение преступлений и судебная экспертиза. Москва : Юрид. лит., 1968. 192 с.; Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР (методическое пособие для судей, следователей и судебных экспертов). Москва, 1980. 186 с.; Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. Киев : РИО МВД УССР, 1972. 168 с. та ін.

⁵²⁸ Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект). *Криміналістичний вісник*. Київ, 2006. № 2 (6). С. 69.

⁵²⁹ Філіпенко Н. Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку. Шляхи розвитку ОРД в сучасних умовах: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 жовтня 2008 р.) Харків : Вид-во ХНУВС, 2008. С. 182–185.

⁵³⁰ Filipenko N., & Vublikov A. As for determination of certain stages of preventive forensic expert activity. Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики ХХІ століття:

Слід підкреслити, що у фаховій літературі кількість і сутність названих етапів можуть відрізнятися. Наприклад, П. В. Мельник, Н. О. Данкович та І. Я. Фрідман виокремлюють такі етапи: попередній, організаційно-підготовчий, пошуково-дослідний та останній – етап оформлення та реалізації⁵³¹. Ми не зовсім погоджуємося із зазначеною точкою зору, тому що за своєю суттю перші два запропоновані ними етапи охоплюють однакові за періодичністю та застосуванням дії. Переконані, що їх доцільніше згрупувати у єдиній площині підготовки до проведення заходів.

У науковій літературі підготовчий (інформаційно-аналітичний) етап взаємодії визначається, як:

– органічна єдність роботи щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, необхідної для здійснення управління, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, систематизації, накопичення та обробки цієї інформації шляхом застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів⁵³²;

– комплекс організаційних, правових, технічних і технологічних заходів, засобів та методів, які забезпечують в процесі управління і функціонування системи інформаційні зв'язки елементів (суб'єктів та об'єктів) шляхом оптимальної організації інформаційних масивів баз даних і знань⁵³³;

– діяльність, що пов'язана з одержанням, перетворенням, аналізом, використанням і збереженням інформації, що відображує реальні явища і процеси, факти і події, що відбуваються в цій сфері⁵³⁴.

Здійснивши критичний аналіз вищезазначених визначень, хочемо наголосити, що на підготовчому (інформаційно-

тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 р.). С. 138–141.

⁵³¹ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 108–112.

⁵³² Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. С. 160.

⁵³³ Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ : НАВСУ, 1999. С. 531.

⁵³⁴ Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. С. 129.

аналітичному) етапі здійснення спільних заходів співробітники правоохоронних органів проводять велику аналітичну роботу, яка полягає у доборі, аналізі та вивченні матеріалів, речових доказів та інформації з метою призначення судової експертизи. На цьому етапі вирішується питання можливості (доцільності) проведення превентивних досліджень за наданими на експертизу об'єктами. Так, під час надходження до судово-експертної установи матеріалів на експертизу та призначення експерта-виконавця (комісії експертів), керівник судово-експертної установи вивчає надані матеріали, з метою виявлення можливостей проведення превентивних досліджень. Якщо це доцільно, керівник установи доручає експерту проведення експертизи та рекомендує здійснити профілактичне дослідження наданих об'єктів.

Після отримання матеріалів та ознайомлення із ними судовий експерт повинен застосовувати певний алгоритм дій, спрямованих на досягнення позитивного результату, який складається із низки таких взаємопов'язаних дій:

- з'ясування завдань експертизи, ознайомлення з надісланими речовими доказами та матеріалами справи, можливе оцінювання їх з профілактичної точки зору;

- ознайомлення з відповідними методичними вказівками, літературними даними та матеріалами раніше проведених експертиз, профілактичними обставинами, зареєстрованими в експертній установі, що мають безпосередній стосунок до вирішення поставленого завдання;

- висунення на основі отриманих даних версії про можливі напрями превентивної роботи, обставини, на яких слід зосередити увагу тощо.

Слід підкреслити, що такі дослідження експерт проводить як окремо, так і межах іншого завдання, яке поставили перед ним органи слідства чи суд. Питання щодо причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, мають самостійний характер. Така категорія питань може міститися в експертному завданні лише у випадках необхідності застосування спеціальних знань⁵³⁵.

Другий, основний етап найчастіше збігається зі стадією призначення експертизи. Власне, саме на цьому етапі і

⁵³⁵ Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. Київ : РИО МВД УССР, 1972. С. 71–73.

здійснюються головні превентивні заходи. Алгоритм взаємодії на цьому етапі може бути втілений у таких заходах:

- проведення роздільного аналізу досліджуваних об'єктів та обставин, що можуть сприяти правопорушенням, за необхідності можуть використовуватися технічні засоби, проводяться експерименти, фотографування; якщо у справі досліджується багато об'єктів, доцільно в спеціальній розробці фіксувати порушення, які повторюються, що дозволить їх належним чином згрупувати, також фіксуються дані, які вказують на необхідність порівнювального дослідження об'єктів; під час дослідження експерт може враховувати відомості, що містяться в криміналістичній та іншій спеціальній літературі та експертній практиці, які дозволили б йому виявити обставини, типові для такого випадку;

- ознайомлення за необхідності на місці з конкретними особливостями обставин події та окремих об'єктів, витребування додаткових матеріалів, якщо під час дослідження в цьому виникає потреба;

- проведення за необхідності порівняльних досліджень;

- оцінювання результатів дослідження з метою виявлення обставин, що сприяли правопорушенню, та розроблення рекомендацій щодо їх усунення⁵³⁶.

В експертному завданні можуть бути відображені конкретні обставини, які, на думку слідчого чи судді, мали велике значення для вчинення саме цього конкретного злочину. Якщо ж питання формулюються у загальному вигляді, то судовий експерт може застосувати власні спеціальні знання у порядку експертної ініціативи та встановити коло обставин профілактичного характеру. Серед таких обставин, на думку фахівців⁵³⁷, виділяють такі групи:

- 1) обставини технічного характеру (наприклад, суттєві вади об'єктів, які роблять можливим злочинне посягання на цей об'єкт, недоліки технології виробництва, конструктивні та заводські

⁵³⁶ Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 1974. С. 28.

⁵³⁷ Див., наприклад: Гуріна Д. П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 146–150; Предупреждение преступлений и судебная экспертиза. Москва : Юрид. лит., 1968. 192 с.; та ін.

дефекти, непрофесійні дії осіб, що експлуатують техніку, та інші обставини, що сприяють вчиненню злочинів, для встановлення яких потрібні спеціальні знання);

2) обставини організаційно-правового характеру (наприклад, недоліки у роботі із звітною документацією та інша діяльність, що є об'єктом експертного дослідження; недоліки в організаційній та виробничій діяльності підприємств, організацій та установ, які проявляються у порушенні посадовими особами нормативних приписів, певні види господарської діяльності тощо);

3) обставини медичного характеру, які мають значення для правильної кваліфікації злочину (наприклад, психологічні та психопатичні стани особи, які безпосередньо впливають на її поведінку, спосіб життя, схильність до вчинення злочину чи розуміння нею своїх протиправних дій; помилки у діях медичних працівників, що призвели до тяжких наслідків).

У процесі роботи над вивченням об'єктів дослідження та інших матеріалів в експерта може виникнути необхідність співпраці зі слідчим або суддею для з'ясування окремих додаткових фактів, отримання інструктивних матеріалів, визначення значимості встановлених фактів про перебіг розслідування справи тощо. Своєчасна і правильна взаємодія експерта зі слідчим і судом на цьому етапі зробить превентивну діяльність більш цілеспрямованою, дозволить виключити дублювання і винесення недостатньо обґрунтованих рекомендацій, а також можливих суперечностей з матеріалами справи тощо⁵³⁸.

Надання допомоги слідчому й суду у виявленні причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, відверне можливість повторення аналогічних злочинів у майбутньому, особливо якщо ці криміногенні чинники залишаться не усунутими. Ось чому роботу з виявлення обставин профілактичного характеру і надання пропозицій щодо їх урахування в профілактичній роботі правоохоронних та інших державних органів експерту необхідно виконувати не лише за завданням слідчого, а і з власної ініціативи. Ми повністю погоджуємося із висловленою О. М. Моїсєєвим думкою, що експерти мають частіше використовувати своє право на

⁵³⁸ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фридман І. Я. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 107.

ініціативу у виявленні таких обставин і розробленні рекомендацій щодо їх усунення⁵³⁹.

На останньому – заключному – етапі превентивної роботи експерт обирає форму документу, в якій будуть відображені результати такої діяльності. Це може бути висновок, повідомлення чи інформаційний лист.

Висновок експерта складається у звичайній формі, а в дослідницькій частині описуються властивості досліджуваного об'єкта, які, на думку експерта, могли сприяти вчиненню злочину. Також у висновку експерта відображаються перебіг і результати експериментів, якщо вони проводились у процесі профілактичного дослідження, по завершенню яких експерт розробляє профілактичні рекомендації. Результати превентивної діяльності, як правило, викладаються в останньому пункті дослідницької частини висновку експерта⁵⁴⁰. Вони надходять до керівника судово-експертної установи, який здійснює контроль за оформленням цього процесуального документа. На етапі формулювання експертних висновків робочої стадії експертних технологій результати експертних профілактичних досліджень можуть включатися до висновку експерта або надаватись додатковим документом – профілактичними рекомендаціями. Висновок експерта разом із профілактичними рекомендаціями надсилається слідчому (суду) з проханням повідомити судово-експертну установу про вжиті за результатами експертних профілактичних досліджень заходи профілактичного характеру.

Якщо перед експертом ставляться питання профілактичного характеру, які виходять за межі його компетенції або для вирішення яких недостатньо наданих матеріалів, експерт складає повідомлення про неможливість дати висновок. Разом із тим він може порекомендувати, куди слід звернутися для вивчення тих питань, на які він не зміг відповісти. Якщо експерт не може

⁵³⁹ Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 224–231.

⁵⁴⁰ Мельник П. В., Данкович Н. О., Фрідман І. Я. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2011. С. 107.

дати відповідь не деякі питання, це повинно бути відображено у висновку⁵⁴¹.

Останніми заходами взаємодії на заключному етапі превентивної діяльності можна вважати здійснення контролю за їх виконанням. На стадії супроводження результатів експертизи надіслані профілактичні рекомендації перебувають на контролі у керівника судово-експертної установи, до отримання відповіді від слідчого (суду). Якщо відповідь не надходить протягом тривалого часу, слідчому (суду, іншому органу, що призначив експертизу) надсилається нагадування⁵⁴².

Наступним видом взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності є непроцесуальні (організаційні) заходи. На відміну від процесуальної форми взаємодії, виникнення і розвиток організаційних форм пов'язано не з вимогами процесуального закону, а з усвідомленням учасниками необхідності співробітництва на основі взаємодопомоги та сприяння один одному для більш ефективного досягнення спільних цілей⁵⁴³.

Зупинимось на аналізі цієї форми спільної діяльності більш докладно.

По-перше, між судово-експертними установами та іншими суб'єктами відбувається обмін інформацією з питань протидії злочинності. Ідеться про повний, всебічний та об'єктивний обмін інформацією про:

– стан злочинності та її динаміку (у тому числі, й за окремими групами та видами злочинів);

⁵⁴¹ Профілактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР (методическое пособие для судей, следователей и судебных экспертов). М., 1980. С. 33–34.

⁵⁴² Кононенко И. П. Об основных направлениях и организации профилактической работы в судебно-экспертном учреждении. Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений: матер. Всесоюз. науч.-практ. семинара (г. Киев, 27–29 апреля 1976 г.). Киев, 1978. С. 16.

⁵⁴³ Бондар Г. Ю. Проблеми визначення сутності та значення взаємодії в діяльності слідчих правоохоронних відомств. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. С. 53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_30 (дата звернення 22.02.2020).

- тенденції розвитку і масштаби поширення злочинів у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць;
- контингент осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та про об'єкти злочинних посягань, установлення всіх детермінант, що сприяють їх вчиненню;
- ефективність використання сил і засобів, якими володіють взаємодіючі сторони, а також про їх прогнози стосовно змін у названих інформаційних компонентах.

Крім того, як зазначають О. М. Литвинов і Т. С. Гавриш, взаємне інформування може стосуватися відомостей про надзвичайні пригоди, про виникнення або загрозу виникнення надзвичайних обставин у зв'язку з проведенням масштабних заходів, у тому числі під час проведення профілактичних заходів, про підсумки вивчення та рівні роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю та її попередження⁵⁴⁴.

По-друге, до цієї форми належить участь керівника судово-експертної установи в роботі різних нарад:

- проведення спільних засідань колегій правоохоронних та правозастосовних органів;
- проведення міжвідомчих нарад за участю керівників судово-експертних установ, правоохоронних органів, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;
- видання спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного й методичного характеру;
- обмін інформацією з питань стану злочинності;
- розроблення і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення та припинення, а також усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню;
- спільні виїзди до регіонів для проведення узгоджених заходів, перевірок і надання допомоги на місцях;
- вивчення позитивного досвіду з питань протидії злочинності й упровадження його в практичну діяльність судово-експертних установ;
- взаємне використання можливостей для підготовки і навчання кадрів, підвищення їх кваліфікації;

⁵⁴⁴ Литвинов А. Н., Гавриш Т. С. Профилактика преступлений. От теории к практике : науч.-практ. пособие. Москва : ЭКМОС, 2003. С. 108.

- проведення спільних семінарів, конференцій та інших навчально-практичних заходів;
- розроблення пропозицій з питань удосконалення правового регулювання протидії злочинності;
- спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері проведення превентивної діяльності.

Під час проведення нарад обговорюються підсумки виконання спільних превентивних заходів за звітний період, визначаються пріоритетні цілі й завдання на наступний період, дається орієнтування на моніторинг оперативної обстановки та інші відомості. При цьому керівники судово-експертних установ обов'язково беруть участь у складанні резолютивної частини підсумкових документів, надаючи власні пропозиції й рекомендації, що ґрунтуються на узагальненні судово-експертної практики.

По-третє, взаємне використання можливостей судових органів та інших суб'єктів протидії злочинності під час проведення семінарів, науково-практичних конференцій та інших наукових заходів. Їх проведення відбувається відповідно до заходів, передбачених у спільних планах, постановках координаційних і міжвідомчих нарад і рішеннях спільних колегій. Значення такої форми взаємодії для судово-експертних установ полягає у тому, що на міжвідомчих семінарах обговорюються такі важливі питання, як:

- методи аналізу злочинності та сучасні шляхи підвищення ефективності превентивної діяльності;
- форми взаємодії суб'єктів превентивної діяльності та прикладні види їх координації; ефективність проведеної превентивної діяльності;
- вивчення передового закордонного та вітчизняного досвіду протидії злочинності;
- шляхи вдосконалення взаємодії судово-експертних установ з іншими суб'єктами з урахуванням усіх наявних можливостей, що є у їхньому розпорядженні;
- новітні здобутки науки і техніки, що використовуються для найбільш ефективної протидії злочинності тощо.

Ця форма взаємодії сприяє налагодженню тісних зв'язків між теорією і практикою, а наукові та практичні працівники мають можливість обмінятися думками щодо шляхів поліпшення взаємодії в повсякденній діяльності. Крім того, в межах аналізованого виду взаємодії є можливість роз'яснення окремих положень нових законодавчих та підзаконних актів з питань

протидії злочинності, аналізу конкретних позитивних і негативних прикладів із профілактичної діяльності судово-експертних установ.

І останнім значним напрямком взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності є співпраця з громадськістю. Досвід розвитку демократичних інституцій нашої держави вказує, що саме інтегрованість судово-експертних установ з громадськими інститутами може сприяти збереженню стабільності та зміцненню правопорядку в Україні.

Плідна співпраця з громадськістю здійснюється у двох взаємопов'язаних напрямках. Це, по-перше, відновлення позитивних напрацювань та упровадження перспективного досвіду минулого. Вона має здійснюватись за такими векторами:

- діяльність щодо поширення юридичних знань для державних службовців, представників бізнесових та інших структур;
- участь у проведенні конкурсів, олімпіад і вікторин для учнів та студентів з питань превенції злочинів;
- співпраця з громадськими об'єднаннями у проведенні соціологічних досліджень з питань протидії злочинності;
- створення новітніх форм взаємодії з громадськістю у сфері запобігання злочинності та зміцнення правопорядку (наприклад, такою новелою є співпраця з об'єднаннями правників, а також з організаціями і фондами, діяльність яких пов'язано з наданням спонсорської чи благодійної допомоги у сприянні протидії злочинності).

Варто погодитись з В. О. Негодченком та в контексті порушеної проблематики вказати, що основними методами, які використовуються судово-експертними установами у співпраці з громадськими об'єднаннями під час здійснення превентивної діяльності, є такі:

- соціально-політичні – сприяння розвитку запобіжних функцій колективів та соціальних громад;
- державно-правові – досягнення ефективності превентивної діяльності державних органів, установ, організацій та службових осіб, розвиток та удосконалення законодавства, поліпшення правозастосовної діяльності;
- соціально-психологічні – подолання елементів антисупільної психології, утворення морально-психологічної нетерпимості до правопорушників, формування здорової моральної

атмосфери в трудових колективах, установлення соціально позитивних моральних міжособистісних відносин;

– культурно-виховний – збільшення рівня моральної та правової культури населення, формування поваги до норм моральності та права;

– спеціальні – удосконалення запобіжної діяльності державних органів, до функцій яких належить протидія злочинності⁵⁴⁵.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що розвиток і вдосконалення заходів взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності – це складний, багатоаспектний та циклічний процес, який може реалізовуватися за умови цілеспрямованої і повсякденної роботи як окремих працівників указаних установ, так і експертної спільноти в цілому.

Під взаємодією судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності ми розуміємо таку, що ґрунтується на законах і підзаконних нормативних актах, узгоджену запобіжну діяльність незалежних один від одного органів щодо поєднання можливостей, методів і засобів, якими вони володіють, для проведення ефективного комплексу організаційних, управлінських, технічних, наукових та інших заходів превенції.

Ураховуючи суттєві зміни у кримінальному процесуальному законодавстві, положеннях Закону України «Про судову експертизу», та у світлі обговорення проєкту нового закону «Про судово-експертну діяльність» можна висловити такі міркування. Конкретизувавши думку щодо необхідності процесуальної регламентації експертної превенції у висновку експерта, необхідно доповнити статтю 102 КПК України частиною четвертою такого змісту: «Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, експерт зобов'язаний відобразити як висновки рекомендації превентивного характеру щодо їх усунення». Крім того, необхідно надати процесуальний статус рекомендаціям профілактичного характеру, внесеним спеціалістом. Для цього слід доповнити частину 4 ст. 71 КПК пунктом 3²) і зазначити у висновку рекомендації превентивного характеру, що мають значення для

⁵⁴⁵ Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків : НУВС, 2003. С. 159.

кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання.

Превентивна діяльність судово-експертних установ має міжгалузевий характер, тому що застосовувані ними заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної політики держави.

4.4. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

Судово-експертні установи є невід'ємною складовою системи правосуддя в Україні. Вони об'єднують низку державних установ та експертних установ комунальної форми власності, провідною функцією яких є забезпечення використання спеціальних знань у кримінальному й виконавчому провадженні, кримінальних, цивільних та господарських справах і справах про адміністративні правопорушення, а також забезпечення участі спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій. Експертна діяльність надає широкі можливості отримання надійної доказової бази практично у будь-якій категорії юридичних диспутів. Проте беззаперечним залишається той факт, що найбільш важливою є роль експертів у кримінальному судочинстві, оскільки правильне та кваліфіковане доказування в справах цієї категорії сприяє забезпеченню прав та свобод людини і громадянина, притягненню винних до відповідальності і, в кінцевому підсумку, зміцненню громадського порядку і публічної безпеки в державі. Саме завдяки судово-експертній діяльності з використанням спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесел правильне оцінювання отримує доказовий матеріал у практично кожному кримінальному провадженні.

У науковій літературі кримінологічний напрям діяльності судово-експертних установ розглядається дещо відокремлено від реалізації їх основних функцій. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ є важливим комплементуючим, проте далеко не другорядним за своїм значенням компонентом системи забезпечення правопорядку в Україні.

Її зміст можна розглядати в широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі це поняття охоплює всю роботу учасників кримінального процесу, проведену ними з метою попередження кримінальних правопорушень, виявлення та усунення причин та умов розслідуваного кримінального

правопорушення, правового виховання громадян тощо. У вузькому значенні це діяльність суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню конкретного кримінального правопорушення⁵⁴⁶. У діяльності судово-експертних установ кримінологічну діяльність також називають експертною профілактикою⁵⁴⁷, або експертною превенцією⁵⁴⁸.

Водночас слід відзначити певну фрагментарність наявних сьогодні досліджень у цій сфері. Недосконалим залишається і законодавство, що має забезпечувати кримінологічну діяльність судово-експертних установ України. Усе вищевикладене підштовхує до висновку про необхідність дослідження сучасного стану кримінологічної діяльності судово-експертних установ та її оптимізації з урахуванням сучасних потреб правоохоронної системи Української держави⁵⁴⁹.

Діяльність судово-експертних установ врегульовано в низці нормативно-правових актів, які в своїй сукупності формують нормативно-правову базу кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Так, базовими документами у вказаній сфері слід визнати Закон України «Про судову експертизу»⁵⁵⁰, Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та

⁵⁴⁶ Збірник наукових праць Академії прокуратури України. Безкоштовна бібліотека : портал. 2009. 400 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10170.html> (дата звернення: 01.09.2020).

⁵⁴⁷ Див., наприклад, Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку, 1991. 312 с.; Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233–236.

⁵⁴⁸ Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П. Експертна превенція: поняття, предмет та об'єкт. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 241–253.

⁵⁴⁹ Filipenko N. Ye. & Sharapova O. V. Theoretical and Applied Elements of Forensic Prevention. *Public Policy and Administration Review*. December 2019, Vol. 7, № 2, pp. 10–20.

⁵⁵⁰ Про судову експертизу : Закон України № 4038-ХІІ 25.02.1994. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

атестацію судових експертів⁵⁵¹, а також затверджені Міністерством юстиції інструкції та науково-методичні рекомендації щодо проведення судових експертиз. Особливості та порядок процесуального використання спеціальних знань врегульовано у галузевих процесуальних кодексах.

На відміну від діяльності експерта як самостійного учасника кримінального процесу, кримінологічна діяльність судово-експертних установ регулюється не лише нормами загальної дії, а й у випадку належності установи до певного міністерства або відомства – відповідними відомчими документами. При цьому загальні норми у сфері судово-експертної діяльності та підзаконні нормативно-правові акти містять окремі положення, спрямовані на виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, під час проведення експертизи в кримінальному провадженні. Переважна більшість з них має уповноважуючий, рекомендаційний характер і фактично не передбачає чіткого процесуального порядку їх реалізації.

Крім того, аналіз нормативно-правової бази у галузі судово-експертної діяльності дає змогу дійти висновку, що питання кримінологічної діяльності судових експертів та судово-експертних установ наразі не отримали чіткого закріплення ані на загальнодержавному рівні, ані в підзаконних нормативно-правових актах. Так, Закон України «Про судову експертизу», який є базовим у цій сфері та який закріплює фундаментальні основи діяльності судово-експертних установ, узагалі не окреслює вказаного напрямку діяльності. У Кримінальному процесуальному кодексі України профілактична діяльність експерта безпосередньо не передбачається, проте в ньому міститься норма дозвільного характеру, яка стосується права експерта викладати у висновку експертизи виявлені в процесі її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69, ч. 3 ст. 102 КПК

⁵⁵¹ Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : затв. Наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

України)⁵⁵². Ще раз повторимо, що зазначене право експерта охоплює можливості здійснення спеціальної кримінологічної діяльності в межах конкретного кримінального провадження. При цьому хотілося б звернути увагу, що наразі навіть слідчу профілактику, вагомість якої не піддається сумніву, не закріплено у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. Натомість нагадаємо, що у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. процедура профілактики злочинів слідчими, дізнавачами і прокурорами була чітко регламентована у статтях 23 і 23-1⁵⁵³.

Нормативно-правові документи, що регулюють діяльність науково-дослідних установ судових експертиз і судово-експертних установ, також не містять положень щодо експертної профілактики та інших форм кримінологічної діяльності. Так, наприклад, у Положенні про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України зазначено лише його загальні повноваження щодо інформаційно-аналітичного забезпечення експертної діяльності, здійснення наукової та науково-технічної діяльності та розроблення й внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та релевантної нормативно-правової бази (п. 4)⁵⁵⁴ і взагалі не визначено повноважень щодо здійснення кримінологічно-превентивної діяльності в межах реалізованих функцій. Водночас слід звернути увагу, що відповідно до Стратегії розвитку системи МВС до 2020 року протидія злочинності є одним із пріоритетних напрямів цього відомства. Серед необхідних кроків у цьому напрямі названо такі:

⁵⁵² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

⁵⁵³ Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 1960. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

⁵⁵⁴ Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України : затверд. Наказом Міністерства внутрішніх справ України 31.01.2017 № 77. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0AIEYE0AA1> (дата звернення: 01.09.2020).

– підвищення ролі превентивної діяльності у сфері протидії злочинності й упровадження відповідних локальних програм у межах єдиної політики, сформованої МВС;

– удосконалення організаційних і правових основ для посилення боротьби з організованою злочинністю та протидії торгівлі людьми, наркозлочинності та кіберзлочинності⁵⁵⁵.

Вважаємо, що зазначений стратегічний вектор розвитку системи МВС необхідно втілити в діяльності всіх підрозділів, діяльність яких координується МВС України, враховуючи і діяльність відомчих судово-експертних установ. Аналогічна ситуація простежується і в регулюванні діяльності судово-експертних установ інших відомств.

Загалом у науковій літературі питанню кримінологічної діяльності судово-експертних установ приділено досить значну увагу. І. А. Алієв у своїх роботах щодо експертної профілактики зазначає, що за своєю природою її можна поділити на два види:

1) процесуальну, яка реалізується співробітником експертної установи відповідно до поставленого завдання або з власної ініціативи під час здійснення ним процесуальних функцій експерта або спеціаліста в кримінальній справі;

2) непроцесуальну, до якої автор відносить усі інші види профілактичної роботи, враховуючи й ту, що здійснюється від імені експертної установи.

Непроцесуальні форми експертної профілактики, як зазначає вчений, охоплюють проведення узагальнення експертної практики та наукових досліджень у вказаній сфері⁵⁵⁶. До предмета експертної профілактичної діяльності І. А. Алієв відносить обставини (недоліки, порушення, дефекти тощо) як організаційного, так і технічного характеру, що полегшують вчинення або приховування злочинів або інших правопорушень. Це можуть бути типові обставини, що мають загальний характер, розповсюджені в різних регіонах, та що виявляються з певним

⁵⁵⁵ Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

⁵⁵⁶ Алієв І. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. С. 11–19.

ступенем сталості під час експертного дослідження однотипних об'єктів⁵⁵⁷.

Р. С. Белкін указував, що експертна профілактика є важливим напрямом експертної практики, який полягає в діяльності експерта щодо виявлення під час проведення експертних досліджень обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочинів⁵⁵⁸. Учений визначає такі форми реалізації такої діяльності: випадки, коли питання щодо обставин, що сприяли вчиненню злочину, безпосередньо ставиться перед експертом слідчим, коли такі обставини встановлюються експертом за власною ініціативою і коли обставини, що сприяли вчиненню однорідних злочинів, стають предметом узагальнень, що здійснюються судово-експертною установою. Останню форму здійснення експертної профілактики дослідник відносить до непроцесуальних профілактичних заходів⁵⁵⁹.

Деякі автори визначають лише загальні ознаки експертної профілактики злочинів, не розкриваючи її сутності й змісту. Наприклад, І. В. Пиріг у монографії, присвяченій теоретико-прикладним проблемам експертного забезпечення досудового розслідування, зазначає, що експертна профілактика належить до концептуальних основ судової експертології. При цьому автор розглядає цю профілактику лише в контексті використання технічних засобів попередження злочинів⁵⁶⁰, значно звужуючи таким чином зміст зазначеної діяльності. Водночас слід погодитися з дослідником у тому, що експертна профілактика залишається нормативно неврегульованою діяльністю експерта⁵⁶¹, що, на нашу думку, потребує виправлення.

А. А. Русецький та О. П. Угровецький у роботі щодо визначення місця експертної профілактики в системі протидії

⁵⁵⁷ Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку, 1991. С. 81.

⁵⁵⁸ Белкин Р.С. Курс криминалистики. 3-е изд., допол. М., 2001. С. 297.

⁵⁵⁹ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г. и др. Криминалистика : учебник / под ред. проф. Р. С. Белкина. М. 2000. С. 967–968.

⁵⁶⁰ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. С. 131–132, 381.

⁵⁶¹ Так, само, с. 134–135

злочинності дають змістовно вдале визначення цього виду експертної діяльності. Під експертною профілактикою злочинів дослідники розуміють складову протидії злочинів, що полягає у використанні спеціальних знань, спрямованих на вдосконалення теоретично-правових та організаційно-тактичних основ проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій із метою виявлення й усунення обставин учинення кримінальних правопорушень⁵⁶². Водночас автори не вказують практичних форм і методів реалізації профілактичної діяльності судово-експертних установ.

Д. П. Гуріна під експертно-профілактичними завданнями судової експертизи розуміє наукові розробки організаційно-технічних дій і заходів, що мають профілактичне значення. На думку дослідниці, останні мають ґрунтуватися на аналізі конкретних обставин, що сприяють скоєнню протиправних дій, а саме причин та умов, що сприяли скоєнню різних дій, причинно-наслідкових зв'язків та умов походження та існування об'єктів⁵⁶³. При цьому Д. П. Гуріна вказує на певну обмеженість експертної профілактики порівняно зі слідчою та судовою профілактикою, і наголошує на можливості її реалізації лише за допомогою діяльності слідчого, прокурора або суду⁵⁶⁴ (звернемо увагу, що вказане дослідження здійснювалося в момент дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р.).

На недостатню увагу до експертної профілактики вказує і О. М. Моїсєєв. Дослідник доводить необхідність *оптимізації* експертних технологій профілактичного характеру, під якими він розуміє систему робочих операцій, які складають *раціональні дії з оптимального використання* судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних і фінансових, трудових, інтелектуальних і нормативно-правових) для забезпечення результативного проведення судових експертиз. Експертну технологію він трактує

⁵⁶² Русецький А. А., Угровецький О. П. Місце експертної профілактики в системі протидії злочинності. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 85.

⁵⁶³ Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233.

⁵⁶⁴ Так само, с. 236.

як управлінську структуру для забезпечення оптимального вирішення судовим експертом конкретного завдання в судово-експертній діяльності⁵⁶⁵. Кінцевим етапом реалізації профілактичних експертних технологій О. М. Моїсєєв пропонує вважати включення відповідних даних до висновку експерта або їх фіксацію в окремому документі – профілактичних рекомендаціях та надсилання слідчому (суду) з проханням повідомити судово-експертну установу про вжиті за результатами експертних профілактичних досліджень заходи профілактичного характеру⁵⁶⁶. Запропонована дослідником форма реалізації експертної профілактики є подібною до форми реалізації слідчої профілактики, закріпленої у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. Проте без належного врегулювання такої діяльності у чинному законодавстві та конкретизації у її форм та методів у відомчих та інших підзаконних нормативно-правових актах вважаємо реалізацією цієї форми діяльності судово-експертних установ малоефективною. При цьому вважаємо, що *кримінологічна діяльність судово-експертних установ не має обмежуватися лише експертною профілактикою на рівні окремого кримінального провадження. Доцільним є здійснення узагальнення та систематизації відповідної інформації щодо причин та умов вчинення правопорушень, що має забезпечити перехід експертної профілактики (превенції) на більш високий методологічний рівень, спрямований на попередження правопорушень певної категорії, в певному регіоні тощо.*

Ураховуючи відсутність законодавчої регламентації питань експертної профілактики, деякі дослідники взагалі нівелюють її значення для конкретних видів судових експертиз. Так, наприклад Т. М. Рева, аналізуючи особливості проведення судової економічної експертизи, вказує, що її завданням є «встановлення фактичних обставин справи, що розслідується слідчими органами чи розглядається в суді, але до завдань не належить усунення та профілактика правопорушень у діяльності суб'єктів господарювання, які виявлені в процесі експертного дослідження. Тобто судово-економічна експертиза не виконує профілактичної

⁵⁶⁵ Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 225.

⁵⁶⁶ Там само, с. 229.

функції»⁵⁶⁷. Хотілося б висловити категоричне заперечення вищевказаної думки та послатись на низку досліджень, які доводять важливість експертної профілактики у протидії економічній злочинності⁵⁶⁸. Проте робимо це із застереженням, оскільки, як зазначають самі дослідники, профілактичний потенціал судово-економічної експертизи нині використовують не в повному обсязі⁵⁶⁹.

Аналіз наукової літератури дає змогу зробити висновок, що переважна більшість дослідників підтримують думку щодо важливості здійснення кримінологічної діяльності у роботі судово-експертних установ, проте звертають увагу на недосконалість або навіть повну відсутність її нормативної регламентації. Водночас більшості наукових досліджень у вказаній сфері бракує системного підходу, що продовжує гальмувати розвиток цього напрямку кримінологічної діяльності.

Безсумнівним видається, що питання оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ як важливої складової системи правосуддя України лежить саме у площині управління, й удосконалення цієї діяльності сприятиме поліпшенню ефективності реалізації правосуддя й забезпечення правопорядку в країні в цілому. Для цього є всі підстави: сформована за роки незалежності України система судово-експертних установ, значний кадровий і науково-технічний потенціал і наявність вагомих теоретичних надбань у вказаній сфері. Розумне використання наявного потенціалу у сфері кримінологічної діяльності судово-експертних установ дозволить мінімізувати втрати суспільства від уже вчинених кримінальних

⁵⁶⁷ Рева Т. М. Сутність судової економічної експертизи. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 193.

⁵⁶⁸ Див., наприклад, Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 56–61; Натуркач Н. Є. Посилення організаційно-методичних засад проведення бухгалтерської експертизи. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 63–65.

⁵⁶⁹ Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 60.

правопорушень або тих, що вчиняються (зазначимо, що низка кримінальних практик має продовжуваний або триваючий характер) та визначити необхідний оптимум у діяльності правоохоронної системи України в цілому.

Визначаючи місце кримінологічної діяльності судово-експертних установ у системі протидії злочинності, нагадаємо, що до її структури відносять три сфери суспільних відносин: загальну організацію протидії злочинності, правоохоронну діяльність і попередження злочинності⁵⁷⁰. Діяльність з оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ слід віднести саме до загальної організації протидії злочинності, яка охоплює сукупність організаційних (облік, реєстрація), управлінських (прогнозування, планування, координація, визначення стратегії і тактика), профілактичних (реалізація програм і планів, здійснення профілактичних заходів), контрольних (вивчення практики, встановлення тенденції злочинності) та інших дій різноманітних органів та установ, які взаємодіють для досягнення спільних результатів. Відповідно, *оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ є пов'язаною з поліпшенням методологічної й управлінсько-організаційної діяльності відповідних підрозділів та надання нових властивостей їх діяльності.*

При цьому слід пам'ятати, що ефективність та якість кінцевого результату залежать не стільки від кількості та радикальності запропонованих змін, а від їх відповідності фундаментальним законам організації й управління складними соціальним системами, які є такими ж об'єктивними, як і закони природи. Серед таких законів управління слід відзначити принцип оптимальної відповідності складу, структури і функцій системи її меті, принцип пріоритету кінцевої (глобальної) мети перед проміжною⁵⁷¹ тощо. При цьому слід урахувати і той факт, що соціальні системи належать до систем зі складним об'єктом управління, що мають антиінтуїтивну (ірраціональну) поведінку, в яких реакція на здійснений вплив або сигнал управління не може

⁵⁷⁰ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: Харків. ун-т внутр. справ, 2011. С. 44–45.

⁵⁷¹ Королев Е. А. Системы управления: оптимизация и эффективность. *Управленец*. 2010. № 3–4. С. 7–8.

бути передбачена на основі «здорового глузду»⁵⁷². Тому імплементація оптимізаційних заходів у такі системи вимагає більш гнучких регулятивних підходів, можливості адаптації зазначених заходів під час їх втілення, а також наявність зворотного зв'язку.

За своїм функціонально-методологічним наповненням запропонований підхід відповідає застосуванню реординаційного методу регулювання в управлінській діяльності. Як зазначає В. М. Бесчастний, сутність методу реординації в організаційному забезпеченні протидії злочинності полягає у врахуванні, спрямуванні у належне русло й державній підтримці прогресивних і розумних ініціатив громадськості та правоохоронних органів на місцях з метою досягнення спільних цілей протидії злочинності. Крім того, як указує вчений, метод реординації має низку переваг: він забезпечує втілення принципу демократизму у взаємодії владних структур з інститутами суспільства, забезпечує саморегуляцію системи протидії злочинності та спонукає запровадження прогресивних змін у функціонуванні її елементів. Крім того, з психологічної точки зору, позитивна оцінка ініціатив та діяльності окремих суб'єктів протидії злочинності й надання можливості втілення у життя власних ідей надають наснаги та викликають більший ентузіазм у їх професійній діяльності⁵⁷³.

Ураховуючи вищевказані особливості регулювання сучасних соціальних систем, вважаємо, що оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ має ґрунтуватися на закріпленні вже сформованих практик експертної профілактики в судово-експертній системі, підтриманні та заохоченні ініціатив судово-експертних установ та окремих експертів в експертно-профілактичному напрямку, закріпленні нормативно-правової бази і правових підстав такої діяльності та вдосконаленні інформаційних, методологічних і деонтологічних засад експертної профілактики в Україні.

З урахуванням вищевказаних пріоритетів удосконалення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України

⁵⁷² Черноруцкий И. Г. Методы оптимизации в теории управления : учеб. пособие. СПб. 2004. С. 19.

⁵⁷³ Бесчастний, В. М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні : монографія. Харків, 2017. С. 174–175.

вважаємо доцільним визначити три основних напрями оптимізації зазначеної діяльності: правовий, організаційний і деонтологічний.

1. Правовий напрям. Вважаємо доцільним нарешті врегулювати кримінологічну діяльність судово-експертних установ та окремих судових експертів на законодавчому рівні. Сутність такої діяльності має полягати в обов'язку експерта у разі виявлення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень закріпити відповідну інформацію в експертному висновку. Після цього слідчий або суд (залежно від процесуальної стадії кримінального провадження) має розглянути висновки експерта щодо виявлених причин та умов вчинення кримінальних правопорушень та ухвалити рішення про внесення подання до відповідних підприємств, установ та організацій про вжиття заходів для усунення виявлених кримінологічних ризиків. Як влучно зазначає Г. М. Надгорний, в оптимальному варіанті експертно-профілактична діяльність складається з двох взаємопов'язаних елементів: встановлення обставин, що могли (можуть) сприяти вчиненню правопорушень, і розроблення рекомендацій щодо усунення цих обставин. Як наголошує дослідник, обидва елементи далеко не завжди трапляються у кожному акті профілактичної діяльності експерта⁵⁷⁴. Продовжуючи міркування вченого, зазначимо, що важливим є не лише розроблення відповідних експертних рекомендацій, а і встановлення дієвого механізму усунення виявлених причин та умов кримінальних правопорушень. На нашу думку, в межах окремого кримінального провадження це може бути реалізовано шляхом використання інформації, наданої у висновку експерта, в процесі слідчої (судової) профілактичної діяльності. Звичайно, для досягнення найбільшої ефективності запропонованих змін вони мають бути доповнені положеннями щодо форм здійснення слідчої (судової) профілактики, що, в свою чергу, потребує додаткових наукових досліджень.

Правовий напрям оптимізації кримінологічної судово-експертної діяльності, безперечно, має охоплювати і діяльність судово-експертних установ України, яка має передбачати акумуляцію, оцінювання та узагальнення даних щодо причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Як зазначає

⁵⁷⁴ Надгорний Г. М. Экспертная профилактика: недостатки, пути совершенствования. Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский междуведомственный научно-методический сборник. 1987. Вып. 34. С. 28–29.

І. А. Алієв, зазначені положення містилися в Інструкції щодо організації і проведення роботи судово-експертних установ СРСР 1986 р.⁵⁷⁵ У сучасних положеннях щодо діяльності судово-експертних установ України, а також в їх статутах відповідні положення, на жаль, не закріплено.

Справедливо буде зазначити, що установчі документи судово-експертних установ закріплюють певні завдання (наприклад, здійснення інформаційно-аналітичного забезпечення їх діяльності, здійснення наукової та науково-технічної діяльності в галузі судової експертизи, організації та участі у проведенні семінарів, круглих столів, форумів, інших заходів тощо), які формально можуть містити елементи непроцесуальних форм експертної профілактики. Утім, на наше переконання, однією з ключових вимог до оптимізації суспільних процесів є чітке цілепокладання, чого бракує сучасній кримінологічній судово-експертної діяльності. Таким чином, вважаємо, що нормативно-правові та установчі документи щодо діяльності судово-експертних установ України мають бути доповнені завданнями стосовно збору, аналізу та узагальнення даних щодо причин та умов кримінальних правопорушень і розроблення на їх основі відповідних науково-методичних рекомендацій щодо їх усунення (мінімізації). Відповідно, імплементація правового напрямку оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ має бути підсилена низкою організаційних заходів, спрямованих на зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях і нейтралізацію її причин та умов.

2. Організаційний напрям оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ охоплює цілу низку різних за характером заходів, спрямованих на забезпечення такої діяльності. При цьому зазначені організаційні заходи змістовно виходять за межі процесуальної судово-експертної діяльності й реалізуються в порядку здійснення загальної організації протидії злочинності. Стисло охарактеризуємо основні з них.

Методологічні заходи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягають у здійсненні узагальнення отриманих судово-експертною установою даних, які характеризують закономірності однорідних криміногенних ризиків, а також причин та умов учинення кримінальних правопорушень.

⁵⁷⁵ Алієв І. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. С. 18–19.

Результатом цих заходів має стати розроблення методичних рекомендацій щодо усунення вказаних криміногенних ризиків, інформаційних листів та узагальнень кримінологічної діяльності судово-експертних установ. При цьому під час розроблення вказаних сигнально-методологічних документів слід чітко визначати адресата отримання зазначеної інформації (загальний, спеціальний, конкретний суб'єкт), їх мету (методична, дидактична, інформаційна) і з урахуванням цього використовувати відповідних набір методів і прийомів презентації даних.

Крім того, хотілося б звернути увагу на деякі недоліки у діяльності судово-експертних установ у методичному забезпеченні експертної профілактики. Як зазначає Г. М. Надгорний, профілактична діяльність судово-експертних установ оцінюється головним чином саме за кількістю профілактичних рекомендацій, у гонитві за якою нерідко втрачається їх якість. Саме тому дослідник формулює такі вимоги до змісту профілактичних рекомендацій судово-експертних установ, як новизна, значимість і дані про їх реалізацію та ефективність⁵⁷⁶. Цілковито погоджуючись з ученим, зазначимо, що методологічні заходи не повинні мати номінальний характер і ставати черговим прикладом застарілої «паличкової системи», а натомість повинні мати відповідні якісні характеристики та фокусуватись на досягненні кінцевої (глобальної) мети протидії злочинності.

Прогностичні заходи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягають у складанні науково обґрунтованих прогнозів у кримінологічному та криміналістичному аспектах щодо обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, з урахуванням можливостей окремих видів експертних досліджень. Складання зазначених прогнозів має містити також засоби та методи щодо усунення обставин, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Формами закріплення отриманих даних можуть стати методичні рекомендації щодо усунення обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, звернення до органів влади, керівників підприємств, установ та організацій, участь у

⁵⁷⁶ Надгорний Г. М. Экспертная профилактика: недостатки, пути совершенствования. Криминалистика и судебная экспертиза. Республиканский междуведомственный научно-методический сборник. К. 1987. Вып. 34. С. 30.

розробленні програм протидії злочинності на певній території, в певній галузі тощо.

Дидактичні заходи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягають у проведенні курсів підвищення кваліфікації, тематичних тренінгів і семінарів для експертних кадрів щодо правових основ кримінологічної діяльності експертних установ, новітніх способів і методів експертної профілактики, ролі судових експертів у здійсненні протидії злочинності, особливостей експертної профілактики під час проведення окремих видів судових експертних, а також процесуальних і позапроцесуальних форм взаємодії судового експерта із судовими і правоохоронними органами.

Координаційні заходи в процесі оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягають у налагодженні взаємодії між тактично самостійними суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень⁵⁷⁷, а саме із судовими і правоохоронними органами, іншими судово-експертними установами й аналогічними установами інших країн. Форматами такої координації в процесі здійснення кримінологічної діяльності можуть бути участь у координаційних нарадах керівників правоохоронних органів, спільних засіданнях колегій правоохоронних органів; участь у міжвідомчих нарадах, видання спільних рекомендацій, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру; обмін інформацією з питань стану і динаміки злочинності, створення спільних баз даних та обліку експертних зразків; участь у розробленні програм протидії злочинності тощо.

Перспективним напрямом координації кримінологічної діяльності судово-експертних установ є *міжнародне співробітництво* у цій сфері. Він полягає у вивченні та запровадженні кращого досвіду судово-експертної діяльності іноземних країн. Серед конкретних форм такої взаємодії дослідники виділяють гармонізацію законодавства України і практики його реалізації відповідно до міжнародних стандартів та досвіду європейських держав у сфері судово-експертної діяльності; приведення методик експертних досліджень у відповідність до міжнародних стандартів, їх уніфікацію з методиками європейських

⁵⁷⁷ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : Харків. ун-т внутр. справ, 2011. С. 220.

держав; застосування новітніх досягнень науки і техніки; визнання джерелом доказів під час досудового розслідування, судами іноземних держав та міжнародними судовими установами висновків експертів, що ґрунтуються на критичному, а не формальному аналізі такої діяльності на всіх стадіях її здійснення⁵⁷⁸.

Правоосвітні заходи оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягають в участі їх керівників і провідних співробітників у круглих столах, форумах, присвячених протидії злочинності, програмах та інформаційних заходах правого характеру в традиційних засобах масової інформації і з використанням можливостей мережі Інтернет. Метою цієї діяльності є розповсюдження та доведення до відома громадськості знань щодо криміногенних ризиків, виявлених у процесі кримінологічної діяльності судово-експертних установ, способів їх уникнення й мінімізації. У цьому аспекті особливо актуальною є участь представників судово-експертних установ у заходах віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень.

3. Деонтологічний напрям оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягає в забезпеченні додержання етичних правил у реалізації професійних обов'язків судового експерта у протидії злочинності. Важливою проблемою наявного стану здійснення кримінологічної діяльності судово-експертними установами є те, що оскільки її положення законодавчо не врегульовано, вона здійснюється суто на засадах експертної ініціативи. Таким чином, за умов відсутності належного ставлення до виконання своїх професійних обов'язків здійснення експертної профілактики залишатиметься фрагментарним і ситуативним.

У зв'язку з цим слушною є пропозиція Ф. Г. Амінева щодо доцільності розроблення Кодексу етики судового експерта. Серед запропонованих автором положень цього кодексу доцільно вказати принципи і правила професійної поведінки судового експерта, взаємодію із засобами масової інформації (судовий експерт має сприяти професійному висвітленню в засобах масової інформації судово-експертної діяльності, презентувати інформацію, що сприяє

⁵⁷⁸ Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2017. С. 189.

попередженню правопорушень, виявленню та усуненню причин та умов вчинення злочинів тощо)⁵⁷⁹. Важливість деонтологічної складової діяльності судових експертів є наразі недооціненою, тому вважаємо актуальним удосконалення цього напрямку кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

Отже, аналіз кримінологічної діяльності судово-експертних установ України виявив необхідність її вдосконалення та оптимізації⁵⁸⁰. Так, незважаючи на значний антикриміногенний потенціал у вказаній сфері, кримінологічна діяльність судово-експертних установ наразі здійснюється без належного правового регулювання, заходи, що проводяться, в переважній більшості не мають системного характеру, а інтеграція з іншими елементами системи протидії злочинності відсутня. Визначено особливості та місце експертної профілактики в слідчій (судовій) профілактиці кримінальних правопорушень. На підставі аналізу виявлених недоліків запропоновано правовий, організаційний і деонтологічний напрями оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Подальшого дослідження потребують питання реалізації оптимізаційних заходів кримінологічної діяльності судово-експертних установ України за окремими напрямами.

⁵⁷⁹ Аминов Ф. Г. Судебно-экспертная деятельность в Российской Федерации: современные проблемы и пути их решения : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Уфа, 2016. С. 284.

⁵⁸⁰ Філіпенко Н. Є. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 2 (23). 2020. С. 155–169.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення стану наукового розроблення проблематики, пов'язаної з кримінологічною діяльністю судово-експертних установ показало, що вона має сильні міждисциплінарні зв'язки, зокрема з криміналістикою та судовою експертизою. Здебільшого вивчення питання профілактичних можливостей судово-експертних установ та експертів було предметом наукових досліджень зі спеціальності 12.00.09, тоді як кримінологічних досліджень з цього питання ще бракує у вітчизняній кримінології.

2. На підставі аналізу наявних вітчизняних розробок з питань криміналістичної та експертної профілактики злочинів у межах побудови ефективної і сучасної системи протидії злочинності залишається перспективним як з наукової, так і практичної точки зору дослідження кримінологічної діяльності (кримінологічного потенціалу) судово-експертних установ України та вивчення пов'язаних із цим проблем.

3. З'ясовано, що раніше проведені вченими дослідження питань експертної та криміналістичної профілактики судово-експертних установ залишили поза увагою низку питань, які належать до предмету кримінології, зокрема такі: розширення повноважень цих суб'єктів у сфері протидії злочинності на індивідуальному рівні; включення інформаційних баз даних судово-експертних установ до єдиного інформаційного простору з протидії злочинності; використання можливостей судово-експертних установ (результати проведення окремих експертиз) для уточнення кримінологічних прогнозів на всіх рівнях; організація і контроль за реалізацією профілактичних рекомендацій судово-експертних установ за окремими напрямками.

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ створює умови, що ускладнюють вчинення кримінальних правопорушень, сприяє своєчасному припиненню злочинних посягань, а також забезпечує формування доказової інформації у ході розслідування.

4. Серед пріоритетів у дослідженні кримінологічної діяльності судово-експертних установ залишаються питання вдосконалення нормативного регулювання кримінологічної діяльності; покращення методичної роботи з питань профілактики правопорушень, зокрема формування профілактичних рекомендацій і висновків за результатами проведення окремих

експертних досліджень (наприклад, судово-трасологічних, техніко-криміналістичних досліджень документів, судово-економічних досліджень тощо), організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ, покращення взаємодії експертних установ та правоохоронних органів щодо реалізації профілактичних рекомендацій, здійснення контролю за перебігом реалізації профілактичних рекомендацій.

5. Обґрунтовано, що концептуально-методологічна модель дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ має будуватися на базі використання сучасних методів наукового дослідження на основі комплексного використання сукупності підходів кримінологічних досліджень – загальних та спеціальних методів наукового пізнання.

6. Визначено, що під час практичного формування методології дослідження кримінологічної діяльності судово-експертних установ методикою кримінологічного вивчення необхідно всебічно охоплювати значний обсяг інформації, яка впливає з результатів проведення конкретного виду експертизи в межах кримінального провадження, як-то: спосіб вчинення злочину, специфіка механізму формування індивідуальної злочинної поведінки, обставини, які обумовили (полегшили) вчинення конкретного злочину й інформація про знаряддя вчинення злочину. На підставі цієї інформації в поєднанні з вже наявною кримінологічною інформацією про злочинність та її окремі види здійснюється розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення профілактичного впливу з боку правоохоронних органів на окремі чинники злочинів.

7. На підставі дослідження змісту кримінологічної діяльності судово-експертних установ визначено, що її обсяг залежить від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкта у протидії злочинності. Водночас проаналізовані повноваження науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України дали змогу пересвідчитись у тому, що нормативно питання профілактики злочинів (експертної профілактики) жодним чином в них не закріплено.

8. Аналіз компетенції суб'єктів судово-експертної діяльності в Україні надав можливість визначити, що діяльність цих суб'єктів може бути спрямована на вирішення таких кримінологічних завдань: 1) виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину; 2) розроблення заходів для усунення цих причин та умов (обставин) правоохоронними

органами (в першу чергу, підрозділам Національної поліції); 3) розроблення новітніх технічних засобів профілактики злочинів.

9. На підставі дослідження змісту понять «кримінологічна профілактика», «криміналістична профілактика» й «експертна профілактика» зроблено висновок про те, що перше поняття охоплює останні два види профілактики, які науковці-криміналісти виділяють здебільшого на підставі суб'єктного підходу до реалізації цієї діяльності (профілактичної).

10. Запропоновано визначити кримінологічну діяльність судово-експертних установ як поетапну діяльність спеціалізованого суб'єкта кримінального судочинства (державного та/або приватного), яка ґрунтується на визначених засадах, є інтегрованою в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні експертних методів і прийомів для виявлення злочинів та обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробленні обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин і здійсненні прогностичних оцінок щодо поширення окремих видів злочинів.

11. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ має свої етапи (стадії), які передбачають: попереднє вивчення матеріалів (об'єктів), направлених на експертизу в межах кримінального провадження; безпосереднє дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення; виявлення (встановлення) під час експертного дослідження обставин, що мають значення для профілактики та запобігання кримінальним правопорушенням; формування інформаційно-аналітичних баз даних криміналістичної та судово-експертної інформації, яка має кримінологічне значення та може бути використана для профілактики правопорушень у майбутньому; формування рекомендацій профілактичного спрямування (конкретні заходи, спрямовані на усунення умов та причин вчинення окремого виду злочину) для правоохоронних органів та інших суб'єктів, задіяних у процесі протидії злочинності; обмін кримінологічно-значущою інформацією (механізм вчинення злочину, психологічний портрет імовірного злочинця, обставини, які обумовили вчинення конкретного злочину чи сприяли йому), отриманою за результатами експертних і криміналістичних досліджень зі спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності; здійснення у межах міжнародного співробітництва обміну напрацюваннями (експертною,

криміналістичною інформацією) щодо профілактики окремих злочинів, серед іншого і таких, які мають транснаціональний або транскордонний характер; організація та здійснення контролю за реалізацією профілактичних рекомендацій спеціальними суб'єктами кримінологічної діяльності; удосконалення здійснення кримінологічного прогнозування трансформації злочинності та окремих видів злочинів.

12. Додатково обґрунтовано необхідність вирішення питання нормативного закріплення серед завдань діяльності судово-експертних установ і профілактичної складової, зокрема через доцільність доопрацювання законопроекту «Про судово-експертну діяльність в Україні» від 30.03.2017 № 6264, а також внесення зміни до Закону України «Про судову експертизу» щодо обов'язковості використання результатів експертних досліджень (експертиз) для профілактики злочинів, зокрема для здійснення криміналістичного, експертного та кримінологічного прогнозів.

13. Дослідження окремих аспектів зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ показало, що: 1) цю діяльність нормативно чітко не закріплено, вона має другорядне значення для судово-експертних установ; 2) важливе місце в удосконаленні превентивної діяльності цих установ посідає налагодження та розвиток міжнародного співробітництва, спрямованого на створення новітніх практик з розкриття злочинів, обмін ними, а також розроблення методик (рекомендацій) щодо їх попередження; 3) перспективною є участь державних судово-експертних установ у реалізації Стратегії розвитку Європейської судової експертизи – 2020.

14. У цілому міжнародне співробітництво України в сфері судово-експертної діяльності повинно розвиватися в загальних напрямках, до яких належать активізація контактів і заохочення зміцнення співробітництва між судовими експертами та судово-експертними установами різних країн, створення спільного інформаційного простору у сфері міжнародного судово-експертного співробітництва, підтримка створення міжнародних і регіональних судово-експертних мереж, розвиток наукового співробітництва, участь у роботі міжнародних інституцій судово-експертних наук, участь у розробленні та впровадженні міжнародних стандартів у галузі судової експертизи тощо.

15. Окремими (спеціалізованими) стратегічними напрямами міжнародного співробітництва в галузі наукових досліджень і методичного забезпечення проведення судових

експертиз залишається створення з використанням вітчизняного, міжнародного досвіду наукових, методичних та організаційних основ судово-експертного забезпечення попередження злочинів (яке є складовою кримінологічної діяльності судово-експертних установ) і розслідування тероризму, злочинів у сфері інформаційних технологій, у тому числі з незаконного використання чужих персональних даних, транснаціональних і міжнародних фінансових злочинів, незаконного обігу наркотичних засобів і фармацевтичної продукції (особливо в період поширення пандемії, викликаной коронавірусною інфекцією COVID-19), екологічних злочинів і злочинів проти дикої флори і фауни, злочинів, які посягають на культурні цінності, а також розвиток міжнародного співробітництва в галузі розроблення і виробництва судово-експертного дослідного устаткування та матеріалів, міжнародний обмін досягненнями в галузі загальної теорії судової експертизи тощо.

16. Судово-експертні установи, як особливий різновид спеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, можуть бути репрезентовані різними за профілем державними та недержавними судово-експертними установами.

До державних установ належать такі:

а) науково-дослідні та інші установи судових експертиз Міністерства юстиції України і Міністерства охорони здоров'я України, у штаті яких перебувають атестовані судові експерти;

б) експертні служби Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби, у штаті яких також перебувають атестовані судові експерти.

Недержавними судово-експертними установами є спеціалізовані юридичні утворення будь-якої організаційно-правової форми, основним видом діяльності яких є проведення судових експертиз. Їх діяльність, у тому числі той її сегмент, який пов'язаний із виявленням і нейтралізацією злочинних діянь, на відміну від аналогічної діяльності державних судово-експертних установ поки що перебуває на стадії становлення. Водночас вона також може сприяти досить значному підвищенню ефективності роботи правоохоронної системи в цілому. Ці установи можуть бути презентовані:

а) недержавними установами, що представлені атестованими експертами, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств;

б) недержавними об'єднаннями, що можуть бути представлені іншими фахівцями (спеціалістами) у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах; до них також належать фахівці (спеціалісти), не передбачені штатами державних спеціалізованих судово-експертних установ і відомств.

17. Основними завданнями кримінологічної діяльності державних і недержавних судово-експертних установ України є такі: розроблення та вдосконалення методів і прийомів виявлення причин та умов кримінальних правопорушень, виявлення та дослідження особливостей типових результатів експертного дослідження, надання на їх основі пропозицій і рекомендацій з попередження кримінальних правопорушень, визначення комплексу найбільш дієвих профілактичних заходів щодо захисту різних об'єктів попереджувального впливу та розроблення заходів попередження певного виду кримінальних практик.

18. Мета діяльності таких спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності полягає у здійсненні впливу на обставини, які детермінують вчинення кримінального правопорушення, у зв'язку з їх виявленням під час проведення судової експертизи або участі експерта у слідчо-судових діях або під час узагальнення експертної практики шляхом розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій спеціально-кримінологічного (превентивного) характеру, спрямованих на недопущення у майбутньому потенційно можливих протиправних проявів.

19. Нормативно-правове підґрунтя кримінологічної діяльності судово-експертних установ України на загальному і спеціальному рівнях становлять: а) міжнародні договори, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України; б) Конституція України; в) закони України; г) підзаконні відомчі нормативно-правові акти. У цьому випадку йдеться про ті приписи міжнародно-правових і національних нормативно-правових актів, у яких закріплено положення, згідно з якими судово-експертна діяльність охоплює не лише власне виконання судовими експертами відповідних судових експертиз у кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справах і провадженнях, але і профілактику правопорушень засобами судової експертизи, складовими якої є діяльність із виявлення

детермінант певних видів кримінальних практик, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій і рекомендації щодо їх нейтралізації.

20. Діагностовано стан нормативної невизначеності основних та окремих засад забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України у сучасний період. У зв'язку з цим регламентоване міжнародно-правовими і національними нормативно-правовими актами формальне право експертної профілактичної ініціативи зумовлює необхідність якнайшвидшого врегулювання додаткових механізмів його реалізації, причому не лише на законодавчому, але і на інших рівнях нормотворчої діяльності.

21. Принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України є невід'ємною частиною теорії судової експертології та похідної від неї окремої теорії судової превенції. Їх беззаперечне дотримання сприятиме значному підвищенню ефективності функціонування судово-експертних установ України у сфері кримінологічної (превентивної) діяльності. З огляду на це такі принципи доцільно згрупувати у три блоки:

1) загальнонаукові принципи – принцип детермінізму, системності, наукової обґрунтованості;

2) принципи практичної судово-експертної діяльності – принцип законності, незалежності, об'єктивності й повноти дослідження;

3) принципи превентивної діяльності судових експертів – принцип дотримання рівноправності громадян, технологічності превентивної судово-експертної діяльності, безперервного вдосконалення індивідуальної професійної підготовки судового експерта, дотримання професійної етики судового експерта і конфіденційності.

22. Організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України передбачає певну розбудову та впорядкування процесу такої діяльності. При цьому процес організації цієї діяльності також ґрунтується на окремих принципах і правилах. У зв'язку з цим необхідно розрізняти принципи кримінологічної діяльності судово-експертних установ України і принципи процесу організації діяльності таких спеціалізованих установ у сфері протидії злочинності. До останніх принципів, зокрема, належать принцип плановості, принцип координації, принцип доцільності, принцип прийнятності та принцип відстежуваності.

23. Організація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України проявлятися в двох аспектах. По-перше, це цілеспрямована діяльність з організації процесу виявлення причин та умов учинення кримінальних правопорушень, що здійснюється співробітниками судово-експертних установ у процесуальній і непроцесуальній формі. Другим її аспектом є результат такої діяльності, який виражається у розробленні профілактичних пропозицій і рекомендацій щодо усунення виявлених причин та умов потенційно можливого вчинення кримінального правопорушення як у межах експертного дослідження, так і поза його межами, їх закріплення у відповідному процесуальному або іншому за формою документі й доведенні цих пропозицій і рекомендацій до відома слідчо-судових або інших органів та установ.

24. Окремі складові організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України можуть бути безпосередньо репрезентовані в межах процесуальної і непроцесуальної форми організації такої діяльності. Так, складовими елементами процесуальної форми організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України є забезпечення участі експертів (фахівців, спеціалістів) у слідчих і судових діях; координація профілактичної роботи із слідчо-судовими органами та іншими установами; здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом); здійснення консультативної діяльності (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів) і забезпечення контролю за перебігом здійснення та реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності.

25. До форм організації непроцесуальної експертної профілактики слід віднести такі: планування напрямів превентивної діяльності судово-експертних установ України; узагальнення та облік експертної практики з питань профілактики; створення умов для проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; здійснення методичної, консультативної і роз'яснювальної роботи (надання консультацій співробітникам слідчо-судових органів поза межами кримінального провадження, а також інших установ, читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять, виступи в засобах масової інформації); здійснення контролю за проведенням науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики; проведення атестації судових експертів

для присвоєння (підтвердження) їх кваліфікації чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта.

26. Важливим елементом процесуальної і непроцесуальної форм організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України є здійснення експертної профілактичної діяльності за відповідною програмою (алгоритмом). У широкому розумінні його складовими є:

а) проведення систематизації інформації з метою визначення можливостей установлення причин та умов, що сприяють правопорушенням, у процесі експертизи або під час участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики;

б) виявлення причин та умов, що мають значення для попередження кримінальних правопорушень у процесі експертизи або участі співробітників експертної установи у слідчо-судових діях чи здійснення узагальнення експертної практики з питань експертної профілактики;

в) розроблення заходів щодо усунення причин та умов вчинення конкретного кримінального правопорушення, виявлених у процесуальній і непроцесуальній формі експертної профілактики;

г) відображення таких заходів в окремому розділі висновку (у процесуальній формі) або оформлення ініціативної записки (повідомлення) (у непроцесуальній формі);

д) направлення висновку для реалізації слідчому чи до суду або ініціативної записки (повідомлення) відповідним іншим адресатам.

27. Забезпечення ефективної організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України зумовлює необхідність вжиття низки заходів, спрямованих на впорядкування окремих форм такої діяльності. Зокрема, такого впорядкування вимагає забезпечення державними і недержавними судово-експертними установами ефективного контролю за перебігом здійснення і реалізації всіх форм експертної профілактичної діяльності; удосконалення процедури планування напрямів профілактичної діяльності судово-експертних установ України; більш ефективне залучення співробітників судово-експертних установ до проведення науково-дослідних робіт у галузі судової експертизи з питань експертної профілактики завдяки запровадженню нових видів заохочувальних стимулів; розширення можливостей для реалізації науково-дослідного й науково-

методичного напрямку міжнародного співробітництва у галузі судової експертної профілактики з урахуванням національних наукових традицій і шкіл у цій сфері тощо.

28. Головною метою кримінологічної діяльності як системи різноманітних за формою і напрямками цілеспрямованих дій є ефективний вплив на злочинність, зниження інтенсивності процесів негативних впливів та детермінації, зміна якісних і кількісних показників злочинності до компромісно прийняттого суспільством стану. Профілактична діяльність різних суб'єктів незалежно від рівня застосування, обсягу і характеру превентивних дій та функцій може бути спрямована не лише на попередження кримінальних правопорушень і усунення причин та умов, що сприяють їх вчиненню, але і на створення чи посилення антикриміногенної обстановки, яка перешкоджає виникненню конфліктних ситуацій і сприяє виробленню позитивного стереотипу поведінки.

29. Під експертною діяльністю щодо протидії кримінальним правопорушенням запропоновано розуміти різноманітні форми превентивної діяльності співробітників експертних установ, які здійснюються за відповідним запитом уповноважених органів під час розгляду цивільних, адміністративних або кримінальних проваджень, чи з власної ініціативи, на підставі відповідних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність експертних установ.

30. До особливостей сучасної регламентації діяльності судово-експертних установ віднесено ігнорування законодавцем потреб судової та слідчої практик щодо виявлення причин та умов злочинності. На відміну від законодавства радянської доби, сучасні Цивільний процесуальний, Кримінальний процесуальний кодекси і Закон України «Про судову експертизу» ігнорують проблему профілактичної діяльності як експертних установ, так і органів дізнання, слідства й суду. Зазначене законодавство потребує відповідних змін щодо встановлення обов'язку правоохоронних органів та експертних установ у питаннях дослідження та виявлення причин та умов кримінальних правопорушень.

31. Дослідження проблеми об'єкта кримінологічної діяльності судово-експертних установ дозволило встановити, що ними є не безпосередні об'єкти дослідження (сліди, матеріали, пристрої тощо), а відомості, інформація, факти й обставини, як організаційного, так і технічного характеру, що походять від об'єктів дослідження і свідчать про особливості розвитку кримінального правопорушення.

32. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ втілюється в специфічних діях (заходах), обумовлених поставленими завданнями. Реалізація поставлених завдань здійснюється за відповідними напрямками, основними з яких є такі: нормативно-правовий, організаційно-управлінський, інформаційно-аналітичний, науково-методичний, виховний, правоохоронний і напрям взаємодії. Акцентовано увагу на міжнародному співробітництві як на важливій складовій нормативно-правового напрямку кримінологічної діяльності експертних установ. Зроблено висновок, що сьогодні національна судова експертиза не може існувати ізольовано і не в змозі активно виконувати свої функції забезпечення правоохоронної діяльності без інтеграції з міжнародною спільнотою. Міжнародне співробітництво експертних установ дозволяє забезпечити обмін досвідом роботи, врахування сучасних досягнень науки і техніки, виключення дублювання науково-методичного забезпечення під час регіонального розподілу завдань між судово-експертними установами та створення профільних експертних напрямів.

33. Якісна реалізація визначених напрямів кримінологічної діяльності дозволяє підвищити ефективність виконання завдання з попередження злочинності у процесі діяльності експертних установ, однак вимагає встановлення відповідних форм і специфічних методів, використання яких і забезпечить досягнення поставлених цілей за кожним напрямком.

Форми кримінологічної діяльності експертних установ у сфері протидії злочинності – це зовнішнє вираження їх діяльності щодо раціонального й ефективного впливу на фактори як злочинності у цілому, так і окремих її видів. Доведено, що експертна профілактика є пов'язаною з усіма напрямками діяльності експертних установ і може здійснюватися в різноманітних формах, зокрема за конкретними експертизами, під час узагальнення експертної практики, розроблення науково-дослідницької тематики, проведення методичної роботи і правової пропаганди тощо.

34. У підґрунтя кримінологічного аналізу форм діяльності експертних установ у сфері протидії злочинності покладено особливості законодавчого врегулювання діяльності експерта у процесуальному законодавстві, завдяки чому, незважаючи на різноманітність наявних у науці класифікацій, визначено дві основні її форми – процесуальну та непроцесуальну.

До процесуальної форми кримінологічної діяльності експертних установ належать: 1) проведення експертизи з установлення обставин, що сприяли скоєнню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру); 2) установлення обставин, що мають значення для попередження правопорушень, за власною ініціативою експерта (використання права експерта на ініціативу); 3) участь експерта у слідчих діях як спеціаліста;

4) участь в огляді місця події та слідчому експерименті; 5) консультації спеціаліста щодо припинення злочинів, що іноді можуть надаватися спеціалістом у процесі проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, рекомендації щодо фотографування оперативним шляхом безтоварних документів).

До непроцесуальної форми профілактичної діяльності співробітників експертних установ належать такі: 1) узагальнення експертної, судової і слідчої практики; 2) проведення наукових досліджень з питань експертної профілактики; 3) надання на основі спеціальних знань науково-практичної допомоги державним та громадським організаціям у виявленні обставин, що мають значення для профілактики правопорушень; 4) надання практичної допомоги у здійсненні профілактичних заходів в органах нотаріату, соціальної допомоги населенню та підприємцям; 5) проведення роз'яснювальної роботи (лекції, семінари, інструктажі тощо) для певних аудиторій або широких кіл громадськості.

36. Основними напрямками кримінологічної діяльності експертних установ у межах кримінальних проваджень залишаються проведення експертиз та експертна ініціатива.

Головною проблемою реалізації профілактичних заходів у процесі виконання експертизи є обмеженість дій експерта межами експертного дослідження та колом питань, які виносяться слідчими органами на експертизу. Установлено, що лише 13 % слідчих у межах експертизи ставлять експерту питання щодо встановлення причин та умов кримінальних проявів.

37. Право експертної ініціативи дає експерту можливість викладати у висновку експертизи виявлені під час її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України). У зв'язку з тим, що «експертна ініціатива» обмежується лише колом питань, пов'язаних із конкретним правопорушенням відповідно до кримінального провадження, профілактичні рекомендації експерта в такій ситуації також суттєво

обмежуються лише проблематикою кримінального провадження і не можуть виходити за його межі або стосуватися загальних питань попередження злочинності чи питань попередження злочинів певного виду. Проблема експертної ініціативи є пов'язаною не лише з межами кримінального провадження, але ще й з тим, що праву експерта не відповідає фактично нічий обов'язок реалізувати ту додаткову інформацію, яку за власною ініціативою отримує експерт, що також впливає на ефективність реалізації зазначеного заходу.

38. Розглянуто інші процесуальні заходи протидії злочинності експертними установами в межах кримінального провадження, зокрема участь експерта як спеціаліста під час слідчого експерименту та огляду місця події. Наголошено з урахуванням останніх змін у чинному законодавстві на розширенні процесуальних прав спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків.

39. У кримінологічній діяльності судово-експертних установ одне з найважливіших місць посідає узагальнення експертної практики. Воно має на меті встановлення найбільш типових обставин, які сприяють скоєнню кримінального правопорушення, та розроблення пропозицій з їх усунення. Узагальнення експертних досліджень можуть проводитися за об'єктами дослідження, видами експертиз, окремими категоріями кримінальних і цивільних справ з метою виявлення найбільш типових причин та умов виникнення правопорушень і розроблення заходів щодо їх усунення.

Суттєвим недоліком зазначеного виду профілактичної діяльності є відсутність прямого обов'язку експертних установ проводити такі узагальнення, в багатьох випадках відсутність конкретного адресату, зацікавленого в отриманні зазначених узагальнень та їх практичного впровадження. Крім того, значна кількість узагальнень робиться на недостатньо переконливому матеріалі, а безпосередні висновки та пропозиції викликають сумнів і часто взагалі не впроваджуються в практику, залишаючись лише на папері. Сьогодні вимагає ширшого використання узагальнень експертної практики в питаннях протидії злочинності в агропромисловому комплексі, посяганнях на власність, кіберзлочинності, безпеки виробництва та дорожньо-транспортних порушень. Указане потребує внесення відповідних змін у нормативні акти, що регламентують експертну діяльність, і

закріплення обов'язку щодо систематичного та кваліфікованого узагальнення профілактичної діяльності експертних установ.

40. Зроблено висновок, що особливої уваги заслуговує так звана «внутрішня профілактика» правопорушень у сфері експертної діяльності. Внутрішня експертна профілактика проводиться з метою виявлення та попередження злочинів (правопорушень) судових експертів, в діяльності яких виявлено ознаки правопорушень або фактів, що потенційно сприяють вчиненню правопорушення як усередині експертної установи стосовно своїх працівників, так і стосовно судових експертів інших експертних організацій. Причинами таких правопорушень виступають підкуп, залякування, використання службового становища зацікавленої особи для здійснення впливу на судового експерта, приховування обставин, що виключають залучення особи як судового експерта, неналежна професійна підготовка і «вигорання» на роботі.

41. Визначено, що правовиховна діяльність судово-експертних установ у сфері протидії злочинності охоплює сукупність внутрішньо узгоджених систематичних і безперервних заходів інформаційно-просвітницької та морально-перетворювальної спрямованості щодо населення в цілому або окремих його груп, метою яких є досягнення цілей протидії злочинності.

Головними завданнями правового виховання визнано формування певної сукупності правових знань, навичок і вмінь, прищеплення правових ідей, почуттів і позитивної правосвідомості, віктимологічна профілактика, вироблення правової установки на правомірну поведінку, нетерпимість до правопорушень та активну громадянську позицію щодо протидії порушенням закону.

42. Розроблено класифікацію правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності за такими критеріями: за об'єктами правовиховного впливу, за змістом, за способом реалізації та за формами реалізації.

За об'єктами правовиховного впливу визначено й охарактеризовано такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності, як заходи, спрямовані на населення країни чи регіону в цілому, й заходи, спрямовані на певні групи населення. Звернуто увагу, що особливе значення у правовиховній роботі експертних установ має напрямок, пов'язаний із підвищенням кваліфікації працівників

правоохоронних органів та віктимологічної профілактики найбільш уразливих груп населення.

За змістом визначено такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності: інформаційно-просвітницькі (проведення інформаційно-роз'яснювальних заходів щодо різних аспектів протидії злочинності), профілактичні (проведення практичних тренувань, консультацій щодо питань забезпечення публічної безпеки, уникнення криміногенних ризиків, недопущення вчинення правопорушень) та агітаційні.

За способами реалізації виокремлено такі види правовиховних заходів: участь у заходах з використанням ЗМІ, мережі Інтернет, залучення й використання налагоджених відносин взаємодії з державними та недержавними суб'єктами протидії злочинності, взаємодія з освітніми установами, закладами охорони здоров'я, громадськими організаціями, міжнародними установами тощо.

За формами реалізації визначено такі види правовиховних заходів експертних установ у сфері протидії злочинності: проведення інформаційних кампаній та акцій, проведення конференцій, круглих столів та обговорень, проведення практичного навчання і тренінгів, випуск друкованих і цифрових інформаційних матеріалів.

43. Обґрунтовано доведено, що розумне поєднання різних способів і форм здійснення зазначених правовиховних заходів, активізація національних та регіональних програм протидії злочинності з обов'язковим залученням експертів, взаємодія й залучення інших суб'єктів протидії злочинності сприятимуть підвищенню ефективності правовиховної роботи експертних установ у сфері протидії злочинності.

44. Кримінологічна діяльність судово-експертних установ України повинна бути якісно науково-методично забезпеченою. Це положення є аксіоматичним, адже потреби кримінального судочинства, що постійно зростають, обумовлюють перехід на новий рівень судово-експертних досліджень з урахуванням сучасних вимог. Виключна роль у цих трансформаціях належить науці, яка завжди іде попереду практики і властивими їй методами здатна «передбачити» розвиток відповідної галузі у майбутньому. Від якості науково-методичного забезпечення експертної діяльності прямо залежить кількість експертних помилок, які допускаються судовими експертами, у зв'язку з чим підвищення наукового рівня як судових експертиз, так і кримінального

судочинства в цілому може здійснюватися завдяки поєднанню високого інтелектуального потенціалу академічної науки з практичним експертним досвідом.

45. Глибинні наукові дослідження проблемних аспектів експертної практики й використання найновіших наукоємних технологій під час проведення судових експертиз є запорукою ефективної кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. Очевидно, що саме наукове забезпечення діяльності судово-експертних установ є одним із пріоритетних напрямків успішної реалізації покладених на них функцій. Кожна державна спеціалізована установа, яка здійснює судово-експертну діяльність в Україні, водночас є і науковим осередком, який проводить наукові розробки у галузі теорії судової експертизи, у тому числі ті, що стосуються впровадження в практику нових методик експертних досліджень.

46. До основних форм і процедур науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ віднесено: розробку методик проведення судових експертиз, процедури їх атестації й державної реєстрації, а також пов'язані з ними процедури формування та ведення реєстру методик проведення судових експертиз. Одним із дієвих засобів удосконалення вказаних форм і процедур судово-експертної діяльності є робота науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, яка створена з метою удосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок та якості експертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз, що належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Окремим об'ємним напрямом, за яким здійснюється наукове забезпечення судово-експертної діяльності, є видання друкованих збірників наукових праць як постійно діючих «наукових майданчиків» для обміну науковими думками й поглядами, ведення дискусій з найактуальніших питань судової експертології.

47. Основними напрямками, за якими слід удосконалювати науково-методичне забезпечення експертної діяльності в Україні, є: 1) підвищення вимог до професійної кваліфікації експертних кадрів; 2) розширення сфери проведення та можливостей судових експертиз; 3) належне фінансове забезпечення наукових досліджень; 4) ефективна взаємодія між суб'єктами судово-

експертної діяльності, науково-дослідними організаціями, що виконують дослідження в галузі права, та навчальними закладами; 5) написання та подальший захист дисертаційних досліджень, видання монографій, підручників, навчальних та навчально-методичних посібників і читання курсів лекцій з актуальних питань експертного забезпечення досудового розслідування; 6) взаємодія судово-експертних установ із національними суб'єктами кримінальної юстиції; 7) ефективна міжнародна співпраця.

48. Функції управління експертною діяльністю являють собою основні напрямки діяльності державних органів щодо забезпечення виконання покладених на систему завдань. Найпоширенішою є класифікація функцій державного управління з поділом на загальні, спеціальні та допоміжні. Під час здійснення управління у сфері судово-експертної діяльності Міністерство юстиції України використовує загальні функції управління, які чинять об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в судово-експертній діяльності. Ці функції є основними, притаманними будь-якому управлінню незалежно від того, на якому рівні та в яких галузях вони здійснюються. Загальними функціями є організація, прогнозування, планування, регулювання і координація. В межах останньої функції Міністерство юстиції України у своїй діяльності здійснює владно-організуючий вплив на об'єкт управління, тобто координує функціонування механізму забезпечення судово-експертної діяльності в Україні.

49. Спеціальні функції характеризують особливості конкретного суб'єкта чи об'єкта управління. Спеціальні повноваження Міністерства юстиції України у сфері судово-експертної діяльності пов'язано з підпорядкованими йому науково-дослідними установами судових експертиз, для яких забезпечення реалізації держаної політики з питань експертного забезпечення правосуддя є одним із пріоритетів. Адже відповідно до ст. 8 Закону України «Про судову експертизу» організація науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ покладаються на міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, до сфери управління яких належать державні спеціалізовані установи, що здійснюють судово-експертну діяльність.

Головною метою координаційної діяльності Міністерства юстиції України при цьому є об'єднання управлінських зусиль для більш якісного вирішення спільних завдань серед усіх суб'єктів

кримінологічного забезпечення судово-експертної діяльності в Україні. Координація є необхідною умовою ефективної реалізації покладених на судово-експертні установи функцій, адже об'єднання зусиль усіх експертних установ держави щодо оптимального використання інтелектуальної (експертних кадрів) та інструментальної ресурсної бази має на меті більш повне і дієве задоволення потреб слідчої та судової практики в проведенні експертних досліджень.

50. Основними векторами, за якими здійснюється координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України, а також її удосконалення є такі: формування виваженої державної політики в сфері судово-експертної діяльності та її нормативно-правове забезпечення; оптимізація організаційних методів керівництва державними судово-експертними установами та недержавними експертними структурами; забезпечення системності та концептуальності в організації і плануванні наукових експертних досліджень шляхом уніфікації науково-методичної та інформаційної бази судово-експертних установ; удосконалення механізму міжвідомчої координації діяльності для забезпечення комплексності вжитих заходів; підвищення вимог щодо методики та процедури атестації та перепідготовки експертних кадрів; вироблення єдиного науково-методичного підходу до проведення судових експертиз та його правового механізму; забезпечення ефективної взаємодії щодо вибору актуальних напрямків наукових досліджень у галузі експертизи в кримінальному судочинстві з метою усунення дублювання та вироблення уніфікованих підходів до прийомів і методів проведення судових експертиз; налагодження організації контролю за якістю роботи недержавних експертних організацій; формування оптимальної моделі координації судово-експертних установ України з метою впорядкування їх діяльності та підвищення якості експертиз; розширення інтеграційних зв'язків між суб'єктами судово-експертної діяльності, проведення спільних міжвідомчих координаційних нарад, семінарів і засідань, здійснення суміжних перевірок, видання спільних наказів та інших документів організаційного і методичного характеру; впровадження системи обміну інформацією, методичними матеріалами та взаємне інформування з питань проведення судових експертиз на основі новітніх науково-технічних досягнень широкої суб'єктної платформи; розширення меж системного спільного вивчення

позитивного зарубіжного досвіду з питань організації проведення судових експертиз і впровадження його в практичну діяльність.

51. Розвиток і вдосконалення заходів взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності – це складний, багатоаспектний та циклічний процес, який може реалізовуватися за умови цілеспрямованої й повсякденної роботи як окремих працівників указаних установ, так і експертної спільноти в цілому. Ця діяльність має міжгалузевий характер, тому що застосовувані заходи належать до сфери кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінологічної сфер реалізації державно-владних повноважень.

Під взаємодією судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності запропоновано розуміти таку, що ґрунтується на законах і підзаконних нормативних актах, узгоджену запобіжну діяльність незалежних один від одного органів щодо поєднання можливостей, методів і засобів, якими вони володіють, для проведення ефективного комплексу організаційних, управлінських, технічних, наукових та інших заходів превенції.

52. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності має відповідати низці вимог: 1) законність, тобто під час реалізації її окремих видів та форм повинні використовуватися законні методи та засоби, й у такій взаємодії повинні брати участь лише компетентні суб'єкти, які діють із дотриманням процесуальних вимог; 2) оптимальність, за якої можуть бути досягнуті максимальні результати; 3) об'єктивність.

Процес взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення превентивної діяльності як складова частина організаційно-управлінських процесів сторін, що співпрацюють, повинен відповідати певним критеріям, а саме: всі взаємодіючі суб'єкти мають єдину мету, діють у межах своєї компетенції, керуються відомчими нормативними актами, а працівники – функціональними обов'язками; ця діяльність здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства та професійної етики з інформуванням взаємодіючих суб'єктів, ґрунтується на основі спільної науково-технічної діяльності (науково-дослідна робота, написання спільних методик, участь у засіданнях, конференціях, спільних аналізах тощо); збереження конфіденційної інформації, що стала їм відома у процесі спільної

діяльності (у тому числі й відомостей щодо особистого життя та комерційної діяльності окремих осіб).

53. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності може відбуватись у процесуальній і не процесуальній формах.

До процесуальної форми взаємодії належать: проведення експертизи із встановлення обставин, що сприяли вчиненню правопорушення (проведення експертизи з питань профілактичного характеру); установлення обставин, що мають значення для попередження правопорушень за власною ініціативою експерта; участь експерта у слідчих діях як спеціаліста; участь в огляді місця події та слідчому експерименті; консультації спеціаліста щодо припинення злочинів, що можуть надаватися у процесі проведення оперативно-розшукових заходів тощо.

До не процесуальної форми взаємодії судово-експертних установ України з іншими суб'єктами під час здійснення протидії злочинності належать організаційні заходи. На відміну від процесуальної форми взаємодії, виникнення і розвиток організаційних форм пов'язано не з вимогами процесуального закону, а з усвідомленням учасниками необхідності співробітництва на основі взаємодопомоги та сприяння один одному для більш ефективного досягнення спільних цілей. Йдеться зокрема про такі види взаємодії між судово-експертними установами та іншими суб'єктами: під час обміну інформацією з питань протидії злочинності; участь керівника судово-експертної установи в роботі різних нарад; взаємне використання можливостей суб'єктів протидії злочинності під час проведення семінарів, науково-практичних конференцій та інших наукових заходів; співпраця з громадськістю.

54. Ураховуючи суттєві зміни у кримінальному процесуальному законодавстві, положеннях Закону України «Про судову експертизу», та у світлі обговорення проекту нового закону «Про судово-експертну діяльність», уявляється необхідним конкретизувати необхідність процесуальної регламентації експертної превенції у висновку експерта, доповнивши ст. 102 КПК України частиною четвертою такого змісту: *«Якщо під час проведення експертизи будуть виявлені причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, експерт зобов'язаний відобразити як висновки рекомендації превентивного характеру щодо їх усунення».*

Крім того, необхідно надати процесуальний статус рекомендаціям профілактичного характеру, внесеним спеціалістом. Для цього слід доповнити частину 4 ст. 71 КПК пунктом 3¹) такого змісту: *«зазначити у висновку рекомендації превентивного характеру, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання»*.

55. Аналіз кримінологічної діяльності судово-експертних установ України виявив необхідність її оптимізації. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ є пов'язаною з поліпшенням методологічної й управлінсько-організаційної діяльності відповідних суб'єктів та надання нових властивостей їх діяльності. Пріоритетами оптимізації є: закріплення вже сформованих практик експертної профілактики в судово-експертній системі; підтримання та заохочення ініціатив судово-експертних установ та окремих експертів в експертно-профілактичному напрямку; закріплення нормативно-правової бази і правових підстав такої діяльності; вдосконалення інформаційних, методологічних і деонтологічних засад експертної профілактики в Україні.

За своїм функціонально-методологічним наповненням запропонований підхід відповідає застосуванню реординаційного методу регулювання в управлінській діяльності. Адже незважаючи на значний антикриміногенний потенціал у вказаній сфері, кримінологічна діяльність судово-експертних установ наразі здійснюється без належного правового регулювання, заходи, що проводяться, в переважній більшості не мають системного характеру, а інтеграція з іншими елементами системи протидії злочинності відсутня. На підставі аналізу виявлених недоліків запропоновано правовий, організаційний і деонтологічний напрями оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ України.

56. В межах правового напрямку оптимізації наведено додаткові аргументи на користь необхідності врегулювати кримінологічну діяльність судово-експертних установ та окремих судових експертів на законодавчому рівні. Вказаний напрям має охоплювати і діяльність судово-експертних установ України, яка має передбачати акумуляцію, оцінювання та узагальнення даних щодо причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Резюмується, що нормативно-правові та установчі документи щодо діяльності судово-експертних установ України мають бути доповнені завданнями стосовно збору, аналізу та узагальнення

даних щодо причин та умов кримінальних правопорушень і розроблення на їх основі відповідних науково-методичних рекомендацій щодо їх усунення (мінімізації).

57. Організаційний напрям оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ охоплює цілу низку різних за характером заходів, спрямованих на забезпечення такої діяльності. При цьому зазначені організаційні заходи змістовно виходять за межі процесуальної судово-експертної діяльності й реалізуються в порядку здійснення загальної організації протидії злочинності.

Так, методологічні заходи оптимізації полягають у здійсненні узагальнення отриманих судово-експертною установою даних, які характеризують закономірності однорідних криміногенних ризиків, а також причин та умов учинення кримінальних правопорушень. Результатом цих заходів має стати розроблення методичних рекомендацій щодо усунення вказаних криміногенних ризиків, інформаційних листів та узагальнень кримінологічної діяльності судово-експертних установ.

Прогностичні заходи оптимізації полягають у складанні науково обґрунтованих прогнозів у кримінологічному та криміналістичному аспектах щодо обставин, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, з урахуванням можливостей окремих видів експертних досліджень. Складання зазначених прогнозів має містити також засоби та методи щодо усунення обставин, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Дидактичні заходи оптимізації полягають у проведенні курсів підвищення кваліфікації, тематичних тренінгів і семінарів для експертних кадрів щодо правових основ кримінологічної діяльності експертних установ, новітніх способів і методів експертної профілактики, ролі судових експертів у здійсненні протидії злочинності, особливостей експертної профілактики під час проведення окремих видів судових експертних, а також процесуальних і позапроцесуальних форм взаємодії судового експерта із судовими і правоохоронними органами.

Координаційні заходи в процесі оптимізації полягають у налагодженні взаємодії між тактично самостійними суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень, а саме із судовими і правоохоронними органами, іншими судово-експертними установами й аналогічними установами інших країн.

Правоосвітні заходи оптимізації полягають в участі їх керівників і провідних співробітників у круглих столах, форумах,

присвячених протидії злочинності, програмах та інформаційних заходах правого характеру в традиційних засобах масової інформації і з використанням можливостей мережі Інтернет.

58. Деонтологічний напрям оптимізації кримінологічної діяльності судово-експертних установ полягає в забезпеченні додержання етичних правил у реалізації професійних обов'язків судового експерта у протидії злочинності. Підтримано пропозицію щодо доцільності розроблення Кодексу етики судового експерта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза: курс общей теории. Москва : Норма, 2007. 480 с.
2. Авсеенко Е. В. Криминология: учебник. Москва, Архангельск : Междунар. «Институт управления», 2001. 415 с.
3. Азаров Ю. І., Рафальський Є. О. Особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) на початковому етапі досудового розслідування. *Юридична наука*. 2014. № 10. С. 87–96. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv.pdfirbis-nbuv.gov.ua>cgi-bin>irbis_nbuv>cgiirbis_64>jnn_2014_10_11 (дата звернення 20.02.2020).
4. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Криминологія: курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 296 с.
5. Алиев И. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.
6. Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку : Азернешр, 1991. 312 с.
7. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1990. 32 с.
8. Алиев И. А. Проблемы борьбы с преступностью на основе применения специальных познаний в эпоху ускорения научно-технического прогресса // Правовые, организационные и методические проблемы профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы: мат. Всесоюзной науч.-практич. конф. (г. Баку, 9–10 октября 1986 г.). Баку, 1986. С. 8–9.
9. Аминев Ф. Г. Судебно-экспертная деятельность в Российской федерации: современные проблемы и пути их решения: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12. Уфа, 2016. 482 с.
10. Антикорупційна програма експертної служби МВС України. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/anticor2017.pdf> (дата звернення: 17.11.2020).
11. Антонов О. Ю., Устелемова Е. В. Теория экспертной профилактики: возникновение, современное состояние и перспективы развития. *Вестник Удмурдского университета. Сер.: Экономика и Право*. 2016. Т. 26. Вип. 3. С. 66–69.
12. Антонова М. М. Вплив науково-методичного забезпечення щодо проведення судових експертиз в Україні //

Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 23 квітня 2015 р.). Київ : ННІ ПФЕКП НАВС, 2015. С. 16–20.

13. Антонюк П. Є. Вітальне слово до початку роботи круглого столу // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 23 квітня 2015 р.). Київ : ННІ ПФЕКП НАВС, 2015. С. 2–3.

14. Антонян Ю. М., Миньковский Т. М. Профилактика правонарушений: монограф. Москва : Юр. лит., 1978. 328 с.

15. Артемьев Н. С. Криминология: курс лекций / Ряз. гос. ун-т им. С. А. Есенина. Рязань, 2007. 296 с.

16. Атаходжаев С. А. Некоторые вопросы экспертной профилактики и ее организация. *Проблемы судебной экспертизы*. Ташкент, 1979. С. 13–25.

17. Бабаев М. М. Передел собственности и криминологическая безопасность. *Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия*: сб. науч. трудов / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов, 2005. С. 172–175.

18. Бабич С. В. До питання професійного вигорання судового експерта // Ароцкерівські читання: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (м. Полтава, 25 травня 2017 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. Харків: Право, 2017. С. 163–165.

19. Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення. *Юридична України*. 2013. № 8. С. 83–87.

20. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.

21. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія / МВС України, Харків. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.

22. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 318 с.

23. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Частина І: Харків : НУВС, 2002. 336 с.

24. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Криминологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 169–177.

25. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 29–35.

26. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Психология управления: учебное пособие. Харьков : Титул, 2007. 532 с.

27. Бандурка О. М., Зацеркляний М. М., Веприцький Р. С. Злочинність в Україні: економіко-кримінологічний аналіз : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2013. 264 с.

28. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Про кримінологічний сценарій світу інформаційної епохи // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19 травня 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Ун-т Англія Раскін; Праз. ін-т дослідж. з питань безпеки (PSSI); Чес. кримінол. т-во ; Харків. міськ. осередок гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків : Харків. нац ун-т внутр. справ, 2016. С. 12–13.

29. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. Харків : Ун-т внутр. справ, 1998. 480 с.

30. Бараняк В. М. Нормативно-правове регулювання, організація і тактика взаємодії слідчого з експертом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки : збірник наукових праць*. 2015. № 813. С. 215–218.

31. Бараняк В. М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 229–233.

32. Бараняк В., Несімко О. Судовий експерт як суб'єкт судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 884. С. 218–222.

33. Бараняк В. М. Принцип незалежності судового експерта: аналіз законодавства України у сфері судово-експертної діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки: зб. наук. праць*. 2016. № 850. С. 469–472.

34. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: учеб. пособие. 2-е изд., испр. Киев : МАУП, 2004. 216 с.

35. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва, 1995. 304 с.
36. Белкин Р. С. Судебная экспертиза: вопросы, требующие решения. *Советская юстиция*. 1988. № 1. С. 21–23.
37. Белкин Р. С. Криминалистика. Краткая энциклопедия. Москва : Большая Рос. Энцикл., 1993. 111 с.
38. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : Дело, 2000. 333 с.
39. Белкин Р. С. Курс криминалистики. 3-е издание, дополненное. Москва, 2001. 837 с.
40. Белкин Р. С. Курс криминалистики. Т. 1. Москва, 1997. 512 с.
41. Бесчастний В. М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. 400 с.
42. Біленчук П. Д., Семаков Г. С. Судове експертознавство: поняття, сутність, класифікація видів експертних досліджень // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матеріали III-ої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 27 лютого 2020 р.). Київ-Маріуполь, 2020. С. 33–37.
43. Большая советская энциклопедия: в 30 т./гл. ред. А. М. Прохоров. 3-е изд. Москва : Сов. Энцикл., 1974. Т. 16. 616 с.
44. Бондар Г. Ю. Проблеми визначення сутності та значення взаємодії в діяльності слідчих правоохоронних відомств. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnucs_2003_22_30 (дата звернення: 22.02.2020).
45. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2005. 191 с.
46. Быргеу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) : монография / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. М. Бандурки. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 254 с.
47. Быргэу М. М., Литвинов А. Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. Москва : Юркнига, 2004. 160 с.

48. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6473/1/Vapnyarchuk_160.pdf (дата звернення: 01.10.2020).
49. Васильев А. Н. Предмет криминалистики. *Социалистическая законность*. 1967. № 1. С. 29–33.
50. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
51. Веприцький Р. С. Методологія дослідження феноменології злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 67–74.
52. Винберг А. И. Криминалистика/под ред.: Винберг А. И., Митричев С. П. Москва : Госюриздат, 1950. 304 с.
53. Винберг А. И. Пути развития теории криминалистики. *Советское государство и право*. 1971. № 10. С. 116–119.
54. Винберг А. И., Малаховская Н. Т. Службная роль криминалистики и ее соотношение со специальными науками. *Вопросы судебной экспертизы*. 1973. № 16. С. 46–52.
55. Вільгушинський М. Й. Особливості взаємодії судів із правоохоронними органами. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2012. Вип. № 4 (13). URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/nzizvru/2012_4/p13_13.html. (дата звернення: 21.02.2020).
56. Войтюк Р. В. Кримінально-процесуальна функція запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності детективного національного бюро України. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2017. № 1 (59). С. 146–150.
57. Волеводз А. Г. Международный розыск, арест и конфискация полученных преступным путем денежных средств и имущества (правовые основы и методика) / науч. ред. проф. А. Б. Соловьев. Москва : Юрлитинформ, 2000. 477 с.
58. Гаспарян С. Г. Шляхи підвищення якості підготовки кадрів для судово-експертних установ міністерства юстиції України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 281–287.
59. Гладкова Е. А. Роль масс-медиа в противодействии наркопреступности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2016. № 4. С. 53–58.

60. Гладкова Е. А. Взаимодействие полиции со средствами массовой информации в сфере противодействия наркопреступности. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017.

№ 1. С. 63–68.

61. Гладкова Є. О. Стратегія й тактика протидії наркозлочинності в Україні : монографія. Харків : Панов, 2019. 416 с.

62. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: учеб. пособ. Киев : УПК ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

63. Горошко Е. Ю., Ахраменко Т. В. Реализация непроцессуальных форм использования специальных знаний в судебно-экспертной деятельности. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D*. 2013. № 6. С. 216–219.

64. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

65. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гарашенко Я. М. Методи наукових досліджень: навч. посіб. Харків : НТУ «ХП», 2009. 142 с.

66. Грищенко О. В. Сучасний стан і перспективи акредитації підрозділів експертної служби МВС України відповідно до вимог ISO/IEC 17025. *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* 2006. № 2 (6). С. 5–10.

67. Гуріна Д. П. Завдання експертної профілактики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 233–236. URL: <http://www.apdr.in.ua/v44/45.pdf> (дата звернення: 01.10.2020)

68. Гуріна Д. П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

69. Гуріна Д. П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 146–150.

70. Гуріна Д. П. Експертна профілактика під час проведення економічних досліджень // *Криминологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 березня 2016 р.)*. Київ, 2016. Ч. 2. С. 95–98.

71. Давиденко В. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 4. С. 111–117.

72. Давиденко В. Л. Виявлення та усунення суб'єктами кримінального судочинства причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 263 с.

73. Давиденко В. Л., Давиденко Л. М. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства: монографія / за заг. ред. проф. Л. М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. 214 с.

74. Давудов Ф.Э. Актуальные проблемы теории и практики экспертно-профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы системы Министерства юстиции. *Вопросы судебной экспертизы*. 1973. Вып. 16. С. 8–11.

75. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія : монографія. Харків : Золота Миля, 2018. 478 с.

76. Даньшин И. Н. Введение в криминологическую науку. Харьков : Право, 1998. 144 с.

77. Деятельность экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел по применению экспертно-криминалистических методов и средств в раскрытии и расследовании преступлений / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 1996. 289 с.

78. Джужа О. М., Иванов Ю. Ф. Роль міжнародних організацій у боротьбі зі злочинністю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 5. С. 59–67.

79. Дікевич К. Г. Судово-експертна профілактика як вид профілактики злочинності. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (72). С. 291–294.

80. Дмитрієва К. С. Актуальні напрями розвитку міжнародного судово-експертного співробітництва. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 288–291. URL: http://lsei.org.ua/1_2020/73.pdf (дата звернення: 02.10.2020).

81. Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах: підписаний 9 січня 1995 р.; ратифікований Законом України від 22.11.1995 р. № 451/95-ВР // Правові основи міжнародної діяльності МВС України: зб. міжнар.-правових договорів, док.: в 2 т. Київ, 1997. Т. 1. С. 258–280.

82. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства : автореф. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2010. 38 с.

83. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса 2017. 20 с.

84. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 253 с.

85. Дулов А. В. Вопросы теории судебной экспертизы в советском уголовном процессе : монографія. Минск : Изд-во Белгосуниверситета, 1959. 188 с.

86. Дуденюк О. М. Забезпечення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: системна парадигма. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. Вип. 8. С. 163–173.

87. Експертизи у судовій практиці/за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 388 с.

88. Експертна служба МВС України. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/експертна-служба-мвс-цілі-та-завдання> (дата звернення: 01.10.2020).

89. Есембаев М. О. Совершенствование профилактической деятельности судебного эксперта в области криминалистических исследований. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-profilakticheskoy-deyatelnosti-sudebnogo-eksperta-v-oblasti-kriminalisticheskikh-issledovaniy/viewer> (дата звернення: 19.11.2020).

90. Ефименко А. В. Експертная профилактика как одна из форм судебно-экспертной деятельности. *Судебная экспертиза*. 2004. № 1. С. 82–84.

91. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах Страсбург, 20 квітня 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 17.11.2020).

92. Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року з Додатковими протоколами 1978 та 2001 року до неї; ратифікована Законом України від 16 січ. 1998 р. // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ, 2006. С. 112–232.

93. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року. Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

94. Ємельянов В., Репешко П. Організаційно-правової основи державного управління судово-експертною діяльністю. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 2(9). С. 72–79.

95. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

96. Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики. Актуальні питання судової експертизи та криміналістики // Збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 листопада 2008 р.). Харків, 2008. С. 36–40.

97. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 (III) ГА ООН від 10.12.1948 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. С. 6–9.

98. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

99. Збірник наукових праць Академії прокуратури України. 2009. 400 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10170.html> (дата звернення: 01.09.2020).

100. Зеленский А. Ф. Криминология : курс лекций. Харьков : Прапор, 1996. 260 с.

101. Зелінський А. Ф. Криминологія: навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.

102. Зельвянски Р., Солож А. В связи с дискуссией об экспертах. *Бюллетень переводов зарубежной литературы*. 1968. № 5. С. 19–23.

103. Зинин А. М., Майлис Н. П. Судебная экспертиза: учебник для вузов. Москва : Юрайт-издат: Право и закон, 2002. 320 с.

104. Зорин Л. В. Назначение и проведение судебной экспертизы в стадии судебного разбирательства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2010. 230 с.

105. Зуев Е. И. Познания сведущего лица в предупреждении преступлений. *Вопросы судебной экспертизы*. 1973. Вып. 16. С. 125–131.

106. Инструкция по организации производства судебных экспертиз в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел Российской Федерации. Приложение № 1; инструкция: утв. приказом Министерства внутренних дел Российской Федерации от 29.06.2005 г. № 511. *Российская газета*. *RG.RU*. URL: <https://rg.ru/2005/08/30/ekspertiza-dok.html> (дата звернення: 20.09.2020).

107. Иванов Ю. Ф., Джу́жа О. М. Кримінологія. Харків : ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

108. Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: затверджена Наказом Міністерства юстиції України 12.12.2011 р. № 3505/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

109. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

110. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.10.2009 р. № 390. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 01.10.2020).

111. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затверджена наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

112. Інформація щодо судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2019 рік (станом на 17.04.2020). URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2018-rik-stanom-na-01042019> (дата звернення: 01.10.2020).

113. Іщук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 399 с.
114. Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1981. 187 с.
115. Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М., Лизогуб Б. В. Проблеми протидії злочинності: підручник / за ред. О.Г. Кальмана. Харків : Нова-софт, 2010. 352 с.
116. Карл Маркс, Фридрих Энгельс. Полное собрание сочинений. Т. I. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/> (дата звернення: 20.11.2020).
117. Кедров Б. Н. Научная концепция детерминизма // Современный детерминизм. Законы природы/ред. кол.: Г. А. Свечников, Н. Т. Абрамова, М. Ф. Веденов, Ю. В. Сачков. Москва : Мысль, 1973. С. 8–24.
118. Кисилевич И. В. Экспертно-профилактическая деятельность на современном этапе. *Вестник экономической безопасности*. 2020. № 2. С. 161–164.
119. Клейменов М. П. Прогнозирование криминологической безопасности // Закономерности преступности, стратегия борьбы и закон / под ред. А. И. Долговой. Москва : Рос. криминолог. ассоц. 2001. С. 40–52.
120. Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу (м. Київ, 23 квітня 2015 р.). Київ : ННІ ПФЕКП НАВС, 2015. С. 165–168.
121. Клименко Н. І., Купрієвич О. А. Міжнародне співробітництво судово-експертних установ. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 130–134.;
122. Клименко Н. І. Міжнародне значення судово-експертної діяльності // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу/ред. кол.: О. Л. Кобилянський, П. Є. Антонюк, Є. Ю. Свобода. Київ : ННІ ПФЕКП НАВС, 2015. С. 165–168.
123. Клименко Н. І., Федчишина В. В. Судово-економічна експертиза: сучасний стан і актуальні питання. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 1 (25). С. 56–61.
124. Клименко Н. І., Гуріна Д. П. Експертне прогнозування. *Криміналістичний вісник*. 2007. № 3. С. 55–59.

125. Ключев О. М. Взаємодія підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : монографія. Харків : Основа, 2005. 378 с.

126. Ключев О. М. Поняття та сутність контролю, що здійснюється правоохоронними органами. URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnip/2011_1/Klyuev.pdf. (дата звернення: 21.02.2020).

127. Ключев О. М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. URL: http://www.nbuu.gov.ua/portal/2011_3.pdf. (дата звернення: 21.02.2020).

128. Ключев О. М. Реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу // Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя: матеріали круглого столу (м. Харків, 6–7 лютого 2020 р.). Харків : ФОП Панов А.М., 2020. С. 10–13.

129. Ключев О. М. Міжнародні стандарти та міжнародне співробітництво у сфері судово-експертної діяльності в Україні // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 5–8.

130. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

131. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.10.2020).

132. Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*. 1961. № 12. С. 106–109.

133. Колмаков В. П. О формах и методах деятельности экспертных учреждений по предупреждению хищений государственного и общественного имущества. *Вопросы судебной экспертизы*. Азерб. НИИСЭ. Баку, 1965. Вып. 1. С. 25–29.

134. Колодяжний М. Г. Кримінологічне забезпечення правоохоронної діяльності в Україні. *Сучасні кримінологічні*

дослідження: методи, напрями, перспективи: збірник тез міжнарод. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14 листопада 2019 року). Київ : ДНДІ МВС України, 2019. С.115–119.

135. Комиссарова Я. В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Москва. 2013. 684 с.

136. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року з Протоколами: прийнята резолюцією 55/25 ГА ООН від 15.11.2000 р. // Збірник міжнародних договорів України про правову допомогу у кримінальних справах. Багатосторонні договори. Київ, 2006. С. 554–606.

137. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 17.11.2020).

138. Конвенція проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поведінки і покарання: прийнята 10.12.1984 р. // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. С. 37–44.

139. Кононенко И. П. Об основных направлениях и организации профилактической работы в судебно-экспертном учреждении // Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений: мат-лы Всесоюз. науч.-практ. семинара (г. Киев, 27–29 апреля 1976 г.). Киев, 1978. С. 15–18.

140. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/25%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

141. Корнеев С. М. Сучасні проблеми розвитку судової експертизи в аспекті євроінтеграції України // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ : ННПФЕКП НАВС, 2015. URL: <https://www.naiiu.kiev.ua/news/sudovo-ekspertna-diyalnist-suchasnij-stan-ta-perspektivi-rozvitku.html> (дата звернення: 01.10.2020).

142. Королев Е. А. Системы управления: оптимизация и эффективность. *Управленец*. 2010. № 3–4. С. 7–8.

143. Коротаев В. М. Принципы административно-правового регулирования экспертно-криминалистических исследований зброї.

Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 4. С. 234–237.

144. Космина Н. М. Экспертная деятельность в профилактике преступлений. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 1 (21). С. 64–69.

145. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні // Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 284–286.

146. Крижна В. В. Принципи судової експертизи. Організація судово-експертної діяльності // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. С., Свобода Є. Ю. Київ : ННПФЕКП НАВС, 2015. С. 202–203.

147. Криминалистика: учебник для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.; под ред. профессора Р. С. Белкина. Москва : НОРМА (НОРМА–ИНФРА М), 2001. 990 с.

148. Криминальная мотивация / Антонян Ю. М., Гульдан В. В., Кудрявцев В. Н. и др., под ред. В. Н. Кудрявцева. Москва : Наука, 1986. 304 с.

149. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. Москва : Норма, 2001. 496 с.

150. Криминология: учебник/под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова. Москва : Юристъ, 1997. 512 с.

151. Криминология / перевод с чешского; под ред.: Стручков Н. А.; пер.: Гельфер М. А. Москва : Прогресс, 1982. 240 с.

152. Криминология: учебн. для вузов / под общ. ред. д. Ю. н., проф. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2005. 912 с.

153. Криминология: учебник / под ред. проф. Н. Ф. Кузнецовой, проф. Г. М. Миньковского. Москва : БЕК, 1998. 415 с.

154. Криминология: учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. Москва : Юридическая литература, 1998. 556 с.

155. Кримінологія: учебник / под ред. проф. В. Д. Малкова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юстицинформ, 2006. 528 с.
156. Криміналістика і судова експертиза. URL: <http://www.kndise.gov.ua/news/news-view/c-zbirnik-kriminalistika-i-sudova-ekspertiza-uvijsov-do-miznarodnoi-naukometricnoi-bazi-danih-index-copernicus> (дата звернення: 01.09.2020).
157. Криміналістична профілактика економічних злочинів: наук.-практ. посіб. / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2006. 236 с.
158. Криміналістичний вісник. URL: <https://visnyk.dnдекс.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/main> (дата звернення: 01.09.2020).
159. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (в редакції від 11.09.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.10.2020).
160. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
161. Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
162. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. В. Лисодєд; за ред. І. М. Даньшина. Харьків: Право, 2003. 352 с.
163. Кримінологія: підручник для студ. вищ. навч. закладів / О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
164. Кримінологія (Загальна частина): навчальний посібник/кол. авторів: Блага А. Б., Богатирьов І. Г., Давиденко Л. М. та ін., за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во ХНУВС, 2010. 240 с.
165. Кримінологія. Академічний курс/кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с.
166. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схема/автори-упорядники: С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. Г. Кулик, О. С. Шеремет. Чернігів: ПВК Десна, 2015. 658 с.
167. Кримінологія. Особлива частина: навчальний посібник / кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко

Л. М. та ін.: за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 240 с.

168. Кримінологія. Особлива частина: навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман та ін.; за редакцією І. М. Даньшина. Харків : Право, 1999. 232 с.

169. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.

170. Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.

171. Кримінологія: навчально-методичний посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2003. 400 с.

172. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

173. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень: наук. посіб. Київ : Кондор, 2003. 192 с.

174. Кулик В. П. Методологія права. Москва : Прогресс, 1978. 121 с.

175. Курс лекцій по кримінології/І. Н. Даньшин, В. В. Голина, А. Г. Кальман, А. В. Лысодед; под. ред. І. Н. Даньшина, В. В. Голини. Харьков : Одиссей, 2007. 280 с.

176. Лазарева Л. В. К вопросу о правовом статусе эксперта в уголовном судопроизводстве. *Судебная экспертиза*. 2009. № 1. С. 10–17.

177. Лазебний А. М. Роль спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Міжнародний юридичний вісник: зб. наук. праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 2 (4). С. 23–29.

178. Лемик Л. Я. Практика застосування спеціальних знань в цивільному процесі в країнах ЄС (на прикладі Німеччини, Франції та Великобританії). *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія Право*. 2014. № 1 (9). С. 1–13.

179. Линник О. В., Омельчук Л. В. Актуальність вступу України до міжнародних судово-експертних мереж. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2–3 (6–7). С. 236–241.

180. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Роль взаємодії з мас-медіа в протидії злочинності // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення:

матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 березня 2019 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 73–76.

181. Литвинов О. М., Назимко Є. С. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право): науково-практичний посібник / за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова. Донецьк : Кальміус, 2014. 260 с.

182. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2010. 426 с.

183. Литвинов А. Н., Гавриш Т. С. Профилактика преступлений. От теории к практике : науч.-практ. пособие. Москва : ЭКМОС, 2003. 160 с.

184. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 446 с.

185. Лобан И. Е., Заславский Г. И., Попов В. Л Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. 467 с.

186. Логунова М., Пшеничнюк О. Наукове забезпечення процесу формування й реалізації державної політики в умовах модернізації українського суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 4. С. 201–210.

187. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вирішення проблем науково-методичного забезпечення експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2015. Вип.15. С.149–156.

188. Лопата О. А. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI): перспективний напрям взаємодії // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 3 березня 2017 р). Хмельницький, 2017. С. 837–841.

189. Лопата О. А. Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 234 с.

190. Лукашевич С. Ю., Груба Д. І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. Нац.

ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. Вип. 1. С. 1–17. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Gruba.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

191. Мазниченко Ю. О. Використання автоматизованих робочих місць експерта в судово-експертних дослідженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.

192. Марина Скрипник. Мировой опыт в судебно-экспертной деятельности (05.02.2019) / Экспертно-исследовательская служба Украины. URL: <https://ua-expert.com/news/svitoviy-dosvid-u-sudovo-ekspertniy-diyalnosti/> (дата звернення: 01.10.2020).

193. Мартиненко О. А. Злочини серед працівників ОВС України: їх детермінація та попередження : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 434 с.

194. Матусовский Г. А. Проблемы развития криминалистической профилактики // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 вересня 2003 р.). Харків : Гриф, 2003. С. 38–41.

195. Международное сотрудничество в судебно-экспертной сфере: резолюция 19/5 Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию Экономического и Социального Совета ООН; документ E/CN.15/2010/20. URL: http://repository.un.org/bitstream/-handle/11176/284133/E_2010_30%3BE_CN.15_2010_20-RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата обращения: 10.10.2020).

196. Международное сотрудничество в судебно-экспертной сфере: доклад Директора-исполнителя Комиссии по предупреждению преступности и уголовному правосудию. Вена, 2012. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNODC/GEN/V12/507/72/PDF> (дата обращения: 12.10.2020).

197. Меретуков Г. М., Данильян С. А., Гусев А. В. Экспертно-криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел России: учебное пособие / под ред. Е. П. Ищенко. Краснодар: Куб. ГАУ, 2008. 104 с.

198. Методологія системних досліджень в державному управлінні : навчальний посібник / Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Київ : ВПЦ АМУ, 2011. 116 с.

199. Инструкция об организации и проведении профилактической работы судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР от 04.12.1986 г. № К-8-805. Москва : Министерство юстиции СССР, 1986. С. 8–11.

200. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ : Істина, 2010. 488 с.
201. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні : монографія. Харків : Діса, 2018. 415 с.
202. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків. ХНУВС, 2018. 36 с.
203. Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 225–227.
204. Моїсєєв О. М. Технологія експертної профілактики. *Правничий часопис Донецького ун-ту*. 2008. № 2 (20). С. 46–52.
205. Моїсєєв О. М. Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 23. С. 224–231.
206. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Експертна профілактика» (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.18010003 «Судова експертиза») / уклад.: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 22 с. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/668/1/NMP_0069.pdf (дата звернення: 12.11.2020);
207. Надгорний Г. М. Експертная профилактика: недостатки, пути совершенствования // *Криминалистика и судебная экспертиза: республиканский междуведомственный научно-методический сборник*. Киев, 1987. Вып. 34. С. 28–29.
208. Надіжко М. М. Деякі питання науково-методичного забезпечення судово-експертної діяльності в системі СБ України (на прикладі комп'ютерно-технічних досліджень). URL: http://www.academy.ssu.gov.ua/ua/page/page_1581425700.htm (дата звернення: 01.10.2020).
209. Назаров В. А. Назначение и проведение экспертизы в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 162 с.
210. Натуркач Н. Є. Посилення організаційно-методичних засад проведення бухгалтерської експертизи. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 63–65.
211. Науково-дослідні установи судових експертиз / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/section_8 (дата звернення: 07.08.2020).

212. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

213. Науменко С. М. Зміст та особливості повноважень експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 207 – 215.

214. Негодченко В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків : НУВС, 2003. 219 с.

215. Неведов С. Н. Формирование новой парадигмы судебной экспертизы в США и Европе. URL: http://sudexpertiza.by/assets/docs/vos_zap/nefedov.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

216. Новий тлумачний словник української мови: 42000 слів: у 4 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. 910 с.

217. Ной И. С. Методологические проблемы советской криминологии. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1975. 222 с.

218. Обрусна С. Ю. Теоретико-методологічні засади судового управління: щодо постановки проблеми. *Форум права*. 2010. № 2. С. 339–342.

219. Озерський І. В. Юридична психологія (підбір та підготовка фахівців-правоохоронців): наук. практ. посіб. Київ : Талком, 2014. 182 с.

220. Олійник О. О. Сучасний теоретичний вимір принципів адміністративно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2015. Вип. 1. С. 101–107.

221. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації : монографія / О. П. Снігерьев, Г. О. Душейко, О. А. Долгий та ін. / за заг. ред. А. М. Подоляки і П. В. Коляди. Суми : Мрія-1, 2003. 204 с.

222. Органи юстиції та судові експерти: порядок та види контролю/Південно-східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України (м. Дніпро). URL:

https://psjust.gov.ua/post_news/%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8E%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D1%80/ (дата звернення: 12.10.2020).

223. Орехова Е. П. Принципы формирования методики экспертного исследования // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харківського НДІ суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 32–34.

224. Орлов Ю. К. Вопросы правовой регламентации экспертно-профилактической деятельности // Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений: материалы Всесоюзного научно-практического семинара (г. Киев, 27–28 апреля 1976 г.). Москва, 1976. С. 25–28.

225. Ортинський В. Аналіз нормативно-правової основи забезпечення економічної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016.

№ 855. С. 4–12.

226. Основи судової експертизи: навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

227. Особливості розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухівки: наук.-практ. посібник / за заг. ред. чл.-кор. академії пед. наук Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 184 с.

228. Остропілець А. В. Основні напрямки науково-методичного забезпечення діяльності судово-експертних установ України. *Прикарпатський юридичний Вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 3. С. 177–181.

229. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/> (дата звернення: 12.10.2020).

230. Охріменко О. І. Стан та перспективи експертних досліджень в СБУ: окремі проблемні питання // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник

матеріалів круглого столу. / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. С., Свобода С. Ю. Київ : ННІПФЕКП НАВС, 2015. С. 255–259.

231. Павлишин Б. Наукова складова техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 183–187.

232. Палиашвили А. Я. Формы профилактической деятельности судебно-экспертных учреждений. *Вопросы судебной экспертизы*. 1965. Вып. 1. С. 79–83.

233. Петрухина А. Н. Проблемы развития института экспертной инициативы в уголовном судопроизводстве. *Российский судья*. 2004. № 1. С. 14–15.

234. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

235. Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С. 106–113.

236. Пирожкова Ю. В. Принципи як елемент організаційно-правового механізму адміністративно-правового регулювання в сфері автомобілебудування в Україні: аналіз та пропозиції щодо нормативного закріплення. *Митна справа*. 2008. № 2 (56). С. 119–125.

237. Питання Служби безпеки України: Указ Президента України від 02.04.2009 р. № 213. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1860/2005#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

238. Підготовка фахівців/Національний науковий центр «Інститут судових експертиз» ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL: <https://www.hniise.gov.ua/13895-pdgotovka-faxvtstv.html> (дата звернення: 07.08.2020).

239. Пілюков Ю. О. Окремі питання взаємодії та нормативно-правового врегулювання діяльності Експертної служби МВС України та підрозділів досудового розслідування Національної поліції України в умовах реформування системи МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 13–19.

240. Пілюков Ю. Сучасна система державних судово-експертних установ в Україні. окремі напрями удосконалення їх діяльності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 149–154.

241. План роботи Науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України на 2020 р. // Інформація про роботу науково-консультативної та методичної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/legal_expertise/info_of_the_scientific_advisory_methodological_council_on_forensic_problems (дата звернення: 12.11.2020).

242. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.

243. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ / за ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.

244. Плугатар Т. А., Скоробагатько О. В. Наукове забезпечення функціонування системи Міністерства внутрішніх справ України: адміністративно – правове регулювання : монографія / ДНДІ МВС України. Вінниця : Нілан ЛТД, 2016. 200 с.

245. Полищук А. Д. Понятие взаимодействия милиции и добровольных народных дружин в охране общественного порядка // Взаимодействие органов внутренних дел с общественностью по обеспечению охраны общественного порядка. Киев : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1982. С. 72–77.

246. Поліщук С. В. Сутність та зміст судово-експертної діяльності // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ : ННПФЕКП НАВС, 2015. С. 269–171.

247. Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції: затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 (в редакції: від 06.05.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-п#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

248. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим): наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

249. Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України: затверджений наказом Міністерства внутрішніх справ України 31.01.2017 р. № 77. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0A1EYE0AA1> (дата звернення: 01.09.2020).

250. Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів установчі документи (статути) судово-експертних установ: затверджено наказом Центрального управління Служби безпеки України 24.12.2014 р. № 855. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0044-15#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

251. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України 03.11.2015 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

252. Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 27.03.2012 р. № 470/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

253. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: затверджене наказом Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

254. Попередження і розкриття злочинів підрозділами карного розшуку: підручник. Київ : РВВ МВС України, 2000. 390 с.

255. Правові та організаційно-тактичні основи профілактики пенітенціарної злочинності : навч. посібник / кол. авторів: Філіпенко Н. Є., Шендрик В. В., Марков С. В. Київ : УВПД ГШ МВС України, 2010. 116 с.

256. Практикум з криміналістики: навч. посібн./кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2013. 128 с.

257. Предупреждение преступлений и судебная экспертиза. Москва : Юрид. лит., 1968. 192 с.

258. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 19.11.2020).

259. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»: Закон України від 17.06.2020 р. № 720-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n55> (дата звернення: 19.11.2020).

260. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

261. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

262. Про затвердження Вимог до об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та зберігання вилучених з незаконного обігу таких засобів і речовин: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15.05.2009 р. № 216. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0208-18#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

263. Про затвердження Змін до Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України від 03.02.2020 р. № 336/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-20#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

264. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 20.10.2020).

265. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: наказ МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

266. Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах: наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5 (у ред. наказу Міністерства Юстиції України від 07.09.2015 № 1659/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

267. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 р. № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

268. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#n14> (дата звернення: 20.11.2020).

269. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої добровільно зданої зброї та боєприпасів до неї: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.05.1993 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-93#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

270. Про затвердження Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівниками Експертної служби МВС України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31.05.2013 р. № 537. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1309-13#Text> (дата звернення: 20.11.2020).

271. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11.09.2001 р. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

272. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

273. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень в системі Служби безпеки України: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 29.05.2015 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0738-15#Text> (дата звернення: 07.08.2020).

274. Про затвердження Інструкції про участь працівників Експертної служби МВС України в кримінальному провадженні як спеціалістів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.10.2012 р. № 962. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1946-12#Text> (дата звернення 18.11.2020).

275. Про затвердження переліку посад працівників експертної служби МВС України, які залучаються Антитерористичним центром та його координаційними групами при регіональних органах Служби безпеки України до проведення заходів щодо запобігання терористичним проявам та їх припинення: наказ Міністерства внутрішніх справ від 30.11.2006 р. № 1183. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1293-06#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

276. Про затвердження плану заходів на 2019–2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6.02.2019 р. № 56-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2020).

277. Про затвердження Положення про Головний експертно-криміналістичний центр Державної прикордонної

служби України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 11.08.2010 р. № 617. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0770-10#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

278. Про затвердження положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z024915?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%8E#w1_1 (дата звернення: 07.10.2020).

279. Про затвердження положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та атестацію судових експертів Експертної служби МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2017 р. № 102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0275-17#Text> (дата звернення 20.11.2020).

280. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

281. Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

282. Про затвердження Положення про міжрегіональні управління Міністерства юстиції України: наказ Міністерства юстиції України від 23.06.2011 р. № 1707/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-11#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

283. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015%D0%BF?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%B8%D0%BD#w1_1 (дата звернення: 07.10.2020).

284. Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: наказ Міністерства юстиції

України від 27.03.2012 р. № 470/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення: 19.11.2020).

285. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів: наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 р. № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#n7> (дата звернення: 07.10.2020).

286. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Міністерства юстиції України від 29.03.2012 р. № 492/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

287. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 02.10.2008 р. № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

288. Про затвердження Порядку проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта експертам-психологам судовим: наказ МОЗ України від 06.04.2018 р. № 635. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0553-18#n15> (дата звернення: 19.11.2020).

289. Про затвердження Порядку проведення перевірок діяльності структурних підрозділів апарату МВС, Національної гвардії України, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2018 р. № 888. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1354-18#Text> (дата звернення: 18.11.2020).

290. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

291. Про затвердження Порядку спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами: наказ Міністерства внутрішніх справ України від

24.07.2017 р. № 621. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0998-17#n7> (дата звернення: 20.11.2020).

292. Про затвердження Регіональної програми забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020-2023 роки. URL: <http://oblrada.kharkov.ua/ua/public-information/oblasni-programi/323-rehionalna-prohrama-zabezpechennia-publichnoi-bezpeky-i-poriadku-ta-protydii-zlochynnosti-na-terytorii-kharkivskoi-oblasti-na-2018-2019-roku> (дата звернення: 15.11.2020).

293. Про затвердження Стратегії розвитку Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року та Плану заходів щодо її реалізації: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15.03.2017 р. № 229. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0ALFB5C8B1> (дата звернення: 19.11.2020).

294. Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері техногенної та пожежної безпеки, та інших форм розпорядчих документів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 17.01.2019 р. № 22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0073-19#Text> (дата звернення: 17.11.2020).

295. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення: 19.11.2020).

296. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

297. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р. № 1977-XII. URL: <http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 19.11.2020).

298. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

299. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.

300. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18.10.2001 р. № 992/2001.

URL: <https://minjust.gov.ua/m/ukaz-prezidenta-ukraini-vid-18-jovtnya-2001roku-9922001-pro-natsionalnu-programu-pravovoi-osviti-naselennya> (дата звернення: 15.11.2020).

301. Про практику застосування судами України законодавства по справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2003 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

302. Про практику застосування судами України законодавства про повторні злочини: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.06.1984 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-84#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

303. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

304. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки: Закон України від 11.07.2001 р. № 2623-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> (дата звернення: 16.11.2020).

305. Про проведення судово-медичної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text> (дата звернення: 07.10.2020).

306. Про Програму правової освіти населення області на 2018–2022 роки: рішення Івано-Франківської обласної ради від 02.03.2018 р. № 818-20/2018. URL: <https://orada.if.ua/decision/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD/> (дата звернення: 15.11.2020).

307. Про обласну програму правової освіти населення області на 2017–2020 роки: рішення Сумської обласної ради від 28.04.2017 р. URL: <https://sorada.gov.ua/dokumenty-oblrady/7-sklykannja/category/159-13-session.html?download=5476%3A13-session-30> (дата звернення: 15.11.2020).

308. Про обласну програму правової освіти населення області на 2018–2022 роки: рішення Волинської обласної ради від

17.04.2018 р. № 228. URL: <https://voladm.gov.ua/new/nacionalna-programa-pravovoyi-osviti-naselennya-v-oblasti-zatverdzheno-plan-zahodiv/> (дата звернення: 15.11.2020).

309. Про обласну програму правової освіти населення області на 2016–2020 роки: рішення Полтавської обласної ради від 29.04.2016 р. № 91. URL: <https://oblrada-pl.gov.ua/ses/7/31/1293.pdf> (дата звернення: 15.11.2020).

310. Про судово-експертну діяльність: проект Закону України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-vinosit-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist> (дата звернення: 20.10.2020).

311. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект Закону України від 30.03.2017 р. № 6264. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61469 (дата звернення: 01.10.2020).

312. Про судово-експертну діяльність в Україні: проект Закону України від 06.08.2013 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT0587> (дата звернення: 01.10.2020).

313. Про судову діяльність в умовах загострення в Україні криміногенної ситуації: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.09.1994 р. № 9. URL: <https://docs.dtkr.ua/doc/v0009700-94> (дата звернення: 16.11.2020).

314. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 01.10.2020).

315. Про судову практику по справах про злочини проти життя та здоров'я особистості: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

316. Про судову практику по справах про контрабанду та порушеннях митних правил: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1999 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-99#Text> (дата звернення: 16.11.2020).

317. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 р. № 988 (в редакції від 22.06.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2000-п#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

318. Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР (методическое пособие для судей, следователей и судебных экспертов). Москва, 1980. 186 с.

319. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти) : монографія / П. В. Мельник, Н. О. Данкович, І. Я. Фрідман та ін. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. 170 с.

320. Рац О. М. Організаційні засади кредитного моніторингу позичальників в системі управління кредитними ризиками банку. *Науковий вісник Херсонського національного державного університету. Серія: Економічні науки.* 2014. № 5. С. 259–264.

321. Рева Т. М. Сутність судової економічної експертизи // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харківського НДІ суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 193–195.

322. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

323. Реєстр методик судових експертиз. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

324. Резолюция 1989/65 Экономического и Социального Совета ООН от 24 мая 1989 года «Принципы эффективного предупреждения и расследования незаконных, произвольных и суммарных казней»: международный документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_213#Text (дата звернення: 17.11.2020).

325. Репешко П. І. Реалізація спеціальних принципів державного управління в організації судово-експертної діяльності. *Теорія та практика державного управління.* 2011. Вип. 1 (32). С. 1–7.

326. Репешко П. І. До питання кадрового забезпечення державних судово-експертних установ. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. Політологія.* 2010. Т. 131. Вип. 118. С. 136–139.

327. Романенко Л. М. Розвиток організації судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду деяких зарубіжних країн. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2241/P> (дата звернення: 01.10.2020).

328. Русецький А. А., Угровецький О. П. Місце експертної профілактики в системі протидії злочинності // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю створення Харківського НДІ суд. експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 10–11 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 85–87.
329. Сазонов В. В. Забезпечення економічної безпеки України: кримінологічний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2020. 376 с.
330. Сазонов В. В. Координація дій суб'єктів кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 2 (64). С. 121–129.
331. Саркисов Г. С. Социальная система предупреждения преступности. Ереван, 1975. 159 с.
332. Сегай М. Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матеріалів (до 80 – річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). Харків : Право, 2003. Вип. 3. С. 16–17.
333. Селина Е. В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе : дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. 356 с.
334. Семінар у Варшаві зібрав фахівців з різних країн для обговорення проблем функціонування баз даних/Офіційний сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України. URL: <http://dnдекс.mvs.gov.ua/?p=4115> (дата звернення: 12.09.2020).
335. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 503 с.
336. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про взаємозалежність європейських інтеграційних процесів і тенденцій інтеграції спеціальних знань в Україні // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 17. Харків : Право, 2017. С. 152–158.
337. Сімакова-Єфремян Е. Б. До питання про призначення та проведення комплексної судової експертизи: проблеми нормативно-правового регулювання // Актуальні питання судової експертизи: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 15-тиріччю створ. Дніпропетровського НДІСЕ (м. Дніпро, 14–15 червня 2017 р). Дніпро : Акцент ПН, 2017. С. 24–29.

338. Сіренко О. В. Теоретичні питання криміналістичної профілактики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 4 (63). С. 155–160.
339. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ : Алера, КНТ, ЦУЛ, 2009. 520 с.
340. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лёхина, Ф. Н. Петрова. Изд. 5-ое, стереотип. Москва : Гос. изд-во иностран. и нац. словар., 1955. 856 с.
341. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Головна редакція УРЕ, 1985. 968 с.
342. Смирнова С. А. Организационно-тактические проблемы развития судебноэкспертной деятельности: по материалам Северо-Западного регионального центра судебной экспертизы Министерства юстиции Российской Федерации : дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2003. 560 с.
343. Статут Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса Міністерства юстиції України/Національний науковий центр «Інститут судових експертиз» ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14136-statut.html> (дата звернення: 07.08.2020).
344. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.09.2020).
345. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 19 с.
346. Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_46804 (дата звернення: 01.10.2020).
347. Судова незалежна експертиза України. URL: <https://ekspertiza.com.ua/uk/tse-korisno-znati/528-pogodzhennya-rocherkoznavchogo-doslidzhennya> (дата звернення: 01.10.2020).
348. Сушко Ю. С. Актуальні проблеми профілактичної діяльності при проведенні судово-економічних експертиз : автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 1994. 25 с.
349. Теоретические основы предупреждения преступности / В. В. Клочков, А. С. Шляпочников, В. Н. Кудрявцев и др.; отв. ред. В. К. Звирбуль. Москва : Юрид. лит., 1977. 255 с.

350. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal> (дата звернення: 01.10.2020).

351. Теслюк І. О. Сутність криміналістичного прогнозування. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 222–226.

352. Титаренко О. О. Зарубіжний досвід програмування протидії злочинності: можливості для України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 192 с.

353. Титаренко О. О. Державне програмування протидії злочинності в Україні : монографія. Харків : Промарт, 2019. 698 с.

354. Ткаченко Н. М. Особливості державного управління в сфері судово-експертної діяльності (на прикладі міністерства юстиції України). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 121–138.

355. Ткаченко Н. М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження : автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 20 с.

356. Ткаченко Н. М. До питання про класифікацію та правовий статус суб'єктів судово-експертної діяльності в кримінальному провадженні // Ароцкерівські читання: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. Л. Ю. Ароцкера (м. Полтава, 25 травня 2017 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. Харків : Право, 2017. С. 25–28.

357. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків; Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

358. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/naukovo-doslidnytskyi-institut> (дата звернення: 01.10.2020).

359. Український незалежний інститут судових експертиз / Офіційна веб-сторінка. URL: <https://www.unise.com.ua/golovna/sudovi-ekspertizi/> (дата звернення: 01.10.2020).

360. Федькович О. В. Роль органів юстиції в організації та забезпеченні функціонування системи правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2007. 222 с.

361. Філіпенко Н.Є. Основні завдання оперативно-розшукового попередження злочинів // Проблеми профілактики злочинності оперативними підрозділами ОВС: матеріали наук.-практ. конференції (м. Харків, 26 жовтня 2007 р.). Х.: Вид-во ХНУВС, 2007. С. 20–26.

362. Філіпенко Н.Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку // Шляхи розвитку ОРД в сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конференції (м. Харків, 24 жовтня 2008 р.) Х. : Вид-во ХНУВС, 2008. С. 182–185.

363. Філіпенко Н.Є. Співвідношення понять «взаємодія» і «координація» в теорії оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. Спецвип. № 2., Ч. 2. ЛДУВС, 2009. С. 116–123.

364. Філіпенко Н.Є. Кримінологічна характеристика хабарництва // Попередження злочинів суб'єктами ОРД: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 17 грудня 2010 р.). Х. : Вид-во ХНУВС, 2008. С. 165–168.

365. Філіпенко Н.Є. Законність дотримання прав людини при застосуванні оперативно-технічних засобів // Міжнародні стандарти прав людини і проблеми їх реалізації в кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві країн СНД: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Харків, 28-29 травня 2010). Х. : ХЕПУ. С. 61–65.

366. Філіпенко Н.Є. Щодо поняття основного спеціалізованого суб'єкта запобігання злочинів // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології ХНУВС / МВС України; ХНУВС; Кримінологічна асоціація України. Том 1. Харків : Золота миля, 2012. С. 186–189.

367. Філіпенко Н.Є. Теоретичні основи попередження необережної злочинності // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 10 квітня 2012 р.) / МВС України; ХНУВС. Х. : ХНУВС, 2012. С. 324–327.

368. Філіпенко Н.Є. Сутність інформаційної взаємодії підрозділів карного розшуку із суб'єктами охоронної діяльності // Детективна діяльність в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 січня 2013 р.) / ХЕПУ; Спілка адвокатів Харківської обл.; Детективна

інформаційно-аналітична служба «Орлан». Х. : Право, 2013. С. 102–106.

369. Філіпенко Н.Є. Причинний комплекс корупційної злочинності // Кримінального-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні: матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 19 квітня 2013 р.) / МВС України; ХНУВС; Крим. асоціація України. Х. : ХНУВС, 2013. С. 276–279.

370. Філіпенко Н.Є. Координація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 236–241.

371. Філіпенко Н.Є. Аналітичні процедури у системі кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 224–230.

372. Філіпенко Н.Є. Поняття і зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ. *Наше право*. 2017. № 4. С. 196–204.

373. Філіпенко Н.Є. Сутність та особливості координаційної діяльності Міністерства юстиції України в сфері експертного забезпечення правосуддя. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 196–201.

374. Філіпенко Н.Є. Взаємодія судово-експертних установ України з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Верховенство права*. 2018. № 3. С. 221–227.

375. Філіпенко Н.Є., Свідерський О.О. Складові частини інформаційної системи судово-експертної діяльності // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 10–11 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 30–32.

376. Філіпенко Н.Є. Інформаційні системи в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 18. Харків : Право, 2018. С. 271–281.

377. Філіпенко Н.Є. Окремі аспекти зарубіжного досвіду превентивної діяльності судово-експертних установ. *ПравоUA*. 2018. № 2. С. 213–221.

378. Філіпенко Н.Є. Судово-експертні установи України як суб'єкти профілактичної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 224–233.

379. Філіпенко Н.Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 3. С. 250–256.

380. Філіпенко Н. Є., Угровецький О.П., Шарапова О.В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* Вип. 20. Харків : Право, 2019. С. 25–34.

381. Філіпенко Н. Є. Концептуальні засади експертної превенції. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2019. Спецвипуск. С. 163–171.

382. Філіпенко Н. Є., Спіцина Г. О. Терористична діяльність: кримінально-правова політика протидії // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 188–191.

383. Філіпенко Н. Є. Напрямки удосконалення науково-методичного забезпечення кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *ПравоUA.* 2020. № 2. С. 130–137.

384. Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П. Експертна превенція: поняття, предмет та об'єкт. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2020. № 2. С. 241–253.

385. Філіпенко Н. Є. Кримінологічна діяльність і питання правового виховання населення. *Наше право.* 2020. № 3. С. 146-151.

386. Філіпенко Н. Є. Форми кримінологічної діяльності експертних установ. *ПравоUA.* 2020. № 3. С. 155–159.

387. Філіпенко Н. Є. Особливості законодавчої регламентації кримінологічної діяльності експертних установ в Україні. *Європейські перспективи.* 2020. № 3. С. 88–94.

388. Філіпенко Н. Є. Оптимізація кримінологічної діяльності судово-експертних установ України. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 155–169.

389. Філіпенко Н. Є. Виявлення детермінант злочинності у процесі експертного дослідження // Модернізація вітчизняної правової системи в умовах світової інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 27–28 травня 2020 р. / за заг. ред. Б. Р. Стецюка. Київ : Національний центр «Мала академія наук України», 2020. С. 422–425.

390. Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання / Національна академія наук України; Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди. Київ, 2002. 742 с.
391. Фридман И. Я. Использование криминалистической экспертизы документов для предупреждения преступлений. // Использование научных методов и технических средств в борьбе с преступностью. Минск: Полымя, 1965. С. 192–195.
392. Фридман И. Я. Использование специальных познаний в работе по предупреждению преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1964. Вып 1. С. 97–99.
393. Фридман И. Я. Исходная информация для профилактической работы судебных экспертов // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев : Вища шк., 1985. Вып. 31. С. 32–37.
394. Фридман И. Я. О взаимодействии экспертных учреждений со следственными органами и судами по реализации профилактических предложений // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев : Вища школа, 1981. Вып. 22. С. 91–108.
395. Фридман И. Я. О круге профилактических задач, решаемых в судебноэкспертных учреждениях // Криминалистика и судебная экспертиза. Киев, 1991. Вып. 43. С. 50–54.
396. Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1974. 40 с.
397. Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений. Киев : РИО МВД УССР, 1972. 168 с.
398. Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов : монография. Киев, 1968. 87 с.
399. Фролова А. В. Право экспертной инициативы и экспертная профилактика в современном уголовном процессе. *Проблемы техногенной безопасности и устойчивого развития*. 2011. Вып. 2. С. 277–281.
400. Фролова А. В. Право экспертной инициативы и экспертная профилактика в современном уголовном процессе. *Проблемы техногенной безопасности и устойчивого развития*. 2001. Вып. 2. С. 277–281. URL: <https://docplayer.ru/52390716-A-v-frolova-pravo-ekspertnoy-iniciativy-i-ekspertnaya-profilaktika-v-sovremennom-ugolovnom-processe.html> (дата звернення: 11.11.2020).

401. Хазиев Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 1). *Теория и практика судебной экспертизы: науч.-практ. журн.* 2009. № 1 (13). С. 156–177.
402. Хазиев Ш. Н. Международные судебно-экспертные организации (часть 2). *Теория и практика судебной экспертизы: науч.-практ. журн.* 2009. № 4 (16). С. 210–235.
403. Хазиев Ш. Н. Судебная экспертиза и судебно-экспертные учреждения в странах арабского мира. *Теория и практика судебной экспертизы: науч.-практ. журн.* 2014. № 1 (33). С. 110–115.
404. Хазиев Ш. Н. Теоретические основы и организация международного сотрудничества в области судебно-экспертной деятельности : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Москва, 2016. 462 с.
405. Хань Г. А. Профілактика злочинів (криміналістичний аспект). *Криміналістичний вісник: наук.-практ. зб.* 2006. № 2 (6). С. 65–70.
406. Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. URL: <https://www.hniise.gov.ua/14280-pochatok-zasadannya-vropeisko-merezh-sudovo-ekspertnix-ustanov-enfsi.html> (дата звернення: 21.10.2020).
407. Хоша В. В., Мануленко О. В. Перспективи розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції України в аспекті вступу до Європейської системи ENFSI // *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. праць.* Харків, 2009. Вип. 9. С. 244–249.
408. Христиченко Н. П. Сутність та значення принципу зв'язаності публічної адміністрації правовим законом // *Політико-правові реформи та становлення громадського суспільства в Україні: матер. міжн. каук.-практ. конф. (м. Херсон, 21 вересня 2013 р.)*. Херсон, 2013. С. 110–113.
409. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.10.2020).
410. Циганюк Ю. В., Кравчук О. В., Крушинський С. А. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник.* 2014. № 2 (22). С. 28–36.
411. Цоколова О. И., Никитина И. Э. Организация судебной экспертизы в Европейских странах: исторический аспект и современные тенденции. *Научный портал МВД России.* 2011. № 2. С. 119–123.

412. Черноруцкий И. Г. Методы оптимизации в теории управления : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 256 с.
413. Чудинов А. Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка. Санкт-Петербург : Издание книгопродавца В. И. Губинского, Типография С. Н. Худекова, 1894. 1004 с.
414. Шайтуро О. П. Напрями забезпечення кримінологічної безпеки на рівні адміністративно-територіальних утворень: визначення пріоритетів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. С. 178–184.
415. Шайтуро О. П. Органи місцевого самоврядування у сфері протидії злочинності : монографія. Харків : Панов А. М., 2019. 409 с.
416. Шамрай В. Поняття і суть взаємодії, її значення. *Прокуратура, людина, держава*. 2004. № 1 (31). С. 60–67.
417. Шведова О. В. Профілактичні заходи щодо підроблення документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18–19 квітня 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 187–188.
418. Шевчук В. М. Засоби реалізації криміналістичної профілактики економічних злочинів // Криміналістична профілактика економічних злочинів: наук.-практ. посіб. / Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності; за ред. В. А. Журавля. Харків, 2006. С. 149–170.
419. Шепитько В. Ю. О новеллах в использовании специальных знаний в уголовном процессе Украины // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. (30–31 января 2013 г.). Москва : Проспект, 2013. С. 340–342.
420. Шепитько В. Ю. Криміналістика: енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : НЮА, 2001. 552 с.
421. Шляхов А. Р. Задачи судебной экспертизы // Экспертные задачи и пути их решения в свете НТР: сб. науч. тр. Москва, 1980. Вып. 42. С. 5–26.
422. Шляхов А.Р. Правовые основания, формы и методы профилактической деятельности эксперта и экспертного

учреждения. *Вопросы судебной экспертизы*. Баку, 1965. Вып. 1. С. 18–20.

423. Шульга Є. С. Проблемні питання взаємодії експерта-криміналіста, слідчого та оперативного співробітника // Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку: збірник матеріалів круглого столу / редкол.: Кобилянський О. Л., Антонюк П. Є., Свобода Є. Ю. Київ : ННПФЕКП НАВС, 2015. С. 384–387.

424. Шумаев Д. Содержание экспертных профилактических исследований. *Закон и Жизнь*. 2013. № 10/3. С.245–248.

425. Щедрин Н. В. Основы общей теории предупреждения преступности : учебное пособие. Красноярск: КГУ, 1999. 56 с.

426. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: учебно-теорет. пособ. Харьков : Эспада, 2005. 536 с.

427. Щербаковский М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 34 с.

428. Юхименко А. В., Волоков В. О. Узагальнення експертної практики з оцінки кремих видів військового майна – бронезилетів. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 772–783. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2019_64_76 (дата звернення: 18.11.2020).

429. Яблоков Н. П. Криминалистика и предупреждение преступлений // Матер. всерос. науч.-прак. конф. по проблеме профилактики правонарушений. Москва, 1997. С. 110– 111.

430. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования: история, современное состояние и проблемы : монографія. Москва : Норма. ИНФРА-М, 2016. 192 с.

431. Ян де Киндер. Европейская сеть судебно-экспертных учреждений (ENFSI). *Теория и практика судебной экспертизы*. 2011. № 4 (24). С. 200–204.

432. 3135th Council meeting Justice and Home Affairs Brussels. 13–14 December 2011. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_11_491 (дата звернення: 02.10.2020).

433. ANNUAL REPORT 2019 European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI). 2020. 50 p. URL: <https://enfsi.eu/wp->

content/uploads/2020/08/ENFSI_Annual_Report_2019_WEB.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

434. Biernaczyk Z. Die, Ausnutzung, der Untersuchungsergebnisse der Sachverständigen für die prophylaktische Tätigkeit. *Forum der Kriminalistik*. 1970. № 2. P. 61–66.

435. Dimov Jan. Die Anwendung von Kriminalistischen Mitteln und Expertisen in der Vorbeugenden Tätigkeit. *Forum der Kriminalistik*. 1969. № 12. P. 33–37.

436. ENFSI провела 10-ту конференцію робочої групи експертів із документів (19.11.2018) / Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL: <https://kndise.gov.ua/news/news-view/c-evropejska-mereza-sudovo-ekspertnih-ustanov-enfsi-provela-10-tu-konferenciu-robocoi-grupi-ekspertiv-iz-dokumentiv> (дата звернення: 02.10.2020).

437. European Network of Forensic Science Institutes (ENFSI) – Європейська мережа судово-експертних установ. URL: <https://enfsi.eu> (дата звернення: 12.10.2020).

438. Filipenko N. Ye. & Sharapova O. V. Theoretical and Applied Elements of Forensic Prevention. *Public Policy and Administration Review*. December 2019, Vol. 7, No. 2, pp. 10-20. URL: <https://doi.org/10.15640/ppar.v7n2a2>.

439. Filipenko N. Ye. Identification of crime determinants while performing forensic expert activities // Proceedings of VI International scientific conference “Scientific achievements during the rapid technological development”. Berlin, tradition GmbH, 2019. P. 161-167.

440. Filipenko N., & Bublikov A. As for determination of certain stages of preventive forensic expert activity // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 20 лист. 2020 р.). С. 138-141. URL: https://library.pps-pro/index.php/ndippsn_20201120/article/view/filipenko.

441. Moszanski W. Problem organizaeri bieglich. Prawo i Zycie. Moscow, 1964. № 4. 124 p.

442. National Commission on Forensic Science (Національна комісія з судових експертиз). URL: <https://www.justice.gov/archives/ncfs> (дата звернення: 01.10.2020).

443. Research and Development Strategy. European Network of Forensic Science Institutes. EAFS Standing Committee. May 2010. 27 p. URL : http://enfsi.eu/wp-content/uploads/2016/09/enfsi_rd_strategy_2010.pdf (дата звернення: 01.10.2020).

444. Rothe K. Das Schlo in der Kriminalistischen Praxis. *Forum der Kriminalistik*. 1969. № 5. P. 14–18.

445. Spindeer K., Pfan M. Die Vorbeugende tigkeit ein Wichtigen Azpekt in der Arbeit kriminaltechnischer «Sachverstndiger». *Forum der Kriminalistik*. 1970. № 5. P. 26–31.